İşte Türkiye'nin Kurtuluş Reçetesi...

AKL-I KEMAL

ATATÜRK'ÜN AKILLI PROJELERİ

ANKARA
UMÛMİ PİLANI

5. CİLT

BARBAROS ANITI

SİNAN MEYDAN

İNKILÂP

"Pratik ve her konuyu kapsayan bir eğitim için vatan sınırları içinde önemli merkezlerde modern kütüphaneler, bitki ve hayvanat bahçeleri, konservatuvarlar, atölyeler, müzeler ve güzel sanatlar sergileri kurulması gerektiği gibi, özellikle şimdiki mülki taksimata göre ilçe merkezlerine kadar bütün ülkenin basımevleriyle donatılması gerekmektedir. Bütün bu güzel şeylerin bir an önce gerçekleştirilmesi zor olmakla birlikte, mümkün olduğu kadar kısa bir süre içinde bu sonuçların sağlanabilmesini önemle diliyoruz."

Mustafa Kemal ATATÜRK

İNKILÂP

AKL-I KEMAL

ATATÜRK'ÜN AKILLI PROJELERİ

SİNAN MEYDAN

İNKILÂP

Akl-ı Kemal 5 / *Sinan Meydan*

Yayıncı ve Matbaa Sertifika No: 10614

Editör Ahmet Bozkurt
Yayıma hazırlayan Burcu Bilir
Kapak uygulama Gökçen Yanlı
Sayfa tasarım Derya Balcı

ISBN: 978-975-10-3481-6

14 15 16 17 8 7 6 5 4 3 2 1
İstanbul, 2014

Baskı ve Cilt
İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ
Çobançeşme Mah. Sanayi Cad. Altay Sk. No. 8
34196 Yenibosna – İstanbul
Tel : (0212) 496 11 11 (Pbx)

İNKILÂP Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ
Çobançeşme Mah. Sanayi Cad. Altay Sk. No. 8
34196 Yenibosna – İstanbul
Tel : (0212) 496 11 11 (Pbx)
Faks : (0212) 496 11 12
posta@inkilap.com
www.inkilap.com

İşte Türkiye'nin Kurtuluş Reçetesi...

AKL-I KEMAL

ATATÜRK'ÜN AKILLI PROJELERİ

5. CİLT

SİNAN MEYDAN

İNKILÂP

Sinan Meydan

1975 yılında Artvin'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Artvin Şavşat'ta, yükseköğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde tamamladı. "Atatürk, Ön-Türk Tarihi ve Yakın Tarih" çalışmalarına devam etmekte ve *Bütün Dünya* dergisinde yazmaktadır.

Yayımlanmış eserleri şunlardır:

1. *Atatürk ve Kayıp Kıta Mu,* İstanbul, 2005.
2. *Son Truvalılar, "Truvalılar, Türkler ve Atatürk",* İstanbul, 2005.
3. *"Atatürk'ü Doğru Anlamak İçin" Nutuk'un Deşifresi,* İstanbul, 2006.
4. *Sarı Lacivert Kurtuluş, "Kurtuluş Savaşı'nda Fenerbahçe ve Atatürk",* İstanbul, 2006.
5. *"Atatürk ve Kayıp Kıta Mu-2", Köken,* İstanbul, 2008.
6. *Atatürk ile Allah Arasında, "Bir Ömrün Öteki Hikâyesi",* İstanbul, 2009.
7. *Atatürk'ün Gizli Kurtuluş Planları, "Parola Nuh",* İstanbul, 2009.
8. *Sarı Paşam, "Mustafa Kemal, İttihatçılar ve II. Abdülhamit",* İstanbul, 2010.
9. *Atatürk ve Türklerin Saklı Tarihi, "Türk Tarih Tezi'nden Türk-İslam Sentezi'ne",* İstanbul, 2010.
10. *Cumhuriyet Tarihi Yalanları,* (1. kitap), İstanbul, 2010.
11. *Cumhuriyet Tarihi Yalanları,* (2. kitap), İstanbul, 2011.
12. *Akl-ı Kemal, "Atatürk'ün Akıllı Projeleri",* (1.cilt), İstanbul, 2012.
13. *Akl-ı Kemal, "Atatürk'ün Akıllı Projeleri",* (2.cilt), İstanbul, 2012.
14. *Akl-ı Kemal, "Atatürk'ün Akıllı Projeleri",* (3.cilt), İstanbul, 2012.
15. *Akl-ı Kemal, "Atatürk'ün Akıllı Projeleri",* (4.cilt), İstanbul, 2013.
16. *"Başbakan R. Tayyip Erdoğan'ın Tarih Tezlerine" El-Cevap,* İstanbul, 2013.

www.sinanmeydan.com.tr

Neden AKL-I KEMAL?

Bu Arapça tamlamayla kastettiğim Mustafa Kemal Atatürk' tür. Çünkü hem O'nun aklı kemale ermiştir; yani O, olgunlaşmış, mükemmelleşmiş bir akla sahiptir hem de O'nun adı Kemal'dir. Bu nedenle O, AKL-I KEMAL'dir. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında dilciler, Arapça tamlamalarla yeni sözcükler türetmişlerdi. Ben de bu gelenekten yola çıkarak bugünlerin Atatürk karşıtı Arapçılarına, onların anlayacağı dille seslenmek istedim! Onlara akl-ı selimle hareket eden MUSTAFA KEMAL'in neler başardığını anlatmak istedim. Onlara AKL-I KEMAL'i anlatmak istedim! Türkçe anlattım anlamadılar, Arapça anlatırsam belki anlarlar diye düşündüm!

Not: Gerçek bir Türkçe âşığı olan Atatürk, 1930'larda Arapça "Kemal" adını Türkçe "kale" anlamına gelen "Kamal" biçiminde yazıp söylemiştir.

Hayatımdaki üç kadına: Eşim Özlem Akkoç MEYDAN, kızlarım İ. MAYA MEYDAN ve İ. MELEK MEYDAN'a sonsuz sevgilerimle...

"Dünyada her ulusun varlığı, değeri, özgürlük ve bağımsızlık hakkı, sahip olduğu ve yayacağı uygarlık eserleriyle orantılıdır."

Atatürk

"Ne yazık ki Atatürk'ün ölümü, ilgili herkes açısından, özellikle de Türkler için çok erken geldi. Onun ileriyi gören projelerinden bir dizisi, halefleri tarafından tam anlamıyla geliştirilemedi. Bazıları ekonomik nedenlerin engeline takıldı; bazılarının da küçük memurlar tarafından sabote edilmesine göz yumuldu."

Arnold Reisman

İçindekiler

PROJE 3
ÇAĞDAŞ ÜNİVERSİTE PROJESİ
"Modern Eğitim"

PROJE 4
MODERN ANKARA PROJESİ

PROJE 5
SAĞLIK PROJESİ

PROJE 6
İNSANLIK PROJESİ

Önsöz

Türk Mucizesi

"Akl-ı Kemal" serisinin ortaya çıkışında rahmetli Turgut Özakman'ın *"Cumhuriyet Türk Mucizesi"* adlı iki ciltlik muhteşem eserinin büyük etkisi vardır. 11 yıllık savaş yorgunu, geri kalmış, varını yoğunu kaybetmiş, borçlu, üretemeyen bir ülkeden aklın ve bilimin rehberliğinde çağdaş, borçsuz ve üretebilen bir ülke yaratan Atatürk ve onun izindeki idealist Cumhuriyet kuşağı gerçek anlamda bir mucize yaratmıştır. "Türk Bağımsızlık ve Aydınlanma Savaşı" neresinden bakılırsa bakılsın bir Türk Mucizesi'dir. Bu gerçek, aslında bundan yıllar önce tarafsız Batılı gözlemcilerce dile getirilmiştir. Atatürk döneminde liselerde okutulan ***"Tarih IV"*** adlı kitapta ***"Türk Mucizesi"*** başlığı altında, *"Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçmesiyle başlayarak Lozan Antlaşması'na imza atılmasıyla sona eren İstiklal Harbi'ne bazı Avrupa yazarları 'Türk Mucizesi' adını verdiler,"* denilmiştir.

"Mucize, nasıl gerçekleştiği hakkıyla açıklanamayan, sebepleri tamamen tayin edilemeyen olaylara denilir." Bu anlamda hem Kurtuluş Savaşı hem de Türk Devrimi, yani "Türk Bağımsızlık ve Aydınlanma Savaşı" gerçekten de bir Türk Mucizesi'dir.

Türk Mucizesi'nin mimarı hiç şüphesiz **Mustafa Kemal Atatürk**'tür.

"Tarih IV"'ten okuyalım:

"Mustafa Kemal, parasız pulsuz, tek başına, yalnız kendisinin dehasına, irade ve kudretine ve Umumi Harp'teki zaferleriyle Türk milleti içinde kazandığı sevgi, saygı ve nüfuza güvenerek yeni bir devlet ve ordu kurmaya kalkıştı. Türk milletini bu maksat etrafında topladı; para buldu, asker buldu, teçhizat buldu, levazım buldu... her şey buldu... ve Mustafa Kemal'in 1919 senesi ilkba-

harında Samsun'da başladığı, başarısı imkânsız gibi görünen bu girişim 1922 senesi sonbaharında tam bir başarıyla gerçekleşti.

Türk Mucizesi işte budur.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin buraya kadar naklolunan kısmı, bu mucizenin yalnız bazı taraflarını açıklamaktadır. Fakat bu muazzam olayın şimdiye kadar açıklanamayan iki önemli etkeni var: Türk milleti ve Mustafa Kemal.

Her milletin ruhunu görüp, anlayıp açıklıkla tarif etmek çok zordur; özellikle Türk milletinin ruhunu tahlil ve tarif daha zordur. Türkün ruhi kuvveti, sınırsız irade ve metaneti, insanlık tarihinin her safhasında belirir. Bu ruhi kuvvet sayesinde Türk, bilinen dünyanın birçok defa tek başına sahip ve hâkimi oldu; bu ruhi kuvvet sayesinde Türk, mağlup sanıldığı sıralarda kaç defa başını kaldırıp o galipleri perişan etti; bu ruhi kuvvet sayesinde Türk, iki yüz yıldır mahvına çalışan ve her beş on senede bir defa artık ölüyor denilen Osmanlı-Türk Devleti'ni yaşattı; nihayet yine bu ruhi kuvvet sayesinde Türk, Osmanlı İmparatorluğu parçalanırken başını kaldırdı, düşmanlarını kovdu ve kazandığı zaferlerle kendine sağlam ve yeni bir devlet kurdu...

Her millet büyük adamlar yetiştirmiştir; lakin Türk milleti kadar büyük devlet adamları, büyük kumandanlar yetiştiren hiçbir millet yoktur. Her açıdan bakılırsa Türk milletinin yetiştirdiği en büyük adam Mustafa Kemal'dir.

Mustafa Kemal, ruhu, ruhunun emsalsiz yetileri, dehası, iradesi, metaneti, kısacası bütün manevi şahsiyetiyle büyük Türk milletini şahsında somutlaştırır."[1]

Mustafa Kemal Atatürk, Türk Mucizesi'nin aklıdır. Yani Türk Mucizesi **Akl-ı Kemal**'in eseridir.

Emperyalizme karşı kazanılan **Türk Kurtuluş Savaşı** her yönüyle bir Türk Mucizesi'dir, ancak bana göre asıl Türk Mucizesi bağnazlığa, geri kalmışlığa, akılsızlığa karşı verilen **Türk Uygarlık Savaşı**'dır. Bu savaşın başkomutanı da **Atatürk**'tür; üniformalarını çıkarıp sivil giyinen Atatürk... Sivil olarak Sarayburnu'nda halka yeni harfleri duyurmuş, Millet Mekteplerinde kara tahta başında

---

1 Tarih IV, "Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri", 4. bas., İstanbul, 2004, s. 131-133.

yeni harfleri öğretmiş, fakülteler açmış, arkeolojik kazılar düzenletmiş, sergiler hazırlatmış, Halkevlerini kurmuş, köy okulları açmış, tiyatro yapıtları yazdırmış, operalar besteletmiş, türküler derletmiş, Resim Heykel Müzesi'ni kurmuş, Tarih ve Dil Kurultayları düzenletmiş, üniversiteler, yüksekokullar, fakülteler, enstitüler açtırmış, hastalıkların kökünü kazıtmış ve tüm yaşamı boyunca *"Yurta barış dünyada barış"* ilkesine bağlı kalmış; sanatla, kültürle, bilimle uğraşan **bağımsız, çağdaş ve barışsever bir Türkiye** yaratmak istemiştir.

Akl-ı Kemal'in dehası ve Türk milletinin üstün kavrama gücü sayesinde çok değil, sadece 15–20 yıl gibi kısa bir zamanda Türkiye'de **gecikmiş bir Rönesans hareketi** başlamıştır. **İngiliz Tarihçi Arnold J. Toynbee** bu gerçeği şöyle ifade etmiştir: *"Öyle bir an düşünün ki Batı dünyasında Reformasyon Hareketi, Rönesans, 18. asır sonlarının bilimsel ve kültürel devrimi yani Aydınlanma Çağı etkinlikleri ve endüstri devrimlerinin hepsi bir insan hayatı içine yığılmış ve sığdırılmış olsun ve bunlar kanunla mecburi kılınsın. İşte Atatürk 1920 ile 1930'lu yıllarda bu kadar kısa bir süre içinde ve hiçbir ülkede uygulanmamış en devrimci bir programı gerçekleştirdi. Onu tüm dünya örnek almalıdır."*[2]

"Akl-ı Kemal-Atatürk'ün Akıllı Projeleri" adlı serinin önceki kitaplarında ve bu kitabında bütün ayrıntılarıyla gözler önüne serdiğim gibi **Atatürk,** 1923–1938 arasında Türkiye'de gecikmiş bir **Rönesans,** bir **Türk Mucizesi** gerçekleştirmiştir.

Atatürk'ün akıllı projeleriyle şekillen **Türk Mucizesi** aşağıdaki devrimlerin bir bütünüdür:

1. **Siyasal Devrim:** Saltanatın kaldırılıp cumhuriyetin ilanı, milli irade ve ulus bilinci, demokratik sistemin altyapısının hazırlanması.
2. **Sosyal Devrim:** Halkın sağlığının iyileştirilip korunması, halkın eşitliği, halkın her konuda bilinçlendirilip aydınlatılması, halkın ilerleyip kalkınmasını güçleştiren her türlü engelin ortadan kaldırılması.
3. **Tarım Devrimi:** Köylünün, çiftçinin durumunun iyileştiril-

2 Aktaran **Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı Külliyatı, Atatürk ve Bilim,** der. İnan Kalaycıoğlu, Ankara, 2008, s. 16; İlknur Güntürkün Kalıpçı, **Anmaktan Anlamaya Doğru Atatürk,** 3. bas., İstanbul, 2007, s. 20.

mesi, modern tarım, ileri hayvancılık yapılması, toprak reformu çalışmaları, modern köyler kurulması.

4. **Sanayi Devrimi:** Sosyal fabrikaların kurulması, madenlerin işletilmesi, her türlü üretimin artırılması, ulusal ekonominin kurulması, korunması ve güçlendirilmesi.
5. **Hukuk Devrimi:** Tüm kanunların çağa uygun hale getirilmesi, Türk hukukçuların yetiştirilmesi, dinsel hukuk yerine laik hukuk sisteminin benimsenmesi.
6. **Kültür-Sanat Devrimi:** Resim, müzik, heykel, bale, opera, tiyatro gibi sanatın bütün dallarında ulusal duyguyu yansıtan evrensel eserler verilmesi, dünya çapında sanatçılar yetiştirilmesi, topluma sanat ve estetik zevki kazandırılması; tarih, dil, arkeoloji ve antropoloji bilimlerinin geliştirilmesi ve halkta tarih bilincinin oluşturulması.
7. **Kadın Devrimi:** Kadınlara sosyal ve siyasal haklar verilmesi; çalışan, üreten, bilimle, sanatla, sporla uğraşan çağdaş kadınlar; eğitimli anneler yetiştirilmesi.
8. **Eğitim Devrimi:** Aklın rehberliğinde, laik, bilimsel ve ulusal bir eğitim sisteminin kurulması; yediden yetmişe herkesin eğitilmesi; okuma-yazmanın artırılması.

Ve sonunda (**akıl+bilim=muasırlaşma/çağdaşlaşma/uygarlaşma**) denkleminin kurulması

AKL-I KEMAL'in elinizdeki 5. ve son cildinde Atatürk'ün şu akıllı projelerine yer verilmiştir:

1. YÜZEN FUAR PROJESİ
2. MUSİKİ VE SANAT PROJESİ
3. ÇAĞDAŞ ÜNİVERSİTE PROJESİ
4. MODERN ANKARA PROJESİ
5. SAĞLIK PROJESİ
6. İNSANLIK PROJESİ

Türk Mucizesi'nin gerçekten de ne anlama geldiğini AKL-I KEMAL'in 5. cildinde göreceksiniz.

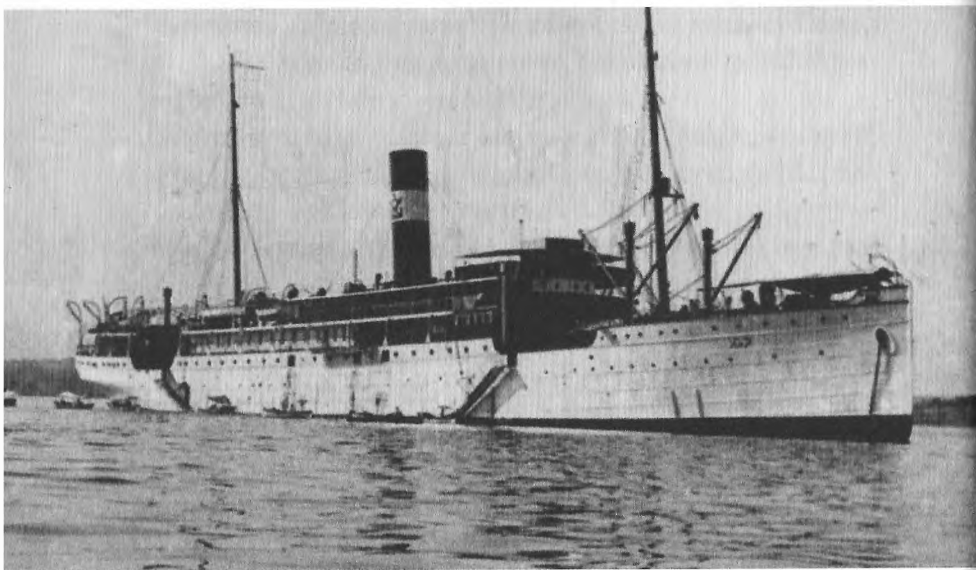
İyi okumalar...

Sinan Meydan
Büyükçekmece/İstanbul/2014

PROJE 1

YÜZEN FUAR PROJESİ

“Karadeniz: Seyr-i Türkiye”

Akl-ı Kemal'in en büyük projesi olan **Çağdaş Türkiye Projesi**, bilinen adıyla **Türk Devrimi** her şeyden önce bir uygarlık projesidir. Atatürk, akıl ve bilim eşliğinde çağdaşlaşan; siyasette, hukukta, ekonomide, sanatta, kültürde Türk ulusunu geri bırakan bütün zincirleri kırıp atarak her yönüyle muasır/uygar/çağdaş bir Türkiye yaratmak istemiştir.

Atatürk bir taraftan Türkiye'yi çağdaşlaştırırken, diğer taraftan Batı'daki ***"Barbar, geri kalmış, uygarlıksız Türk"*** imgesini de yıkmak istemiştir. O, yoktan var ettiği çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin kısa sürede yaşadığı şaşırtıcı dönüşümü, değişimi ve gelişimi bütün dünyaya göstermek istemiştir. Bu amaçla yeni Türkiye'yi tanıtan albümler hazırlatmış, kitaplar yazdırmış ve bunları yabancı ülkelerde dağıttırmıştır. Ayrıca Türkiye'de uluslararası katılımlı toplantılar, konferanslar, paneller düzenletmiş, yabancı ülkelerin bilim, sanat, kültür çevrelerinin değişen, gelişen, çağdaşlaşan yeni Türkiye'yi görmelerini istemiştir.

Kısacası Türkiye'yi önce kurtaran, sonra kuran adam şimdi de tanıtmak için kolları sıvamıştır.

Atatürk'ün Türkiye'yi dünyaya tanıtma amaçlı projelerinden en ilginci **Yüzen Fuar Projesi**'dir.

Türkiye'de Sergi Tartışmaları

"Türkiye'yi dünyaya tanıtacak bir proje hazırlayın."
Atatürk–1925

1923'te cumhuriyet ilan edildiğinde Türkiye borçlu, neredeyse her şeyi dışarıdan satın alan, üretmeyen ve dünyaya sunacak ulusal ürünlerden yoksun bir ülke görünümündedir. **Atatürk 1923**

İzmir İktisat Kongresi'nden hemen sonra ulusal ekonominin kurulması için çalışmalar başlatmış, çok kısa bir sürede Türkiye "üreten" bir ülke haline gelmiştir. Özellikle tarımsal üretimdeki artış dikkat çekicidir. Üretimin artırılmasıyla birlikte ticaretin gelişmesi için de gerekli önlemler alınmıştır. İzmir İktisat Kongresi'nde ticaret ve tüccar sorunlarına yönelik olarak alınan 120 maddelik kararlar içinde, "*Yabancı ülkelerde ticaret ataşelerinin artırılması, büyük dış ticaret merkezlerinde Türk ticaret odalarının açılması,* ***her yıl ticaret fuarı ve sergilerinin açılması***" gibi kararlara da yer verilmiştir.[3] Atatürk, ülke genelinde küçük/büyük çaplı **tarım, ticaret, sanayi sergilerinin** açılmasını, ayrıca Türkiye'nin Avrupa'da düzenlenen tarım, ticaret, sanayi sergilerine katılmasını istemiştir.[4] Bu doğrultuda öncelikle ülkenin değişik yerlerinde sergiler açılmıştır. Atatürk de her fırsatta bu sergileri ziyaret etmiştir.[5]

Atatürk, 1925 yılında yeni Türkiye'yi dünyaya tanıtacak büyük çaplı bir sergi projesi yapılmasını istemiştir. Ancak hükümet yetkilileri Atatürk'ün istediği boyutta bir sergi açmanın çok masraflı olduğunu belirterek işi yokuşa sürmüştür. Bunun üzerine 1925 yılında Meclis'te Ticaret Bakanlığı'nın bütçesi görüşülürken, ticaret sergileri konusunda çok ciddi tartışmalar yaşanmıştır. 19 Mart 1925 tarihli 82. oturumda söz alan **Kâzım Karabekir Paşa** şunları söylemiştir:

"*Hükümetçe açılacak ticaret sergilerine yardım kaldırılıyor. Bence bu eleştirilecek bir noktadır. (...) Sergiler için konan para*

---

3 A. Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat–4 Mart 1923)**, İstanbul, 2011, s. 64.

4 Atatürk, 18 Aralık 1929'da Ankara'da kendi himayesinde "***Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti***"ni kurdurmuştur. Bu cemiyetin amaçlarından biri de "*Yerli malı sergileri kurmaktır*". **Tarih IV**, s. 310.

5 Örneğin, Atatürk 31 Ocak 1927'de Sanayi ve Maden Bankası'nın düzenlediği **Milli Sanayi Ürünleri Sergisi**'ni ziyaret etmiş, ilgilileri kutlamıştır (Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Ankara, 1999, s. 398). 21 Nisan 1930'da Ankara'da **Milli Sanayi Sergisi**'ni ziyaret etmiştir (**age.**, s. 427). 29 Aralık 1930'da İstanbul Çarşıkapı'daki Ayakkabıcılar Cemiyeti Merkezi'nde düzenlenen **Yerli Kundura Sergisi**'ni gezmiştir (**age.**, s. 439). 17 Nisan 1931'de Ankara'da **II. Yerli Mallar Sergisi**'ni ziyaret etmiştir (**age.**, s. 445). 18 Aralık 1932'de Ankara İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nde açılan **Birinci Kadın İktisat Sergisi**'ni ziyaret etmiştir (**age.**, s. 470). 12 Eylül 1934'te İstanbul'da **Türkiye İş Bankası Sergisi**'ni ziyaret etmiştir (**age.**, s. 505).

çıkartılmıştır. İktisat Kongresi'nde bizzat göründü ki daimi sergiler, vatan malını göstermek, sevdirmek ve sarf ettirmek için pek lazımdır. Yer yer böyle sergiler açanlara para vermeli, teşvik etmeli, sürekli olarak vatan malını teşhir etmelidir. (...) Sergilere yardım lazımdır..."[6]

Bunun üzerine kürsüye gelen **Ticaret Bakanı Ali Cenani Bey** eleştirilere cevap vermiştir. Ali Cenani Bey, hükümetçe ticaret sergisi masrafı diye bütçeye konulan 15 bin liranın bu işe yetmeyeceğini, Avrupa şehirlerinde 1925 yılı içinde açılacak 6 sergi olduğunu, bu sergilerin bizi de ilgilendirdiğini, özellikle Londra'da açılacak olan tütün sergisinin, büyük bir tütün üreticisi olan ülkemizce takip edilmesi gerektiğini, bu sergi için hem Londra'daki Türk sefirine hem de Ticaret Odası'na talimat verdiğini, İTO'nun bu konuyla yakından ilgilendiğini ve orada bir pavyon (stant) inşa edeceğini, Ticaret Bakanlığı'nın da tütün tüccar ve üreticilerinin tütünlerini sergilemek için Londra Tütün Ticaret Sergisi'nde Londra sefiri aracılığıyla bir yer istediğini, sonuçta orada da biri İTO'ya öbürü ise diğer şehirlerimizdeki tütün tüccar ve üreticilerine ayrılmak üzere iki pavyon (stant) bulunacağını belirtmiştir.

Ali Cenani Bey, iyi bir tütün üreticisi olan Türkiye'nin dünya tütün piyasasını yakından takip etmesi gerektiğini söyledikten sonra başka bir sergiden, Paris'te açılan sanayi sergisinden söz etmiştir. O sergide de bir Türk pavyonu inşa edilerek Türk sanayi ürünlerinin orada sergileneceğini belirtmiştir. Türkiye'nin pek çok sanayi ürününe sahip olduğunu, bunlar arasında Kütahya çinileri, Gaziantep elişleri, bakırcılık, dökümcülük, halıcılık ürünlerinin başta geldiğini

Ticaret Bakanı Ali Cenani Bey

6 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, C 16, İçtima senesi, II, 19 Mart 1341 (1925), s. 34-35.

belirtmiştir. Bu sergilere katılacak Türk üreticilerin desteklenmesi, en azından yol masraflarının karşılanması gerektiğini, bunun için de daha fazla paraya ihtiyaç olduğunu anlatmıştır.[7] Ayrıca Lozan'da ve Laypzig'de de iki panayır olduğunu, buralara da katılacaklarını, ticaret odalarının bunun için hazırlık yaptığını söyledikten sonra derin bir nefes almış ve milletvekillerinin gözlerinin içine bakarak şunları söylemiştir:

"Sonra bendeniz başka bir şey düşünüyorum: ***Paşa Hazretleri'nin gündemden düşürülmesinden üzüntü duydukları,*** *hükümetçe açılacak sergi masrafı olarak konulan 15 bin lira bendenize hiç göründü. 15 bin lira ile bir pavyon bile yapılamaz. Memleketimizin mallarını gösterecek bir ticaret sergisi yapmak lazım geliyorsa 3–4 yüz bin, belki 1 milyon lıra masrafa ihtiyaç vardır. Bir ticaret sergisi meydana getirmek kolay bir şey değildir. Bunun yerine bir* ***seyyar sergi*** *düzenlemeyi düşündüm."*[8]

Ali Cenani Bey, 15 sene önce Rusların bir vapur içinde seyyar sergi düzenleyerek ürünlerini ve üreticilerini İstanbul'a ve Avrupa limanlarına gönderdiklerini hatırlatarak şöyle demiştir:

"Bendeniz düşünüyorum ki Seyr-i Sefain'den bir vapur alalım, mesela Karadeniz Vapuru'nu düşündüm. Bunun içinde 130 yatak vardır. Tüccarlarımızdan 130 kişiyi alabilir. Ambarlarında elektrik tertibatı yaparak bir sergi haline getirebiliriz. Bütün ürünlerimizi bu vapurda sergileyebiliriz."[9]

Bu sözler üzerine Gümüşhane Mebusu Zeki Bey, *"Ticaret Bakanlığı için tebrike şayandır,"* diyerek bu öneriyi desteklemiştir.

Ali Cenani Bey, bu iş için 80 bin liranın yeterli olacağını, ancak kendisinin bu 80 bin lirayı sadece bütçeden vermek istemediğini, seyahate katılıp Karadeniz Vapuru'nda ürünlerini sergileyecek tüccarlardan bir şey talep etmeyeceklerini, ancak tüccarların kalacakları kamaraların ücretlerini ödemelerini isteyeceklerini belirtmiştir. Ali Cenani Bey ayrıca gemide bulunan TEKEL ürünlerinin de satışa sunulacağını, böylece 100 bin paket sigaradan

---

7 **age.**, s. 36.
8 **age.**, s. 36.
9 **age.**, s. 36.

10–15 bin lira gelir elde edileceğini belirtmiş ve bu nedenle bütçeden bu iş için 60 bin lira ayrılmasını teklif etmiştir.[10]

Bu sırada mayısın başlarında Alman Ziraat Cemiyeti Breslau'da bir seyyar sergi açmış ve bu sergiye Türkiye Cumhuriyeti ticaret bakanını da davet etmiştir.[11] Dünyanın o güne kadar gördüğü en büyük yüzen seyyar sergilerden birini, hatta birincisini (1911'de Rusya'nın daha önce açtığı yüzen sergi daha küçük çaplıdır) açmayı düşünen Türkiye Cumhuriyeti'nin Ticaret Bakanı Ali Cenani Bey, Almanya'daki bu sergiyi gezerek seyyar sergi konusunda biraz daha fikir edinmiştir.

Yüzen Fuar Projesi için TBMM bütçeden 100 bin lira, İTO da 500 bin lira katkıda bulunmuştur.

1932 yılında basılan *"Tarih IV"* kitabında *"Yerli Malı Sergileri"* başlığı altında şu bilgiler verilmiştir: *"Mahsullerimizi ve mamullerimizi tanıtmak, sürümlerini artırmak için her yıl özellikle Ankara, İstanbul ve İzmir'de olmak üzere birçok sergi açılmıştır. Bu sergiler iç ticaretin yerli mallar lehine gelişmesinde faydalı olmuştur.* ***Yerli malları yabancı memleketlere tanıtmak üzere vapurlarımızdan birinde (Karadeniz Vapuru'nda) düzenlenen bir seyyar sergi Avrupa'nın belli başlı ticaret limanlarında dolaştırılmıştır."***[12]

Karadeniz Vapuru'ndaki Türkiye: Seyr-i Türkiye

Seyyar sergiye/Yüzen Fuar Projesi'ne ev sahipliği yapacak olan Karadeniz Vapuru, 1905 Hollanda yapımı, 4731 grostonluk, 120 metre boyunda, 14 metre eninde bir gemidir. Tam istim tuttuğunda 12 mil hız yapmaktadır.

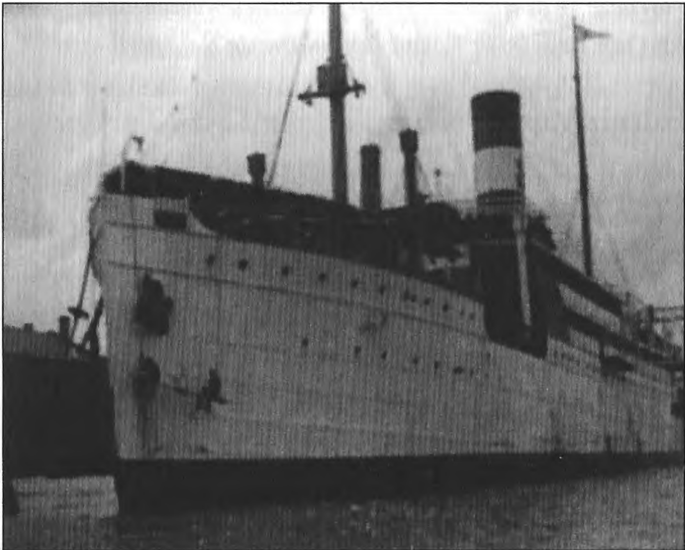
---

10 age., s. 37.

11 *"Alman Ziraat Cemiyeti'nin davetlisi olarak Breslau'da açılacak seyyar sergiye katılacak olan ziraat vekili ve uzman memura siyasi pasaport ve harcırah verilmesi"*, BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), Tarih: 9/5/1926, Sayı: 3596, Dosya: 186-11, Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 19.32..16.M. *"Alman Ziraat Cemiyeti'nin davetlisi olarak Breslau'daki seyyar sergiye gidecek olan Ziraat Vekili Sabri Bey ve refakatindeki uzmana siyasi pasaport verilmesi."* BCA, Tarih: 9/5/1926, Sayı: 3603, Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 19.33..3.

12 Tarih IV, s. 302.

Mart ayı ortalarında seyyar serginin yer alacağı Karadeniz Vapuru, Haliç Tersanesi'ne çekilip bir yüzen fuara dönüştürülmüştür. Bu dönüşüm Asım Bey ile Naci Bey adlı iki mimarın çizimleriyle gerçekleştirilmiştir. Adı gibi siyah olan Karadeniz Vapuru öncelikle beyaza boyanmıştır. Daha sonra vapurda ürünlerin sergileneceği ve satılacağı iki ayrı salon düzenlenmiştir. Halıyla kaplanan salonların tavanları alçı oymalarla süslenmiş, ışıklandırma için gemiye özel elektrik tesisatı döşenmiş, kamaralar gözden geçirilip yenilenmiş, vapur son derece çağdaş bir yüzen fuara dönüştürülmüştür. Ayrıca vapurun içi Sanayi-i Nefise Mektebi öğrencilerince yapılmış **resim, heykel ve biblolarla** süslenmiştir. Sergi salonunun en güzel yerine de Çallı İbrahim'e yaptırılan Mustafa Kemal Atatürk'ün bir yağlıboya tablosu konulmuştur. Vapurdaki salonlarda tütünden Kütahya çinilerine, Hacı Bekir lokumlarından Türkiye'de çıkan madenlere, hububattan Bursa ve Hereke kumaşlarına, kehribardan Türkiye'deki fabrikaların ürettiği her türlü mallara kadar pek çok ürün sergilenmiştir. Sergilenen ürünlerin üzerine dört dilde bilgi veren etiketler yapıştırılmıştır.

Karadeniz Vapuru Haliç Tersanesi'nde beyaza boyanırken

Yüzen Fuar Projesi'nin temel amacı yeni Türkiye'nin en önemli zenginliklerinin Avrupa'ya tanıtılmasıdır. Bu çerçevede Türkiye'nin tarih boyu en büyük zenginliklerinden biri olan **Ankara tiftik keçisi**nin de Avrupa'ya tanıtılması düşünülmüştür. Ancak üç ay kadar sürecek uzun bir deniz yolculuğunda canlı bir hayvanın sergilenmesi doğru bulunmamıştır. Bu nedenle tiftik keçilerinin doldurulmuş olarak sergilenmesine karar verilmiştir.

Ankara Tiftik Keçisi

16. yüzyılda Osmanlı'nın en büyük ihracat ürünlerinden biri tiftik yünüdür. O yıllarda Türkiye'nin tiftik kumaşına Avrupa'da öyle büyük bir ilgi vardır ki Osmanlı Avrupa'nın kumaş talebini karşılamakta zorlanmıştır. Dönemin Osmanlı padişahları da bu büyük milli varlığı korumak için kanunlar çıkarmıştır; örneğin Avrupa'ya tiftik keçisi ve ham tiftik yününün satışı kanunla yasaklanmıştır. Batılı kumaş üreticileri Osmanlı'nın tiftik kumaşıyla rekabet edemeyince Osmanlı'nın "damızlık" tiftik keçilerini kaçırmaya çalışmıştır. Ancak Avrupalıların Almanya'da, İsveç'te ve İtalya'da tiftik keçisi yetiştirme girişimleri başarısız olmuştur. Keçiler buradaki iklimde yaşayamamıştır. Bunun üzerine İngilizler, Ankara tiftik keçilerinin Güney Afrika'da yaşayabileceğini belirlemiştir. İngiltere, Osmanlı'yla imzaladığı 1838 tarihli *Baltalimanı Anlaşması*'yla tiftik tekelini kırarak Ankara'dan aldığı tiftik keçilerini Güney Afrika'ya götürüp çoğaltmıştır (İngiliz Al-

bay Henderson). Keçiler 1849'da da Amerika'ya götürülmüştür. Böylece 1220'lerden 1850'lere kadar, 600 yıl kadar Türklerin en önemli ihraç ürünlerinden biri olan tiftik kumaşlarının yüksek getirisi de sona ermiştir.[13]

Genç Cumhuriyet'i kuranlar ulusal sanayinin kurulmasına büyük önem vermiştir. Tarım ve hayvancılığa dayalı sanayinin kurulmasına öncelik verildiğinde ilk akla gelen Ankara tiftik keçisi olmuştur. Tiftik yününün yüzyıllardır Türkiye'nin en önemli ihraç ürünü olduğunu çok iyi bilen Atatürk, 1830'lardan sonra azalan tiftik üretimini yeniden artırmanın yollarını aramıştır. Nitekim 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde *"Ziraatı Hayvanat Meselesi"* başlığı altında 11. karar olarak şöyle bir karar alınmıştır. *"Tifitik keçileri azaldığından bunların çoğaltılması ve korunması için damızlığa elverişli olanların kestirilmemesi ve kısa bir zaman içinde vergiden muaf tutulmasının sağlanması."*[14]

İşte Türk mallarını Avrupa'ya tanıtacak olan Karadeniz Vapuru'ndaki seyyar sergide bir de tiftik keçisi sergilenmek istenmesinin nedeni, genç Cumhuriyet'in tiftik keçisini, dünyaya tanıtılması gereken milli varlıklarından biri olarak görmesidir.

Yüzen Fuar Projesi'nin yer alacağı Karadeniz Vapuru, Atlantik'i geçen ilk yolcu vapuru olan Gülcemal'in kaptanı **Lütfi Kaptan**'a emanet edilmiştir.

İTO'da bir sergi komisyonu kurulmuştur. Serginin tüm hazırlıklarını bu komisyon yürütmüştür. *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*'ndeki bir belgeye göre, *"Karadeniz Vapuru'ndaki seyyar sergi için 87 adet kitabın, Ticaret Odası'ndaki sergi komisyonuna teslim edildiği"* belirtilmiştir.[15] Ayrıca Galata'da da sergi organizasyonu için bir büro açılmıştır.

Öncelikle Yüzen Fuar Projesi için bir logo hazırlanmıştır. Logoda ticaret ve haber tanrısı Hermes elinde büyülü asası yeri-

---

13 Cengiz Özakıncı, *"Hangi Osmanlı-2"*, **Bütün Dünya dergisi**, 1 Nisan 2011, s. 60-69; Cengiz Özakıncı, *"Hangi Osmanlı-1"*, **Bütün Dünya dergisi**, 1 Mart 2011, s. 88-95.

14 İnan, **age.**, s. 45.

15 **BCA**, Tarih: 19/4/1926, Sayı: 18013, Dosya: 5-270, Fon Kodu: 180..9.0.0, Yer No: 52.262..10.

ne Seyr-i Sefain İdaresi'nin amblemini taşımakta ve İstanbul'dan uzaklaşan Karadeniz Vapuru'nun önünde ona yol gösterir şekilde resmedilmiştir. Bu logo zarflara, kâğıtlara, yemek menülerine işlenmiş, logonun yer aldığı hatıra pulları bastırılmıştır.

Karadeniz Vapuru'nun sergi salonlarından biri (Arkada Çallı'nın yaptığı Atatürk portesi de görülmekte)

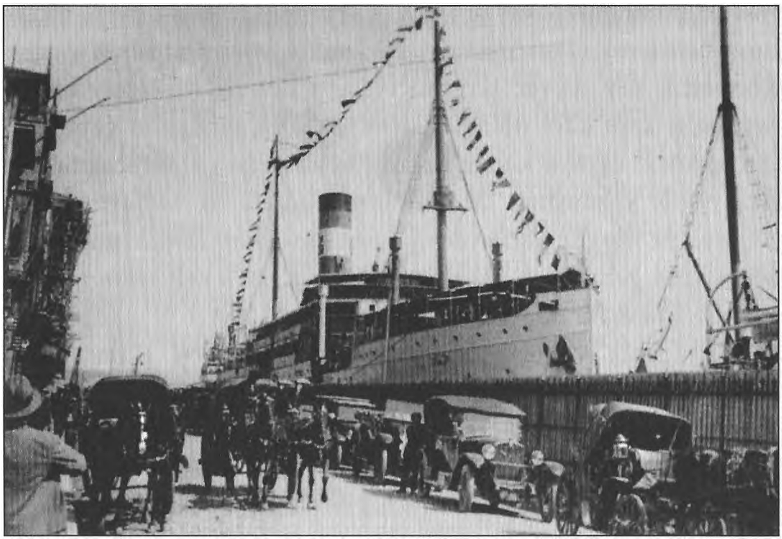

Lütfi Kaptan ve Karadeniz Vapuru personeli

Vapurun ticari ürünleri sergilemek dışında önemli bir amacı daha vardır. Bu amaç **yarı bağımlı ve geri kalmış bir imparatorluğun küllerinden doğmuş ve yüzünü çağdaş dünyaya dönmüş genç Cumhuriyet'i Avrupa'ya tanıtmaktır.** Bu nedenle geziye katılacak isimler büyük bir dikkatle seçilmiştir. Liman İşletmeleri Genel Müdürü Raufizade Manyesi Bey Sergi Başkanı, İTO'dan Galip Bey İstihbarat Müdürü, Pertev Paşa Coğrafya Encümen Başkanı, Kemalettin Bey Anadolu Ajansı Temsilcisi, Avrupa'da eğitim görmüş yedi dil bilen **Samiha Hanım** da Protokol Müdiresi olarak görevlendirilmiştir. Vapurda TBMM'yi temsilen milletvekilleri de yer almıştır. İstiklal Marşı'nın bestecisi Zeki Bey'in başkanlığındaki 47 kişilik **Riyaset-i Cumhur Orkestrası** da Karadeniz Vapuru'nda bulunup Avrupa'da konserler verecektir. Serginin tercümanlık görevi ise Robert Koleji'nden seçilen öğrencilere verilmiştir. Karadeniz Vapuru'nun yolcuları arasında ilk kadın heykeltıraşlardan **Nermin Haruki Hanım**, daha sonra ilk kadın milletvekili olacak olan **Mebrure Hanım**, 3. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın oğlu Refi Bayar, Anadolu Ajansı'nın kurucularından Şair Kemalettin Kamu, İstiklal Marşı'nın bestecisi Zeki Üngör, ilk Türk kadın gazetecilerden Bedia Hanım, *Vakit* gazetesi yazarlarından Vala Nurettin, Sanat Tarihçisi Celal Esat Bey ve Şair Orhan Veli Kanık'ın müzisyen babası gibi tanınmış isimler yer almıştır.

Seyr-i Türkiye Sergisi'nin logosu

Karadeniz Vapuru, Karaköy İskelesi'nde
(12 Haziran 1926)

Atatürk'ün talimatlarıyla Karadeniz Vapuru, Türkiye'yi tanıtan çeşitli ürünlerin ve çağdaş Türkiye'nin yeni görünümünün sergilendiği bir yüzen fuara dönüştürülerek Cumhuriyet'in kuruluşundan sadece 3 yıl sonra, 12 Haziran 1926 tarihinde İstanbul'dan demir almıştır.[16] Gemi 86 gün boyunca 10 bin mil yol kat edip 12 Avrupa ülkesinin 16 limanında 65 bin ziyaretçi ile buluştuktan sonra, 5 Eylül 1926 tarihinde İstanbul'a dönmüştür.[17] Avrupa'daki "geri kalmış Türkiye" algısını değiştirmeyi amaçlayan Karadeniz Vapuru'ndaki seyyar sergi, Yüzen Fuar Projesi, Atatürk'ün iyi bir asker ve lider olmasının yanında iyi bir halkla ilişkiler ve tanıtım uzmanı olduğunu da kanıtlamıştır.

Atatürk'ün Yüzen Fuar Projesi basında tartışmalara konu olmuştur. Proje basında genelde olumlu karşılanmakla birlikte

---

16 "*Türkiye'nin iktisadi faaliyetlerini içeren ilk seyyar serginin Avrupa'ya hareket ettiğine dair telgraf*", BCA, Tarih: 14/6/1926, Dosya: 1865, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 172.193..5.

17 Hakan Adıgüzel, **Çağdaş Pazarlamanın Modern Yüzü Yüzen Fuarlar,** Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yüksek Lisans Tezi (yayımlanmamış), İstanbul, 2009, s. 5.

bazı İstanbul gazeteleri projenin tamamen gereksiz bir iş olduğunu belirterek eleştirmiştir. Örneğin *Akşam* gazetesinin yazarı Necmettin Bey seyyar sergiyi çok ağır cümlelerle eleştirmiştir: Avrupa'yı kapı kapı dolaşacak bu ilk Türk sergisinin vapurundan içindeki eşyaya kadar herkesi kendimize güldüreceğini belirtip şöyle yazmıştır: *"Maksat propaganda ise vapurun içine takunya ve nargile yerine milli futbol takımını bindirip Avrupa limanlarını gezdirmek, Türkleri tanıtmak ve Türk namını yükseltmek için daha doğru bir vasıta olurdu."*

Karadeniz Vapuru, uzun bir süre Karaköy Rıhtımı'nda demirli şekilde beklemiştir. Vapurun bir türlü hazırlıklarını tamamlayıp demir alamaması basında eleştirilere konu olmuştur. Örneğin dönemin mizah dergilerinden *Akbaba*'da *"Bugün kalktı, yarın kalkıyor, öbür gün kalkacak"* başlıklı bir karikatürde bacasına bir leyleğin tünediği vapur bir salyangoz tarafından çekilirken gösterilmiştir.

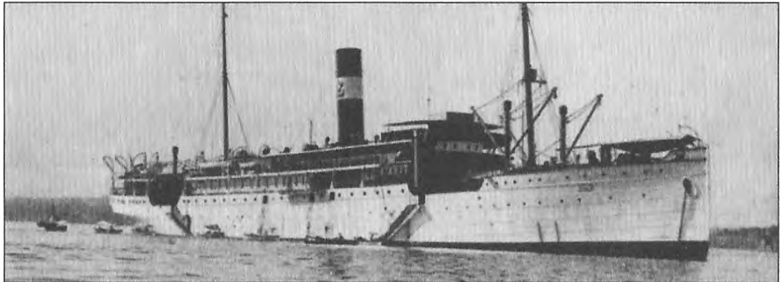
"Bugün kalktı, yarın kalkıyor, öbür gün kalkacak" başlıklı o karikatür

Karadeniz Vapuru, 285 yolcusuyla üç ay sürecek yolculuğuna, 12 Haziran 1926'da, Galata Rıhtımı'ndan büyük ve coşkulu bir kalabalık tarafından gözyaşlarıyla uğurlanmıştır. Vapurun şanslı yolcuları ise büyük bir heyecan ve gururla rıhtımdaki kalabalığı beyaz mendilleriyle selamlamıştır.

Bandırma Vapuru'ndan Karadeniz Vapuru'na

Karadeniz Vapuru'nun hareketinden kısa bir süre önce vapurdaki yolculara **Mustafa Kemal Atatürk**'ün **Mudanya**'da vapuru şereflendirecekleri söylendiğinde yolcuların heyecanı bir kat daha artmıştır, çünkü Atatürk yeni Türkiye'nin Avrupa'ya en doğru şekilde tanıtılmasına çok önem veriyordu. Kurtuluş Savaşı'yla dize getirdiği emperyalist Batı'ya, Türklerin çok kısa bir sürede her bakımdan uygar/çağdaş bir ulus haline geldiklerini göstermek istiyordu. Bu onun için Batı'ya yönelik yeni bir meydan okumaydı. Bu nedenle her şeyin çok mükemmel olması gerekiyordu. Yüzen Fuar Projesi'ni başından beri çok yakından takip etmişti, ancak son olarak işin bitmiş halini de kendi gözleriyle görmek, herhangi bir aksaklığın veya eksikliğin olmadığından emin olmak istiyordu.

Atatürk, 16 Mayıs 1919'da İstanbul Galata Rıhtımı'ndan kalkan **Bandırma Vapuru**'yla İstanbul'dan ayrılıp Anadolu'ya, Samsun'a gitmişti. 7 yıl önceki o yolculuğun amacı Anadolu'yu işgal edip "geri", "barbar" dedikleri Türkleri Anadolu'dan atmak isteyen İngiltere, Fransa, İtalya ve onların taşeronları durumundaki Yunanistan'a karşı bir kurtuluş savaşı verip emperyalist Batı'ya Türklerin bağımsızlık inadını ve gücünü göstermekti. Bunu başarmıştı. Şimdi ise aynı Avrupa'ya o "geri", "barbar" dedikleri Türklerin bir uygarlık savaşı verdiğini ve bu savaşı da kazanacağını göstermek istiyordu. O zamanki askeri-siyasi zaferin işaret fişeği Bandırma Vapuru'ydu. Şimdiki kültür-uygarlık zaferinin işaret fişeği ise Karadeniz Vapuru olacaktı.

Karadeniz Vapuru ilerliyor

Atatürk, 13 Haziran 1926'da sabah saat 8.00'de Bursa'dan hareketle Mudanya'ya gitmiştir.[18] Mudanya'da Söğüt Yatı'nın küpeştesinden mendil sallayarak selamlamıştır Karadeniz Vapuru'nu. Daha sonra yatından Karadeniz Vapuru'na geçen Atatürk, hazırlanan salonları, büyük bir merak ve dikkatle hiçbir ayrıntıyı gözden kaçırmayacak şekilde incelemiştir. Sergilenen ürünler, uğranılacak limanlar, yapılacak etkinlikler, törenler, hatta konuk edilecek misafirlere yapılacak ikramlara kadar bilgi almıştır. Nitekim Avrupalılara tattırılacak Türk yemekleri de ilk olarak vapurda Atatürk'e sunulmuştur. Yemekte Atatürk'e serginin fikir babası Ali Cenani Bey ile eşi, Protokol Müdiresi Samia Hanım ve bazı yolcular eşlik etmiştir.

Atatürk Karadeniz Vapuru'nda yemekte

18 Kocatürk, age., s. 392.

Atatürk'ün seyyar sergi ziyaretini **Selahattin Güngör** şöyle anlatmıştır: "... Karadeniz Vapuru'na Mudanya Limanı'ndan bindi. Serginin köşe bucağını dolaşıyordu. Kendisine çok güzel, çok genç ve o nispette şuh ve kıvrak bir hanım yol açıyor, sergideki örnekleri göstererek izahat veriyordu. Fakat bu genç hanım bir dekolte giyinmişti. Bol bol süründüğü çeşitli Avrupa esanslarıyla seyyar bir çiçek bahçesi gibi Ata'nın önünde, ardında dolaşıyordu. Gazi'nin sergiyi beğenmekle birlikte bu genç kadının o kadar kalabalığın gözü önünde bu derece yakına sokulmasını hoş görmediğini çok geçmeden anladık, çünkü birdenbire durarak etrafına hiddetli bakışlarla göz gezdirdikten sonra: '*Bana göstereceklerimiz bu mudur?*' diye sordu ve çıplak göğsünü ileri doğru fırlatan genç kadına sırtını çevirerek: '*Artık yeter! Dönelim,*' dedi. Bu dekolte hanımı bir daha Atatürk'ün çevresinde göremedik."[19] Çünkü Atatürk, Türk kadınının, eskilerin "ifrat" ve "tefrit" dediği aşırılıklardan kaçınmasını, yani kadınlarımızın ne yüzünü gözünü tamamen kapatıp kara çarşaflara sarınmasını, ne de Batılı kadınlar gibi aşırı dekolte giyinmesini istemiştir.

Atatürk, vapuru gezip incelemelerini tamamladıktan sonra görüş ve düşüncelerini vapurun hatıra defterine yazmıştır:

"Sergi, başarıya ulaşmış bir eserdir. Bende gayet iyi izlenimler meydana getirdi. Sunuş tarzı çok iyidir. Hazırlayıcısını takdir ve tebrik ederim."[20]

Atatürk, yüzen fuardan çok memnun kalmıştır. Böylece seyyar sergi ilk sınavını başarıyla vermiştir. Atatürk bu başarıyı vapurun güvertesinde içtiği bir kahveyle kutlamıştır. Akşama doğru da yolculara ve personele iyi yolculuklar ve başarılar dileyerek Bandırma'da vapurdan ayrılmıştır.

---

19 Niyazi Ahmet Banoğlu, **Nükte ve Fıkralarla Atatürk**, 2. bas., İstanbul, 1978, s. 419.

20 Kocatürk, age., s. 392. Atatürk'ün hatıra defterine yazdığı metnin Osmanlıca orijinali şöyledir: "*Seyr-i Sergi muvaffak olmuş bir iştir. Bende gayet iyi etkiler husule getirdi. Tasyi-i teşhir çok iyidir. Müteşebbislerini takdir ve tebrik ederim. Gazi Mustafa Kemal.*"

Atatürk Karadeniz Vapuru'ndan ayrılırken

Liman Liman Avrupa

Kömür almak için gireceği Cezayir'in Bona (sonraki adıyla Anaba) Limanı'nı saymazsak, Atatürk Cumhuriyeti'nin yüzen fuarını taşıyan Karadeniz Vapuru Barselona, Le Havre, Londra, Amsterdam, Hamburg, Stockholm, Helsinki, Leningrad, Danzig, Gdynia, Kopenhag, Anvers, Marsilya, Cenova, Napoli... gibi 16 limana uğramıştır.

Hazırlanan programa göre Karadeniz Vapuru her limanda vapuru gezmek isteyen ziyaretçileri kabul edecek... Vapurda davetler, resepsiyonlar verilecek... Riyaset-i Cumhur Orkestrası vapurda ve bazı Avrupa şehirlerinde konserler verecek... Balolarda, davetlerde görevli kişiler, gelen ziyaretçilere yeni Türkiye'yi ve Türkleri en güzel şekilde tanıtacak...

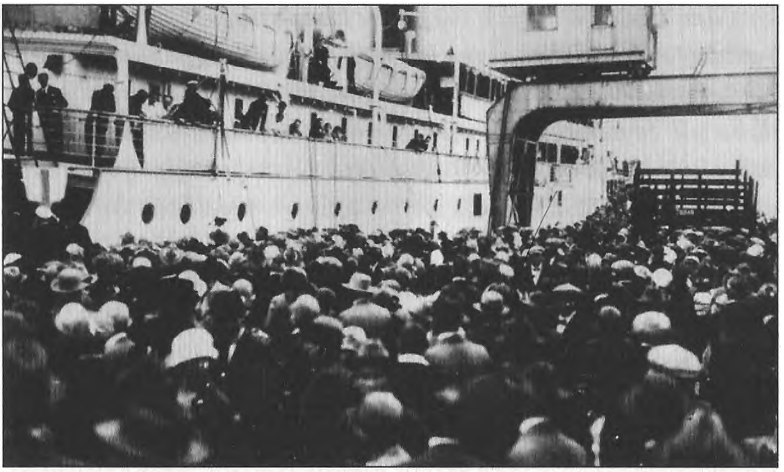

Kardeniz Vapuru'nun güzergâhı, uğradığı limanlar

Tarih	Liman	Tarih	Liman
12.06.1926	İstanbul	29.07.1926	Leningrad
17.06.1926	Bona	01.08.1926	Danzig
20.06.1926	Barselona	03.08.1926	Gyndia
02.07.1926	Le Havre	05.08.1926	Kopenhag
04.07.1926	Londra	10.08.1926	Anvers
11.07.1926	Amsterdam	21.08.1026	Marsilya
16.07.1926	Hamburg	24.08.1926	Cenova
21.07.1926	Stockholm	27.08.1926	Napoli
25.07.1926	Helsinki	05.09.1926	İstanbul

Kaynak:Karadeniz'in 2. kaptanı olarak görev yapan Kaptan Süreyya Gürsu'nun Deniz dergisinde yayımlanan yazı dizisi

Karadeniz Vapuru 20 Haziran'da İspanya-Barselona Limanı'na varmıştır. Burada büyük ilgiyle karşılanmıştır. Öyle ki vapuru dakikada 26 kişi ziyaret etmiştir. 1 Temmuz'da Fransa-Le Havre Limanı'na uğrayan Karadeniz Vapuru burada da büyük ilgiyle karşılanmış ve binlerce ziyaretçi tarafından ziyaret edilmiştir. Riyaset-i Cumhur Orkestrası konser vermek için hazırlattığı afişleri Le Havre'de dağıtmış ve verdiği konserle Fransız basınının ilgisini çekmiş, halkın takdirini toplamıştır. Vapur daha sonra Fransa-Marsilya Limanı'na uğramış, ancak Le Havre'de gördüğü ilgiyi burada görememiş, üstüne üstlük bir de protesto edilmiştir. Karadeniz Vapuru 4 Temmuz'da Londra'ya varmıştır. İngiliz yetkililerin vapuru Londra'nın en ücra köşesine demir attırmasına rağmen, seyyar sergiyi 6 günde 25 bin kişi ziyaret etmiştir. Vapur 10 Temmuz'da Hollanda-Amsterdam Limanı'na varmış ve burada da 20 bin kişi tarafından ziyaret edilmiştir. Vapur 14 Temmuz'da Almanya-Hamburg Limanı'na varmış ve yine görkemli bir şekilde karşılanmıştır. Sallanan bayraklar ve tezahüratlar eşliğinde limana demir atan vapur binlerce kişi tarafından ziyaretçi akınına uğramıştır. Ürünlerinin birçoğu için ticari anlaşmalar imzalanmıştır. 26 Temmuz'da Finlandiya-Helsinki Limanı'na varan seyyar sergi yağan yağmura rağmen limanda bekleyen binlerce kişi tarafından coşkuyla, sevgiyle karşılanmıştır. Öyle ki Türkçe *"Gardaşlarımız gelmiş!"* diye bağıranlar bile olmuştur. Bu kişiler Rusya'dan sürgün edilen Kazan Türkleridir. 29 Temmuz'da SSCB-Leningrad Limanı'na varan Karadeniz Vapuru, –genel uygulama gereği– yetkililer tarafından titizlikle aranmış, bazı kısıtlamalara tabi tutulmuştur. Bu sıkıcı kurallara rağmen vapuru günde 9000 civarında ziyaretçi gezmiştir. Bu ziyaretinden sonra Karadeniz Vapuru, İstanbul'a dönüş için demir almıştır.

Atatürk'ün genç Cumhuriyeti'nin çağdaş yüzünü, hem de Batı'nın göbeğinde, mağrur ve ukala Batılı gözler önüne seren Karadeniz Vapuru'ndaki seyyar sergi, Batı'nın oryantalist hayallerini yerle bir etmiştir.

Karadeniz Vapuru Avrupa limanlarında coşkulu kalabalıklarca karşılanmıştır.

İşte Karadeniz Vapuru'nun demirlediği Marsilya Limanı'ndaki manzara:

"Marsilya Limanı tarihi günlerinden birini yaşıyor. Zaten her zaman hareketli olan liman, bugün sosyetenin akınına uğramış. Beyaz ve ağır ketenlerden dikilmiş 'denizci yakalı' elbiseler içindeki güzel kadınlardan hoş bir parfüm kokusu yükseliyor. Şehir Bandosu 'Marseyyez' marşını son bir kez çalıp zarif bir vals prelüdüne geçerken, saatlerdir heyecanla beklenen gemi, limana doğru süzülüyor. Bembeyaz ve yüksek güverteli, renk renk yüzlerce bayrakla süslenmiş, tek bacalı, yaklaşık 5 bin grostonluk gemi limana yanaşıyor. Rıhtımdaki Fransızlar, gemiye ve geminin çeşitli yerlerine asılmış olan bayrağa bakıyorlar. ***Güzel tonlu bir kırmızı üzerine bembeyaz bir ay ve yıldızın işlenmiş olduğu görkemli bir bayrak bu.*** *Rıhtımdakiler güverteye baktıklarında ise, küpeşteye dayanmış kendilerini seyreden* ***kadınlı erkekli yolcuları görüyor ve gözlerine inanamıyorlar. Onlar Türkiye'den, yani kendi düşüncelerine göre 'Doğu'dan gelen bu gemideki yolcuların bir 'Orient esintisi' sunacağını beklerken, karşılarında bambaşka bir görünüm var. Alt ve üst güvertelerden kendilerine bakan, gülen, el sallayan bu 'Doğulu' konukların, kendi-***

lerinden hiçbir farkı yok. Erkekler koyu renk takım elbise, pırıl pırıl beyaz gömlekler giymiş ve çoğu zarif bir iğne ile süslenmiş boyunbağları takmışlar. Yanlarındaki kadınlar, erkeklerden daha şık. Siyah ağırlıklı ipek ve muslin elbiseler içindeler. İyice dalgalı, 'alagarson'a yakın kısalıkta kesilmiş saçları, Marsilya güneşi altında parıldıyor. Gemi uzun ve neşeli tek bir düdük ile Marsilyalıları selamlıyor. Yanları halatla desteklenmiş ahşap merdivenler, gemiden sarkıtılıp rıhtıma yerleştiriliyor. Fransızlar gemiye çıkmaya başlıyor. Bir subay onları sergi salonuna götürüyor. Bir kış bahçesi ile ***kalabalık bir orkestranın çaldığı*** *salonu geçerek sergi bölümüne gelen ziyaretçiler, hayranlıktan konuşamaz bir şekilde sergilenen eşyalara bakıyorlar. Türk mavisi sırlı Kütahya çinileri; bin bir nakış ve renkli Osmanlı, Yörük, Selçuklu ve Acem halıları; gül, tarçın ve sakız kokulu Hacı Bekir lokumları; yeşim, yakut, firuze gibi değerli taşlarla süslenmiş, tamamıyla elle yapılmış çeşmibülbül, laledan, gülabdan gibi cam ürünleri. Tarih 21 Ağustos 1926. Fransızların büyük bir hayranlıkla içinde sergilenen ürünleri seyrettikleri, gönderinde ay-yıldızlı bayrak dalgalanan geminin bordasında kocaman harflerle* ***'Karadeniz'*** *yazıyor ve henüz üç yaşına basmış olan genç Türkiye Cumhuriyeti, 'yeniden var edilen bir ulusun neler yapabileceğini herkese göstermek için bu gemiyle Avrupa'nın en önemli limanlarında aylardır' sancak gösteriyor."*[21]

Çok değil, 4 yıl kadar önce Anadolu'yu işgal eden İngiliz, Fransız asker sivillerden sağ salim geri dönenler, kendi kentlerine gelen Karadeniz Vapuru'ndaki seyyar sergiyi gördükçe savaş yorgunu bu yoksul Türklerin bu kadar kısa sürede bu baş döndürücü değişimi nasıl başardığına akıl sır erdirebilmiş midir? Bilinmez!

Karadeniz: Seyr-i Türkiye Belgeseli

Garanti Bankası ile Netherlands Culture Fund'ın desteğiyle ve Osmanlı Bankası Müzesi'nin katkılarıyla *"Karadeniz: Seyr-i Türkiye"* adlı bir belgesel çekilmiş ve 2007 yılında NTV'de

21 Lemi Özgen, "*Bir Ulus Kendini Tanıtıyor*", **Skylife**, Şubat, 2007.

gösterilmiştir.[22] Belgesel için 12 kişilik bir ekip, 24 aylık süreçte Türkiye'den ve yurtdışından 176 arşiv, 600'e yakın kitap ve gazetenin yanı sıra, binlerce belge ve fotoğraf taramış ve 128 kişiyle görüşme yapmıştır.[23]

"Karadeniz: Seyr-i Türkiye" belgeselinden öğrendiğimize göre:

- 4731 grostonluk Karadeniz Vapuru, Avrupa yolculuğu öncesinde Haliç'e alınarak 3 ay boyunca bakım ve onarımdan geçirilmiştir. Mimar Asım Bey tarafından satış ve numune daireleri oluşturulmuştur.
- Satış dairesine tekel ürünleri, İş Bankası şubesi, Kütahya çinileri, halılar, Hacı Bekir lokumları, kehribar ve kıymetli taşlarla yapılmış süslemeler, yerli bezler ve işlemeler, sanayi nefise meşheri ve antikalar yerleştirilmiştir. Numune dairesinde ise hububat, tıbbi ilaç, ahşap ve deri mamulleri, Beykoz fabrikası ürünleri, madenler, Bursa ve Hareke kumaşları teşhir edilmiştir.
- Vapurun sigara salonu, istihbarat bürosu olarak ayrılmıştır. Kışlık bahçesine TCDD'nin reklamları konulmuştur.
- Seferde, bir süvari, bir 2. kaptan, üç 3. kaptan, 7 güverte zabiti kaptan, bir doktor, 2 telsiz memuru ve 7 makine zabiti görev almıştır.
- Vapurun, kamaralarda çalışacaklar, güverte ve makine görevlileriyle birlikte toplam 125 kişilik bir kadrosu vardır.
- 95 kişilik sergi heyeti ve memurlarının yanı sıra 47 kişilik Riyaset-i Cumhur Orkestrası, iaşe işleriyle meşgul olan 18 kişi de dahil edildiğinde sefere toplam 285 kişi katılmıştır.
- Limanlara giriş-çıkış için 44 kılavuz kaptanın eşlik ettiği Karadeniz Vapuru'nun seferi, 40 gün 16 saati seyir, 16 gün 6 saati limanda olmak üzere toplam 86 gün 22 saat sürmüştür. 2778 ton kömür tüketerek 9986 deniz mili kat eden vapur, 12 Avrupa ülkesinin 16 limanına uğramıştır.
- Vapurda 16 balo düzenlenmiştir, dışarıda 36 ziyafete iştirak edilmiştir.

22 *"Karadeniz. Seyr-i Türkiye"* belgeselinin Nisan 2007 tarihli NTV gösterimlerine 7 bölüm halinde Youtube'dan ulaşılabilir.

- Sefer masraflarının 600 bin lira olduğu, bütün limanlarda gemiyi ziyaret edenlerin 65 bin kişiye ulaştığı tahmin edilmektedir.

Lemi Özgen'in dediği gibi, *"Belgeseli izleyenler, Avrupa yolculuğu öncesi Haliç'te üç ay süren özel bir bakıma alınmış Karadeniz Gemisi'nin dümen suyuna kapılıp, tam seksen altı gün süren yolculuğu, sefere katılan sanatçı, gazeteci, milletvekili, öğretmen, müzisyen ve denizcilerden oluşan toplam 285 kişinin, genç Türkiye Cumhuriyeti'ni 'dosta düşmana tanıtmak için' nasıl olağanüstü bir çaba gösterdiğini, henüz üç yaşındaki Türkiye Cumhuriyeti milletvekillerinin buna kaynak bulmak için nasıl çırpındıklarını ibret ve gururla izliyor. Ticaret Vekili Ali Cenani Bey'in meclis kürsüsünde, 'Efendiler... Bir ticaret sergisi meydana getirmek kolay bir şey değildir. Bunun yerine bir seyyar sergi teşkilini düşündüm. Seyr-i Sefain'den bir vapur alalım. Mesela Karadeniz Vapuru'nu...' diye başlayan konuşmasının yarattığı ateşi, hummalı çalışmaları ve sonunda Marmara'nın solgun mavi sularını köpürterek yola çıkan beyaz bir geminin, Dolmabahçe'deki bir yatta, mavi gözleri çakmak çakmak, sarışın bir adam tarafından beyaz bir mendil sallanarak nasıl uğurlandığını görüyor. O sarışın adamın daha yedi yıl önce, 19 Mayıs 1919'da ülkeyi kurtarmak için Samsun'a böyle bir vapur yolculuğu yapmış olduğunu düşünenler de bir Cumhuriyetin nasıl doğduğunu görüp alabildiğine gururlanıyor."*[24]

"Karadeniz: Seyr-i Türkiye" belgeseli sayesinde Akl-ı Kemal'in unutulmaya terk edilmiş "akıllı projelerinden" biri daha su yüzüne çıkmıştır.

Oryantalist Hayallerden Uyanma Vakti

Atatürk'ün en büyük amaçlarından biri emperyalist Batı'nın Türklere yönelik kadim önyargılarını ortadan kaldırmaktı. Emperyalist Batı'daki "Türk imgesi" Sarı ırktan, barbar, yarı maymun-yarı insan, geri kalmış, fakir, üretemeyen, her bakımdan Avrupa'ya muhtaç biçimindedir. Oryantalist Batılı kafa, Türkiye ve Türk denilince sadece kafaca geri kalmış insanları değil, aynı zamanda gi-

24 Özgen, **agm.**, Şubat, 2007.

yinişiyle, görünüşüyle de geri kalmış, kendisinden çok farklı, daha doğrusu başka bir zaman diliminde yaşayan çarşaflı, fesli, sarıklı, şalvarlı, esmer, kara bıyıklı ve çirkin insanları anlamıştır. Oryantalist Batılı kafaya göre bu "barbar" Türkler müzikten, sanattan, kültürden, çağdaş sosyal ilişkilerden anlamayan yerliler gibidir! Bu "barbar" Türkler başkalarını yönetmekten de âcizdir! Bu nedenle mutlaka başkalarınca yönetilmeleri gerekir! Emperyalist Batı, önce Osmanlı İmparatorluğu'nu yarı sömürge haline getirirken, sonra Anadolu'yu işgal ederken hep bu oryantalist kafa yapısıyla emperyalist amaçlarına meşruiyet kazandırmıştır. Batı'da Türke yönelik oryantalist bakış öylesine yerleşmiştir ki barış zamanlarında sarıklı, fesli, kara çarşaflı, tütsü kokan, Arap müziği eşliğinde göbek dansı yapan insanlar görmek için Türkiye'ye gelen Batılılar, savaş zamanlarındaysa bu barbar, geri kalmış Türklere "medeniyet" getirmek için Türkiye'ye gelmişlerdir!

Emperyalizme karşı ilk büyük zaferin mimarı olan **Atatürk,** emperyalizmin temelindeki oryantalizmi çok ama çok iyi bilen biridir. Cepheden cepheye koşan bir Osmanlı subayı olarak emperyalizmin kirli emellerini bizzat görmüş, yaşamıştır. Ayrıca oryantalizmin emperyalizmi nasıl beslediğine ilişkin çok sayıda kitap okumuştur.[25]

İşte bu nedenle o, emperyalist Batı'ya karşı kazandığı askeri ve siyasi zaferden sonra, hiç zaman kaybetmeden oryantalist Batı'ya karşı da bir kültür ve uygarlık zaferi kazanmak istemiştir.

Önce Kurtuluş Savaşı'yla emperyalizmin ezberini bozan Atatürk, şimdi de Türk Devrimi ile oryantalizmin hayallerini yıkmayı planlamıştır.

Nedir oryantalist hayaller?

Türkler barbardır!

Türkler geri kalmıştır!

Türkler sanattan, kültürden anlamaz!

Türkler fesli, sarıklı, çarşaflı ve peçelidir!

Türkler tarımdan, sanayiden, ticaretten anlamaz!

---

25 Atatürk'ün oryantalizme bakışı ve oryantalizm konusunda okuduğu kitaplar için bkz. Sinan Meydan, **Atatürk ve Türklerin Saklı Tarihi, "Türk Tarih Tezi'nden Türk-İslam Sentezi'ne"**, 5. bas., İstanbul, 2013, s. 168 vd.

Aslında Atatürk'ün tüm devrimleri bir taraftan Türk insanının çağdaşlaşmasını amaçlarken, diğer taraftan Batı'nın bu oryantalist hayallerini yıkmayı amaçlar. Atatürk siyaset, bilim, kültür, sanat, eğitim, ekonomi, sanayi, tarım, kadın konusunda yaptığı yeniliklerle her yönüyle **muasır/çağdaş** bir Türkiye yaratmak istemiştir. Fes ve sarık yerine şapka giyilen, kadınların her bakımdan hak ve özgürlüklerini kazandığı; resim, heykel, beste, müzik yapan sanatçıların yetiştiği; kızların okuyup doktor, mühendis, öğretmen, sporcu olabildiği; makineli tarım, ileri hayvancılık yapılan; okullarla, fabrikalarla donatılmış, üreten; demir ağlarla birbirine bağlanmış her yönüyle çağdaş bir Türkiye... İşte böyle bir Türkiye gerçekten de oryantalizmin hayallerini yıkacaktır. Ancak bu uzun vadeli bir plandır. Atatürk çok daha kısa zamanda (Cumhuriyet kurulduktan sadece 3 yıl sonra) oryantalizmin peçeli, çarşaflı, fesli, sarıklı Türk hayalini yıkmayı düşünmüştür. Bunun için ***"Türkiye'yi dünyaya tanıtacak bir proje hazırlayın,"*** emrini vermiştir. Sonunda **Yüzen Fuar Projesi** hazırlanmıştır. Bu nedenle Yüzen Fuar Projesi sadece Türkiye'deki ticari ürünlerin Avrupa'ya tanıtılmasını değil, aynı zamanda düşünüşüyle, giyinişiyle, görünüşüyle, davranışıyla, yaşayışıyla çağdaşlaşan kadınlı-erkekli Türk insanının Avrupa'ya tanıtılmasını amaçlamıştır.

Karadeniz Vapuru'nda Türkiye'yi Avrupa'ya tanıtmakla görevli Türk kadınları ve erkekleri

Atatürk, öncelikle Türkiye'deki tarım ve sanayi ürünlerini, madenleri, geleneksel sanatları içeren bir sergi hazırlatmıştır. Böylece Türklerin tarımdan, sanayiden, ticaretten anladıklarını sözle değil, yazıyla değil, bizzat o ürünlerle kanıtlamak istemiştir.

Sonra Türkiye'nin en iyi yetişmiş sanatçılarından, öğrencilerinden, milletvekillerinden seçilmiş, kızlı erkekli bir grup hazırlatmıştır. Erkekler başlarında şapka, sırtlarında gömlek, yelek ve ceket, boyunlarında kravat, bacaklarında pantolon, ayaklarında pırıl pırıl ayakkabılar ile bütün çağdaş dünyadaki hemcinsleriyle yarışır şıklıkta giyinmiştir. Kadınlarsa başları açık, saçları yapılı, yüzleri makyajlı, dönemin modasına uygun giysileriyle bütün çağdaş dünyadaki hemcinsleriyle yarışır güzelliktedir. Üstelik bu Türk erkekleri ve kadınları sanattan, kültürden, bilimden anlayan, dil bilen, dans eden; çağdaş dünyanın temel görgü kurallarına aşina kişilerdir.

Daha sonra da yeni Türkiye'yi tanıtan bu ürünleri ve bu kişileri Karadeniz Vapuru'na bindirip önceden hazırlanmış bir plan ve program dahilinde oryantalist hayaller gören emperyalist Batı'nın tam kalbine, Avrupa limanlarına göndermiştir.

Karadeniz Vapuru'ndaki balolardan birinde dans eden çiftler

Oryantalistlerin, ***"barbar, sarı ırktan, geri kalmış, sanattan, kültürden anlamaz, tarım ve sanayi bilmez, fesli, sarıklı, çarşaflı, peçeli..."*** diye bildiği Türkler, üstelik gönderinde ay yıldızlı

al bayrağın dalgalandığı koca bir vapurla, hiç sıkılmadan, çekinmeden, büyük bir kendine güven ve gururla Avrupa limanlarını dolaşıp ürünlerini sergilemiştir.

Karadeniz Vapuru'nun Avrupa limanlarını dolaşacağını duyan oryantalist kafaya sahip Batılılar, *"Kara bıyıklı, fesli, sarıklı, peçeli, tütsülü, sazlı, sözlü, dansözlü, şiş kebaplı, dil bilmez Türkler gelecek! Amma da eğleneceğiz!"* diye düşünüp oryantalist hayallere dalmışlardı ki Barselona, Marsilya, Londra, Amsterdam, Helsinki... limanlarında Karadeniz Vapuru'nun tiz düdük sesiyle uyandılar!

O da ne?

Bu Türk erkekleri fesli, sarıklı değil şapkalıydı. En az Avrupalılar kadar şıktılar.

O da ne?

Bu Türk kadınları kara çarşaflı, peçeli, erkek görünce köşe bucak kaçan, içine kapalı, ürkek kadınlar değildi. Tam tersine bu Türk kadınları yapılı saçları, son moda giysileri, zarif tavırlarıyla çağdaş Batılı hanımefendiler gibiydi. Bu kadınlar erkeklerle dans eden, gerektiğinde "şerefe" diyerek kadehlerini yudumlayan, davetlerde kendine güvenleriyle dikkat çeken, üstelik dil bilen, mağrur ve gururlu Türk kadınlarıydı.

O da ne?

Bu Türkler çok sesli müzikten de haberdardı! Hem kendi halk müziğinden yaptıkları özgün besteleri hem de Çok sesli Klasik Batı Müziği parçalarını büyük bir ustalıkla çalan çok iyi bir orkestraları bile vardı.

Karşısında "barbar" diyebileceği, her bakımdan geri kalmış, adeta başka bir zamanda yaşayan insanlar görememekten dolayı Batılı oryantalist çok rahatsızdır! İçinden *"Nereden çıktı bu Mustafa Kemal? Nereden çıktı bu yeni Türkiye?"* diye söylenerek Karadeniz Vapuru'nun salonlarında dolaşmaktadır!

Nitekim Karadeniz Vapuru'ndaki **Riyaset-i Cumhur Orkestrası** Hollanda'da konser verdiğinde, bazı Hollanda gazeteleri – oryantalist hayallerden uyanamadıkları için olsa gerek– ***"Fesli Türkler konser verdi!"*** diye yazmıştır. Oysa o konserde tek bir fesli Türk bile yoktur.

İşte bu nedenle Atatürk Şapka Devrimi'ni insanlara zorla şapka giydirmek için değil, Batılı oryantalistlerin Türkleri aşağılamak için kullandığı (Türk=fes) özdeşliğini bozmak için yapmıştır. Bu konuda bizzat çaba harcamıştır.

Örneğin, **Enver Behnan Şapolyo**'nun anlattığına göre bir Fransız yazar Türk Meclisi'ni ve devlet başkanını görmek için Ankara'ya gelir. O sarıklı, cübbeli Araplar gibi kefyeli bir devlet başkanı görmeyi hayal etmektedir. Meclis açılmadan önce Meclis'in kapısında bekler. Biraz sonra bir otomobilden Atatürk çıkar. Ancak ne sarığı var ne de cübbesi... Yazar, Atatürk'ü başında silindir bir şapka, üzerinde bir frak, elinde beyaz eldivenler, omzunda bir pelerin, ayaklarında rugan iskarpinle görünce hayrete düşer. Bunun üzerine dostlarına, *"Ben bir Asyalı centilmenle karşılaştım,"* der. Bu Fransız yazarın düşüncesini duyan Atatürk ise, ***"Artık Avrupalılar yeni Türkiye'de fesli, külahlı, çeşit, çeşit kıyafetli insanları seyretmekten ebediyen mahrum olacaklardır. Biz üstün bir kıyafet kabul ederek onların hakkımızdaki fena fikirlerini sildik. Resmi günlerde silindir ve frak giyeceğiz,"*** demiştir.[26]

Yine benzer şekilde Atatürk, cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra bıyıklarını kesmiştir. Muhafız alayındaki askerlerin de bıyıklarını kestirmiştir. Kendisine, *"Paşam niçin bıyıklarınızı kestirdiniz?"* diye soran bir arkadaşına şu cevabı vermiştir: ***"Avrupalılar bizi palabıyıklı, koca külahlı ve belinde kamalı olarak tanıyorlar ve eserlerinde de böyle tasvir ediyorlar. Onların bu yanlış düşüncelerini değiştirmek maksadıyla bıyıklarımı kestim. Bundan sonra palabıyıklı Türk göremeyecekler."***[27]

Ancak bugün bile oryantalist kafalı Batılılar (ki çoğu hâlâ böyledir) Türkiye'ye geldiklerinde palabıyıklı, fesli, sarıklı, çarşaflı Türkler bulmak için doğruca Sultanahmet'e giderler. Yaptıkları filmlerde Türk kadınlarını özellikle kara çarşaflı gösterirler. Atatürk'ü, onun Cumhuriyet Devrimi'ni kabul etmek istemezler. Onlar kabul etsin ya da etmesinler, gerçek şu ki Atatürk Kurtuluş Savaşı'yla emperyalizmin, Türk Devrimi'yle oryantalizmin ezberini bozmuştur.

---

26 Enver Behnan Şapolyo, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, 3. bas., İstanbul, 1958, s. 509-510.
27 age., s. 508-509.

Atatürk, yüzyılın başında emperyalist Avrupa'nın baskısından kurtardığı Müslüman Türkiye'yi (**akıl+bilim=çağdaşlık**) formülüyle (ki bu uygarlık tarihinde ilerlemenin formülüdür) **bir kere daha kurtarmıştır.** İşte emperyalist Batı bunu bir türlü kabullenememiştir.

Ayrıca Atatürk'ün **Seyr-i Türkiye/Yüzen Fuar Projesi** modern zamanların en büyük **reklam/tanıtım** çalışmalarından biridir. Buna benzer projeler başka ülkelerde de yapılmıştır, ancak hiçbiri bu kadar etkili olmamıştır.

Seyr-i Türkiye/Yüzen Fuar Projesi Batı'daki olumsuz Türk imgesinin zayıflamasında çok etkili olmuştur.

* * *

Genç Cumhuriyet'in en önemli iki gemisinden biri olan (diğeri Bandırma) **Karadeniz Vapuru'na** ne mi oldu? 1951'de kadro dışı bırakılarak bir kenara bağlandı, 1954'te hurdaya çıkarılıp satıldı ve Cenova'da sökülüp yok edildi. Belki de Batılı erkeklerin yüzlerini tıraş etmek için kullanacakları jilete dönüştü!

Atatürk'ün Yüzen Fuarı Dünyaya Örnek Oldu

Tarihte bilinen ilk fuar Kral Dagobert tarafından Paris yakınlarındaki St. Denis banliyösünde 629 yılında kurulan *"Foire de Saint Denis"*dir. Dünya genelinde fuarlar 18. yüzyıldan itibaren daha yaygın olarak düzenlenmeye başlanmıştır. 1851'de Londra'da, 1855'te Paris'te ve 1862'de tekrar Londra'da büyük fuarlar/sergiler düzenlenmiştir. Bu sergiler "modern dünyanın ve Batı medeniyetinin teknoloji, bilim, sanat, ticaret ve sanayi konularındaki başarısının sergilenerek kutlanmasına, hatta kutsanmasına adanmış bir tür modern tapınaklar niteliğindeydi."[28]

Türkiye'de Osmanlı'nın son döneminde küçük çaplı bazı fuarlar/sergiler düzenlenmiştir. 27 Şubat 1863'te İstanbul Sultanahmet Meydanı'nda *"Sergi-i Umumi-i Osmani"* adlı bir sergi açılmıştır.[29]

---

28 Ethem Eldem, "*Sergi-i Umumi-i Osmani*", **Toplumsal Tarih**, S. 219, Mart, 2012, s. 4.
29 **agm.**, s. 4.

Almanya, Fransa ve İngiltere gibi Avrupa ülkeleri fuarcılık konusunda öncüdür.[30]

Fuarların karalardan denizlere, limanlara taşınmasının, yani yüzen fuar projelerinin öncüsü ise Atatürk'ün genç Türkiye Cumhuriyeti'dir. Atatürk'ün isteği, Ali Cenani Bey'in katkılarıyla 1926 yılında hazırlanan *"Karadeniz: Seyr-i Türkiye"*, Yüzen Fuar Projesi dünyadaki yüzen fuar projelerinin ilk başarılı uygulamasıdır.[31]

Atatürk'ün bu projesi birçok ülke tarafından örnek alınmış ve zaman içinde dünyada yeni yüzen fuarlar düzenlenmiştir. *"Fuarcılık sektöründe yeni bir dönemin başlangıcı olan ilk yüzen fuar projesi"* sonrasında, 1964–1969 yılları arasında **Japonya,** *"Sakura Maru"* projesini hayata geçirmiştir. İki dünya turu gerçekleştiren proje, Japonya'nın tanıtımında ve dışa açılmasında etkili olmuştur. Yine yakın geçmişte Avrupalı ülkelerce düzenlenen *"Princess Of Scandinavia", "Einstain" ve "Sea Fair"* de başarılı yüzen fuar projeleridir.[32]

Türkiye ise 1926 yılından sonra ilk kez 2007 yılında ADG Fuarcılık tarafından düzenlenen *"Bluexpo"* projesiyle ikinci yüzen fuarını gerçekleştirmiştir.[33]

1926'daki Yüzen Fuar Projesi'nin Türkiye'nin tanıtımında ve uluslararası ticaretin, ihracatın artmasında oynadığı rol, Türkiye'de uluslararası boyutta bir fuar düzenlenmesinde etkili olmuş ve 1936 yılından itibaren **İzmir Enternasyonal Fuarı** düzenlenmeye başlanmıştır.

Burada gözden kaçırılmaması gereken nokta **Atatürk Türkiyesi'nin** 1926'da akledip düşünceden uygulamaya geçirdiği boyutta bir yüzen fuarın dünyada ancak 38 yıl sonra, 1964'te Japonlar tarafından gerçekleştirilmiş olduğu gerçeğidir.[34]

Akl-ı Kemal işte budur! Bazı şeyleri elin Japonundan önce düşünüp uygulayabilen akıldır!

---

30 Adıgüzel, age., s. 5, 8.

31 age., s. 19.

32 age., s. 5, 23-25.

33 Ayrıntılar için bkz. Adıgüzel, age. s. 28 vd.

34 Japonların **Sakura Maru Yüzen Fuar Projesi**'nin ayrıntıları için bkz. Adıgüzel, age., s. 23.

PROJE 2

MUSİKİ VE SANAT PROJESİ

Gecikmiş Rönesans

Aklın özgür olmadığı yerde her şeyden önce yaratıcılık ortaya çıkmaz. Yaratıcılığın ortaya çıkmadığı yerde de sanat gelişmez. Sanatın gelişmediği; yazınsal, işitsel, görsel estetik duygusunun olmadığı yerde ise düşünsel zenginlik, derinlik, incelik olmaz; dolayısıyla böyle bir ortamda bilim de gelişmez. İşte çağdaş Batı uygarlığının sırrı 15. yüzyıldan itibaren **Rönesans, Reform** ve **Aydınlanma döneminde** özgür akılla biçimlenmiş yaratıcı düşünce ve bunların ürünü olan **çağdaş sanat** ve **pozitif bilimdir.**[35]

Türkiye maalesef zamanında Rönesansını, Reformunu yapamamış, Aydınlanma dönemini yaşayamamıştır. **Osmanlı Devleti** 16. yüzyıldan itibaren özgür aklı zincire vurup yaratıcı düşüncenin gelişmesini engellediği için, bizde hem özgür aklın ürünü olan yaratıcı sanat eserleri ortaya çıkmamış hem de pozitif bilim gelişmemiştir. Osmanlı'da aklın zincire vurulması ile Avrupa'da aklın zincirlerinin kırılması neredeyse aynı döneme denk gelir. Dolayısıyla biz gerilerken/düşerken onlar ilerlemiş/yükselmiştir.

Türkiye'de modernleşmenin başladığı **Tanzimat** döneminden (1839–1876) beri, "Bilimde-teknikte geri kaldık. Bunun için Batı'nın bilimini-tekniğini almalıyız!" şeklinde bir anlayış gelişmiştir. Reformist padişahların ve devlet adamlarının, Yeni Osmanlı ve Jön Türk aydınlarının en temel yanılgısı (gerçi Jön Türkler kısmen bu yanılgıdan kurtulmuştur) "Batı'nın bilimini-tekniğini alalım ama kültüründen uzak duralım!" şeklindedir. Bu anlayış iç içe geçmiş iki yanlışı barındırır: 1. Batı'nın bili-

35 Ayrıntılar için bkz. Macit Gökberk, "*Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk*", **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk,** 2. bas., İstanbul, 1986, s. 281 vd.

mini-tekniğini ithal etmekle (kopyalamakla) Türkiye'de bilim ve tekniğin gerçekten gelişeceğini düşünmek! 2. Batı'nın bilim ve tekniğinin temelindeki özgür aklı, sanatsal yaratıcılığı görememek! İşte tam da bu nedenle 1839'dan 1918'e kadar devam eden Osmanlı modernleşmesi genel anlamda başarısız olmuştur. Çağdaş hukukun, akılcı eğitimin olmadığı; toplumun yarısının, kadınların adeta hayattan dışlandığı; sanatın haram, günah kabul edildiği; özetle **aklın zincirlendiği** bir ortamda bilim ve tekniğin gelişmesinin mümkün olmadığını tarih bize göstermiştir. Sadece bize değil bütün İslam dünyasına göstermiştir.

Atatürk, iki yüz yıldır bir türlü doğru yanıtlanmayan "Neden modernleşemiyoruz?" sorusuna 20. yüzyılın başlarında şöyle doğru yanıt vermiştir: **"Çünkü Batı uygarlığının temelinde özgür akıl ve o özgür aklın bir ürünü olan yaratıcı düşünce ve o yaratıcı düşüncenin ilk eseri durumundaki sanat vardır. Bilim, teknik bunlara bağlı olarak gelişmiştir. O nedenle biz de her şeyden önce aklın özgürleşmesini sağlamalıyız, sanata öncelik vermeliyiz."** Buna paralel 1923 yılında şöyle demiştir: ***"Bir millet ki resim yapmaz, bir millet ki heykel yapmaz, bir millet ki fennin gerektirdiği şeyleri yapmaz; itiraf etmeli ki o milletin ilerleme yolunda yeri yoktur. Hâlbuki bizim milletimiz, hakiki özellikleriyle medeni ve ileri olmaya layıktır ve olacaktır."***[36] Görüldüğü gibi Atatürk bir milletin ilerlemesi için yapması gerekenleri sıralarken önce resim, heykel yapmaktan, yani "sanattan", sonra ise fennin yani "bilimin" gereklerini yapmaktan söz etmiştir. Atatürk'e göre insanlar "olgunlaşmak" için sanatla uğraşmalıdır. ***"Fikirler ve inkılâplar sanatla yayılır,"*** diyen Atatürk, devrimlerin başarılı olması için öncelikle **güzel sanatlarda başarılı** olunması gerektiğini belirterek, ***"Bunda başarılı olamayan milletlere ne yazıktır! Onlar bütün başarılarına rağmen medeniyet alanında yüksek insanlık sıfatıyla tanınmaktan daima mahrum kalacaklardır,"*** demiştir.[37]

---

36 Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Ankara, 1999, s. 152.
37 age., s. 153.

Atatürk bu düşünceleri doğrultusunda Batı'dan yararlanırken Osmanlı reformistlerinin yaptığı gibi Batı'nın bilimini, tekniğini kopyalamak yerine, bunların temelindeki düşünceye, **özgür akla** ve o özgür aklın ürünü olan **sanata, kültüre** vurgu yapmış, önce bunların mücadelesini vermiştir.

İşte bu nedenle Atatürk **laikliğe** çok büyük önem vermiştir, çünkü aklın özgürleşmesinin, yaratıcı düşüncenin ortaya çıkmasının ön şartı laikliktir. Laiklik her şeyden önce aklın zincirlerini kırar.

Atatürk "aklın" zincirlerini kırıp fikrin/düşüncenin özgürleşmesine çalışmıştır. 1924'te Öğretmenler Birliği Kongresi'nde Tevfik Fikret'in bir dizesinden esinlenerek, ***"Hiçbir zaman aklınızdan çıkmasın ki Cumhuriyet sizden fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller ister,"*** derken en açık biçimde **özgür düşünceye** vurgu yapmıştır. Başka bir konuşmasında da "fikrin serbest hareketinden" şöyle söz etmiştir: ***"Bütün ilerlemeler insan fikrinin eseridir. Fikri harekete geçirmek birinci işimiz olmalıdır. Bir kere millet benliğine hâkim olsun ve düşünebilsin yeter! Başlangıçta hatalı düşünse de az zaman sonra bu hatayı düzeltebilir. Fikir bir kere faaliyete başladı mı her şey yavaş yavaş düzene girer. Fikrin serbest hareketi (düşünce özgürlüğü) ise ancak ferdin düşündüğünü serbest olarak söylemek, yazmak ve verdiği karara göre her türlü teşebbüse girebilmek özgürlüğüne sahip olmakla mümkündür."***[38]

Maalesef bugüne kadar Atatürk'ün, ***"Fikrin serbest hareketi"***, ***"Düşünebilen insan"***, ***"Benliğine hâkim olan millet"*** gibi felsefi ve sosyolojik derinliği olan tanımlamaları üzerinde pek fazla durulmuş değildir. Eğer durulabilseydi Atatürk'ün bütün bu tanımlamalarının **aklın özgürleşmesine** yönelik bir çabanın dışavurumu olduğu kolayca görülürdü.

Atatürk, konuşmalarında Türk halkını ***"Bütünüyle çağdaş, bütün anlam ve biçimiyle uygar bir toplum yapabilmekten"*** ve ***"Ulusun en yüksek uygarlık gereklerine göre ilerlemesini sağlayacak yeni kurumlardan"*** söz etmiştir. Atatürk, ***"bütün anlam ve biçimiyle uygar"*** ve ***"yüksek uygarlık gereklerine sahip"*** bir

38 age., s. 136-137.

toplumdan söz edebilmek için her şeyden önce **özgür düşünceye, özgür akla** ihtiyaç olduğunun bilincindedir. O, Türk toplumunun her bakımdan uygar bir toplum olabilmesi için **müzikle, edebiyatla, resimle, heykelle; sanatla, kültürle** uğraşan bir toplum olması gerektiğini çok erken fark etmiştir.

Türk Rönesansı'nın mimarı Atatürk kitap okurken

İşin özü şu ki, **Atatürk** aslında Türkiye'de **gecikmiş bir Rönesans hareketi** başlatmıştır. Rönesans nasıl ki antik tarihten beslenip özgür akılla önce sanatta, sonra bilimde ve kültürde Avrupa'da çok çeşitli gelişmelere yol açmışsa, **Cumhuriyet Devrimi** de ön Türk tarihinden, Türk kültüründen beslenip özgür akılla önce sanatta, sonra bilimde ve kültürde Türkiye'de çok önemli gelişmelere yol açmıştır.

Bu nedenle Atatürk modernleşmesi, Ziya Gökalp'in icat ettiği ve Atatürk'ün sıkça kullandığı şekliyle **"muasırlaşma"**, yani **çağdaşlaşma** hareketidir.[39] Ve bu hareketin özünde "özgür akıl", **Kur'an**'ın tabiriyle "işletilen akıl" vardır. Tekrar hatırlarsak zincirlerinden kurtulup özgür kalan aklın ilk ürünü ise **sanattır.**

---

39 Muasırlaşma sözcüğü hakkında bkz. Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, haz. Ahmet Kuyaş, 16. bas., İstanbul, 2011, s. 18.

Hayat Damarlarından Biri: Sanat

"Sanatkâr, ışığı alnında ilk hissedendir."
Atatürk

Atatürk biraz da Batı'ya açılan kapı durumundaki **Selanik**'te doğduğu için sanatla; müzikle, resimle, heykelle, edebiyatla çok erken yaşlarda tanışmıştır. Manastır Askeri İdadisi'nde sanatla ilgilenmiştir. O yıllarda özellikle yakın arkadaşı **Ömer Naci**'nin etkisiyle edebiyata ve şiire merak salmıştır. Kendi ifadesiyle: ***"Şiir bana cazip göründü. Fakat kitabet hocası diye yeni gelen bir zat benim şiirle uğraşmamı yasakladı. 'Bu tarz uğraş seni asker olmaktan uzaklaştırır,' dedi. Fakat güzel yazmak hevesi bende baki kaldı."***[40] Atatürk, İstanbul Harp Okulu'nda ve Harp Akademisi'nde okurken de **Namık Kemal, Mehmet Emin Yurdakul, Tevfik Fikret** gibi şairlerin "vatan" ve "hürriyet" konulu şiirleriyle beslenmiştir. Bir ara kendisi de şiir yazmıştır. Bazı şiirleri dergilerde yayımlanmıştır. Gençlik yıllarından beri çok sayıda roman okumuştur. Cephelerde bile... Örneğin 1 Temmuz 1918'de **Avusturya Karlsbad**'ta Fransız yazarlarından **André Beaumier**'in *"Revolte"* adlı romanını okumuştur.[41] 1922'de Büyük Taarruz'dan önceki gece de **Reşat Nuri Güntekin**'in *"Çalıkuşu"* romanını okuyup bitirmiştir. Ayrıca son derece zengin bir dille ve oldukça iyi bir edebi üslupla çok sayıda makale ve kitap yazmıştır.[42] Atatürk'ün ne kadar usta bir kaleme ve nasıl bir edebi yeteneğe sahip olduğunun en açık kanıtı ***"Büyük Nutuk"***tur.[43]

---

40 Ergün Sarı, **Atatürk'le Konuşmalar**, İstanbul, 1981, s. 76.

41 Mehmet Önder, **Atatürk'ün Almanya ve Avusturya Gezileri**, 2. bas., Ankara, 1995, s. 66.

42 Atatürk'ün yazdığı kitaplar arasında, *"Takımın Muharebe Talimi"*, *"Cumalı Ordugâhı"*, *"Tabiye Tatbikat ve Seyahati"*, *"Bölüğün Muharebe Talimi"*, *"Zabit ile Kumandan ile Hasbıhal"*, *"Tabiye Meselelerinin Halli ve Emirlerinin Sureti Tahririne Dair Nesayih"*, *"Arıburnu Muharebeleri Raporu"*, *"Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe"*, *"Karlsbad Hatıraları"*, *"Hatıra Defteri"*, *"Nutuk"*, *"Medeni Bilgiler"*, *"Geometri"*. Bunlara, *"Söylev ve Demeçler"* ve Maarif Vekâleti tarafından hazırlanan 4 cilt *"Tarih"* kitabındaki *"Islam Tarihi"* bölümü de eklenebilir.

43 Bkz. Sadi Borak, **Atatürk ve Edebiyat**, İstanbul, 2004.

Atatürk müzikle de yakından ilgilenmiştir. Makedonya'da duyduğu Batı ezgileriyle, Rumeli türküleriyle büyümüş, her ikisini de sevmiş, her ikisini de dinlemiştir. Daha çok gençken not defterlerine sevdiği ve dinlediği şarkı sözlerini yazmıştır.[44]

Atatürk, 1914 yılında **Sofya'da ateşemiliterken** müzik, resim, bale, opera gibi sanatlara ilgi duymaya başlamıştır. Uygar Batılı toplumların ortak özelliğinin sanata önem vermeleri ve dünya çapında sanatçılar yetiştirmeleri olduğunu görmüştür.

Atatürk 1918 yılında tedavi amaçlı olarak gittiği **Avusturya Karlsbad**'ta Batı'nın müzik, resim, tiyatro ve mimari gibi sanat dallarında ne kadar ilerlemiş olduğunu bizzat gözlemleme fırsatı bulmuştur.

Atatürk'ün Musiki ve Sanat Projesi'nin temelinde okuduğu kitapların ve dergilerin de çok özel bir yeri vardır. Örneğin büyük müzik bilimci **Lavignac**'ın *"Müzik ve Müzisyenler"* adlı Fransızca kitabını, satırların altını üstünü çizip notlar alarak okumuştur.

Atatürk'e göre sanat güzelliğin ifadesidir. ***"Bu ifade sözle olursa şiir, nağme ile olursa musiki, resim ile olursa ressamlık, oyma ile olursa heykeltıraşlık, bina ile olursa mimarlık olur."***[45]

Atatürk'e göre sanat ulusların hayat damarlarından biridir. Bunu şöyle ifade etmiştir: ***"Bir ulusu yaşatmak için birtakım temeller gerekmektedir ve bilirsiniz ki bu temellerin en önemlilerinden biri sanattır. Bir ulus sanattan, sanatçıdan yoksunsa tam bir yaşam süremez. Böyle bir ulus bir ayağı topal, bir kolu çolak, sakat ve illetli bir kimse gibidir. Hatta değindiğim anlamı bu söz de anlatmaya yeterli değildir. Sanatsız kalan bir ulusun yaşam damarlarından biri kopmuş olur."***[46]

Atatürk, Türk ulusunun da sanatçı uluslardan biri olduğunu düşünmektedir. Ona göre **Türkler** güzel sanatları şöyle sınıflandırmıştır: **1. Musiki, 2. Resim, 3. Heykeltıraşlık, 4. Edebiyat, 5. Mimarlık, 6. Raks.**[47]

---

44 A. Mithat İnan, **Atatürk'ün Not Defterleri**, Ankara, 1998, s. 38-40, 50, 51.
45 Kocatürk, **age.**, s. 152.
46 Arı İnan, **Düşünceleriyle Atatürk**, Ankara, 1991, s. 309.
47 **age.**, s. 152.

10. Yıl Nutku'nda Türkiye Cumhuriyeti'nin temelinin "Türk kültürü" olduğunu belirten Atatürk: "*Türk milletinin tarihi vasfı da güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir. Bunun içindir ki milletimizin yüksek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, fıtrî zekâsını, ilme bağlılığını, güzel sanatlara sevgisini, millî birlik duygusunu mütemadiyen her türlü vasıta ve tedbirlerle besleyerek inkişaf ettirmek millî ülkümüzdür,*" diyerek millî hedeflere doğru yürümenin akılcı ve bilimsel yolunun güzel sanatları sevmekten ve bu alanda ilerlemekten geçtiğini belirtmiştir. Atatürk'ün Türk milletinin **ilme bağlılığını** ve **güzel sanatlar sevgisini** "milli ülkü" olarak tanımlaması dikkat çekicidir. Gerçekten de Türk milleti tarih içinde ne zamanki bu "millî ülkülerini" unutmuş, bunlarla ilgilenmemiş, o zaman düşüşe geçmiştir. Atatürk'ten sonra "milli ülküden" söz eden siyasilerin neredeyse hiçbiri Türk milletinin "ilme bağlılığını" ve "güzel sanatlar sevgisini" dilinin ucuna bile getirmemiştir.

Atatürk, güzel sanatlar alanında ulusal ve çağdaş özelliklere sahip bir sanat tarzının arayışı içindedir. **Kopyacı, taklitçi bir sanat anlayışını reddetmiş, kaynağını Türk tarihinden, Türk kültüründen, halktan alan; Batı tekniğiyle işlenmiş muasır/çağdaş uygarlık seviyesinde, özgün bir Türk sanatı yaratmak istemiştir.**

O, ancak güzel sanatlarda ilerleyen ve eser veren ulusların çağın ileri medeniyetleri arasında yer alabileceklerini belirtmiştir.[48] Dolayısıyla gösterdiği en önemli hedef olan *"Muasır/çağdaş medeniyetler düzeyine ulaşmak, hatta onu aşmak"* için ilk önce güzel sanatlarda ilerlemek gerekir.

Atatürk, başka asker ve devlet adamlarında görülmedik bir şekilde sanata ve sanatçıya çok büyük önem vermiştir. Öyle ki, *"Efendiler... Hepiniz mebus olabilirsiniz, vekil olabilirsiniz; hatta cumhurbaşkanı olabilirsiniz. Fakat sanatkâr olamazsınız..."*[49] diyecek kadar. Bir keresinde elini öpmek isteyen bir tiyatro sanatçısına, *"Sanatkâr el öpmez; sanatkârın eli öpülür,"* demiştir.[50]

---

48 Afet İnan, "*Atatürk'ün Güzel Sanatlara Verdiği Önem*", Devlet Tiyatrosu, C 39, Ankara, 1968, s. 5.
49 Arı İnan, age., s. 153.
50 age., s. 153.

Atatürk, sanatçıların ülkeyi baştan başa dolaşarak "halkımıza sanatın ne olduğunu anlatmalarını" istemiştir, çünkü ona göre sanatçı ***"alnında ışığı ilk hisseden insan"***dır. Ankara Halkevi'nde ressamlarla sohbetinde bu düşüncesini "askerce" şöyle anlatmıştır:

"Ben bir bölük komutanıyım, rütbem yüzbaşıdır. Üstümden emir aldım; karşıdaki tepeyi düşmandan gün doğmadan zapt edeceğim (...) Taarruz başladı. (...) Gün doğmak üzeredir (...) Taarruz bütün gücü ve şiddeti ile devam ediyor. Büyük bir cesaretle dövüşe dövüşe tepenin eteklerine kadar yaklaşmış aslan neferlerin tepeyi işgali artık bir dakika meselesi olmuştur. Güneş yavaş yavaş doğmakta, ancak yarım kurs halinde iken bu tepenin zirvesi ışıldamaktadır. Fakat birkaç tane er ellerindeki Türk bayrağını tepenin ışıldayan zirvesine dikmek için bütün gücü ile koşuyor ve tepenin zirvesine şanlı Türk bayrağını dikerken terlemiş alnına günün ilk ışığının vurduğunu hissediyor.

İşte sanatkâr da toplumda uzun çalışma ve çabalardan sonra alnında ışığı ilk hisseden insandır."[51]

Görüldüğü gibi Atatürk, sanatkârı son derece sanatkârane bir üslupla anlatmıştır. Bu sözleri dikkatle okunduğunda onun burada edebiyat sanatının inceliklerini kullandığı, adeta bir romancı gibi benzetmeler, tasvirler yaptığı ve sonunda sanatın en güzel, en ince, en derin, en doğru tanımlarından birine imza attığı görülecektir.

Atatürk'ün Musiki ve Sanat Projesi özünde bir **kültür** projesidir. Nitekim Atatürk, ***"Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür,"*** demiştir. Kültürü, ***"Okumak, anlamak, görebilmek, görebildiğinden anlam çıkarmak, intibah almak, düşünmek, zekâyı terbiye etmek"*** olarak tanımlamıştır. Atatürk'ün bu kültür tanımının içinde "sanat" sözcüğü gizlidir. Sanattan habersiz birinin görebildiğinden doğru anlamlar çıkarabilmesi mümkün değildir.

23 Nisan 1920'de TBMM açılır açılmaz ilk kurulan bakanlıklardan **Milli Eğitim Bakanlığı** (Maarif Vekâleti) bünyesinde bir **Türk Eski Eserleri Müdürlüğü** (Türk Asar-ı Attikası) kurul-

51 age., s. 154-155.

muştur. Daha sonra bu müdürlüğün adı **Kültür (Hars) Müdürlüğü** olmuştur. Müdürlüğün görevleri arasında **Türk sanatıyla ilgili malzemeyi toplamak** da vardır. Görüldüğü gibi gerçekten de Cumhuriyet'in temeli kültürdür, sanattır.

İşte işgal altında bir ülkede her şeyden önce **Kültür Müdürlüğü** kurmaktır Akl-ı Kemal...

Atatürk, 1923 yılında yaptığı Meclis açış konuşmasında, Türkiye'nin her yanında ***"konservatuvarlar, atölyeler, müzeler ve güzel sanatlar sergileri kurulması gerektiği"***nden söz etmiştir.[52]

Düşünebiliyor musunuz? Daha ülke yeni düşman işgalinden kurtarılmışken, işgalin yarattığı büyük yıkımın etkileri devam ederken ve barış anlaşması bile henüz imzalanmamışken Atatürk, her şeyden önce "sanata" önem verilmesi gerektiğinden söz etmiştir. Bu doğrultuda cumhuriyetin ilanından sonra gerçek anlamda bir **kültür-sanat seferberliği** başlatmıştır. Bu seferberliğin komuta merkezi ise Çankaya Köşkü'nde Atatürk'ün sofrasıdır. **Tekin Alp**'in anlatımıyla: *"Atatürk'ün verdiği bu son seferberlik buyruğundan beri güzel sanatların kalkınması, Çankaya okulunda, Atatürk'ün başkanlığı altında her akşam görüşülen konuların başında bulunmaktadır. Bu hava içinde oluşan ruhsal durum baş döndürücü bir hızla bütün ülkeye yayılmaktadır. Resim, yontuculuk, mimarlık ve genel olarak güzel sanatlar, bütün ülkede el üstündedir. Özellikle müzik, o tarihten beri, hükümet ve ulusça ilgi konusu oluşturmaktadır..."*[53]

Atatürk'ün Müzik Devrimi

Prof. İlber Ortaylı şöyle diyor: *"Batı medeniyetinin, evvelki Akdeniz medeniyetlerinden üstün sadece iki unsuru vardır: Musiki ve filoloji. Batı'nın üstün tarafları sadece bu ikisidir. Batı, filolojiyi üniversal bir bilim olarak kavramıştır. Cumhuriyet'in zihniyeti ve dünyayı kavrayış yöntemi bunun üzerinde duruyor. Tarih, coğrafya, musiki... Yeni bir zihniyet değişimi, 'Ben böyle başarırım,' diyor."*[54]

---

52 **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D. 1, C 28, 1 Mart 1923, s. 2.
53 Tekin Alp, **Kemalizm**, çev. Çetin Yetkin, İstanbul, 1998, s. 185-186.
54 İlber Ortaylı, **İmparatorluğun Son Nefesi-Osmanlı'nın Yaşayan Mirası Cumhuriyet**, İstanbul, 2014, s. 200.

Atatürk'e göre hayat bir musikidir ve musikisiz hayat olmaz. 1925'te İzmir Kız Öğretmen Okulu'nda öğrencilerle sohbet ederken ***"Hayatta musiki lazım mıdır?"*** diye bir soru sormuş, ancak istediği yanıtı alamayınca sorusunu kendisi cevaplamıştır: ***"Hayatta musiki lazım değildir. Çünkü hayat musikidir. Musiki ile alakası olmayan mahlûkat insan değildir. Eğer mevzubahis olan hayat, insan hayatı ise musiki behemehâl vardır. Musikisiz hayat zaten olamaz. Musiki hayatın neşesi, ruhu, süruru ve her şeyidir."***[55]

Atatürk'e göre en zor devrim Müzik Devrimi'dir. Atatürk'ün ifadesiyle: ***"Çünkü müzik devrimi şahsa önce kendi iç dünyasını unutturmayı, sonra da yeni bir âleme yönelmeyi gerektirir. Onun için çok zordur... Çok zor ama yapılacaktır."***[56]

Atatürk, Müzik Devrimi'ni ***"milletin yüksek gelişiminin işareti"*** olarak görmüştür: ***"Bir millet çok şeyde inkılâp yapabilir ve bunların hepsinde de muvaffak olabilir, fakat musiki inkılâbıdır ki milletin yüksek gelişiminin işaretidir,"*** demiştir.[57]

Atatürk'ün devrimci adımları arasında müziğe yer vermesinde **Montesquieu**'nun *"Kanunların Ruhu"* adlı eserinin özel bir yeri vardır. Bu eserde geçen *"Müzikte yapılacak en küçük bir değişikliğin devletin yapısında da değişiklik yapılmasını gerektirdiği"* düşüncesini **Atatürk**, 1934'teki Meclis açış konuşmasında dile getirip bunu, ***"Bir ulusun yeni değişikliğinde ölçü, musikide değişikliği alabilmesi, kavrayabilmesidir"*** şeklinde ifade etmiştir.[58]

Atatürk'ün Müzik Devrimi'nin iki temel ayağı vardır:

1. Köklü ama gelişimi çok önce durmuş bir geleneğin (Arap-Acem-Bizans ezgilerinden oluşan) Sanat Müziği'nin/Alaturka Musiki'nin yıkılması... Yerine dinamik, bilimsel, çağdaş bir müziğin **"Ulusal Türk Müziği"**nin oluşturulması...[59]

---

55 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Ankara, 1997, C II, s. 242-243.

56 Perihan Çambel, *"Atatürk, Evrim, Devrim ve Müzik"*, **IX. Türk Tarih Kongresi, 21-25 Eylül 1981, Kongreye Sunulan Bildiriler**, C III, TTK, Ankara, 1989, s. 1843.

57 **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1936; Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, s. 158.

58 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C 1, s. 396.

59 Ünsal Yücel, *"Atatürk Döneminde Sanat Yaşamı"*, **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, 2. bas., İstanbul, 1986, s. 432.

2. Ulusal Türk Müziği oluşturmak için **Türk Halk Müziği**'nin Çok sesli Batı Müziği'nin evrensel ilkeleriyle yeniden yorumlanması...

1924'te uygulamaya konan bu yeni müzik anlayışının ilk dönemi 1934 yılına kadar devam etmiştir. On yıllık bu deneme sürecinde, 1932'de açılan **Halkevleri** ve **Halkodaları,** yurt çapındaki yaygın şubeleriyle büyük katkıda bulunmuştur. Buralarda okuma yazma kursları, folklor, el becerileri ve diğer çalışmaları yanında; tiyatro, halk müziği toplulukları, korolar, bandolar, mandolin takımları vb. ile önemli çalışmalar yapılmıştır.[60]

İşte Akl-ı Kemal'in 15–20 yıl süren Müzik Devrimi'nin belli başlı kilometre taşları:

- Osmanlı döneminde 1916'da İstanbul'da Maarif Nezareti tarafından kurulan ***"Darülelhan"***, 1923'te eklenen bir ***"Batı Müziği Şubesi"*** ile **yarı konservatuvar** durumuna getirilmiştir.[61]
- 1924'teki Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla modern-evrensel müzik eğitimi sağlam bir temele oturtulmuştur.
- Osmanlı'dan kalan *"Makam-ı Hilafet Muzikası (Mızıka-i Humayun)"* 1924'te modernize edilerek ***"Riyaset-i Cumhur Filarmoni Orkestrası"***'na dönüştürülmüştür.[62] 1935'te de **Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası** kurulmuştur.[63]
- 1924'te ***"Ankara Musiki Muallim Mektebi"*** kurulmuştur.[64] İlk yönetmeliğinde kurumun kuruluş amacı, *"Lise ve orta mekteplerle bilumum muallim mektepleri için musiki muallimi yetiştirmek"* olarak belirlenmiştir.[65] Okul müdürlüğüne Riyaset-i Cumhur Filarmoni Orkestrası şefi **Osman Zeki Üngör** getirilmiştir.

---

60 Mehmet Kaygısız, **Türkler'de Müzik**, İstanbul, 2000, s. 299.
61 Yücel, **agm.**, s. 433.
62 Yücel, **agm.**, s. 434; Seda Bayındır Uluskan, **Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Ankara, 2010, s. 322-326.
63 Uluskan, **age.**, s. 313.
64 **age.**, s. 313-322.
65 Yücel, **agm.**, s. 436-438.

Ankara Musiki Muallim Mektebi (Ankara Devlet Konservatuvarı)

- **Çok sayıda öğrenci müzik öğrenimi için Avrupa'ya gönderilmiştir.** 1924'te **Ekrem Zeki Ün** ve **Ulvi Cemal Erkin** Paris'e, 1926'da **Necil Kazım Akses** ve 1927'de **Hasan Ferit Alnar** Viyana'ya, **Cevat Memduh Altar** Leipzig'e 1928'de **Ahmet Adnan Saygun** Paris'e, **Halil Bedii Yönetken** Prag'a gönderilmiştir. Bu arada **Nurullah Şevket Taşkıran** ile **Bayan Afife** Avrupa'da şan öğrenmiştir. Avrupa'da çağdaş Batı Müziği öğrenen bu gençler 1930'dan itibaren yurda dönüp Ankara Muallim Musiki Mektebi'nde görev almaya başlamıştır.[66] Çok sesli müzik alanında değerli eserler veren **Cemal Reşit Rey, Ferit Alnar, Ulvi Cemal Erkin, Ahmet Adnan Saygun, Necil Kazım Akses,** *"Türk Beşleri"* olarak anılmıştır.[67]
- 1925'te **geleneksel Türk halk ezgilerinin derlenmesine** ve notaya geçirilenlerin yayımlanmasına başlanmıştır.
- 1926'da okullarda Alaturka Musiki'nin/Şark Musikisi'nin öğretimine son verilerek genelde Halk Müziği kaynaklı şarkı ve marşların öğretimine başlanmıştır.[68]
- 1926'da İstanbul'da **geleneksel Türk Sanat Müziği ürünlerinin** saptanmasıyla görevli **Tespit ve Tasnif Kurulu** oluşturulmuştur.
- 1926'da **Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası,** yeni devletin müzik anlayışını tanıtmak için Karadeniz Vapuru'ndaki **seyyar sergiyle birlikte** Avrupa'nın başlıca liman kentlerinde konserler vermiştir.[69]

66 agm., s. 438.
67 Uluskan, age., s. 354-357.
68 Ahmet Say, **Türkiye'nin Müzik Atlası**, İstanbul, 1998, s. 33.
69 age., s. 33.

- 1927'de *"Darülelhan"* kapatılarak *"**İstanbul Konservatuvarı**"* açılmıştır.[70]

Konservatuvar öğrencileriyle...

Mustafa Kemal'in 29 Mayıs 1926'da İstanbul Belediye Konservatuvarı (Darülelhan) topluluğunun Bursa'da verdiği konser sonrası birlikte fotoğraf çektirdiği öğrenciler. 3 Mart 1924'te çıkarılan eğitim birliği (Tevhid-i Tedrisat) yasası sonrasında hurafelerden bilimin ışığına çıkarılmışlardı... Bu yasayı tamamlayan 2 Mart 1926 tarihli 'Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun'la da, öğretimin birleştirilmesi ilkelerinin ışığı altında eğitim hizmetleri düzenlenmiş, çağdışı dersler müfredattan kaldırılmıştı...

- 1927'de İstanbul **Şehir Bandosu** oluşturulmuştur.[71]
- 1927'de Tespit ve Tasnif Heyeti'nin saptadığı geleneksel Türk Sanat Müziği ürünlerini örnek olarak seslendirip yorumlamakla görevli **İcra Heyeti** oluşturulmuştur.
- 1927'de Avrupa'da müzik öğrenimini tamamlayıp Türkiye'ye dönenler, **Musiki Muallim Mektebi** ve **Gazi Terbiye Enstitüsü** gibi kurumlarda çalışmaya başlamıştır.
- 1927'den itibaren marşlar ve çok sesli şarkılardan oluşan **zengin bir müzik arşivi** hazırlanmıştır.[72]
- 1928'den itibaren çok sesli **müzikle ilgili temel kitaplar** yayımlanmaya başlamıştır.
- 1929'da devlet tarafından Avrupa'ya öğrenci gönderilme düzenlemesi 1416 sayılı yasayla daha belirgin ve kesin kurallara bağlanmıştır.

70 Yücel, **agm.**, s. 439.
71 Ahmet Say, **Müziğin Kitabı**, Ankara, 2002, s. 230.
72 Say, **Türkiye'nin Müzik Atlası**, s. 33.

- 1930 yılından itibaren halk ezgilerinden yararlanarak çağdaş **besteleme teknikleriyle ilk yapıtlar** bestelenmiştir.[73]
- 1930'larda Ankara'da Cumhurbaşkanlığı Orkestrası, Türk Ocağı'nda **Batı Müziği konserleri** vermeye başlamıştır. Bu konserler zamanla tüm yurda yayılmıştır. Radyo konserleri de başlamıştır.[74]
- 1932'de kurulan **Halkevleri,** Ulusal Türk Müziği'nin yaratılmasında ve sevdirilmesinde çok önemli roller üstlenmiştir. Ülke genelindeki 100'ü aşkın Halkevi şubesinde yüzlerce konser verilmiş, halka açık müzik kursları düzenlenmiştir.
- 1933'te Ankara Halkevi'nin çağrısı üzerine toplanan uzmanlar, Atatürk'ün Müzik Devrimi konusunda yapılacakları tartışmıştır.
- 1934'te **Musiki Muallim Mektebi** bünyesinde bir ***"Milli Musiki ve Temsil Akademisi"*** kurulmuştur.[75]
- 26 Kasım 1934'te Kültür Bakanı Abidin Özmen başkanlığında Ankara'da bir **Müzik Kongresi** toplanmıştır.[76] Bu kongrede Türkiye'nin müzik sorunları enine boyuna tartışılmış, bu sorunların çözüm yolları sıralanmış ve müzik eğitiminin çerçevesi belirlenmiştir.
- 1934'te **Ahmet Adnan Saygun,** Atatürk'ün isteği ve yönlendirmesiyle ilk Türk operası "**Özsoy**"u besteleyip sahnelemiştir.[77]
- 1935'te ünlü Alman besteci **Paul Hindemith,** Atatürk'ün Müzik Devrimi'nin örgütlenip düzenlenmesinde danışman olarak görevlendirilmiştir. Hindemith'in önerdiği Alman sanatçılar Ankara'ya gelip müzik çalışmalarına katılmıştır.[78]

---

73 Say, **age.**, s. 33; Yücel, **agm.**, s. 441.

74 Say, **age.**, s. 33.

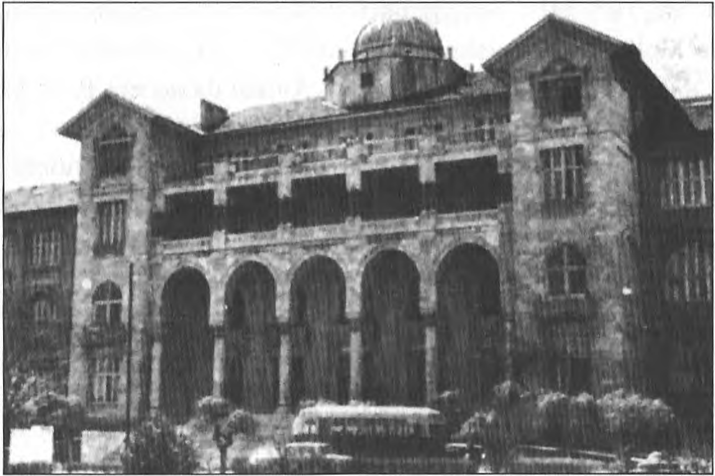
75 Uluskan, **age.**, s. 311. 1934'te Musiki Muallim Mektebi, Riyaset-i Cumhur Filarmoni Orkestrası ve Temsil Şubesi'nden oluşacak bir akademi kurulması için "*Milli Musiki ve Temsil Akademisi Teşkilat Kanunu*" adlı bir kanun taslağı hazırlanmıştır. Taslağa göre akademinin amaçları şöyle sıralanmıştır: 1. Ülkede bilimsel yöntemler içinde "milli musikiyi" işletmek, yükseltmek ve yaymak; 2. Sahne temsilinin her bölümünde "ehliyetli unsurlar" yetiştirmek; 3. Müzik öğretmeni yetiştirmek (Yücel, **agm.**, s. 458).

76 Yücel, **agm.**, s. 458.

77 Say, **Müziğin Kitabı**, s. 230.

78 Say, **Türkiye'nin Müzik Atlası**, s. 35.

- 1935'te Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde **Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü** kurulmuştur.
- 1935'te geleneksel Türk Sanat Müziği perde sistemiyle ilk yaylı dördül (kuartet) ***"Türk Kuarteti"*** Ekrem Zeki Ün tarafından bestelenmiştir.
- 1936'da Musiki Muallim Mektebi **Ankara Devlet Konservatuvarı'**na dönüştürülmüştür.[79] Birkaç yıl sonra konservatuvara "sahne sanatları" da eklenmiştir.
- 1936'da ünlü Macar besteci ve müzikolog **Béla Bartók** Türkiye'ye çağrılıp yerel müziklerin/Halk Müziği'nin nitelikleri, derlenmesi ve değerlendirilmesi konusunda konferanslar vermiş, çalışmalar yapmıştır.[80]
- 1937'de Türkiye'de bilimsel yöntemlerle yürütülen en büyük **halk ezgilerinin derleme çalışması** başlatılmıştır.
- 1938'de Almanya'dan çağrılan **Eduard Zuckmayer, Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü**'ne bölüm başkanı olarak atanmıştır. Onun başkanlığındaki enstitüde çok sayıda yerli ve yabancı müzisyen görev almıştır.

Ankara Gazi Terbiye Enstitüsü

79 Uluskan, **age.**, s. 311.
80 Say, **age.**, s. 35.

- 1938'de **Askeri Mızıkalar Ortaokulu** açılmıştır.[81]
- Ankara Devlet Konservatuvarı'nda bir ***"Türk Halk Ezgileri Belgeliği"*** kurulmuş ve başına **Muzaffer Sarısözen** getirilmiştir.
- 1939'dan itibaren müzik öğretmeni yetiştirme işini **Gazi Eğitim Enstitüsü** üstlenmiştir.
- Atatürk'ün çabalarıyla 1934–1935 yıllarında Ankara'da **ulusal opera temsilleri** gerçekleştirilmiştir. 1948'de de **Devlet Tiyatro ve Operası** kurulmuştur.[82]
- 1948'de üstün yetenekli çocukların aileleriyle birlikte tüm masrafları karşılanarak yurtdışına gönderilmelerine olanak tanıyan ***"Harika Çocuklar Yasası"*** çıkarılmıştır. **İdil Biret** ve **Suna Kan** yurtdışına gönderilmiştir.[83]

Atatürk, Müzik Devrimi'ni hayata geçirirken **yabancı uzmanlardan** yararlanmıştır. Bu amaçla 1932'de İstanbul Konservatuvarı'nı ıslah etmek üzere **Prof. Joseph Marx,** 1935'te bir "musiki konservatuvarı" açmak ve müzik kültürünün organizasyonu işleriyle ilgilenmek üzere **Prof. Paul Hindemith,** 1936'da Türk Halk Müziği'nden derlemeler ve besteler yapmak üzere ünlü Macar besteci **Béla Bartók,** 1935'te Devlet Tiyatro ve Operası'nı düzene sokmak üzere Alman danışman **Prof. Carl Ebert** Türkiye'ye davet edilmiştir.[84]

1930'larda ve 1940'larda **Halkevlerinde, Köy Enstitülerinde** ve **radyolarda** Çok sesli Batı Müziği ve Türk Halk Müziği ağırlıklı konserler verilmiştir.

Türk tarihinin gerçek anlamda ilk ve tek Müzik Devrimi'ni Atatürk gerçekleştirmiştir. 1930'larda ve 1940'larda yapılan çalışmalarla **Ulusal Türk Müziği** oluşturulmak istenmiş, bu konuda bir hayli mesafe alınmıştır.

---

81 age., s. 35.
82 Uluskan, age., s. 398.
83 Kaygısız, age., s. 313.
84 Yücel, agm., s. 463-474.

Ulusal Türk Müziği Yaratmak

Türk Devrimi ulusal kültürü arayıp, bulup, işleyip evrensel uygarlığa katkı sağlamayı amaçlar. ***"Yüksek bir kültür onun sahibi olan millette kalmaz, diğer milletlere de tesirini gösterir, büyük kıtalara yayılır,"*** diyen Atatürk'ün amacı, her alanda Türk ulusal kültürünü yükseltmektir. Atatürk, Müzik Devrimi'ni yaparken de bu temel ilke doğrultusunda Türk Halk Müziği'ni arayıp, bulup Batılı yöntemlerle yeniden yorumlayıp yaratılan Ulusal Türk Müziği ile evrensel müziğe bir katkı sağlamak istemiştir. Atatürk, bu isteğini 1934 yılındaki Meclis açış konuşmasında şöyle ifade etmiştir:

"Bugün dinletmeğe yeltenilen musiki yüz ağartacak değerde olmaktan uzaktır. Bunu açıkça bilmeliyiz. Ulusal ince duyguları, düşünceleri anlatan; yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları bir gün önce genel son musiki kurallarına göre işlemek gerekir. Ancak bu sayede Türk Ulusal Musikisi yükselebilir, evrensel musikide yerini alabilir."[85]

Atatürk'ün Müzik Devrimi'nin temelinde de Ziya Gökalp'in görüşleri vardır. Atatürk, Gökalp'in 1923'te yayımlanan ***"Türkçülüğün Esasları"*** adlı kitabındaki müzik konulu düşüncelerinden etkilenmiştir:

Gökalp'e göre Türkiye'de yan yana yaşayan "iki musiki" vardır. Bunlardan biri halk arasında kendi kendine doğmuş olan ***"Türk Musikisi"***, diğeri Farabi tarafından Bizans'tan alınan ***"Osmanlı Musikisi"***dir. Türk Musikisi "ilhamla" meydana gelmiştir, dışarıdan alınmamıştır. Osmanlı Musikisi ise "taklitle" dışarıdan alınmıştır. Bunlardan birincisi "harsımızın" (kültürümüzün), ikincisi medeniyetimizin musikisidir. Osmanlı Musikisi kurallardan oluşan bir fen biçiminde olduğu halde, Türk Musikisi kuralsız, usulsüz, fensiz melodilerden, ***"Türkün bağrından kopan samimi nağmelerden"***

Ziya Gökalp

85 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C I, s. 396.

oluşur. Fakat Bizans Musikisi'nin kökeni eski Yunan kültürüne dayanır.[86]

Yani Ziya Gökalp'e göre Türk Musikisi **Halk Müziği**'dir. **Sanat Müziği** ise Osmanlı Musikisi'dir. Türk Halk Müziği Türkündür, Türk Sanat Müziği ise Yunanındır-Bizans'ındır.

Gökalp'e göre Doğu'da üst sınıflara ait bir "düm-tek musikisi" vardır. Farabi bu "fenni musikiyi" Bizans'tan alıp Arapçaya çevirmiştir. ***"Arapçaya naklolunduktan sonra bu hasta musiki sarayların rağbetiyle Acemceye ve Osmanlıcaya da çevrildi."*** Bu musiki, Arabın, Acemin, Türkün üst sınıflarına girmiş, ancak halka inmemiştir. Türkler Orta Asya'dan beri çalıp söyledikleri melodilerle milli bir Halk Musikisi yaratmışlardır. Doğu Musikisi İslam Musikisi de değildir, çünkü bu musikiyi Müslüman milletlerden başka Ortodokslar, Ermeniler ve Yahudiler de mabetlerinde icra etmektedirler.[87]

Gökalp'e göre, Türkün öz müziği olan Türk Halk Müziği etnografya müzelerinden, halk ağızlarından, *"Koşmalar, Türküler ve nağmeler de hakiki saz şairlerinden alınmalıdır."*[88]

Gökalp, daha sonra "düm-tek musikisi" diye adlandırdığı Yunan-Bizans kaynaklı Doğu Musikisi'ne, yani Sanat Müziği'ne ağırlık veren, buna karşılık gerçek Türk Musikisi'ne, yani Halk Müziği'ne hiç önem vermeyen Osmanlı'nın "Darülelhan"ını eleştirmiştir.[89]

Gökalp, Yunan-Bizans kökenli, Arabın, Acemin, Türkün saraylılarının müziği olan, halktan kopuk "Şark/Doğu Musikisi"ni bir kenara bırakıp "harsımızın musikisi" olan Türk Halk Müziği ile "yeni medeniyetimizin musikisi" olan Batı Müziği'nin uyumunu sağlayarak "milli musikimizi", yani Ulusal Türk Müziği'ni yaratmamız gerektiğini ileri sürmüştür.

Şöyle demiştir:

"Halk Musikisi harsımızın, Garp Musikisi de yeni medeniyetimizin musikileri olduğu için, her ikisi de bize yabancı değil-

---

86 Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, haz. M. Kaplan, İstanbul, 1976, s. 28-29.
87 age., s. 53.
88 age., s. 92-93.
89 age., s. 95.

dir. O halde milli musikimiz, memleketimizdeki Halk Musikisi ile Garp Musikisi'nin imtizacından doğacaktır. Bunları toplar ve Garp Musikisi usulünce armonize edersek, hem milli hem de Avrupai bir musikiye malik oluruz... İşte Türkçülüğün musiki sahasındaki programı esas itibariyle bundan ibaret olup, bundan ötesi milli musikarlarımıza aittir."[90]

Atatürk Müzik Devrimi'ni hayata geçirirken genel olarak Ziya Gökalp'in bu görüşlerinden etkilenmiştir. Atatürk'ün Müzik Devrimi üzerindeki Gökalp etkisini gösteren çok kanıt vardır. Örneğin, 8 Ağustos 1928 gecesi İstanbul Sarayburnu'nda halka Harf Devrimi'ni duyururken yeni harflerle yazıp Falih Rıfkı Atay'a okuttuğu notta şöyle demiştir:

"Bu gece burada güzel bir tesadüf eseri olarak Şark'ın en mümtaz iki musiki heyetini dinledim. Bilhassa sahneyi birinci olarak tezyin eden Münire't-ül Mehdiye Hanım sanatkârlığında muvaffak oldu," dedikten sonra bu müziğin, Türkün ***"ruh ve hissini"*** tatmin edemeyecek kadar basit ve gam verici olduğunu, buna karşın ***"medeni dünyanın musikisi"***, yani Batı Müziği'nin şenlendirici olduğunu belirtmiş ve ***"Fıtraten şen ve şatır olan Türk"ün*** artık Doğu Müziği'yle ***"gamlanmak"*** yerine Batı Müziği'yle şenleneceğini ifade etmiştir.[91]

Atatürk, 30 Kasım 1929 tarihinde de gazeteci-yazar Emil Ludwig'e Doğu Müziği hakkındaki görüşlerini açıkça ifade etmiştir:

Atatürk, ***"Montesquieu'nun 'Bir milletin musikideki meyline ehemmiyet verilmezse, o milleti ilerletmek mümkün olmaz' sözünü okudum, tasdik ederim. Bunun için musikiye pek çok itina göstermekte olduğumu görüyorsunuz."***

Ludwig, *"Şark'ın yegâne anlayamadığımız bir fenni varsa, o da musikisidir."*

Atatürk, ***"Bunlar hep Bizans'tan kalma şeylerdir. Bizim hakiki musikimiz Anadolu halkında işitilebilir. Bu nağmelerin ıs-***

---

90 age., s. 139-140.
91 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C II, s. 273.

lahla düzeltilmesi mümkün değildir. Garp Musikiciliği bugünkü haline gelinceye kadar ne kadar zaman geçti? Dört yüz sene kadar geçti. Bizim bu kadar zaman beklemeye vaktimiz yoktur. Bunun için Garp Musikisi'ni almakta olduğumuzu görüyorsunuz."[92]

Görüldüğü kadarıyla **Ziya Gökalp** ve ondan etkilenen **Atatürk,** Türk Müziği'nin kaynağının Anadolu halk ezgileri, yani türküler, deyişler olduğunu ve bu halk ezgilerinin çağdaş Batı Müziği tekniğiyle işlenerek **Ulusal Türk Müziği**'nin yaratılması gerektiğini düşünmüştür.

Nitekim Atatürk, ***"Bizim hakiki musikimiz Anadolu halkında işitilebilir,"*** demiştir.[93]

Erken Cumhuriyet döneminde yaratılması planlanan Ulusal Türk Müziği'nin belkemiği olarak görülen **Halk Müziği** ve bu müziği icra eden halk şairleri/saz âşıkları/ozanlar baş tacı edilmiştir.

Ulusal Türk Müziği'nin yaratılması için olağanüstü bir "müzik seferberliği" başlatan **Atatürk,** 4 Ocak 1938 akşamı bu konudaki görüşlerini Isparta Milletvekili Kemal Turan Ünal'a yazdırmıştır. Ünal da Atatürk'ün yazdırdığı bu yazıları, ***Ulus*** gazetesinde yayımlamıştır. İlk yazı 8 Ocak 1938'de ***"Türk Musikisi: Fasıl Musikisi Milli Musiki Olmadı ve Değildir"*** başlığıyla, ikinci yazı ise ***"Musikiye Ait Bir Notu"*** başlığıyla yayımlanmıştır. Ünal yazılarında, uzun uzun Doğu, Batı ve Türk Müziği'nden, Batı Müziği tekniğinden, Fasıl Müziği ile Halk Müziği'nin farkından, bizi modern müziğe asıl Halk Müziği'nin götüreceğinden söz etmiştir.[94]

Özetlemek gerekirse; Erken Cumhuriyet döneminde Yunan-Bizans kökenli olduğu iddia edilen Sanat Müziği bir kenara bırakılarak Batı Müziği ile Halk Müziği'ne ağırlık verilmiştir. Batı Müziği'nin tekniğiyle Halk Müziği'nin ezgileri işlenerek Ulusal Türk Müziği yaratılmak istenmiştir. Bu "yaratma" hiç de kolay olmayacağı için de öncelikle Çok sesli Batı Müziği'ne ağırlık ve-

---

92 **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Kasım 1921; **Ayın Tarihi**, 1930, No. 73, s. 6049-6055; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C III, s. 128.

93 **Ayın Tarihi**, S. 73, 1930; Kocatürk, **age.**, s. 159.

94 Uluskan, **age.**, s. 309.

rilerek kulaklar bu müziğe alıştırılmaya çalışılmıştır. Bir taraftan kulaklar Batı Müziği'ne alıştırılırken, diğer taraftan Halk Müziği çalışmaları yapılmış; halk ezgileri, deyişleri toplanmıştır.

Peki ama Doğu Musikisi'ni/Sanat Müziği'ni, "*Yunan-Bizans musikisidir. Bize yabancıdır. Bu nedenle Türk ruhunu ve duygusunu tatminden uzaktır.*" diyerek –üstelik bu musikiden kişisel olarak zevk almasına karşın– bir kenara bırakan Atatürk, Batı Musikisi'ni neden almıştır, diye soranlara şöyle yanıt vermek gerekir: Çünkü aslında Atatürk'ün amacı bize ait olmayan Batı Musikisini almak da değildir. Onun amacı, Batı Müziği'nin tekniğini ve çok sesliliğini alarak Türk Halk Müziği'ni, yüzyıllar içinde gelişip olgunlaşan bu teknikle çok sesli bir şekilde işleyip Ulusal Türk Müziği'ni yaratmaktır. Nitekim bir keresinde şöyle demiştir: ***"Ulusal Müziğin teknikte ve formda olduğu kadar, anlatım gücünde de gelişip olgunlaşmasını kesintisiz sağlayacak tek faktör... çok sesliliktir."***[95] Ama takdir edilecektir ki Batı'da yüzyıllar içinde gelişip olgunlaşan Batı Müziği'nin tekniğini/çok sesliliğini bir çırpıda alıp Türk Halk Müziği'ni bu çerçevede işlemek birkaç yılda olabilecek işler değildir. Bu sebeple de Atatürk, öncelikle **kulakları bu müziğe alıştırmak** istemiştir. Kulaklar alıştıktan sonra, teknik ve çok seslilik çok daha kolay anlaşılacaktır. Ayrıca Atatürk'e göre "*Batı Musikisi*", sadece Batı'ya özgü bir müzik değil, yüzyıllar içinde ulusal müziklerle beslenerek gelişip olgunlaşmış ***"evrensel musiki"*** veya ***"medeni musiki"***dir.

Atatürk'ün bütün devrimleri gibi Müzik Devrimi'ni de doğru anlamak için onun 1923'te Konya gençleriyle yaptığı konuşmada söylediği şu sözleri asla unutmamak gerekir:

"Bu millete gideceği yolu gösterirken, dünyanın her türlü ilminden, keşfiyatından, terakkiyatından istifade edelim, lakin unutmayalım ki asıl temeli kendi içimizden çıkarmak mecburiyetindeyiz."[96]

Atatürk'ün bu sözlerini onun Müzik Devrimi'ne uyarlarsak:

---

95 age., s. 347.
96 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C II, s. 145.

"Dünyanın her türlü ilminden, keşfiyatından, terakkiyatından istifade etmek" için Batı Müziği'nden; "***Asıl temeli kendi içimizden çıkarmak"*** için de Türk Halk Müziği'nden yararlanılmıştır.

Atatürk bu düşüncemizi 1 Kasım 1935 tarihli Meclis açış konuşmasında, ***"Ulusal Musikimizi, modern teknik içinde yükseltme çalışmalarına bu yıl daha çok emek verilecektir"*** şeklinde ifade etmiştir.[97]

Atatürk Türk Musikisi'ni ***"yüksek bir medeniyetin musikisi"*** olarak adlandırmış ve bu musikiyi bütün dünyanın anlaması gerektiğini belirtmiştir. Bunun için de ***"milletçe bugünkü medeniyet dünyasının seviyesine yükselmemiz lazımdır,"*** demiştir.[98]

Halkevlerinin Birinci Yıldönümü'nde Necip Ali Bey, Müzik Devrimi'nde izlenecek yolu şöyle açıklamıştır:

"Tamamıyla Batı Müziği'ni alarak, milli müziğimizi ihmal etmek, hem milli kültürümüz hem de uluslararası sanat dünyası için bir hatadır. Böyle bir hataya düşmemek için, tekrar edelim ki milli hayatımızın terennümlerini, milli benliğimizin nağmelerini uluslararası müzik tekniği içinde ifadeye hazırlanıyoruz."[99]

Ulusal Türk Müziği'nin oluşturulması için Selim Sırrı Tarcan'ın önerisi de şudur:

"Yapılacak iş açıktır, meydandadır. Bir taraftan Batı Müziği'nin ritmine kulaklarımızı alıştırmak, öbür taraftan da uluslararası müzik tekniği ile milli duygularımızı seslendirmek."[100]

Nitekim 1930'larda "Türk Beşleri" –Atatürk'ün Müzik Devrimi'nin amaçladığı gibi– halk ezgilerinden çok sesli parçalar yapmayı başarmıştır. Örneğin, **Cemal Reşit Rey**'in 1931'de yaptığı *"Enstantaneler"*i, **Ulvi Cemal Erkin**'in 1931'de yaptığı *"Beş Damla"*sı, **Ahmet Adnan Saygun**'un 1934'te yaptığı *"İnci'nin Kitabı"* ve **Necil Kazım Akses**'in 1934'te yaptığı *"Minyatürler"*i bu tür eserlerdendir.[101]

---

97 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C I, s. 403.
98 Kocatürk, age., s. 160.
99 Ülkü, C I, Şubat 1933, S. 1, s. 104 vd.
100 Selim Sırrı Tarcan, *"Milli Musiki Nasıl Doğdu?"*, Ülkü, V. 27 Mayıs 1935, s. 204.
101 N. Gedikli, *"Çoksesli Yeni Bir Türk Sanat Müziği Oluşturulmasının Neresindeyiz?"*, Çok Sesli Müzik Sempozyumu, Bildiriler, Ankara, 1986, s. 28; Uluskan, age., s. 354-355.

Türk Halk Müziği Çalışmaları

1934 yılında *"Bize yeni bir musiki lazımdır ve bu musiki özünü Halk Musikisi'nden alan çok sesli bir musiki olacaktır,"*[102] diyen Atatürk, *"Bizim hakiki musikimiz Anadolu halkında işitilebilir,"* demiştir. Yine 1934 yılında: "(...) *Ulusal ince duyguları, düşünceleri anlatan; yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları bir gün önce genel son musiki kurallarına göre işlemek gerekir. Ancak bu sayede Türk Ulusal Musikisi yükselebilir, evrensel musikide yerini alabilir,"*[103] demiştir.

Atatürk'ün bu işaretleri doğrultusunda Ulusal Türk Müziği yaratmak için genç Cumhuriyet'in yöneldiği iki kaynaktan biri Halk Müziği'dir.

Türk tarihine, Türk diline, Türk kültürüne gönülden bağlı olan Atatürk, bu tarihin, bu dilin, bu kültürün en önemli folklorik unsuru olan **türkülere** de gönülden bağlıdır.

Atatürk'ün özellikle Rumeli türkülerini severek dinlediği bilinmektedir. En sevdiği türküler arasında Alişimin Kaşları Kare, Atladım Bahçeye Girdim, Ayağına Giymiş Sedef Nalini, Bülbülüm Dağlar Dağlar, Gide Gide Yarelerin Derildi, Köşküm Var Deryaya Karşı, Maya Dağdan Kalkan Kazlar, Manastır, Pencere Açıldı Bilal Oğlan, Şahane Gözler, Yemenimin Uçları, Zeynep gibi türküler vardır.[104]

Atatürk'ten önce Türk halkının her şeyinin unutulması gibi müziği, türküleri de unutulmuştu. Atatürk, 1930'lardaki Müzik Devrimi ile Halk Müziği'nin canlandırılmasına, gelişmesine ve yükselmesine çalışmıştır.[105]

Atatürk, daha Kurtuluş Savaşı devam ederken, I. Meclis'te Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde bir **Kültür Dairesi** kurdurmuş ve **Türk Halk Müziği'nin söz ve ezgi derlemelerini** toplatmıştır.[106]

---

102 Kocatürk, age., s. 158.

103 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C I, s. 396.

104 Bkz. Refik Ünal, Halk Müziğinden Yankılar, Atatürk'ün Sevdiği Türküler, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü Yayınları, Ankara, 1973, Uluskan, age., s. 301.

105 Necip P. Alpan, *"Atatürk'ün Milli Müzik Devrimi"*, IX. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler, TTK, Ankara, 1989, s. 2203.

106 M. Ş. Ülkütaşır, Cumhuriyet Türkiyesi'nde Folklor ve Etnografya Çalışmaları, Ankara, 1972, s. 30.

Atatürk, bir an önce kaybolmaya yüz tutmuş türkülerimizin halk ağızlarından toplatılıp canlandırılmasını istemiştir. Bu yöndeki çalışmalar 1923'te cumhuriyetin ilanından sonra hızlanmıştır. İlk olarak **Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Dairesi Müdürü Hamit Zübeyir Koşay**'ın katkılarıyla Darülelhan Müdürü Musa Süreyya ve yardımcısı Yusuf Ziya Demirci'nin girişimleriyle bir **Halk Müziği Anketi** yapılmıştır. O anket devam ederken Avusturya'da müzik öğrenimi alıp yurda dönen Seyfettin ve Mehmet Sezai Asaf kardeşler yine Hamit Zübeyir'in teşvik ve katkılarıyla Batı Anadolu'da bir **Halk Müziği Araştırması** yapmıştır. Bu araştırma sonunda 76 notadan oluşan ***"Yurdumuzun Nağmeleri"*** adlı bir kitap hazırlanıp 1926'da basılmıştır. 1929 yılına kadar yapılan tarama ve araştırma çalışmaları sonunda, 1930 yılına kadar **1000 kadar türkü** belirlenmiştir. Bu türkülerin 700 kadarı 12 adet kitapçıkta toplanmıştır. 1930'lara gelirken bazı özel derlemeler de yapılarak yayımlanmıştır. Örneğin, Gazimihal'in ***"Anadolu Türküleri ve Musiki İstikbalimiz"*** adlı kitabı 1928'de, ***"Şarki Anadolu Türkü ve Oyunları"*** adlı kitabı da 1929'da yayımlanmıştır.[107]

Derlemeler için 1 Kasım 1927'de Ankara'da **Anadolu Halk Bilgisi Derneği** kurulmuştur. Kısa sürede İstanbul, İzmir, Sinop, Samsun, Sivas ve Erzurum'da şubeler açan kurumun adı, **Türk Halk Bilgisi Derneği** olarak değiştirilmiştir. Dernek, önce **Halk Bilgisi Mecmuası**, 1929'dan itibaren **Halk Bilgisi Haberleri** adıyla çıkarılan yayın organında önemli incelemeler yayımlamıştır. 1929'da Doğu illerine, 1931'de Gaziantep dolaylarına düzenlenen iki araştırma gezisi derleme sonuçları, raporlar halinde yayımlanmıştır. 1932'de dernek, Halkevlerine katılmıştır. Toplanan her türlü etnografik bilgi ve malzemenin bilimsel olarak değerlendirilmesi ve sergilenmesi amacıyla **18 Temmuz 1930'da Ankara Etnografya Müzesi** açılmıştır.

---

107 **Béla Bartók Panel Bildirileri,** haz. Süleyman Şenel, İstanbul, 2000, s. 29-31; Uluskan, **age.,** s. 375-376.

Genç Cumhuriyet, 1926–1936 arasında Türk Halk Müziği konusunda çok önemli çalışmalar yapmıştır. Örneğin 1936'da **Béla Bertók** Türkiye'ye geldiğinde Türk Halk Müziği konusunda 1000'e yakın nota, 200 civarında plak ve toplam 100 kitap ve makaleyle karşılaşmıştır. [108]

Béla Bertók

Kaybolmaya yüz tutmuş Türk Halk Müziği'nin yeniden canlandırılıp hayatın içine sokulmasında **Halkevlerinin** çok özel bir işlevi olmuştur. Ankara Halkevi'nin çağrısı üzerine 5 Kasım 1936 tarihinde Ankara'ya gelen ünlü **Macar besteci Béla Bartók,** Türk Halk Müziği çalışmalarında yol gösterici olmuştur. Bartók Türkiye'deki 22 günlük konukluğu sırasında çok sayıda konferans ve konser vermiş, derleme çalışmaları yapmıştır. Bartók konferanslarında Halk Müziği konusunda bilgi vermiştir. Örneğin Ankara Halkevi'nde 9 Kasım 1936 tarihinde verdiği konferansta şu dört noktanın üstünde durmuştur:

1. Halk Müziği'nin çağdaş müzik üstündeki etkisi nedir?
2. Halk Müziği çağdaş müzikte nasıl yer alabilir?
3. Halk Müziği'ne dayandığı ya da onun temalarını kullandığı için bestecinin çalışması kolaylaşır mı?
4. Halk Müziği'ni kullanmak yararlı mıdır, yoksa sakınca mı doğurur?

Bartók, 10 Kasım 1936'da Ankara Halkevi'nde verdiği başka bir konferansında da *"Halk ezgilerinin bilimsel yöntemle derlenmesi, tasnifi ve değerlendirilmesi"* konusunu işlemiştir.[109]

Bartók, **türkü derleme çalışmalarına** da katılmıştır. 19–27 Kasım 1936 tarihleri arasında Adana ve yöresine yapılan derleme ve inceleme gezisinde önce Adana'ya gelen yaşlı bir köylüyle iki halk sanatçısını (âşık) dinlenmiş, oradan Tarsus ve Mersin

---

108 Uluskan, age., s. 376.

109 Bkz. Béla Bartók, Halk Müziği Hakkında Üç Konferans, Ankara, 1937.

üzerinden Osmaniye'ye geçilmiştir. Osmaniye'de Çardak köyünde kayıtlar yapılmış, oradan Tüysüz Tepe'deki Tecilli Yörük kışlalarına gidilmiştir. 90 kadar parça fotonografa alınmıştır. Geziye Béla Bartók yanında Türk Beşleri'nden Ahmet Adnan Saygun, Necil Kazım ve Ulvi Cemal de katılmıştır.[110]

Bartók Türkiye'deki Halk Müziği çalışmaları sonunda ***"Bir Halk Musikisi Arşivi Tesisi Hakkında Teklifler"*** adlı bir öneri raporu hazırlayıp bakanlığa sunmuştur. Rapordaki öneriler dört ana grupta toplanmıştır:

1. Köylü müziğini yerinde, yani köylerde fotonografla kaydetmek, bunları iyi saklamak.
2. Alınan parçaları elden geldiği kadar kusursuz olarak notaya geçirmek.
3. Malzemeyi sistematik olarak düzenlemek.
4. Malzemeyi aynı sistematik düzenle yayımlamak.[111]

Genç Cumhuriyet'in Türk Halk Müziği çalışmalarını yönlendiren müzik bilimcilerden biri de **Hindemith**'dir. Hindemith, Bartók'un raporunu inceledikten sonra, 1937 Şubatı'nda *"Halk Müziği ve Plak Arşivi"* adıyla kısa bir rapor hazırlamıştır. Hindemith raporunda, Halk Müziği kayıtlarının daha iyi aletlerle yapılmasını önermiş, bu öneri doğrultusunda yeni ses kayıt cihazları alınmış ve cihazlarla derleme gezilerine çıkılmıştır.

Paul Hindemith

Örmeğin, Ağustos-Eylül 1937 derleme gezisi Sivas, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Trabzon ve Rize'ye yapılmıştır. Bu geziye Ulvi Cemal Erkin, Ferit Alnar, Necil Kazım Akses, Halil Bedi Yönetken, Muzaffer Sarısözen katılmıştır.

1938 derleme gezisi iki grup halinde yapılmıştır. Birinci grup, Kütahya, Afyon, Denizli, Aydın, İzmir, Manisa ve Balıkesir'e git-

110 Yücel, **agm.**, s. 471.
111 **agm.**, s. 471, 472.

mıştır. Geziye Ferit Alnar, Cevat Memduh Altar, Halil Bedi Yönetken, Tahsin Banguoğlu katılmıştır. İkinci grup Malatya, Diyarbakır, Urfa, Gaziantep, Maraş ve Seyhan'a gitmiştir. Geziye Ulvi Cemal Erkin, Nurullah Taşkıran, Muzaffer Sarısözen katılmıştır.

1939 derleme gezisi Çorum ve dolaylarına yapılmıştır. Geziye Nurullah Taşkıran, M. Ragıp Gazimihal, Muzaffer Sarısözen katılmıştır.

1920'lerde başlayan, 1930'larda artarak devam eden derleme gezileri 1952 yılına kadar sürmüştür. Bu gezilerde bütün iller taranmış; türkülerimiz, ezgilerimiz toplanıp arşivlenmiştir.[112]

Önce derleme gezilerine katılan **Muzaffer Sarısözen** daha sonra da 1938 yılında **Ankara Devlet Konservatuvarı Folklor Arşivi**'nin başına getirilmiştir. Bu derlemelerin bir kısmı arşivin şefi Muzaffer Sarısözen tarafından notalara aktarılmıştır. Ankara, İstanbul ve İzmir **Yurttan Sesler korolarını** kuran da Muzaffer Sarısözen'dir.[113]

Muzaffer Sarısözen

Halk Müziği'nin çağdaş metotlarla yeniden yorumlanmasında **Köy Enstitülerinin** de çok özel bir yeri vardır. **Fay Kirby**'in anlatımıyla, "*Köy Enstitülerinin en büyük başarılarından biri, Halk Müziği'ni Batı Müzik tekniğine uygulayabilecek Türk müzik temalarını ve duygularını Kemalizm'in özlediği Batı tema ve duygularına aktarabilecek bir kaldıraç bulmuş olmasıdır. Müzik karşıtlığı sofuluğa ya da kahvehane düzeyindeki müziğe karşılık Cumhuriyet Türkiyesi'nin değerleriyle uyuşma içinde olan halk türkülerine özendirmekle enstitüler, toplumsal ve devrimsel olanakları olan bir ulusal müzik yaratılması konusunda önemli adımlar atmışlardır.*"[114]

Köy Enstitüleri, öğrencileri halk türkülerine özendirebilmek için yine halka gitmiş, **Âşık Veysel** gibi saz şairlerinden, halk

112 Ülkütaşır, age., s. 78 vd.; Yücel, agm., s. 473.
113 Uluskan, age., s. 378-379.
114 Fay Kirby, **Türkiye'de Köy Enstitüleri**, haz. Engin Tonguç, 2. bas., Ankara, 2000, s. 358.

ozanlarından yararlanmıştır. Enstitüler halk türküleriyle birlikte halk oyunlarına da çok büyük önem vermiştir. Kendi bölgelerinin en tanınmış halk oyuncuları enstitülerde çalıştırılmıştır. Örneğin Hasan Çakı Efe Kızılçullu, Ladik, Hasanoğlan, Düziçi ve Savaştepe'de öğrencilere halk oyunlarını öğretmiştir.[115]

Bugün Türk Halk Müziği hâlâ varsa, türkülerimiz hâlâ yaşıyorsa, bunun iki nedeni vardır. Birincisi, halk ozanlarının türküleri çalıp söylemeye devam etmeleri; ikincisi ise Atatürk'ün Müzik Devrimi ve Halk Müziği'ne verdiği önemdir.

Alaturka Musikinin Yasaklanması

Bilindiği gibi Türk Sanat Müziği/Alaturka Musiki de halkın değil daha çok sarayın müziğidir. Ziya Gökalp'in ifadesiyle bu müzik Türk değil Yunan-Bizans kökenlidir. Araplara, Acemlere ve Türklere sonradan geçmiştir.

Ziya Gökalp ***"Türkçülüğün Esasları"***nda, Vahit Lütfi Salcı da ***Ülkü*** dergisinde kaleme aldığı bir yazıda bu Doğu Müziği'nin Türk Müziği olmadığını belirtmiştir. Salcı şöyle demiştir: *"Osmanlı dili nasıl Türk dili değilse, Osmanlı Müziği de Türk Müziği değildi."*[116]

Atatürk de benzer düşüncelere sahiptir. O da Sanat Müziği'ni *"Osmanlı Müziği"* olarak adlandırarak şöyle demiştir:

"Osmanlı Musikisi Türkiye Cumhuriyeti'ndeki büyük inkılâpları terennüm edecek kudrette değildir. Bize yeni bir musiki lazımdır ve bu musiki özünü Halk Musikisi'nden alan çok sesli bir musiki olacaktır. İtiyat dediğimiz şeye gelince, Sizin Osmanlı Musikisi'ni Anadolu köylüsü dinler mi? Dinlemiş mi? Onda o musikinin itiyadı yoktur."[117]

Konuyu Atatürk üzerinden örneklendirelim:

Atatürk'ün en sevdiği Türk Sanat Müziği parçaları arasında ***"Cana rakibi handan edersin, Habgah-ı yare girdim arz için ahvalimi, Kaçma mecburundan ey ahu-yu vahşi, ülfet et, Mani***

---

115 age., s. 360.

116 Vahit Lütfi Salcı, *"Bela Bartók'un Konferansları ve Gizli Halk Musikisi"*, Ülkü, X, 62, Nisan 1938, s. 113.

117 Kocatürk, age., s. 158.

oluyor halimi takrire hicabım. Bade-i vuslat içilsin kase-i fağfurdan" gibi eserler vardır.[118]

Atatürk'ün en sevdiği Türk Halk Müziği parçaları arasında ise Alişimin Kaşları Kare, Atladım Bahçeye Girdim, Ayağına Giymiş Sedef Nalini, Bülbülüm Dağlar Dağlar, Gide Gide Yarelerin Derildi, Köşküm Var Deryaya Karşı, Maya Dağdan Kalkan Kazlar, Manastır, Pencere Açıldı Bilal Oğlan, Şahane Gözler, Yemenimin Uçları, Zeynep gibi eserler vardır.

Görüldüğü gibi Atatürk'ün sevdiği Türk Sanat Müziği parçaları Arapça ve Farsça sözlüklerle dolu olduğu için kolay kolay anlaşılamazken, Türk Halk Müziği parçaları Türkçe oldukları için çok kolay anlaşılabilmektedir. İki müzik arasındaki fark, Divan Edebiyatı ile Halk Edebiyatı arasındaki farkı akla getirmektedir. Bilindiği gibi Arapça, Farsça, ağdalı Divan Edebiyatı da halk tarafından anlaşılamadığı için saray edebiyatı olarak kalmıştı. Aynı durum Sanat Müziği için de geçerlidir.

Atatürk, 1933 yılında bestelenecek **Onuncu Yıl Marşı** ile yakından ilgilenmiştir. Hazırlıkların devam ettiği sırada bestenin okunuşunu kontrol etmek için öğretmenleri ve öğrencileri Çankaya'ya çağırmıştır. Misafirler Çankaya'ya geldiklerinde bir gazel sesiyle karşılaşınca çok şaşırmışlardır, çünkü Atatürk o sırada okulda yasak olan Alaturka Müzik dinlemektedir. Önce gazeli söyleyen Denizkızı Eftelya Hanım'ı gönderen Atatürk, sonra öğrencilere şunları söylemiştir: ***"Bağışlayın yavrularım, ben bu müzikle yetiştirildim. Ama bu müzik gençliğin heyecanını, yurtseverliğini dile getiremez. Divan Edebiyatı nasıl tükenmişse bu da tükenmiştir. Ama ilerde sizler Batı Musikisi zevki ile yetişir, bestelerinize bu yerli çeşniden de katarsanız o başka!"***[119]

Atatürk, ***"Bizler Alaturka Müziğe alışmışız ama yeni nesiller Alafranga Müziğe alışmalıdırlar,"***[120] diyerek Müzik Devrimi

118 Kılıç Ali, **Atatürk'ün Hususiyetleri**, İstanbul, 1955, s. 86-89; Uluskan, **age.**, s. 300-301.

119 Yücel, **agm.**, s. 439.

120 Kazım Özalp, *"Özalp Atatürk'ü Anlatıyor"*, **Milliyet**, 27 Kasım 1969; Kocatürk, **age.**, s. 160.

için kendi müzik zevkini bile bir kenara bırakmıştır. Falih Rıfkı Atay'ın aktardığına göre de Atatürk, ***"Çocuklarımızın ve gelecek nesillerin musikisi Batı medeniyetinin musikisidir,"*** demiştir.

Atatürk'ün *"Batı medeniyetinin musikisi"* derken kastettiği şey **Çok sesli Batı Müziği**'dir. *"Gerçekten de bu dönemde Ankara'nın hareket noktası, halkı çok sesli müziğe alıştırmak ve müzikte evrenselliği yakalayabilmek olarak belirlenmiştir."*[121]

1926'da Darûlelhan'da Türk Sanat Müziği'nin çalınıp öğrenilmesi yasaklanmıştır.[122]

Dönemin basını Sanat Müziği yasağının, Atatürk'ün 1 Kasım 1934 tarihli Meclis açış konuşmasında sarf ettiği sözlerden ilham alınarak gerçekleştirildiğini iddia etmiştir. Atatürk bu konuşmasında Türk gençlerinin güzel sanatların her dalında ilerlemesinin gerektiğini belirtmiş, özellikle de müzik sanatına öncelik verilmesini istemiştir. Müzik konusunda yapılması gereken değişikliklerden söz ettikten sonra da, ***"Bugün dinletmeye yeltenilen musiki yüz ağartacak değerde olmaktan uzaktır. Bunu açıkça bilmeliyiz,"*** demiştir. Sözlerine şöyle devam etmiştir: ***"Ulusal, ince duyguları, düşünceleri anlatan, yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları bir gün önce genel son musiki kurallarına göre işlemek gerekir. Ancak bu yüzeyde Türk Ulusal Musikisi yükseltilebilir, evrensel musikide yerini alabilir..."***

Gerçekten de Atatürk'ün bu konuşmasının iki önemli sonucu olmuştur: Bunlardan biri Ankara'da düzenlenen **Musiki Kongresi**, diğeri ise Türk Sanat Müziği'nin radyolarda yasaklanmasıdır.[123]

Ertesi günkü ***Vakit*** gazetesinde, Atatürk'ün bu Meclis konuşmasının hemen yanında ***"Alaturka Musikiye Paydos!"*** başlığı yer almıştır. Haberde, *"Büyük Şef'in nutuklarındaki işaret üzerine Dâhiliye Vekili'nin emriyle bu akşamdan itibaren Ankara ve İstanbul radyolarında alaturka neşriyata son verildiği"* açıklanmıştır.

---

121 Uluskan, age., s. 348.
122 Uluskan, age., s. 357, Yücel, agm., s. 439.
123 Uluskan, age., s. 362.

O sırada Basın Yayın Genel Müdürü olan **Vedat Nedim Tör,** Atatürk'ün Meclis konuşmasında müzik konusundaki bu sözlerini duyar duymaz **İçişleri Bakanı Şükrü Kaya**'ya gitmiş, *"Paşa böyle dediğine göre herhalde Alaturkanın yasaklanmasını istiyor. Yaparsanız sevinir,"* demiş, Şükrü Kaya da yasaklamıştır.[124]

Özetle, Atatürk'ün bu konuşmasının ardından Basın Yayın Genel Müdürü Vedat Nedim Tör ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın çabalarıyla **2 Kasım 1934'ten 6 Eylül 1936'ya kadar radyolardan "Şark Musikisi" kaldırılmıştır.**[125]

Atatürk'ün böyle bir yasaklamadan yana olup olmadığı halen tam olarak açığa çıkmış değildir. Örneğin Türk tiyatrosunun ünlü isimlerinden **Vasfi Rıza Zobu,** bu uygulamanın Atatürk'ün amacını aşan bir uygulama olduğunu belirterek, Atatürk'ün şu sözlerine yer vermiştir: "*... Ne yazık ki sözlerimizi yanlış anladılar.* ***Ben demek istedim ki bizim seve seve dinlediğimiz Türk bestelerini Avrupalılara da dinletmek çareleri bulunsun. Türk Musikisi'ni milletlerarası bir sanat haline getirelim. Türk nağmelerini kaldırıp atalım ve sadece Garp milletlerinin hazırdan musikisini alıp kendimize mal edelim, yalnız onları dinleyelim demedim."***[126] Bu tür anlıların gerçekliği tartışmalıdır. Gerçek şu ki Atatürk Müzik Devrimi çerçevesinde bir taraftan halk türkülerini derletip notaya aktartırken, diğer taraftan **kulakları Çok sesli Batı Müziği'ne alıştırmak için** 2 yıl kadar çok sevdiği Türk Sanat Müziği'nin radyolardan çalınmasının yasaklanmasına ses çıkarmamıştır. Bu "kulak alışkanlığı" konusunda **Konservatuvar Müdürü Yusuf Ziya Bey** de şöyle demiştir: *"Büyük inkılâpçı, her suretle asrileşecek, millileşecek bir musiki istiyor. Musiki kulak alışkanlığı meselesidir. Kulak neye alışırsa insan ondan zevk alır..."*[127] Görülen o ki Atatürk, bu Sanat Müziği yasağında da yeni Türk harflerinin kabulünde olduğu gibi "radikal" dav-

---

124 Muammer Sun'dan nakleden Yücel, **agm.**, s. 455.

125 Füsun Üstel, *"1920'li ve 30'lu Yıllarda Milli Musiki ve Musiki İnkılâbı"*, **Defter,** S. 22, 1994, s. 51; Uluskan, **age.**, s. 362.

126 Vasfi Rıza Zobu, **Görüşler ve Hatıralarla Atatürk,** İstanbul, 1962, s. 41; Uluskan, **age.,** s. 373-374.

127 Yücel, **agm.,** s. 457.

ranmıştır. Yeni Türk harfleri kabul edilirken gazeteler bir süre hem eski yazıyla hem yeni yazıyla yayımlansın diyen **Falih Rıfkı Atay**'a, *"Çocuğum! Gazetelerde yarım sütun eski yazı kaldığı zaman dahi herkes bu eski yazılı parçayı okuyacaktır,"* diyerek gözleri yeni yazıya alıştırmak için eski yazıyı tamamen yasaklayan Atatürk, benzer şekilde kulakları Çok sesli Batı Müziği'ne alıştırmak için de –belli bir süre– Sanat Müziği'nin yasaklanmasına ses çıkarmamıştır. Bu tür "geçici yasaklar" Atatürk'ün devrimci hareket tarzının yansımalarıdır.

Türk Sanat Müziği yasağı uygulamada Türk Halk Müziği'ni de kapsayınca Atatürk yasağa tamamen son vermiştir. Anlatılanlara göre köşkte **Tanburacı Osman Pehlivan**'ı dinleyen Atatürk, bu türkülerin radyoda halka dinletilip dinletilmediğini sormuş, bunun üzerine o da *"Gazi Hazretleri, siz radyoda Türk Müziği yayımlanmasını yasakladınız, buna imkân bulamıyoruz,"* deyince Atatürk, ***"Bunu da yanlış anladılar,"*** diyerek Tanburacı'yı derhal radyoya gönderip türkülerin artık radyodan yayımlanmasını emretmiştir.[128] Nitekim 14 Şubat 1936 tarihinden itibaren İstanbul Radyosu'nun günlük programlarına Tanburacı Osman Pehlivan'ın "halk şarkıları" da dahil edilmiştir.[129]

Türk Sanat Müziği yasağını da yine bizzat Atatürk delmiştir. Haziran 1937'de Ürdün Kralı Abdullah onuruna Florya Köşkü'nde verdiği yemekte başta **Münir Nurettin** olmak üzere dönemin ünlü müzisyenlerinden oluşan bir topluluğa **Türk Sanat Müziği konseri** verdirmiştir.[130]

Atatürk daha sonra da, Mart 1938'de Ankara Radyosu sanatçılarından **Melek Tokgöz (Erdik)**'in bir **Türk Sanat Müziği**

---

128 6 Ocak 1976'da Ruşen Ferit Kam ile yapılan bir konuşmadan naklen, Uygur Kocabaşoğlu, **Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna (TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri)**, Ankara, 1980, s. 94; Osman Nuri Ergin, **Türkiye'de Maarif Tarihi**, C V, İstanbul, 1977, s. 1848-1849; Uluskan, **age.**, s. 371.

129 **Tan**, 14 Şubat, 1936, s. 9; Uluskan, **age.**, s. 370.

130 Ertan Ünal, *"Atatürk'ün Florya Günleri"*, **Popüler Tarih**, S. 49, Eylül 2004, s. 64; Uluskan, **age.**, s. 372.

konseri vermesini istemiştir. Dahası Atatürk bu konsere bizzat giderek sanatçıya bir de çiçek göndermiştir.[131] Atatürk'ün bu konseri ölümünden tam sekiz ay önce şereflendirdiği dikkate alınacak olursa, vermek istediği mesajın önemi çok daha iyi anlaşılacaktır.

Atatürk'ün dinlediği plaklar arasında Melek Tokgöz'ün plakları da vardı

Atatürk, Müzik Devrimi'yle Batılı teknikleri kullanarak Ulusal Türk Müziği yaratmayı amaçlamıştır. Aslında Atatürk'ün istediği şey, okullarda da, radyolarda da, halk arasında da bu yeni Ulusal Türk Müziği'nin çalınıp söylenmesidir. *"Yarım yamalak bir eser vermektense, hiç eser vermemek daha iyidir,"* diyen Atatürk, okullarda ve radyolarda Türk Müziği adı altında Şark/Doğu/Alaturka müziklere yer verilmesini istememiştir. Bu nedenle 1926'da bütün okullarda müzik öğretimi, 1934'te de radyolarda Türk Sanat Müziği yasaklanmıştır.[132] Atatürk, Ulusal Türk Müziği yaratıldıktan sonra bu yasaklara son vermeyi

131 **Cumhuriyet**, 8 Mart 1938, s. 3; Uluskan, **age.**, s. 372-373.
132 Bu konu, daha 16 Temmuz 1921'de Ankara'da toplanan Maarif Kongresi'nde tartışılmış, bu arada bazı lise müdürleri Maarif Vekâleti'ne başvurarak, Batı tekniği bilen öğretmenler yetişinceye kadar "okullarda müzik dersinin kaldırılmasını" istemişlerdir (Orhan Şaik Gökyay, **Ankara Devlet Konservatuvarı Tarihçesi**, Ankara, 1941, s. 4).

düşünmüştür. Ancak bu işin daha çok zaman alacağını gördüğünden, bu yasakları kısa bir süre sonra kaldırmıştır.

Atatürk'ün radyolardan iki yıl kadar Türk Sanat Müziği'ni yasaklamasının belli başlı nedenleri şunlardır:

1. Kulakları Çok sesli Batı Müziği'ne en çabuk şekilde alıştırmak,
2. Türk Sanat Müziği sanatçılarının kendilerini toparlayarak eserlerini daha iyi icra etmelerini sağlamak,
3. Radyolarda Türk Müziği diye çalınıp söylenen eserlerin ulusal ve çağdaş Türk Müziği olamayacak kadar kötü olması,
4. Yazısını, dilini, kültürünü Arap etkisinden kurtaran genç Cumhuriyet'in müziğini de Arap etkisinden kurtarmak.

Gerçek şu ki Atatürk her konuda olduğu gibi müzik konusunda da ulusu için kendi kişisel beğenilerini bir kenara bırakarak evrensel, çağdaş ölçülerde Ulusal Türk Müziği yaratmaya çalışmıştır. Bu süreçte çağdaş müzik kurumları kurmuş, dünyaca ünlü müzisyenlerden, bestecilerden yararlanmış, Avrupa'ya müzik öğrencileri göndermiş, türküleri derletmiş, kulakları Çok sesli Batı Müziği'ne alıştırmak için de sadece 2 yıl kadar Türk Sanat Müziği'ni yasaklamıştır. Yasağın Türk Halk Müziği'ni kapsadığını duyması üzerine bu yasağa bizzat yine kendisi son vermiştir.

Atatürk'ün Müzik Devrimi 1923'te başlamış, 1938'e kadar tam 15 yıl sürmüştür. Türk Sanat Müziği yasağı bu 15 yılın sadece 2 yılında söz konusudur.

Atatürk ve Cumhuriyet düşmanlarının iddia ettiği gibi Atatürk'ün amacı bize ait olanı, halkın müziğini yasaklayıp Batı'nın müziğini almak değildir. Bu gerçeği CHP Kültür Bölümü Başkanı **Necip Ali Bey** şöyle ifade etmiştir:

"Biz hiçbir zaman Türk halkına mal olmamış olan ve yalnız büyük kentlerde yaşayan fasıl müziğinin eksik kuralları yerine uluslararası kuralları koymak istiyoruz. Yeni müzik tekniği içine ulusal ezgilerimiz girecek ve uluslararası müzik yaşamında Türk Müziği'nin tıpkı Rus Müziği, Macar Müziği gibi kişiliği olacaktır. Ulusal ezgilerimizi gözden uzak tutmak hiçbir an, hiçbir kimsenin usundan geçmemiştir. Müzik bir ulusun duygusunun ve benliğinin dilidir. Ulusal bir ezgi bizi geçmişimize, orada gömülü

olan bin bir türlü duygularımıza kadar götürür. Onda bir ulusun sevinçleri, sıkıntıları, acıları uyur.

Ulusçu bir devrim bu sevgi varlığına bir darbe indiremez. Bu biçimde davranış ancak bir gericiliğin işi olabilir. Yalnız halk ruhundan Osmanlı dili kadar uzak olan ve ulusal duyguları yansıtması olanağı bulunmayan fasıl müziğinin dirençle dayanışına asla değer ve önem vermeyeceğiz. Türk Devrimi'nin radikal bilinci buna engeldir."[133]

Müzik Devrimi ve Halkevleri-Köy Enstitüleri

Genç Cumhuriyet, Müzik Devrimi'ni **Halkevleri** ve **Köy Enstitüleri** yoluyla halka ulaştırmaya çalışmıştır. Her şeyden önce kulakları çok sesli müziğe alıştırmayı amaçlamıştır. Ülke genelinde açılan **478 Halkevi, 4322 Halkodasında** Edirne'den Ardahan'a kadar tüm halka, **müzik, resim, heykel, tiyatro** tanıtılmış, sergiler düzenlenmiş, temsiller verilmiş, gösteriler yapılmıştır.

Halkevleri 9 şubeden oluşmuştur. Bu 9 şubeden biri de **"Güzel Sanatlar Şubesi"**dir. Halkevlerinin **1932 talimatnamesinin** 31 ile 36. maddeleri arasında, **Güzel Sanatlar Şubesi**'nin amaç ve görevleri şöyle sıralanmıştır:

Madde 31: Güzel Sanatlar Şubesi musiki, resim, heykeltıraşlık ve mimarlık gibi sahalarla tezyini (süsleme) sanatlar vesaire sanatkâr ve amatör unsurları bir araya toplar. Genç yetenekleri himaye ve inkişaflarına çalışır.

Madde 32: Şube Halkevlerinin umumi müsamere programlarının musiki kısmını ihzar ve tatbik eder; halk için umumi musiki akşamları tertip eyler.

Madde 33: Halkevleri musiki mesai ve müsamerelerinde, beynelmilel modern musiki ile **milli türkülerimiz** esas tutulacak ve beynelmilel musiki teknik ve aletleri kullanılacaktır. Yani musikideki gayemiz, modern ve beynelmilel musikiyi (ve teganni tarzını) esas tutmak ve bunu tatbik ve temin etmektir. Halkın

---

133 Aktaran Tekinalp, age., s. 187.

musiki zevkini artırmak ve yükseltmek için radyo, gramofon gibi vasıtalardan da istifade edilmelidir.

Madde 34: Şube, mümkün olan yerlerde açacağı kurslarla güzel sanatlar müntesiplerini çoğaltmağa ve muhitte bedii duyuş ve anlayış seviyesini yükseltmeğe çalışır.

Madde 35: Bütün halkın milli marşları ve şarkıları öğrenmesine yardım etmek ve bunların milli tezahür günleriyle, Halkevleri umumi müsamerelerinde milletçe bir ağızdan söylenmelerini temine çalışmak, Güzel Sanatlar Şubesi Musiki Kısmı'nın en başta gelen vazifelerindendir.

Madde 36: Şube, halk arasında bilhassa köylerde ve aşiretlerde söylenen milli türkülerin notaları ve sözleriyle, milli oyunlar tarz ve ahengini tespit eder.

1932 talimatnamesinde Güzel Sanatlar Şubesi'nin geceler düzenlemek, Batı Müziği'ne uygun ürünler vermek, müzik kursları düzenlemek, milli marşların bayramlarda söylenmesini sağlamak, türkü derlemesi yapmak gibi görevleri olduğu belirtilmiştir[134] Bu talimatname doğrultusunda Anadolu'nun dört bir yanındaki yüzlerce Halkevinden keman, flüt, piyano sesleri yükselmiş; mahalli koraların söylediği çok sesli şarkılar, türküler, marşlar yankılanmıştır.

Yerli ve yabancı müzisyenlerin Halkevlerinde verdiği konserleri yüz binlerce kişi dinlemiştir.

Örneğin Almanya'nın ünlü sanatçılarından **Prof. Grummer'in** 23 Kasım 1935'te Ankara Halkevi'nde, 24 Kasım'da da Müzik Öğretmen Okulu'nda viyolonselle verdiği iki konseri 1500 müziksever izlemiştir.[135] 6 Nisan 1936'da Ankara Halkevi'nde, Berlin Operası sanatçılarından Maria Müller ve kendisine piyanoda eşlik eden Münih Devlet Operası'ndan Dr. Franz Hallasch konser vermişlerdir.[136] 1935–1936 yıllarında da Prof. Ernest Pretoryus Ankara Halkevi'nde konserler vermiştir.

---

134 **Halkevleri Teşkilat İdare ve Mesai Talimatnamesi**, Ankara, 1932.
135 **Ulus**, 23 Kasım 1935.
136 **Ulus**, 6 Nisan 1936.

6 SONTEŞRİN 1935 ÇARŞAMBA

1935 – 1936 YILI

Halk konserleri

Profesör Ernest Pretoryus'un idaresindeki Cumur Başkanlığı filarmonik orkestrası bu yılın ilk konserini 10 ikinci teşrin pazar günü saat 15 te Müzik Öğretmen okulu salonunda verecektir.

PROGRAM

1 — L. Van Beethoven
Ouverture Coriolan
2 — Joseph Haydn
Oxford-Symphonie
A) Adagio ve Allegro spiritoso
B) Adagio
C) Menuetto
Ç) Presto
10 dakika dinlenme
3 — Paul Graener Die Flörte von Sonssuci
A) Andante
B) Gavotte
C) Air
Ç) Rigodon
4 — Richard Wagner Siegfried-Idyll.

Ulus, 6 Kasım 1935

Ayrıca Müzik Öğretmen Okulu'nda, Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrası'nca her hafta pazar, kış döneminde saat 15.00'te, yaz döneminde saat 17.30'da halk konserleri verilmiştir. Ankara Halkevi'nde ayrıca, Bayan Marga Melike tarafından, küçük kızlara dans ve ritmik jimnastik dersleri verilmiş ve bu çocuklardan başarılı olanları da temsillerde yer almıştır.[137]

1936'da **Bursa Halkevi Güzel Sanatlar Şubesi** bir musiki kolu oluşturmuş ve **piyano, keman, flüt** ve **klarnetten** oluşan **on beş kişilik bir salon orkestrası** kurarak faaliyete geçmiştir.[138]

1936'da **Gümüşhane Halkevi Güzel Sanatlar Şubesi**'ne 300 liraya bir **piyano,** 95 liraya **caz band takımı,** ayrıca **mandolin** ve **kemanlar** alınmıştır. Her gün 14–17 saatleri arasında müzik dersleri verilmiş, bu kapsamda 12 kız öğrenci piyano, 5 öğrenci mandolin, 15 öğrenci keman, 2 öğrenci de caz band derslerine devam etmiştir. Ayrıca **milli halk türkülerine** ve **oyunlara** da önem verilmiş ve 25 kişiden oluşan bir koro kurulmuş, üç buçuk ay içerisinde 15 konser vermiştir. Konser salonu her defasında hıncahınç dolmuştur.[139]

137 Ulus, 26 Aralık 1934.
138 Ülkü, Şubat 1936.
139 Ulus, 12 Şubat 1936.

Çorum Halkevi Müzik Kolu

Samsun Halkevi Güzel Sanatlar Şubesi, üç ayda **48 piyano** ve **keman dersi** vermiş, **21 prova** yapmıştır. Reisleri Haşim Bey'in Türk Musikisi hakkında verdiği bir konferansından sonra, Dil, Edebiyat Şubesi'yle ortak olarak yaptıkları **Yunus Emre gecesi** halkın ilgisini çekmiştir.

1937'de Kütahya Halkevi Spor ve Müzik Şubesi binasında her gece müzik dersleri verilmiştir. Halkevi Bandosu için 19 parça müzik aleti getirtilmiştir. Amatör bandocular yetiştirilmiştir.[140]

1934'te *Ulus* gazetesinde çıkan ***"Urfa Halkevi Nasıl Çalışıyor?"*** başlıklı yazıda şu bilgiler verilmiştir: "*Halkevinin en büyük işini güzel sanatlar komitesi yapmıştır denilebilir. Garp Musikisi'ni yalnız gramofon plaklarında ve radyoda dinleyebilen Urfa'da bugün, Halkevinin tam denilebilecek bir orkestrası vardır. Hanımların da karıştığı bu orkestra ile halka Garp Musikisi tanıtılmış ve musikiyi çok seven bu yerde, modern musiki benimsetilmiştir. Ayrıca bir de şehir bandosu kurulmuştur ki bununla bayram ve şenlik günlerinde bir boşluk kapatılmaktadır. Bugün Alaturka Musikili kahve ve gazinolar müşterisizlik*

140 Ulus, 10 Nisan 1937.

nedeniyle kapanırken, Halkevinin konserlerinde oturacak yer bulunmamaktadır."[141]

Konya Aksaray Halkevi müzik çalışmalarından iki fotoğraf (Nedim Otyam Arşivinden)

141 Ulus, 7 Kasım 1934.

1936 yılı başında **103 Halkevinin Güzel Sanatlar Şubesi'nin üye sayısı** şöyledir: 23 avukat, 32 doktor, 914 öğretmen, 536 tüccar, 2306 işçi, 263 çiftçi, 1054 güzel sanatlar mensubu, 678 memur ve diğer mesleklerden olmak üzere 5828 kişi... Bu sayının 747'si kadın, 5081'i erkektir.[142] **Temsil Şubesi'nin üye sayısı** da şöyledir: 30 avukat, 49 doktor, 1141 öğretmen, 632 tüccar, 1956 işçi, 245 çiftçi, 409 güzel sanatlar mensubu, 503 memur ve diğer mesleklerden olmak üzere toplam sayı 4974'tür. Bunların 716'sı kadın, 4528'i erkektir.[143]

1946'da yayımlanan bir kılavuzla Halkevlerindeki müzik çalışmaları daha ayrıntılı olarak belirlenmiştir.

Halkevlerinin resmi yayın organı durumundaki ***Ülkü*** dergisi de güzel sanatların bütün dalları gibi müzik konusunda da yazılara yer vererek halkı bilinçlendirmiştir.

Halkevleri gibi **Köy Enstitüleri** de çok sesli müziğin halka tanıtılmasında, halk kültürüyle beslenip Batı tekniğiyle yoğrulan ulusal müziğimizin oluşturulup yaygınlık kazanmasında çok etkili olmuştur.

Halkın çok sesli müzikle tanıştırılmasında **Köy Enstitülerinin** de büyük katkısı olmuştur. Enstitülerde köy çocuklarına geleneksel sazlar ve klasik müzik aletleri öğretilmiştir. **Âşık Veysel** gibi halk şairleri Köy Enstitülerinde saz öğretmenliği yapmıştır. Köy kökenli öğrencilerden kurulu orkestralar konserler vermiştir. Taşınmasının ve öğrenilmesinin kolaylığı nedeniyle enstitülerde özellikle mandolin kullanılmıştır.

1945'te Hasanoğlan Köy Enstitüsü'ndeki müzik aletlerinin sayısı şöyledir:

Mandolin 259, klasik müzik plağı 160, keman 55, bağlama 37, akordeon 8, radyo 3, piyano 3, davul 3, amplifikatör 1, pikap 1, metronom 1.

---

142 Çağlar Tunçay, **Atatürk Döneminde Müzik Alanında Yapılan Çalışmalar**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yüksel Lisans Tezi (yayımlanmamış), İzmir, 2009, s. 101.

143 **age.**, s. 101.

Gecikmiş **Türk Rönesansı**'nın en önemli kurumlarının başında **Halkevleri ve Köy Enstitüleri** gelmektedir. İlahiden, tekke ve tarikat müziğinden başka müzik nedir bilmeyen kulaklara, modern yöntemlerle işlenmiş halk ezgileri fısıldanmıştır Anadolu bozkırında...

Yüzyıllardır halife/sultan, şeyh/şıh, gelenek/görenek baskısında "tek sesliliğe" alıştırılmış insanlara, önce özgür birey olmayı, sonra "çok sesliliği" öğreten akıldır **Akl-ı Kemal**...

Atatürk'ün çok sesli müzik ısrarının arkasında biraz da farklı düşüncelere saygı, özgür birey olma ve farklı düşüncelerden oluşan aynı amaca yönelmiş özgür bireylerin birliği, bütünlüğü ve uyumu düşüncesi vardır.

Müzikle başlayan, toplumsal hayatta süren çok seslilik, gerçek demokrasinin de temel şartlarından biridir.

Türk Devrimi'nin Sözü Sesi: Marşlar

Atatürk'ün Müzik Devrimi'nde ulusal marşların çok önemli bir yeri vardır. Hep birlikte, ezberden ve yüksek sesle söylenen marşların kolektif bilinçlenmede çok etkili olduğunu düşünen Cumhuriyet kuramcıları, kitleleri marşlarda ifade edilen ulusal amaçlara yönlendirmek istemişlerdir. Buna en iyi örnek **Onuncu Yıl Marşı**'dır. Nitekim bu marş bugün bile ulusal duyguyu artıran, Cumhuriyeti, devrimleri anımsatan niteliğini korumaya devam etmektedir. Cumhuriyet'ten, devrimlerden rahatsız olanların bu marştan da rahatsız oldukları hepimizin malumudur.

Atatürk'ün Müzik Devrimi başlı başına bir devrim olmasının yanında, marşlarla birçok devrimin sözü, sesi olmuştur. Şöyle ki: Atatürk'ün neredeyse her büyük devriminin bir de marşı vardır. Bu marşlar Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde okullarda öğretilmiştir.

İşte Türk Devrimi'nin belli başlı marşları:

1. **Onuncu Yıl Marşı**
2. **Ziraat (Köy Enstitüleri) Marşı**
3. **İktisat Marşı**
4. **Ekonomi Marşı**
5. **Sanat Marşı**

6. Çiftçi Marşı
7. Öğretmen Marşı
8. Konservatuvar Marşı
9. Harbiye Marşı
10. Alfabe Marşı
11. Deniz Harp Okulu Marşı[144]

Dişiyle tırnağıyla yokluk ve yoksulluk içinde Cumhuriyet'i kuranlar, siyasi, sosyal, ekonomik, sanatsal, kültürel tüm yenilikleri/devrimleri halkın hem zihnine, hem kalbine hem de ağzına, kulağına yerleştirmek istemiştir. Devrimler marşlarla sese, söze aktarılmış, renklendirilmiştir. Bu marşlarla kolektif bilinç güçlenmiş, toplumsal bütünlük ve ulusal amaç birliği sağlanmış, devrimlere bağlılık ve yurt sevgisi artırılmıştır.

Cumhuriyet'in Müzisyenleri

Atatürk'ün önderliğinde **Joseph Marx, Paul Hindemith, Carl Ebert, Eduard Zuckmayer, Ernst Praetorius, Béla Bartók** gibi dünyaca ünlü yabancı müzik bilimcilerin/müzisyenlerin yönlendiriciliğinde gerçekleştirilen **Türk Müzik Devrimi** sonunda dünya ölçeğinde müzik yapan çok sayıda Türk müzisyen yetişmiştir.[145]

Atatürk'ün Müzik Devrimi sayesinde yetişen Türk müzisyenlerinden bazıları şunlardır:

1. **Ahmet Adnan Saygun:** Bazı eserleri: *"Divertimento", "Özsoy" (ilk Türk operası), "Taş Bebek Operası"*. Eserleri New York ve Hamburg'daki Peer Musicverlag'ın kataloglarında bulunmaktadır.
2. **Cemal Reşit Rey:** Bazı eserleri: *"Le Petit Chaperon Rouge Opereti", "Yann Marek Operası", "Sultan Cem Operası", "12 Anadolu Türküsü", "Zeybek Operası", "Saz-Caz Opereti", "10 Halk Türküsü", "Çelebi Operası"*.

---

144 age., s. 109-114.

145 Bu yabancı müzik bilimciler hakkında bkz. N. Levent Gökçedağ, **Atatürk Dönemi Müzik İdeolojisi ve Günümüze Yansımaları**, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, (yayımlanmamış), İstanbul, 2007, s. 77-84.

3. **Ulvi Cemal Erkin:** Bazı eserleri: *"Bülbül ve Ayın On dördü"*, *"Yedi Halk Şarkısı"*, *"İki Sesli Halk Şarkıları"*, *"On Halk Türküsü"*, *"Piyano Konçertosu"*, *"Keman Konçertosu"*. Ayrıca çok sayıda opera çevirisi yapmıştır.
4. **Hasan Ferit Alnar:** Bazı eserleri: *"Türk Suiti"*, *"İstanbul, Orkestra Suiti"*, *"Viyolonsel Konçertosu"*, *"Sarı Zeybek"*, *"Sözsüz Romans"*.
5. **Necil Kazım Akses:** Bazı eserleri: *"Mete Operası"*, *"Timur Operası"*, *"Çokseslendirilmiş Türküler"*, *"50. Yıl Marşı"*, *"Barış için Savaş"*, *"Keman Konçertosu"*, *"Bayönder Operası"*.
6. **Halil Bedii Yönetken:** Bazı eserleri: *"Diskotek Kılavuzu"*, *"Okullarda Müzik Eğitimi ve Öğretim Metodları"*, *"Lise Müzik Kitabı"*, *"Derleme Notları I"*, *"İlkokul Şarkıları"*.
7. **Ekrem Zeki Ün:** Bazı eserleri: *"Obualı Dörtlü"*, *"Piyano Sonatı"*, *"Keman ve Piyano Sonatı"*.
8. **Nurullah Şevket Taşkıran:** *"Satılmış Nişanlı"*, *"Cavalleria Rusticana"*, *"Cosi Fan Tutte"*, *"La Boheme* ve *Palyaço"* operalarının Türkçeye çevrilip uygulanmasında Halil Bedii Yönetken, Ulvi Cemal Erkin ve Cevat Memduh Altar ile birlikte çalışmıştır.
9. **Cevat Memduh Altar:** Bazı eserleri: *"Goethe ve Müzik Hayatı"*, *"Müzik Tetkikleri"*, *"Sanat Büyükleri"*, *"Öğretmen Marşı"*, *"İktisat Marşı"*.
10. **Cezmi Rıfkı Erinç:** Bazı eserleri: 1933'te Riyaset-i Cumhur Filarmoni Orkestrası eşliğinde iki keman konçertosu seslendirmiştir. OP. 9 *"Dört Türk Ezgisi"* 1935'te Universal-Edition tarafından yayımlanmıştır.[146]
11. **İdil Biret:** 1948'de çıkarılan özel bir kanunla Fransa'ya gönderilmiştir. Piyanist Biret, Chopin icralarıyla uluslararası konser salonlarının aranan icracısı olmuştur.
12. **Gürer Aykal:** Dünyaca ünlü orkestra şefidir. Müziğe keman çalarak başlamış ve zamanla sesini tüm dünyaya duyuran bir orkestra şefi olmuştur.

---

146 age., s. 71-73, 98-100, 100-102, 104-105, 105-107, 108-110-112.

13. **Suna Kan:** Beş yaşından beri keman çalan Kan, 1948'de özel bir kanunla Fransa'ya gönderilmiştir. Güçlü tekniği ve başarılı yorum gücü dünyaca tanınmasında etkili olmuştur.
14. **Ayla Erduran:** Yaşamanı kemana ve müziğe adamıştır. Dünyaca ünlü parçaları seslendirdiği konserleri müzik severlerin belleğine kazınmıştır.[147]

Necil Kâzım Akses (doğumu 1908)

Hasan Ferit Alnar (1906-78)

Ulvi Cemal Erkin (1906-72)

Cemal Reşit Rey (1904-85)

Ahmet Adnan Saygun (1907-91)

Türk Beşleri

Bu Türk müzisyenlerin başarısını, Avusturya'nın ilk Türkiye büyükelçisi **August R. von Kral** şöyle ifade etmiştir: "*Düzenlenen çok sayıda konserin yanı sıra Fransa, Almanya, Avusturya*

147 "*Bin Yılın Türkleri*", Hürriyet özel ek, 26 Aralık 1999, s. 17.

ve Balkan ülkelerindeki radyo yayınlarından da anlaşılacağı gibi bu sanatçıların yapıtları ülke sınırlarını aşmış bulunmaktadır."[148]

Atatürk'ün Müzik Devrimi sayesinde bugün dünya çapınca Türk sanatçıları, Türk bestecileri yetişmiştir. Türk sanatçılar operadan oratoryoya, senfoniden konçertoya kadar birçok türde beste yapmakta, dünyanın her yerinde konserler vermekte ve ayakta alkışlanmaktadırlar. Üstelik bu sanatçılar, 1950'den bugüne kadar aralıksız devam eden Çok sesli Müzik düşmanı Karşı Devrim sürecine rağmen yetişmiştir.

Atatürk'ün genç Cumhuriyeti çok değil, on, on beş yıl gibi çok kısa bir zamanda Batı Müziği teknikleriyle işlenmiş, halk ezgileriyle beslenmiş "çok sesli" ve "milli" bir musiki yaratma yolunda çok ciddi adımlar atmıştır. Genç Cumhuriyet, Müzik Devrimi'yle ***"Musiki Muallim Mektebi"***nden ***"Ankara ve İstanbul Konservatuvarı"***na, ***"Milli Musiki Temsil Akademisi"***nden ***"Türk Halk Ezgileri Belgeliği"***ne kadar çok sayıda müzik kurumu yaratmıştır.

Unutulan Müzik Devrimi ve Fazıl Say

Atatürk Cumhuriyeti'nin Müzik Devrimi **1950'de DP'nin iktidar olmasıyla** darbe görmüştür. Bu dönemde her şeyden önce "çok seslilik" bir devlet politikası olmaktan çıkarılmıştır. 1950'de sözüm ona Türkiye demokrasiye geçmiştir, ama **demokrasinin** en önemli unsurlarından bir olan "çok seslilik", siyasal ve toplumsal hayatta olduğu gibi müzikte de istenmeyen bir kavram halini almıştır. 1950'den sonraki **Karşı Devrim sürecinde** Atatürk'ün Müzik Devrimi'nin toplumu Batılılaştırmak, toplumu köklerinden koparmak için yapıldığı şeklinde bir yalan sürekli olarak tekrarlanmıştır. Cumhuriyet'in Atatürk'lü yıllarında yurdun değişik yerlerinde düzenlenen Çok sesli Müzik konserleri "zulüm" olarak adlandırılmıştır. Cumhuriyet, Halk Müziği'ne, saza, söze, türküye düşmanmış gibi gösterilmiştir. Atatürk'ün

148 August R. von Kral, **Kemal Atatürk'ün Ülkesi**, çev. S. Eriş Ülker, İstanbul, 2010, s. 161.

Müzik Devrimi'nin halk ezgileriyle, halk türküleriyle beslendiği, Atatürk'ün kaybolmaya yüz tutmuş türkülerimizi derlettiği, **Âşık Veysel** başta olmak üzere saz üstatlarının Cumhuriyet'in **Halkevlerinde** ve **Köy Enstitülerinde** müzik öğretmenliği yaptığı, Atatürk'ün amacının müzikte Batılılaşmak değil, müziğimizi Batı Müziği teknikleriyle, daha doğrusu –Atatürk'ün ifadesiyle ***"genel son musiki kuralları"***yla– işleyip **Ulusal Türk Müziği** yaratmak olduğu hep gizlenmiştir.

Ancak her şeye rağmen Atatürk'ün Müzik Devrimi'yle açtığı yol zamanla daralmış olsa da, hiç kapanmamıştır. Sonraki hükümetler döneminde de Ankara, İstanbul, İzmir opera ve senfonilerine az da olsa ödenekler sağlanmaya ve yurtdışına müzik öğrenimi için öğrenci gönderilmeye devam edilmiştir. Ancak bu çaba, var olan kurumların ayakta kalmasından öte, geliştirme ve yenileştirme çabası değildir.

Şurası bir gerçek ki 1950'lerden sonra halkın Çok sesli Batı Müziği'ni benimsemesine yönelik hiçbir önlem alınmamış ve örgün eğitim kurumlarında başlatılan geliştirme ve yenileştirme çabaları da sürdürülmemiştir. 1962'de toplanan 7'nci Milli Eğitim Şurası; Müzik ve Sahne Sanatları Danışma Kurulu (1964) ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın gerek beş yıllık planlarında gerekse yıllık programlarında önerilen görüşler yürürlüğe konulamamıştır.[149]

Mehmet Kaygısız'ın *"Türklerde Müzik"* adlı kitabında belirttiği gibi, *"Özetle 1970'lere gelinceye kadar müzik yaşamı Ankara merkez olmak üzere İstanbul, biraz da İzmir ile sınırlı kaldı. Diğer kentlerimiz ise unutuldu."*[150]

Ülkemizde müzik konusunda, yaklaşık 20 yıllık bir aradan sonra, 1970'lerden itibaren bazı atılımlar olmuştur. Bu çerçevede **1972'de İstanbul Devlet Senfoni Orkestrası, 1977'de İzmir Devlet Senfoni Orkestrası, 1971'de Ankara Radyosu Çok Sesli Korosu, 1972'de İstanbul Devlet Opera ve Balesi, 1982'de İzmir Devlet Opera ve Balesi, 1971'de İstanbul Devlet Konservatu-**

149 Gökçedağ, age., s. 166.
150 Kaygısız, age., s. 321.

varı, 1980'de İzmir Devlet Konservatuvarı ile 1970'lerin başında **İstanbul ve İzmir Müzik Öğretmenliği bölümleri** açılmıştır. 1980'den sonra ise her konuda olduğu gibi müzik konusunda da bir karmaşa dönemi yaşanmıştır.[151]

1980'lerden itibaren Kültür Bakanlığı'nın kültür-sanat için kullanacağı bütçe her geçen yıl biraz daha azaltılmıştır. Örneğin 1997'de Kültür Bakanlığı'nın bütçesi binde 4'e düşürülmüş, bunun da ancak yüzde 19'u orkestra, bale ve operaya ayrılmıştır.[152]

Bedia Akarsu'nun *"Atatürk Devrimi ve Temelleri"* adlı kitabındaki şu değerlendirmesine aynen katılıyorum: "*Musiki alanında bile her yanı arabeskin sardığı, musiki ile hiçbir ilgisi olmayan birtakım seslerin ortalığı kapladığı günümüzde bile musikide devrimin tutmadığını öne süremeyiz. Bugün bir* ***İdil Biret*** *musiki dünyasını yerinden oynatabiliyor.* ***Süher-Güner*** *kardeşlerin,* ***Suna Kan*** *ve benzerlerinin başarıları bütün dünyayı sarıyor. İstanbul, Ankara dışında bile orkestralarımız kurulabiliyor, İstanbul Festivali'nde konserlerde yer bulmak sorun oluyorsa, demek ki musiki alanında da bir şeyler oluyor Türkiyemizde.*"[153]

İşte **Fazıl Say** böyle bir ortamda yetişmiştir.

Say, Atatürk'ün 1936'da kurduğu *"Ankara Devlet Konservatuvarı"*nda öğrenim görmüştür. 1987 yılında Alman Devlet Bursu'nu kazanarak Almanya'ya gitmiştir. Düsseldorf'da Schuman Müzik Akademisi'nde konser piyanistliği öğrenimini tamamlayarak 1990'da daha 20'li yaşlarında Berlin Konservatuvarı'nda öğretim üyeliğine getirilmiştir. Yalnız virtüöz olarak değil, besteci olarak da üstün başarı göstermiştir. Say'ın piyano ve orkestra yapıtları yurtdışında büyük ilgi görmüştür. 1995 yılında Amerika'nın davetiyle oraya yerleşmiş, ancak Türkiye'yi asla bırakmamıştır. Say, her yıl Türkiye'nin birçok yerinde konserler vermiştir.[154]

---

151 **age.**, s. 321 vd.
152 Bedia **Akarsu, Türk Devrimi ve Temelleri**, 3. bas., İstanbul, 2003, s. 316.
153 **age.**, s. 173-174.
154 **age.**, s. 316.

Ve bugün (2014), 1950'lerde başlayıp neredeyse aralıksız devam eden Amerikancı-dinci Karşı Devrim'in sonunda üniversitelerimizi dolduran akademisyenlerimiz arasında müziğin haram mı helal mi olduğunu tartışanlar vardır! Geçmişten ders alıp geleceğe bakmak yerine, geleceği geçmişte arayan bir zihniyetin varacağı yer de tam burasıdır.

İLİM ADAMLARIMIZDAN "MÜZİK" ÜZERİNE İNCİLER	
"Müzik için haram diyemeyiz ama helal de diyemeyiz. İçeriği İslâm'a uygun olmalıdır. Ama kadın sesi içeren müzik kesinlikle caiz değildir."	Prof. Dr. Orhan Çeker, Selçuk Ün. İlahiyat Fak. Öğr. Üyesi
"Çalgı aletleri, bunları çalmak, satmak ya da söylemekten para kazanmak, nefsi azdıran, örneğin diri bir kadının ya da şarabın heyecan verici niteliklerini anlatan şarkılar, çalgısız dahi olsa caiz değildir."	Prof. Dr. Hamdi Döndüren, Uludağ Ün. İlahiyat Fak. Öğr. Üyesi
"Şarkı ancak çalgı ve kadın sesi içermiyor, sözleri de dinen sakıncalı değilse dinlenebilir."	Prof. Dr. Ekrem Buğra Ekinci, Marmara Ün. Öğr. Üyesi
"Müzik ne kelime, ilahi bile haramdır."	Prof. Dr. Mehmet Ali Demirbaş, Türkiye Gazetesi İlim Yazarı
"Okullara müzik dersi koyanlar inşallah Cenab-ı Hak'kın gazabına uğrayacaklar."	Timurtaş Hoca, İstanbul Müftü Yard., Yeni Cami ve Şehzadebaşı Camileri Vaizi
"İş yerlerinin telefonlarında arayanı bekletme süresi içinde İslam zaviyesinden sakıncalı olabilecek türden müzik çalınmamalı."	Ali Rıza Demircan, Beyoğlu Belediye Başkanının babası, "İslamda Seks" kitabının yazarı
"Hanefi mezhebine göre müziğin icrası da, dinlenmesi de haramdır. Bir değneğin, bir çubuğun bir yere ahenkli bir şekilde vurulması bile bu hükme dahildir ve haramdır."	Prof. Dr. Hayrettin Karaman, İslam Hukuku Öğr. Üyesi

60 yıllık Karşı Devrim sonunda 2010'lar Türkiyesi'nden müzik yorumları

"Müzik dinlemek günahtır!", *"Kadın sesi haramdır!"*, *"Müslümanın dinleyeceği tek müzik ilahidir!"*, *"Çok sesli müzik ecnebi âdetidir, bize göre değildir!"* diyen kafadaki insanların her gün biraz daha arttığı Türkiye'de, Atatürk'ün yüzyılın başında gerçekleştirdiği Müzik Devrimi'nin "zülüm" olarak adlandırılması çok normaldir!

OPERA

"Yıl: 1914... Vagonlardan birinde Mustafa Kemal'i taşıyan tren, genç ataşemiliteri Sofya Garı'nın soğuk ve loş aydınlığına bı-

raktığı zaman, bu düz saçlı ve kumral bıyıklı subayın kafası inkılâp ve yenilik fikirleriyle doluydu. Evvelce Picardie manevraları dolayısıyla gittiği Fransa'yı, dönüşte Viyana'yı, Peşte'yi Bükreş'i görmüştü. Avrupalının anlayışına olan sempatisi, onun dış görüntüsüne karşı da aynı derecede idi. Henüz Splendide Palas'ta oturuyordu. Sofya'ya geleli bir hafta kadar olmuştu. Kış olmasına, karların her tarafı bembeyaz bir örtü ile örtmesine karşın hava çok soğuk değildi. Belki de aydın çevrelerde daha çok hissedilen bu sıcaklık, Sofya'da ilk operanın açılmak üzere olmasından ileri geliyordu.

Bulgarlar ve opera... Mustafa Kemal bunu işittiği zaman hayretten donakaldı. Demek bu adamların bir de operaları vardı. Bizim egemenliğimizden kurtulalı üç-beş yıl olmuş olmamış, Bulgarların operada rol alabileceği artistleri vardı... O kadar şaşırmıştı ki ilk gece için hemen bir yer aramaya başladı. Fakat başvurduğu yerlerden eli boş dönüyordu. Yeni geldiği için bir çevre edinememişti. Neyse ki iyi bir rastlantı ile eğitim komisyonunda üye olan Şakir (Zümre) Bey ilk gece için iki yer temin edebilmişti. Mustafa Kemal şık ve zarif giyinmesini çok severdi. Elbiselerini Viyana'da diktiriyordu. Operanın gala gecesinde smokin giymişti. Bu siyah kumaş, sarı saçları ve mavi gözleriyle tezat teşkil ediyor, çekici bir renk ahengi yaratıyordu. Perdenin açılmasına yirmi dakika kala operaya geldiler ve yerlerine oturdular. Bu gece meşhur 'Carmen' oynayacaktı. Bütün Sofya sosyetesi ve yabancı devlet temsilcileri yerlerini alıyorlardı. Sonunda ağır atlas perde açıldı, müzik başladı ve artistler sahneyi doldurdular. Baş kadın rolünde Porfola vardı. Bu aktris, yalnız Bulgaristan içinde değil, dış ülkelerde de o günlerin en tanınmış primadonnalarından biriydi. Baş erkek rolünde ise Makedonski oynuyordu. Makedonski de devrinin en iyi baritonlarından biriydi. İlk perde başarı ile oynandı. Alkışlar kesilip on beş dakika ara verildiği zaman kral locasından gelen bir yaver Türk elçisi Ali Fethi (Okyar) Bey ile Türk ataşesinin, kral tarafından davet edildiğini bildirdi. Gittiler. Kral Ferdinand uzun boyu, artık hafifçe kırlaşmaya başlamış sakalı ve yumuşak bakışları ile locayı adeta tek başına dolduruyordu. Sağındaki koltukta kraliçe zarif

ve açık bir tuvalet giymiş olarak oturuyordu. Kral, her ikisine de iltifat ettikten sonra sordu:

'Artistleri nasıl buldunuz?' Mustafa Kemal'in daha önce pek operaya ayıracak kadar zamanı olmamıştı. Selanik, Manastır, Dersaadet... Sonra Şam dağları, Trablus çölleri. Trakya toprakları... Tatbikatlar, manevralar, savaşlar... Opera tenkidi yapabilecek müzik kültürünü nereden edinebilsin? Bütün bildiği, Paris'te seyrettiği iki eserden ibaretti. Fakat ister istemez, biraz haklı biraz da diplomatça:

'Fevkalade, ekselans,' dedi, ***'gerçekten fevkalade...'***

İkinci perde başladığı zaman Mustafa Kemal neşesiz ve durgundu. Oyunu bazı anlar boş gözlerle seyrettiği oluyordu. Belliydi ki kafasında başka düşünceler vardı. Opera bittiği, perde defalarca açılıp kapandığı, sahneye buketler ve çelenkler taşındığı, artistler seyircilerin coşkun alkışlarına belki de yirminci defa referansla karşılık verdiği dakikalarda da Mustafa Kemal'de aynı durgunluk sürüyordu. Splendide Palas'a döndükleri zaman saat gecenin ikisine yaklaşıyordu. İyi geceler diyerek ayrıldılar. Mustafa Kemal odasına, Şakir Bey de aynı kattaki kendi odasına çekildi. Aradan birkaç dakika geçmişti ki Şakir Bey bir gürültü duyarak irkildi. Kapısı çalınıyordu. Gecenin bu saatinde? Şakir Bey kapıyı açmadan sordu:

'Kim o?'

'Benim Şakir, uyudun mu?'

Mustafa Kemal'in sesi yanıt verince, Şakir Bey hemen kapıyı açtı. Mustafa Kemal gece kıyafetini giymişti.

'Uyku tutmadı, biraz konuşalım,' diyerek geldim dedi, içeri girdi. Karşılıklı oturdular. Mustafa Kemal düşünceli idi. Sonra birdenbire Şakir Bey'in yüzüne dikkatli dikkatli bakarak söze başladı: ***'Şakir, kim ne derse desin, şimdi Balkan Harbi'nde yenilgimizin nedenini daha iyi anlıyorum. Ben bu adamları çoban diye bilirdim. Halbuki baksana operaları bile var. Operada oynayacak sahne sanatkârları, müzisyenleri, dekoratörleri, hepsi yetişmiş. Opera binası dahi yapmışlar.'*** O kadar üzgün bir hali vardı ki, Şakir Bey bu konuda başka bir şey söylese hemen ağlayacak gibi duruyordu. Gözleri buğulanmıştı. O anda "mu-

azzam ve muhteşem" Osmanlı İmparatorluğu'nu düşündüğü, bu imparatorluğun başkenti İstanbul'u, İstanbul'un dar sokaklarını, köhne evlerini hatırından geçirdiği belliydi. Sonra başını salladı:

'Ah,' dedi, *'bizim memleketimiz de acaba operaya kavuşacağı günleri görecek mi? O seviyeye bir gün çıkabilecek miyiz?'* Mustafa Kemal, yatmak üzere kendi odasına dönerken gözlerinde umut dolu bir ışıltı yanıyordu. Söylerler ki, bir inkılâba karar verdiği ve uygulamaya geçtiği zamanlarda da Gazi Mustafa Kemal'in gözlerinde hep aynı ışıltının yanıp söndüğü görülürmüş."[155]

1914'te arkadaşı Şakir Zümre'ye, *"Bizim memleketimiz de acaba operaya kavuşacağı günleri görecek mi?"* diye soran **Atatürk,** on yıl sonra, 1924'ten itibaren Türkiye'nin de operaya kavuşması için çalışmalar yaptırmış ve on yıl sonra, 1934'te Türkiye operaya kavuşmuştur (**Özsoy-Taşbebek-Bayönder**).

İşte 1914'te gördüğü hayali 20 yıl sonra, 1934'te gerçekleştirebilen iradedir **Akl-ı Kemal...**

* * *

Rönesans'ın en önemli sanatlarından biri olan opera ülkemizde 19. yüzyıldan itibaren özellikle Batılılaşmaya çalışan saray çevresinde ilgi görmeye başlamıştır. Osmanlı'da **III. Selim, II. Mahmut, Abdülaziz** ve **II. Abdülhamid**'in ilgi gösterdiği opera maalesef halkın ilgisini çeken bir sanat halini almamıştır. Özellikle **II. Abdülhamid,** sarayda tiyatronun yanında İtalyan sanatçılardan oluşan (Çampi ailesi) bir opera heyeti bulundurmuştur.[156]

Osmanlı'nın son zamanlarında **Çuhacıyan, Haydar Bey, Ahmet Mithat** ve Atatürk'ün silah arkadaşlarından **Kâzım Karabekir Paşa, Dr. Suphi Ezgi, Ferit Alnar, Muhlis Sabahattin, Mehmet Baha Pars, Cemal Reşit Rey** gibi isimler operetler yazmıştır.[157]

Osmanlı'nın son zamanlarında Batı'daki operalardan bazıları Türkiye'de de oynanmaya başlamıştır. Ancak Cumhuriyet'e kadar milli bir operamız olmamıştır.

---

155 Altan Deliorman, **Mustafa Kemal Balkanlar'da,** İstanbul, 1959, s. 9-12.
156 Uluskan, **age.,** s. 389, 390.
157 **age.,** s. 391.

Cumhuriyetin ilanından sonra İstanbul'da **Opera Cemiyeti** kurulmuştur. 1934'te de **Verdi**'nin "*La-Traviata*" operası sahnelenmiştir.[158]

Atatürk, Türkiye'de operanın kurulması için Viyana'dan Reinhardt Schule'yi yöneten **Max Reinhardt**'ı davet etmiştir. Reinhardt, hazırlayıp **Atatürk'e sunduğu raporunda** halkın operadan zevk alabilmesi için yapılması gerekenleri sıralamış, özellikle Çok sesli Müziğe vurgu yapmıştır. **Atatürk**, söz konusu raporu okuduktan sonra opera seyircisinin oluşması ve milli bir Türk operası kurulması için raporun bir kenarına "***Bu raporu esas tutalım***" diye bir not düşmüştür.[159]

Atatürk, ulusal Türk operasının kurulması, Türk operaların yazılması, operaların Türkçe seslendirilmesi için öncelikle kulakları Çok sesli Müziğe, operaya alıştırmak gerektiğini düşünmüş, bu amaçla Cumhuriyet'in onuncu yılında **Rus sanatçıları Türkiye'ye davet ederek** konserler vermelerini istemiştir. Nitekim **Şostakoviç** başta olmak üzere ünlü sanatçılar Ankara'ya gelerek konserler vermiştir.[160]

Milli Musiki ve Temsil Akademisi, 6 Mayıs 1936'da **Ankara Devlet Konservatuvarı**'na dönüştürülmüştür. Ankara Devlet Konservatuvarı'nda bir de **opera bölümü** açılmıştır. Bölüm ilk aşamada 5 kız, 11 erkek öğrenciden oluşmuştur (1936–1937).

Carl Ebert

Türkiye'ye çağrılan **Carl Ebert**, Ankara Devlet Konservatuvarı'nda opera bölümünün yerleşmesi için çok çaba harcamıştır. **Ebert**, "*Maarif Vekilliği'nin bilumum tiyatro ve opera işleri uzmanlığına*" atanmıştır. Ebert'in opera çalışmaları öylesine başarılı olmuştur ki birkaç yıl sonra

158 "*Sanatı Seninle Tanıdık Seninle Sevdik*", Sabah 75. Yıl Özel Eki, 29 Ekim 1998, s. 32.
159 Uluskan, age., s. 394.
160 age., s. 395.

Atatürk Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan aracılığıyla Ebert'e **"kaç yıl sonra Türkçe opera oynanabileceğini"** sordurmuştur. Ebert bu soruya "*beş yıl sonra*" cevabını vermiştir.[161]

1 Haziran 1940'ta yürürlüğe giren yasayla **Devlet Konservatuvarı, "müzik"** ve **"temsil"** bölümü diye ikiye ayrılmıştır. **Temsil bölümü** de kendi içinde **"opera"**, **"tiyatro"** ve **"bale"** olarak üçe ayrılmıştır. Opera bölümüne, tiyatro bölümü ana derslerine ek olarak kulak eğitimi, partisyon öğretimi, partisyon analizi, armoni bilgisi, müzik tarihi, çalgı aleti öğrenme (piyano), diyalog temrinleri konmuştur.[162]

Devlet Konservatuvarı ilk mezunlarını 3 Haziran 1941'de vermiştir. 1941'de operalar Türk öğrenciler tarafından Türkçe oynanmaya başlanmıştır. Opera öğrencilerinin ilk gösterisi Ankara Halkevi sahnesinde oynadıkları **W. A. Mozart**'ın bestelediği tek perdelik *"Bastien und Bastienne"* adlı operası ile **Pucci**'nin *"Madame Butterfly"*ın ikinci perdesidir (24 Haziran 1941). Bu oyunları Tatbikat Sahnesi'nde **Beethoven**'ın *"Fidelio"*, **Smetana**'nın *"Satılmış Nişanlı"*, **Mozart**'ın *"Figaro'nun Düğünü"*, **Puccini**'nin *"La Boheme"*, **Verdi**'nin *"Maskeli Balo"*, **Bizet**'in *"Carmen"*, **Rossini**'nin *"Sevil Berberi"* gibi operaları izlemiştir.[163]

Atatürk, Devlet Konservatuvarı öğrencilerinin bir operayı Türkçe sahneye koymalarını çok istemiştir. Atatürk'ün bu isteği 1941 yılında gerçekleşmiş ancak Atatürk isteğinin gerçekleştiğini görememiştir.

Operaya **İsmet İnönü** de büyük önem vermiştir. 1940'ların başında İnönü de Ebert'e, *"Ne zaman bir tiyatro ve operamız olacaktır?"* diye sormuş. Ebert üç yıla tiyatronuz, beş yıla operanız olacaktır, demiş ve bu sözünü de tutmuştur.

---

161 C. M. Altar, "*Carl Ebert'in Devlet Konservatuarı ile Devlet Tiyatro ve Operasının Kuruluşuna Katkısı*", **Milli Kültür Dergisi**, C II, S. 3-5, Ağustos-Ekim 1980, s. 58; Uluskan, **age.**, s. 398.

162 Ünsal Yücel, "*Atatürk Döneminde Sanat Yaşamı*", **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, s. 475.

163 Uluskan, age., s. 399.

1948'de **Devlet Tiyatrosu ve Operası** kurulmuştur. Binanın yeri 1929'da Ankara kent planı hazırlanırken **Mimar Jonsen** tarafından belirlenmiştir.[164]

Devlet Konservatuvarı'nın **bale bölümü** de yine 1948'de İstanbul Yeşilköy'de kurulmuştur.

1950'de Ankara'ya taşınan bu *"bale okulu"* 1957'de ilk mezunlarını vermiştir.[165]

1960'lara doğru da **Devlet Balesi** kurulmuştur.

1970'te **Opera ve Bale Genel Müdürlüğü** kurulmuştur.

1980'de ise **Devlet Opera ve Balesi** kurulmuştur.

İlk Türk Operası: Özsoy

"Özsoy" Atatürk'ün isteğiyle **Ahmet Adnan Saygun**'un daha 27 yaşındayken, bir aydan kısa bir sürede bestelediği ilk Türk operasıdır. Librettosu **Münir Hayri Egeli** tarafından kaleme alınmıştır.

Münir Hayri Egeli'den dinleyelim:

"Atatürk beni çağırdı: 'Türklerle İranlılar soy ve kültür itibariyle kardeştir,' dedi. Sırf bir mezhep mücadelesi yüzünden birbirlerinden ayrılmış bu iki kardeşin aslında bir olduğunu gösteren bir piyes yaz ve bunu opera halinde oynatalım... Bu işte en yakın amirin benim. Her emri ben vereceğim ve izin almadan gece yarısı bile olsa yanıma gelmeye, hatta beni uykudan uyandırmaya salahiyetin vardır. Ancak Şah'ın gelmesinden iki akşam sonra opera oynanmalıdır.' Atatürk'ün yanından çıktığım zaman bu işin olacağına onunla benden başka inanan yoktu..."[166]

164 Kaygısız, age., s. 314.

165 Türk Hükümeti 1947'de İngiliz Kraliyet Balesi'nin kurucusu ve çağdaş balenin en önemli isimlerinden biri olan "Dame Ninette de Valois"ı görüşlerinden yararlanmak üzere Türkiye'ye davet etmiştir. Valois'ın görüş ve önerileri doğrultusunda Türkiye'de bale sanatının temeli atılmıştır.

166 Banoğlu, age., s. 312, 313.

Şimdi de Özsoy'un ortaya çıkışına tanık olanlardan, Atatürk'ün kütüphanecisi **Nuri Ulusu**'ya kulak verelim.

*"Atatük, Şah'a çok önem verdiği için, onun için yapılan karşılama törenleri hazırlık çalışmalarına bizzat katılmıştı. Bu hazırlık çalışmalarının içerisinde bir gün, '**Acele bana Münir Hayri Egeli'yi çağırtın, derhal gelsin,**' diye talimat verdi. İsteği derhal yapıldı. Atatürk'ün onunla yaptığı görüşme sırasında hasbelkader ben de bulundum. Kendisine kısaca şunları iletmişti: '**Münir Bey, İran Şahı geliyor, onu çok güzel ağırlamak istiyorum, zira bu Türk-İran dostluğu için çok önemli, iki kardeş ülkenin insanlarını birbirine yaklaştırmamız gerekiyor, bunu da Şah'la ben yapabiliriz. Senden bir oyun yazmanı istiyorum. Öyle bir mevzu olsun ki iki ülkenin insanlarının tek bir vücut olduğunu göstersin ve bunu opera halinde de oynatalım,**' deyince, Münir Bey, 'Bunun için acele olarak Adnan Saygun'u Ankara'ya getirmek gerekir,' diye yanıt verdi. '**Kimi getirirsen getir, benim adıma her emri verebilirsin, gece gündüz benden yardım iste, yeter ki bu işi bitir, hadi bakalım,**' diye yolladı.*

Verilen acil talimatla Adnan Saygun ve ismini pek hatırlayamadığım bir kişiyle beraber derhal Ankara'ya geldiler ve çalışma-

lara başlandı. Bir telaş, bir telaş... Atatürk günde iki kez Adnan Saygun'u arayıp kontrolünü sıkça yapıyor ve zaman zaman da bizleri yollayıp işi takip ediyordu. Zannımca dördüncü ya da beşinci gün ilk provalara başlandı. O zamanlar tek tiyatro salonu vardı. Türk Ocağı Salonu. Zavallı Adnan Saygun geceleri de orada kalmak üzere harıl harıl çalışıyordu. Neticede yirmi birinci gün opera tamamlandı ve adı da Özsoy oldu. Ayrıca o gece orkestrayı da bizzat kendi idare etmesiyle Şah'a çok güzel bir temsil verildi. Atatürk'ün ta Bulgaristan'da iken operayı sevdiğini çok iyi bildiğimizden bizler şaşırmamıştık, ama başta Şah olmak üzere yabancı ve Türk davetlileri çok şaşırmış ve çok alkışlamışlardı. İşte bu ilk Türk operasıydı. İşte bunlar Batı'ya atılan ilk adımlardandı. Atatürk'ün arzu ettiği Türkiye buydu. Özsoy Operası Cumhuriyet tarihinin ilk operasıydı. Operanın tamamını değil ama sonunu hatırlıyorum. Olayın kahramanlarından birinin adı Tur, birinin de Iraç'tı. Operanın sonunda oyunu okuyan Ozan son sahneye çıkıp 'Tur nerede? Iraç nerede?' diye sorduktan sonra sahnenin önüne gelerek eliyle Atatürk'le Şah'ı göstermiş, ellerini kaldırarak yüksek sesle tüm salona, 'İşte, ikisi de buradalar!' deyince koca İran Şah'ı Atatürk'ün boynuna sarılarak bir ağlamıştı ki, unutulacak bir olay değildi. Oyun alkışlarla sona erdiğinde Atatürk'ün mutluluğu doruktaydı.

İlk opera sanatçımız olan Semiha Berksoy Hanımefendi'yi de bu opera için Ankara'ya davet etmiştik. Ben ve görevli arkadaşlarım kendisini gardan alıp Ankara'da bir otele yerleştirmiştim. Özsoy operasının provalarına da gitmiştik. Dediğim gibi Atatürk bu temsile çok özen gösteriyordu. Atatürk, Semiha Hanım'ın sesini ve sanatını çok beğendiği için köşke de davet etmiş ve bir yemeğe katılmasını sağlamıştı. Hatta sofrada Semiha Hanım Atatürk'ün isteğiyle birkaç arya da söylemişti..."[167]

Özsoy Operası'nın fikir babası doğrudan **Atatürk**'tür. **Ahmet Adnan Saygun** Atatürk'ün neden böyle bir şeye karar verdiğini şöyle açıklamıştır:

---

167 Mustafa Kemal Ulusu, **Atatürk'ün Yanı Başında, "Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları"**, İstanbul, 2008, s. 167, 168.

"Öyle sanıyorum ki iki düşünce O'nu bu arzuya itmiştir. O sıralarda kendisinin İran ile yakınlaşmayı, iki devlet arasında sağlam bir dostluk kurulmasını istediği anlaşılıyordu. Biri çoğunlukla Sünnî, öteki çoğunlukla Şiî mezhebine bağlı bu iki devlet, yüzyıllar boyu düşmanca bir komşuluğu sürdüre gelmişlerdi. Atatürk, işte bazen açık bazen kapalı olan bu düşmanlığı dostluğa çevirmek, bunun için de din ve mezhep konularını bir yana itip iki milletin öz kardeşler oldukları fikrini, bir İran efsanesine dayanarak ileri sürme düşüncesine kendini kaptırmış olmalıdır. Atatürk böyle bir fikri, Şah ile karşılıklı söyledikleri nutuklar sırasında da ortaya atabilirdi. Fakat sahnenin hareketinden ve musikinin gücünden yararlanarak, bu fikri bir sanat havası içinde işlemenin, heyecanla beslenen duygular üzerinde büyük etkisi olacağını düşünmüş olmalı idi."[168]

Özsoy, üç perdelik dramatik türde bir opera olarak bestelenmiş ve 1934'te Ankara'da sahnelenmiştir. Saygun, 1982 yılında, Atatürk'ün 100. doğum yıl dönümü nedeniyle, tam 48 yıl sonra, bu 3 perdelik operayı 1 perdelik bir özet haline getirerek bir kere daha sahnelemiştir.[169]

Özsoy Operası (Adnan Saygun-Münir Hayri Egeli)

168 Aktaran N. Levent Gökçedağ, **Atatürk Dönemi Müzik İdeolojisi ve Günümüze Yansımaları,** Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Müziği Ana Sanat Dalı Yüksek Lisans Tezi (yayımlanmamış), İstanbul, 2007, s. 59, 60.

169 **age.,** s. 59.

Atatürk, "Türk-İran dostluğunu anlatan bir opera hazırlayın" talimatını vermiştir vermiş olmasına ama 1930'ların Türkiyesi'nde, daha Devlet Opera ve Balesi yokken bu işi başarmak pek de kolay değildir.

O dönemde Ankara'da sadece **Musiki Muallim Mektebi** vardır. Solistleri Musiki Muallim Mektebi'nin öğrencilerinden seçilebilir. Gerçi o dönemde Avrupa'da eğitim gören Mahmut Şevket Taşkıran Türkiye'ye dönmüş çok değerli bir bas baritondur, fakat bir solistle opera yapılmaz ki! Yine aynı şekilde Almanya'da eğitim gören ve İstanbul'da yaşayan soprano Nimet Vahit İstanbul Konservatuvarı'nda dersler vermektedir. Koro da ancak Musiki Muallim Mektebi öğrencilerinden oluşturulabilir. Opera için solistlerin ve koronun oluşturulması da yetmemektedir. Balerinlere ve baletlere ihtiyaç vardır. Ancak Ankara'da bale de yoktur. Bu durumda tek çare Halkevlerinin dans eğitimi alan öğrencilerini kullanmaktır.

Koro için Musiki Muallim Mektebi'nden birkaç öğrenci alınmıştır. İstanbul'dan soprano **Nimet Vahit** getirilmiş, Hakan Feridun rolü için **Nurullah Bey** ve Ahrimal rolü için de o sıralar Ziraat Mektebi Kütüphanesi'nde çalışan bir kişi görevlendirilmiştir. Böylece birinci perdenin solist sorunu çözülmüştür, fakat diğer bölümler için ayrıca birkaç soliste ihtiyaç vardır ve bunun için de o dönemler İstanbul'da Darü'l Bedai'de operet oynayan **Semiha Berksoy** Ankara'ya çağrılmıştır. O'nun karşısında oynayacak köylü delikanlı rolü için de **Halil Bedii** görevlendirilmiştir.

Atatürk'ün isteğiyle İstanbul Konservatuvarı Yaylı Sazlar Orkestrası Ankara'ya getirilmiştir. Nefesli sazlar ise Cumhurbaşkanlığı Armoni Mızıkası'ndan alınmıştır ve orkestra çalışmalara başlamıştır. 27'nci günün sonunda opera tüm hazırlıklarını tamamlamıştır.[170]

Özsoy Operası ilk kez 19 Haziran 1934'te Ankara Halkevi'nde Atatürk ve resmi konuğu İran Şahı Rıza Pehlevi huzurunda sergilenmiştir.

---

170 age., s. 61-64.

Atatürk'ün fikir babası olduğu **Özsoy Operası,** tam da Atatürk'ün Musiki ve Sanat Projesi'nden beklediği şekilde Batı'nın tekniği/yöntemi/çok sesliliği kullanılarak Doğu'nun; Türkün, İran'ın ve Turan'ın kültür kökleri sesle, sözle dile getirilmiştir.

Operanın konusunu bizzat Atatürk seçmiştir.[171]

Özsoy Operası'nda uygarlıkların Asyenik köklerine vurgu yapılarak değişen zamana ayak uydurmaktan söz edilmiştir:

"Tarih diyor ki bize;
Uygarlıklar ırmağı brakisefal soyda buldu, özlü kaynağı.
Bu soy Asya'dan çıktı, dört bir yana dağıldı.
Bu tarih, yükselişin başlangıcı sayıldı.
Avrupa, Anadolu, İran ve orta yayla uygarlığa girdi.
Bakın, bu büyük soyla zaman durur mu?
Sakın zaman durur sanma, duran düşer,
İlerden başkasına inanma."

Özsoy Operası'nda dağılan boyları yeniden bir araya topladığı söylenen Feridun karakteri Atatürk'ü temsil etmektedir.

Hakanın yaveri, yurdun dört bir yanından gelen beylere şöyle seslenir:

"Dört yanın, doğunun, batının, gün ortasının ve Kara
Yurdun beyleri. Bu mavi gecede Ulu Hakan Feridun'un
Çağırışına kulak verdiniz ve buraya toplandınız."

Hakan Feridun bir yerde koro ile birlikte Tanrı'ya şöyle yakarır:

"Tanrım, bu güzel geceyi,
En güzel umutlarla doldur, nurunla doldur
Sen ey ışık kaynağı
Dileklerin yapıcısı.
Umutlarını sana bağlayanların koruyucusu
Ulu Tanrı, Yüce Tanrı.
Çok cahiller, seni gökte arar, yerde ister
Sen inananların gönlündesin,

171 "*İlk Türk Operası Ata'nın Emriyle Yazıldı*", **Sabah 75. Yıl Özel Eki,** 29 Ekim 1998, s. 32.

Ulusumuzu daima aydın ufuklara yönelt Tanrım."

Özsoy'un finalinde Hakan Feridun çocuklarına isimlerini koyar:

"Sen ey nur topu çocuk,
Senin adın Tur olsun.
Kutlu rengin mavi, eşin ay, yoldaşın kurt olsun.
Sen ey sevgili çocuk,
Senin de adın Iraç olsun.
Nurun yeşilden çıksın, güneş seninle parlasın, yoldaşın arslan olsun
Ve her ikiniz de cesaretin, erliğin rengi olan,
Al ile paklığın rengi, beyaza birlikte sarılın."

Feridun, "Tur" adını verdiği oğluna, ***"Kutlu rengin mavi, eşin ay, yoldaşın kurt olsun,"*** derken Türk kültürünün belli başlı sembollerini sıralamıştır. "Iraç" adını koyduğu oğluna, ***"Nurun yeşilde çıksın, güneş seninle parlasın, yoldaşın arslan olsun,"*** derken de İran kültürünün belli başlı sembollerini sıralamıştır. Daha sonra da her iki oğlunu, cesaretin, erliğin, temizliğin sembolü olan **Türk bayrağında** birleşmeye çağırmıştır.

Münir Hayri, Türk ve İran mitolojilerinin en güzel noktasını Özsoy'a konu etmiş ve 19. yüzyıl Alman millî tiyatrosunun yaratıcılarının kullandığı teknikle Feridun hikâyesini Zendavesta, Şehname ve Efrasyap destanlarıyla Hint ve Uygur mitolojilerindeki en uygun parçalarla bağlayarak Özsoy'u meydana getirmiştir. Asıl mitolojiye göre Feridun'un üç oğlu olmuş ve bunlardan "Tur" bütün Asya'ya hâkim olarak Turanîlere ata olmuş, "İraç" İran'da kalmış ve İranilere ata olmuş, "Selm" de Avrupa'ya giderek Avrupa Arilerine baba olmuştur. **Münir Hayri** bu mitolojinin Tur ve İraç'ın doğumuna ait olan kısmını almış ve onu genişletmiştir. Bu noktada da efsaneyi bırakıp doğrudan doğruya tarihe yönelmiş ve bilim dünyasında kabul gören, Atatürk'ün yakın dostu, dünyaca ünlü antropolog **E. Pittard**'ın brakisefal soy kuramına dayanarak Özsoy'u tarihle beslemiştir.[172]

---

172 Gökçedağ, age., s. 71.

Böylece Özsoy Operası'yla Atatürk'ün **brakisefal Türkler kuramına dayanan Türk Tarih Tezi** bir sanat eserinde işlenmiştir.

Özsoy Operası, Atatürk'ün tam da istediği şekilde, hem uygarlığın bir güneş gibi Doğu'dan; İran'dan, Turan'dan yükseldiğini, hem bu iki halkın tarihsel bakımdan öz kardeş olduğunu; Doğu'nun en büyük uygarlıklarından birini kurmuş olan İran'ın en üst düzeydeki temsilcisi Şah Rıza Pehlevi'nin huzurunda opera gibi bir Rönesans Batı sanatıyla dile getirmiştir. Böylece Atatürk, bir taraftan İranlı konuğuna çağdaşlaşan Müslüman Türkiye'yi, diğer taraftan ulusal kültürü işleyerek evrensel uygarlığa nasıl katkı yapılabileceğini göstermiştir.

Hiç abartısız **Kurtuluş Savaşı** nasıl ki asker, silah, cephane, para yokken kazanılmış bir askeri zafer ise, **Özsoy Operası** da solist, orkestra, koro, dekor yokken kazanılmış bir sanat zaferidir. ***Cumhuriyet*** gazetesinde yayımlanan *"Özsoy Piyesi"* adlı haberde denildiği gibi: ***"Bu piyes Türk istidadının yalnız milli varlıklarımıza dayanarak bu kadar mühim bir kültür işini bile başarmaya kadir olduğunu bir kere daha göstermiştir."***[173]

Özsoy Operası aynı zamanda bir **reklam/tanıtım** projesidir. Atatürk nasıl ki 1926'da ***"Karadeniz: Seyr-i Türkiye"*** ile çağdaş Türkiye'yi Batı'ya, Avrupa'ya tanıtmak istemişse, 1934'teki ***"Özsoy Operası"*** ile de çağdaş Türkiye'yi Doğu'ya; İran'a tanıtmak istemiştir.

1934'te Özsoy Operası'yla başlayan Türk-İran yakınlaşması 1937'de Türkiye, İran, Afganistan ve Irak arasında **Sadabat Paktı**'nın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır.

Atatürk'ün Düzelttiği Operalar: Taşbebek ve Bayönder

Atatürk'ün Ankara'ya ayak basışının on beşinci yıl dönümü anısına 27 Aralık 1934'te sergilenmek üzere üç önemli sanatçıdan birer opera hazırlamaları istenmiştir. Basında çıkan haberlere göre bu operaların önce Ankara, sonra da İstanbul'da sergileneceği belirtilmiştir.[174]

---

173 **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1934.
174 **Milliyet**, 18 Kasım 1934.

Sonuçta **Münir Hayri** ve **Adnan Saygun** *"Taşbebek Operası"*nı, **Münir Hayri** ve **Necil Kâzım Akses** ise *"Bayönder Operası"*nı hazırlamıştır.

Her iki opera da bitirildikten sonra Atatürk'e sunulmuştur. **Atatürk** de bir dramaturg/drama yazarı gibi metinleri büyük bir dikkatle okumuş ve elyazısıyla metinlere düzeltmeler yapmış, öneriler getirmiştir. Atatürk düzeltmelerinde genellikle dilin kullanımına, cümlelerin edebi yönüne ve düşünce yapısına dikkat etmiştir. Örneğin **Taşbebek**'te, yazarın "*kişilerden birinin ağzından kadına inanmadığını, onun uzaktan bir süs gibi sevilmesini*" belirttiği dizeleri karalayıp karşısına şöyle yazmıştır: ***"Biz kadınlar için böyle düşünemeyiz. Kadın varlığı ulusun bin bir noktasından temelidir. Artık kendini süs tanımak fikrini tazelemek doğru değildir... değişmeli."*** Yine aynı metinde yazarın "*sevgi bir eğlencedir*" sözlerinin de üzerini çizen **Atatürk**, bunun da karşısına, ***"sevgiyi bir eğlence saymak, onu ciddiye almamak olur"*** diye bir not düşmüştür. Atatürk metinde geçen özel isimlerle de ilgilenmiştir. Örneğin *"Bosut Begüm"* adını beğenmeyerek "Begüm" yerine "Bayan" denmesini "Bosut" yerine de daha güzel bir isim bulunmasını istemiştir.[175]

Atatürk'ün operalardaki düzeltmelerinde "**kadının önemini**" ve "**sevginin ciddiyetini**" vurgulaması dikkat çekicidir.

Bayöner Operası'nın bazı bölümlerini Münir Hayri'ye bizzat **Atatürk** dikte ettirmiştir. Münir Hayri'den dinleyelim:

*"Atatürk bir gün çiftliklerindeki Marmara Köşkü'nde kendi hayatını ve fikirlerini sembolik bir şekilde ifade eden ve bana yazdırdığı Bayönder piyesini tashih ediyordu. Piyeste kendisini temsil eden Bayönder'in ömrünün sonunda bütün varını yoğunu dağıtması lazım geliyordu. Atatürk burada ayağa kalktı. Penceresinden çiftliğe baktı: '**Bazı kör kafalılar benim bu çiftlikleri kurmamı dünya hırsıma veriyorlar. Bazı dalkavuklar da sadece***

---

175 *Bayönder, Taşbebek, Bir Ülkü Yolu* adlı çalışmalar Atatürk'ün elyazısı notlarıyla birlikte Ankara Milli Kütüphane'de Münir Hayri Egeli Dosyası'nda bulunmaktadır. Metin And, **Türk Tiyatrosunun Evreleri**, Ankara, 1983, s. 368, 369; Uluskan, **age.**, s. 406, 407.

berkese örnek vermek için yaptığımı ilan ediyorlar. Ben parayı ne yapayım, malı ne yapayım? Öldükten sonra elbet bu millet gömüldüğüm çukurun üzerine bir taş diker. Örnek olmayı da düşünebilirim. Ama bütün varımı yoğumu Halk Partisi'ne bırakacağım. Bu parti benim ilkelerimi, benim bıraktığım para ile daha iyi ve daha kolay yapabilir.'

Sonra irticalen (hazırlıksız) şu satırları dikte etti:

'Bayönder
Her tek bir ödev içindir, gelir gider.
Belki bilmez, borcu nedir. Yalnız onu öder.
Beyler sizi buraya şunun için çağırdım;
Çağlardan beri sinerler
Benim izimde yer yer
Dolaştınız, savaştınız,
Nice sarp dağ aştınız,
Koştunuz, atıldınız
Bu ülkü gezisine hepiniz katıldınız.
Sizi gücendirmemek için,
Nem var nem yoksa bugün,
Sizlere veriyorum.
Hazinem sizindir,
Bütün topraklarım sizindir.
Yirmi otağımı önünüze seriyorum."[176]

Atatürk gerçekten de çok geçmeden tıpkı **Bayönder Operası**'nda ifade ettiği gibi çiftliklerini, malını mülkünü milletine bırakmıştır.

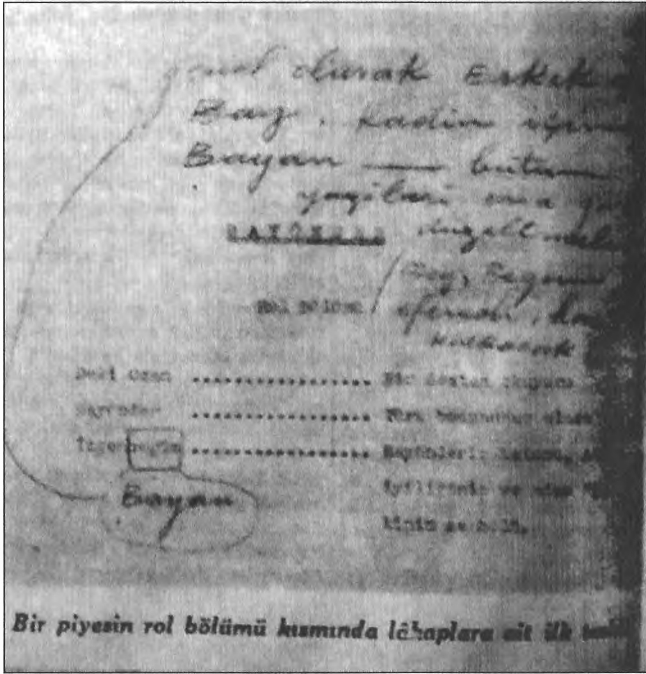
Bütün hazırlıklardan sonra Bayönder ve Taşbebek operaları 27 Aralık 1934 gecesi bütün bakanlar, misafirler, yabancılar ve Atatürk'ün huzurunda sergilenmiştir. Önce Bayönder'in bestesi bitirilen ilk bölümü gösterilmiş, sonra da tek perdeli Taşbebek sahnelenmiştir.

Ulus gazetesinin haberine göre "*Bayönder rolünü oynayan Nurullah Şevket ile İzgen rolünü oynayan Celile Daniş alkışlanmışlardır. A. Adnan'ın bestelediği Taşbebek gecenin müzik*

176 Münir Hayri Egeli, **Atatürk'ün Bilinmeyen Hatıraları**, İstanbul, 1954, s. 42, 43.

bakımından en beğenilen parçası olmuştur. Ahmet Adnan'ın bu başarısı ayrıca övülmüştür. Taşbebek rolünü oynayan Celile Enis ile Varişli rolünü yapan Nurullah Şevket büyük bir muvaffakiyet göstermişler, Bay Avni ile Bayan Güzide beğenilmişlerdir."[177]

Ahmet Adnan Saygun esere tarihten esinlenerek "yer yer Asyai bir öz Türk rengi vermiş, pentatonizmden başarıyla yararlanmıştır." Ulusal opera yolunda o gece önemli bir adım daha atılmıştır.[178]

Bir piyesin rol bölümü kısmında lâkaplara ait ilk

Bayönder Operası'nda Atatürk'ün düzelttiği rol bölümündeki isimler[179]

1935'te librettosu yine **Münir Hayri Egeli** tarafından yazılan Ulvi Cemal Erkin'in bestelediği ***"Ülkü Yolu Operası"*** sahnelen-

177 **Ulus**, 29 Aralık 1934.
178 "*Ankara'nın Ulusal Opera Gecesi*", **Müzik ve Sanat Hareketleri**, Şubat-Mart, 1935, S. 6-7, s. 12; Yücel, **agm.**, s. 461.
179 **Ulus**, 10 Kasım 1939.

miştir.[180] Atatürk, ***"Ülkü Yolu Operası"***nı da okuyarak düzeltmiştir.

* * *

Atatürk'ün çabalarıyla kurulup gelişen **Türk Operası** Atatürk'ün ölümünden sonra da gelişimini sürdürmüştür. Genç Cumhuriyet'in iyi yetişmiş yetenekli sanatçıları eserleriyle kendilerini dünyaya tanıtmayı başarmıştır. Örneğin **Cemal Reşit Rey** "*Cem Sultan*", "*Zeybek*"; **Ahmet Adnan Saygun** "*Özsoy*", "*Taşbebek*", *Kerem*", "*Köroğlu*", "*Gılgamış*"; **Necil Kâzım Akses** "*Mete*", "*Bayönder*"; **Nevit Kodallı** "*Van Gogh*", "*Gılgamış*"; **Sabahattin Kalender** "*Nasrettin Hoca*", "*Karagöz*", "*Deli Dumrul*"; **Ferit Tüzün** "*Midas'ın Kulakları*"; **Cengiz Tanç** "*Deli Dumrul*"; **Okan Demiriş** "*IV. Murad*" gibi eserler vermiştir. Ayrıca Türkiye'de opera sanatının öncüleri durumundaki **Belkıs Aran, Ayhan Aydan, Semiha Berksoy, Mesude Çağlayan, Nurullah Şevket Taşkıran, Saadet İkesus, Hilmi Girginkoç, Ruhi Su, Aydın Gün** gibi sanatçılar yetişmiştir.[181]

Ahmet Adnan Saygun dünya çapında bir opera sanatçısı durumuna gelmiştir. Onun ***"Yunus Emre Oratoryosu"*** 1947'de Fransa'da, 1958'de Amerika'da gösterilmiştir. **Leyla Gencer, Ferhat Onat** gibi Türk opera sanatçıları da Avrupa sahnelerinde boy göstermiştir.

II. Dünya Savaşı'na rağmen Türkiye'de operalar sahnelenmeye devam etmiştir. Örneğin Opera Stüdyosu, Çek besteci **Smetana**'nın ***"Satılmış Nişanlı"*** operasını sahnelemiştir. Eser 11 Şubat 1944'te Türkçe oynanmıştır. Bir Çek bestecinin eserini bir Alman rejisörün, **Carl Ebert**'in sahneye koyması dikkat çekicidir, çünkü o sırada Çekoslovakya Alman işgali altındadır. Bu durum Çek yönetiminin sürgündeki başkanı **Dr. Beneş**'i de çok etkilemiş ve böyle bir ortamda bir Çek operasını sahneleyen Türkiye'ye teşekkür etmiştir.[182]

180 Egeli, age., s. 87; Yücel, agm., s. 461.
181 Uluskan, age., s. 408, dipnot 913.
182 Uluskan, age., s. 409-410.

Atatürk'ün **Müzik Devrimi** ve bu çerçevede **operaya verdiği önem** Atatürk'ü anlayamayan veya Atatürk karşıtı çevrelerin iddia ettiği gibi asla "Batılılaşma", "taklit", kopya" veya "kendi kültüründen uzaklaşmak", yaygın tabirle "milli ve manevi değerlere aykırılık" değildir. Tam tersine Atatürk'ün **Müzik Devrimi** ve **opera çalışmaları** Türk kültüründen, Türk tarihinden, halkın öz değerlerinden beslenmiştir. Dünyaca ünlü opera sanatçılarımızın eserlerine bakılınca –tam da Atatürk'ün istediği gibi– konularını halk kültüründen, Türk tarihinden seçen ulusal eserler oldukları görülecektir: ***Özsoy, Bir Ülkü Yolu, Bayönder, Mete, Karagöz, Nasreddin Hoca, Deli Dumrul, IV. Murad*** gibi...

Atatürk'ün amacı, kendi öz kültürümüzden süzülüp gelen değerleri kullanarak hazırlanan ulusal eserleri çağdaş Batı teknikleriyle yorumlayıp evrenseli yakalamaktır. Atatürk'ün ifadesiyle, "Muasır/çağdaş medeniyetler düzeyine ulaşmanın, hatta o düzeyi aşmanın" yolu budur.

RESİM

Resim sanatı, İslam öncesi Türklerde oldukça yaygın ve ilgi gören bir sanattır. Eski Türklerden kalan ilk kaya yazıtlarında; **Tamgalısay**'da, **Yazmalıtaş**'da Türklerin kayalar üzerine insan, hayvan ve doğa figürleri çizdikleri görülmektedir. Bu Türk kaya resimleri Orta Asya'nın en doğusundan başlayıp Anadolu'nun ve Avrupa'nın en batısına kadar devam eden Türk göçleriyle sürüp gelmiştir[183] MÖ 15 binlere kadar uzanan bu Türk kaya resimleri/çizimleri Türklerin resim sanatıyla uğraşan ilk kavimlerden biri olduğunu kanıtlamaktadır.

Orta Asya'da **Uygurlar**, **"bezeklik"** dedikleri resim sanatının en önemli örneklerini vermiştir.[184]

8. yüzyıldan itibaren Müslüman olmaya başladıktan sonra Türklerde resim sanatının yerini **"nakış"** ve **"minyatür"** almıştır.

---

183 Ayrıntılar için bkz. Servet Somuncuoğlu, **Damgaların Göçü-Kurgan**, İstanbul, 2012.

184 Şerafettin Turan, **Türk Devrim tarihi, 3. Kitap, 2. Bölüm, "Yeni Türkiye'nin Oluşumu", 1923-1938**, 2. bas., Ankara, 2010, s. 127, 128.

"İslam'da resim yasaktır" şeklindeki geleneksel İslam yorumlarının etkisi altında kalan Türkler de zamanla resim sanatından uzaklaşmıştır. Ancak İslam'da, daha doğrusu İslam'ın temel kaynağı **Kur'an**'da resim sanatının yasaklandığına ilişkin hiçbir ayet yoktur. Sünni İslam yorumcuları İslam'da resim konusunda ikiye ayrılmıştır. **Ehl-i Rey** denilen gruba göre İslam'da bu konuda kesin bir yasak yoktur. **Ehl-i Hadis** denilen gruba göre resim dine aykırıdır. Ancak her iki grup da insan figürlerinden kaçınarak bitki, hayvan ve cansız objelerin çizimiyle yetinilmesini önermiştir. Böylece "**arabesk**" denilen bir süsleme biçimi ortaya çıkmıştır.[185]

Anadolu'da **Bektaşilik** ve **Mevlevilik** gibi Türk tarikatlar, müziği, raksı ve resmi ibadetle birleştirip dergâhlara sokmuştur.[186]

Osmanlı'da resim sanatı saray çevresinde kısmen gelişme göstermiştir. Örneğin 15. yüzyılda **Fatih Sultan Mehmed,** İtalyan ressam **Gentile Bellini**'ye portresini ve güncel hayata ilişkin bazı tablolar yaptırmıştır. Osmanlı sarayına Fatih'ten ancak 300 yıl sonra **III. Selim** döneminde bir yabancı ressam girebilmiştir. Daha sonra bazı Avrupalı ressamlar Osmanlı padişahlarının portrelerini yapmıştır.

Osmanlı'da "çağdaş resim" 19. yüzyılın ilk yarısında, saray çevresinde Batılı ressamlarca başlamıştır. Minyatürden kopup yağlıboya resme geçiş sarayla sınırlı kalmıştır.

1773'te kurulan **Mühendishane-i Bahri Hümayun** ile 1875'te kurulan **Mühendishane-i Berri Hümayun**'a ve **Mekteb-i Harbiye**'ye resim dersi konulmuştur. **III. Selim'in kız kardeşi Hatice Sultan** sarayını süslemek için **Alman ressam-mimar Melling'i** saray hizmetine almış, **III. Selim** kendi portresini yaptırmıştır. **Padişah II. Mahmud** da kendi portresini yaptırıp devlet dairelerine astırmış ve üstünde resmi bulunan *"Tasvir-i Hümayun Nişanı"*nı Osmanlı temsilcilerine bağışlamıştır. **Padişah Abdülaziz** de Paris ve Londra'dan pek çok tablo getirtmiş, sarayda yabancı ressam-

185 age., s. 128.
186 age., s. 128.

lar bulundurmuş, kendisi de desen çalışmaları yapmıştır. Dahası Abdülaziz heykelle ilgilenmiş, sarayın bahçelerini hayvan heykelleriyle süslemiş, at üstünde bronz heykelini döktürmüştür.[187]

1848'de sadarete getirilen **İbrahim Sırım** rüştiyelere konulmuş olan resim derslerini kaldırmıştır. **Mustafa Reşit Paşa** sadrazam olunca bu bağnaz anlayışa son verip resim derslerini kurtarmıştır.[188]

1863'te düzenlenen **Sergi-i Osmani**'de bir **Sanayi-i Nefise (Güzel Sanatlar)** köşesi de yapılmıştır.

1874'te **Şeker Ahmet Paşa** Türkiye'deki **ilk resim sergisini** açmıştır.[189]

Önce Enderunlu amatörlerden oluşan **"Türk primitifleri"** adlı ilk ressamların ardından, Avrupa'da resim öğrenimi görmüş natüralist ressamlar ortaya çıkmıştır. Şeker Ahmet, Hüseyin Zekayi Paşa, Osman Hamdi Bey, Süleyman Seyyit, Ahmet Ziya bu kuşağın önemli ressamlarındandır. **Osman Hamdi Bey** dışında hepsi askerdir. Askeri nitelikli Osmanlı/Türk modernleşmesi ilk ressamları da yetiştirmiştir.

II. Abdülhamid döneminde **Osman Hamdi Bey**'in çabalarıyla 1883'te **Sanayi-i Nefise Mektebi** açılmış, resim ve heykel öğretimi resmen başlamıştır.

II. Abdülhamid döneminde sarayda **yabancı ressamlara** resimler yaptırılmış, **Müze-i Hümayun** açılmış, **Asar-ı Atika Nizamnamesi** hazırlanmıştır.[190]

II. Meşrutiyet döneminde 1910'da açılan Avrupa sınavını kazanan yetenekli gençlerden bir grup, resim öğrenimi için Paris'e gönderilmiştir. 1914'te yurda ressam olarak dönen bu yetenekli gençlerden bazıları şunlardır: **Çallı İbrahim, Nazmi Ziya, Feyhaman Duran, Avni Lifij, Hikmet Onat, Namık İsmail...** *"Çallı Kuşağı"* diye anılan bu grup ressamlar Ünsal Yücel'in

187 Ünsal Yücel, *"Atatürk Döneminde Sanat Yaşamı"*, s. 421; Turan, age., s. 129.
188 Turan, age., s. 129, 130.
189 age., s. 130.
190 Ulusakan, age., s. 511.

deyimiyle, "Courbet realizminden Monet empresyonizmine uzanan bir çizgi üstünde" dolaşmışlardır.[191]

Şaşırtıcı bir şekilde **Çanakkale Savaşları** Türk resminin gelişiminde çok özel bir yere sahiptir. Çanakkale Savaşlarının destansı sahnelerinden esinlenen Türk ressamlarına, Harbiye Nezareti 1917 yılında **Şişli Atölyesi**'ni açmıştır. Burada ilk gerçek model kullanılmış, bu atölyede yapılan resimler 1918'deki **Viyana Sergisi**'nde sergilenmiştir.[192]

Osmanlı'nın son zamanlarında Avrupa'da resim öğrenip yurda dönen bu bir avuç ressamın kurduğu ***"Türk Ressamlar Cemiyeti,"*** I. Dünya Savaşı'nın sonlarında **Galatasaray Lisesi Atölyesinde** eserlerini sergilemeye başlamışlardır. Kurtuluş Savaşı'nın sonlarında Galatasaray Sergisi'ne 57 ressam, 3 heykeltıraş katılmıştır.[193]

Kurtuluş Savaşı'nın ardından Padişah Vahdettin'in İngilizlere sığınıp yurtdışına kaçmasından sonra, TBMM'nin **son halife seçtiği Abdülmecid Efendi** aynı zamanda çok iyi resimler yapan bir ressamdır. **Abdülmecid Efendi,** ailesinin resimlerini yapmış, kızını model olarak kullanmış, hatta "nü" (çıplak) resimler bile yapmıştır.[194]

Cumhuriyet ve Resim

Genel anlamda bakıldığında Osmanlı Devleti'nde diğer sanat dalları gibi resim sanatı da maalesef saraydaki bazı padişahların kişisel zevkleriyle ve Avrupa'da öğrenim görmüş az sayıdaki ressamla sınırlı kalmıştır. Tüm sanat dalları gibi resim sanatını da gerçek anlamda halka açan **Atatürk Cumhuriyeti**'dir.

Atatürk daha cumhuriyeti ilan etmeden, Ocak 1923'te Bursa'da Şark Sineması'nda yaptığı konuşmada, ***"İnsanlar olgunlaşmak için bazı şeylere muhtaçtır. Bir millet ki resim yap-***

191 Yücel, agm., s. 421; Turan, age., s. 130.
192 Uluskan, age., s. 513.
193 Yücel, agm., s. 421, 422.
194 Turan, age., s. 130.

maz, heykel yapmaz, bir millet ki fennin gerektirdiği şeyleri yapmaz; itiraf etmeli ki o milletin ilerleme yolunda yeri yoktur. Halbuki bizim milletimiz, hakiki özellikleriyle medeni ve ileri olmaya layıktır," demiştir.[195]

Atatürk'ün **resim, heykel** yapmayan ulusların ilerleyemeyeceklerini söylemesi, onun ***"Fikirler ve inkılâplar sanatla yayılır"***[196] düşüncesinin bir sonucudur.

Güzeli, güzelliği seven Atatürk'e göre ***"Sanat güzelliğin ifadesidir".*** Resim de bu güzelliklerin çizimle, renkle ifadesidir.

Atatürk önce resim sanatını halka tanıtmaya çalışmıştır. Bu amaçla okullara zorunlu olarak **resim dersi** koydurmuş ve **resim öğretmenlerinin** yetiştirilmesine çalışmıştır.

1923 yılında resim ve heykel öğrenimi için yurtdışına 8 öğrenci gönderilmiştir.[197]

Cumhuriyet Türkiyesi'nde resim sanatının gelişmesinde **Mustafa Necati, İsmail Hakkı Baltacıoğlu** ve **İsmail Hakkı Tonguç**'un büyük katkıları olmuştur.

Mustafa Necati'nin Milli Eğitim Bakanlığı döneminde ***"Mektep Müzesi"***, ***"Sanayi Nefise Encümeni"*** ve ***"Sanayi Nefise Müdürlüğü"*** kurulmuştur.

İsmail Hakkı Tonguç da 1932'de **Gazi Eğitim Enstitüsü Resim İş Bölümü**'nü kurmuştur.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu ise **resim sanatı konulu** çok sayıda yayın yapmıştır.

1926'da **Türk Ressamlar Cemiyeti, "Sanayi-i Nefise Birliği"** adını almıştır.

1927'de Sanayi-i Nefise Mektebi, **Güzel Sanatlar Akademisi**'ne dönüştürülmüştür. Kız ve erkek öğrencilerin birlikte kabul edildiği okul çok daha çağdaş bir programa kavuşturulmuştur.[198] 1937'de akademinin güçlendirilmesi için resim bölümü

---

195 Kocatürk, age., s. 152.
196 age., s. 153.
197 C. S. Tollu, "*Cumhuriyet Devrinde Sanat*", Ülkü, V, 32, Birinciteşrin (Ekim) 1935, s. 225.
198 Uluskan, age., s. 519.

başkanlığına Fransız Leopold Levy, heykel bölümünün başına da **Rudolf Belling** gibi uzmanlar getirilmiştir. Türkiye'nin önemli ressamları burada görevlendirilmiş ve kütüphanesi için 1930'da 3000 lira gibi büyük bir para harcanmıştır.[199]

Güzel Sanatlar Akademisi

1929'da **Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği** kurulmuştur.[200] Birlik, 1929–1940 arasında Ankara ve İstanbul başta olmak üzere ülke genelinde **20'den fazla sergi** açmıştır.[201]

1933'te **D Grubu** adlı bir ressamlar birliği kurulmuştur.[202] Grup 1934–1947 arasında ülkenin değişik yerlerinde **15 sergi** açmıştır.[203]

199 age., s. 521-523.

200 1923'te resim öğrenimi için Avrupa'ya gönderilen gençler; Muhittin Sebati, Hale Asaf, Şeref Akdik, Cevat Dereli, Refik Epikman, Mahmut Cuda yurda dönünce, Saim Özeren, Turgut Zaim, Ali Avni ve Zeki Kocamemi'nin de katılımıyla Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği'ni kurmuştur (Yücel, agm., s. 423).

201 Uluskan, age., s. 526.

202 D Grubu, Nurullah Berk, Abidin Dino, Zeki Faik İzer, Elif Naci, Cemal Tollu ve Zühtü Müridoğlu'ndan oluşmuştur (Yücel, agm., s. 424).

203 Uluskan, age., s. 528, 529.

1941'de **Yeniler Grubu**, 1947'de de **Onlar Grubu** kurulmuştur.

Güzel Sanatlar Akademisi Müdürü **Namık İsmail** 3 Ağustos 1933 tarihli raporunda bir **İnkılâp Müzesi** açılmasını, bir de **Güzel Sanatlar Şurası** kurulmasını istemiştir. Bu doğrultuda 1935'te **Ar Genel Müdürlüğü** kurulmuştur.[204]

Atatürk, 20 Eylül 1937'de Dolmabahçe Veliaht Dairesi'nde **İstanbul Resim ve Heykel Müzesi**'ni açmıştır. Müzede Osman Hamdi Bey ve kardeşi Halil Edhem Bey'in topladığı zengin koleksiyon başta olmak üzere, Türk ve Avrupalı ressamların eserleri sergilenmiştir. Böylece İstanbul çok önemli bir sanat merkezine kavuşturulmuştur.[205]

Resim Sergileri

Cumhuriyet'in ilk yıllarında sayıları artan ressam gruplarının çalışmaları **Atatürk** ve **hükümet** tarafından desteklenmiştir. **Atatürk**, 1923 yılı Meclis konuşmasında ülke genelinde ***"güzel sanatlar sergileri kurulması gerektiğinden"*** söz etmiştir. Ressam grupları da Türkiye'nin dört bir yanında **resim sergileri** açarak, resim sanatının halka sevdirilmesini sağlamıştır. Bu amaçla Ankara'da kurulan **Sergi Evi**'nin kullanılması istenmiştir.[206] Bakanlar Kurulu, 12 Eylül 1926 tarihli bir kararla **Sanayi-i Nefise Birliği**'nin her yıl Ankara ve İstanbul'da sergi açmasını istemiştir.[207]

Cumhuriyet'in belli başlı resim sergileri şunlardır:

1916'dan beri devam eden **Galatasaray Resim Sergileri,**

1923–1931 arasında **Ankara Sergileri,**

1933'ten itibaren **Halkevleri Sergileri,**

1931–1936 arasında **İnkılâp Sergileri,**

1937'de **Ellinci Yıl Türk Sergisi,**

1937'den itibaren **Ankara Birleşik Resim ve Heykel Sergileri,**

---

204 Firdevs Gümüşoğlu, **Ülkü Dergisi ve Kemalist Toplum**, İstanbul, 2005, s. 336.

205 Uluskan, **age.**, s. 547, 548.

206 "*Ankara'daki Sergi Evi'nin belli zamanlarda resim sergisine tahsis edilmesi isteği*", BCA, 27/1/1939, Dosya: 15028, Fon Kodu: 30..10.0.0,Yer No: 146.44..7.

207 Yücel, **agm.**, s. 423.

1939'dan itibaren **Devlet Resim ve Heykel Sergileri,**

1938–1944 arasında **Yurt Gezileri Resim Sergileri,**

1930'dan itibaren **Kişisel Sergiler** (Elif Naci, Ali Çelebi, Saip Mualla, Abidin Dino vb.).[208]

Resim sergilerinin açılmasını isteyen **Atatürk,** açılan bu sergilerle de çok yakından ilgilenmiştir. Sergileri gezmiş, sanatçıları kutlamış, resim satın almıştır.[209] Örneğin 25 Mayıs 1928'de Afganistan Kralı Amanullah Han'la beraber Ankara'da açılan bir resim sergisini ziyaret etmiştir.[210] Atatürk, devlet ileri gelenlerinin de sergileri gezmesini, sanatçılarla ilgilenmesini ve sergilerden resim satın almasını istemiştir. Bu çerçevede örneğin Ressam Saim Özeren'in Cumhuriyet'in ilk yıllarında Erzurum'da açtığı sergiyi o günlerde bir Anadolu gezisine çıkmış olan dönemin Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey ziyaret etmiş ve sanatçının bir eserini satın almıştır.[211] Atatürk'ün isteği doğrultusunda tek parti CHP, devlet kurumlarının resim sergilerinden resim satın alması ve ressamları ödüllendirmesi yönünde kararlar almıştır. *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*'ndeki belgelere göre, örneğin 10 Mart 1926 tarihli bir kararla *"Düzenlenen resim sergisinden her sene jüri heyetinin belirlediği tablolar satın alınmakta olup, bu sene ne kadar tablo alınacağının bildirilmesi"* istenmiştir.[212] 21 Mayıs 1927 tarihli bir kararla *"Milli Eğitim Bakanlığı himayesiyle açılacak olan resim sergisinden eser alınması için para ayrılması"* istenmiştir.[213] Nitekim 1927'deki bir resim sergisinden Milli Eğitim Bakanlığı 2300 liralık eser satın almıştır. Bu şekilde hem sanatçılara destek olmak hem de insanlar resim satın almaya özendirmek amaçlanmıştır.[214] 15 Mayıs 1933 tarihli bir kararla *"Ankara'da açılan resim sergisine katılan sanatçıların ödül-*

208 Uluskan, **age.,** s. 530-537.
209 **age.,** s. 530-532.
210 Kocatürk, **age.,** s. 411.
211 Uluskan, **age.,** s. 531, dipnot 1202.
212 **BCA,** Tarih: 10/3/1926, Dosya: 1509, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 146.43..9.
213 **BCA,** Tarih: 21/5/1927, Dosya: 15012, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 146.43..12.
214 Uluskan, **age.,** s. 536.

lendirilmesi" talep edilmiştir.[215] Genç Cumhuriyet, sadece resim sergilerinden resim satın alarak ve ressamları ödüllendirerek değil, **resim sergilerinin gezilmesini** sağlayarak da resim sanatının tanınıp sevilmesine hizmet etmiştir. Örneğin 3 Haziran 1935'te *"Güzel Sanatlar Birliği'nin Ankara'da açtığı resim sergisinin gezilmesi hakkında bir tamim"* yayımlanmıştır.[216] Yine 10 Kasım 1936'da, *"Halkevi binasında açılan İnkılâp Resim Sergisi'nin gezilmesi"* hakkında bir tamim yayımlanmıştır.[217]

Resim sergilerinden devlet kurumlarına resim satın aldıran, ressamları ödüllendiren, resim sergilerinin gezilmesi için tamim yayımlayan bir Cumhuriyetimiz ve resim sergileri gezen bir Cumhurbaşkanımız vardı bir zamanlar!

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Türkiye'deki resim sergilerinde Türk sanatçıların eserleri yanında yabancı sanatçıların; **Macar, İtalyan** ve özellikle de **Sovyet** sanatçıların eserleri sergilenmiştir.[218]

Halkevlerindeki Resim Sergileri

Resim sanatının gelişip tanınmasında Halkevlerinin çok özel bir yeri vardır. Halkevleri bir taraftan Güzel Sanatlar Şubesi ve Halkevleri sergileriyle, diğer taraftan *Ülkü* dergisiyle resim sanatının halka tanıtılmasında çok önemli bir görev üstlenmiştir.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki belgelere göre 1933–1950 arasında Anadolu'nun dört bir yanındaki Halkevlerinde çok sayıda resim ve fotoğraf sergisi düzenlenmiştir.

İşte birkaç örnek:

- 6 Nisan 1940: "Rize Halkevi'nde açılan resim ve fotoğraf sergisinde derece alan eserler",
- 16 Mart 1941: "Gaziantep Halkevi'nin açtığı resim ve fotoğraf sergisinde derece alan eserler",
- 28 Mart 1942: "Urfa Halkevi'nin açtığı resim ve fotoğraf sergisinde derece alan eserler hakkında yazışmalar",

215 BCA, Tarih: 15/5/1933, Dosya: 18617, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 172.193..17.
216 BCA, Tarih: 3/6/1935, Dosya: 18622, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 173.194..2.
217 BCA, Tarih: 10/11/1936, Dosya: 18625, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 173.194..5.
218 Uluskan, age., s. 538.

- 11 Kasım 1942: "Burdur Halkevi'nin düzenlediği resim ve fotoğraf sergisi",
- 29 Nisan 1942: "Kars Halkevi'nin düzenlediği resim ve fotoğraf sergisinde derece alan eserler",
- 12 Haziran 1944: "Elazığ Halkevi'nin düzenlediği resim ve fotoğraf sergisindeki eserler",
- 12 Temmuz 1945: "Halkevleri Altıncı Amatör Resim ve Fotoğraf Sergisi'nde derece alan eserler",
- 14 Mayıs 1945: "Siirt Halkevi'nin açtığı resim ve fotoğraf sergisinde derece alan eserler",
- 6 Mayıs 1946: "Afyon Halkevi tarafından açılan resim ve fotoğraf sergisinde derece alan eserler",
- 18 Haziran 1946: "Diyarbakır Halkevi'nin düzenlediği resim ve fotoğraf sergisi",
- 26 Mart 1947: "Amasya Halkevi'nin düzenlediği resim, fotoğraf ve heykel sergisi",
- 4 Haziran 1947: "Balıkesir Halkevi'nin açtığı resim ve fotoğraf sergisi",
- 29 Eylül 1947: "Van Halkevi'nin açtığı resim sergisinde derece alan eserler hakkında yazışmalar",
- 2 Haziran 1948: "Antalya Halkevi tarafından tertip edilen resim ve fotoğraf sergisinde derece alan eserler".

Bu arada Türkiye'deki ilk **fotoğraf sergisi** de ***"Türkiye Güzellik, Tarih ve İş Memleketidir"*** adıyla 29 Şubat 1936'da açılmıştır. Sergide 500 amatör, 40 profesyonel fotoğraf sergilenmiştir.[219]

Arşivlerimizde, Halkevlerindeki sergilerle ilgili buna benzer daha çok sayıda belge vardır. Görülen o ki Akl-ı Kemal'le şekillenen genç Cumhuriyet, 1939–1946 arasındaki II. Dünya Savaşı yıllarında bile Edirne'den Ardahan'a kadar ülkenin dört bir yanındaki Halkevlerinde resim, fotoğraf ve heykel sergileri açmaya devam etmiştir. Berlin'e, Prag'a, Moskova'ya bombalar düşerken Rize'ye, Antep'e, Urfa'ya, Amasya'ya resimler, heykeller, fotoğraflar düşmüştür!

---

219 Cemal Tahir, "*Fotoğraf Sergisi*", Ülkü, VIII, 38, Nisan 1936, s. 125.

Halkevi resim, fotoğraf ve heykel sergilerinin **Urfa, Antep, Kars, Elazığ, Siirt, Diyarbakır** ve **Van** gibi Doğu kentlerinde de açılmış olması genç Cumhuriyet'in Doğu bölgelerini kalkındırma projesinin **kültür-sanat** ayağıdır. Atatürk doğusuyla batısıyla her bakımdan "uygar" bir Türkiye yaratmak istemiştir: Resim ve heykel yapan, fotoğraf çeken, güzel sanatlardan zevk alan Antepli, Urfalı, Siirtli, Diyarbakırlı, Vanlı Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının yaşadığı çağdaş bir Türkiye...

Gezici Türk Resim Sergileri

1938–1944 yılları arasında CHP'nin kararıyla **Güzel Sanatlar Akademisi**'nin seçtiği ressamlar, resim yapmaları için ülkenin çeşitli yerlerine gönderilmişlerdir.[220] Ressamların seçimini CHP ve sanatçı grupları birlikte yapmıştır. İlk yıl geziye katılan ressamlardan bazıları **Bedri Rahmi Eyüboğlu, Hikmet Onat, Saim Özeren, Cemal Tollu, Sami Yetik, Feyhaman Duran, Hamit Görele, Mahmut Cuda, Ali Avni Çelebi** ve **Zeki Kocamani**'dir. Bu geziler her yıl on, on beş ressamın katılımıyla 1944'e kadar devam etmiştir. Geziye katılan ressamların her tür ihtiyacını hükümet karşılamıştır. Bu geziler sonrasında **Yurt Gezileri Resim Sergileri** açılmıştır. Büyük ilgi gören bu sergilerden en son 1944'te olmak üzere 6 tane açılmıştır. *Ülkü* dergisinde bu gezici sergilerle ilgili çok sayıda yazı yer almıştır. *Ülkü*'nün yeni serisinin neredeyse bütün kapak konuları bu gezici sergilerden seçilen resimlerdir.[221] Kadın ressamların da katıldığı bu geziler ve sonrasındaki resim sergileri sayesinde yaklaşık **800 resim** Türk resim envanterine kazandırılmıştır.[222]

Atatürk'ün Kadın Devrimi çerçevesinde Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki **Yurt Gezileri Resim Sergileri**'ne **kadın sanatçılar** da katılmıştır. Örneğin 1938'deki ilk yurt gezisine **Sabiha Bozcalı** katılmıştır. Gezi sonrasındaki sergilerde kadın sanatçıların resim-

---

220 Ressamlar Edirne, Bursa, Konya, Antalya, İzmir, Antep, Malatya, Trabzon, Rize, Erzurum, Sivas, Sinop, Bolu, Balıkesir, Hatay, Zonguldak, Diyarbakır, Kayseri ve Eskişehir'e gönderilmiştir.

221 Gümüşoğlu, age., s. 337.

222 age., s. 533.

leri de yer almıştır. Örneğin 1940'taki Devlet Resim ve Heykel Sergisi'ne yaptıkları resimlerle **Melahat Ekinci, Melek Celal (Sofu)** ve **Sabiha Bengütaş** da katılmıştır. Zaman zaman kadın ressamlar katıldıkları yarışmalarda ödül de almıştır. Örneğin Üçüncü Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde **M. Ekinci** bir eseriyle üçüncülük kazanmış, Müstakiller Grubu üyesi **Hale Asaf** da dönemin ünlü kadın ressamlarından biri olarak adını duyurmuştur.[223]

Atatürk yurtiçindeki gezici sergilerin yurtdışına da taşınmasını istemiştir.

Atatürk, *"Karadeniz Seyr-i Türkiye"* gezici sergisi ve *"Özsoy Operası"* gibi yurtdışında açılacak **gezici resim sergileri** ile de yeni Türkiye'yi Batı'ya tanıtmak istemiştir.

Bu amaçla bir taraftan yabancı ülkelerden gelen ressamların Türkiye'de, diğer taraftan Türk ressamların yabancı ülkelerde resim sergileri açması sağlanmıştır. Örneğin bu sergilerden biri 1930'ların sonunda Türkiye'de açılmıştır. **Sergi Evi**'nde açılan resim sergisinde tanınmış **54 İtalyan ressamın 180 parça eseri** sergilenmiştir.[224]

Atatürk Türkiyesi'nin özellikle **Sovyet Rusya** ile kurduğu iyi ilişkiler sanat alanında da meyvelerini vermiş, iki ülke sanatçıları karşılıklı olarak Türkiye'de ve Rusya'da resim sergileri açmıştır. Örneğin 1933'te Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümünün kutlandığı günlerde **Moskova'da Şark Kültür Merkezi**'nde Türk Kurtuluş Savaşı'nı anlatan tablolar sergilenmiştir. Aynı günlerde *İskustvo (Panolar)* adlı dergide S. Tyuleyev, ***"Yeni Türkiye'nin Birinci Tabloları"*** adlı bir makale yayımlamıştır.[225]

1935 başında Türkiye'de **47 Sovyet ressam** ve **29 Sovyet heykeltıraşın** katıldığı büyük bir sergi gerçekleştirilmiştir. Serginin açılışına **Başbakan İsmet İnönü** ile **Sovyet Büyükelçisi L. M. Karahan** da katılmıştır. On beş gün açık kalan bu sergi basın haberleriyle halka tanıtılmıştır. Sergiyle ilgili *Ülkü* dergisinde yazılar çıkmıştır.[226]

---

223 Uluskan, **age.**, s. 534, dipnot 1211.
224 **Ayın Tarihi,** 21 Şubat 1938, S. 51, s. 6; Uluskan, **age.**, s. 538.
225 Uluskan, **age.**, s. 539.
226 **Cumhuriyet,** 16 Ocak 1935, s. 2; İsmail Hakkı Tonguç, *"Sovyet Sanatkârları*

Sovyet sanat sergisi

Başbakanımız, Kültür Bakanımız ve daha birçok hükûmet adamlarımızın huzurile açılan bu sergi güzel eserlerle doludur

Ulus, Aralık 1934

1930'larda Türkiye'de ve Rusya'da karşılıklı olarak açılacak sergiler için iki ülkenin önde gelen sanat ve siyaset insanlarından oluşan **"sergi komisyonları"** kurulmuştur.[227]

Yapılan hazırlıklardan sonra Cumhuriyet Türkiyesi'nin yurtdışındaki **ilk Türk Resim Sergisi** 31 Aralık 1935'te Moskova'da açılmıştır. 31 Aralık 1935–27 Ocak 1936 tarihleri arasında açık kalan sergide Türk ressamların toplam 79 **tablosu** sergilenmiştir.

Resim Sergisi", **Ülkü**, C IV, S. 24, Şubat 1935, s. 444-446.

227 **Son Posta**, 31 Aralık 1935, s. 3; Uluskan, age., s. 540, 541.

Sergide **Z. F. İzer, H. Görele, B. R. Eyüboğlu, T. Zaim** ve **İ. Çallı** gibi Türk ressamlarının eserleri büyük ilgi görmüştür. Özellikle Çallı'nın *"Çıplak Kadın"* adlı tablosu Sovyet sanat eleştirmenlerinin de beğenisini kazanmıştır. Yaklaşık bir ay açık kalan sergiyi yaklaşık **13 bin kişi** ziyaret etmiştir. *Son Posta* gazetesinin haberine göre sergiyi **18 bin kişi** ziyaret etmiştir.[228]

Sovyetler Birliği'nde düzenlenen ve büyük ilgi gören Türk Resim Sergisi Rus sanat eleştirmenlerinden de tam not almıştır. Örneğin *Journal de Moscou* gazetesinin sanat eleştirmeni **Olga Boubnova, *"Moskova'da Türk Resim Sergisi"*** adlı makalesinde bu serginin Türkiye'de plastik sanatların kısa sürede önemli bir noktaya geldiğini gösterdiğini, sergideki eserlerin başta Kurtuluş Savaşı olmak üzere sosyal konularla ilgili olmasının dikkat çekici olduğunu ve **Türk kadın ressamların** da eserleriyle sergiye katılmasının çok anlamlı olduğunu belirterek sergiye katılan ressamları ve tablolarını tanıtmıştır. Bu makaleyi *Ülkü* dergisi de yayımlamıştır.[229]

Türk Resim Sergisi **Moskova**'dan sonra **Kiev**'e taşınmıştır. Kiev'de 8 gün açık kalan sergiyi **7 bin kişi** ziyaret etmiştir.[230]

Moskova ve **Kiev**'de (Rusya) çok başarılı olan **Türk Resim Sergisi**'nin **Bükreş**'te de (Romanya) açılmasına karar verilmiştir. Basındaki haberlere göre sergi Bükreş'in en büyük sanat salonlarından biri olan **Ateneul Roman Salonu**'nda açılacaktır.[231] Söz konusu sergi 1937'de Bükreş'te açılmıştır.

1936'da **Atina**'da da bir Türk Resim Sergisi açılmıştır.[232] Avusturya'nın ilk Türkiye Büyükelçisi A. R. von Kral, *"Türk ressamların 1936'da Atina'da düzenledikleri sergi çok başarılı olmuştur,"* demiştir.[233]

228 **Son Posta,** 2 Ocak 1936, s. 1; 28 Ocak 1936, s. 3; Uluskan, **age.**, s. 541.
229 Olga Boubnova, "*Moskova'daki Türk Resim Sergisi*", **Ülkü,** IV, S. 36, Şubat 1936, s.443-445; Uluskan, **age.**, s. 542.
230 **Son Posta,** 16 Şubat 1936, s. 3; Uluskan, **age.**, s. 541, 542.
231 **Tan,** 5 Şubat 1936, s. 5; Uluskan, **age.**, s. 541
232 Nail Tan, **Atatürk Dönemi Kültür Kurumlarından Örnekler, 1920-1938,** Ankara, 2006, s. 132.
233 Kral, **age.**, s. 152.

1937'de **Belgrad**'da da bir Türk Resim Sergisi açılmıştır.[234]

Ayrıca yurtdışında açılan uluslararası sergilere Türk sanatçıların eserleri gönderilip sergilenmiştir. Örneğin 6 Nisan 1939 tarihli bir kararda *"Atina'da açılacak Güzel Sanatlar ve Neşriyat Sergisi'nde teşhir edilmek üzere gönderilen tablolardan"* söz edilmiştir.[235]

1946'da **Paris**'te açılan **uluslararası resim sergisine** Türk ressamları da katılmıştır. 26 Ağustos 1946 tarihli bir kararla Paris'te açılacak bu sergiye katılabilmemiz için ödenek ayrılması istenmiştir.[236]

Akl-ı Kemal'le şekillenen 1930'ların, 1940'ların Türkiyesi **Moskova, Kiev, Atina, Bükreş, Belgrad** gibi Batı kentlerinde **Türk Resim Sergileri** açan, **Atina** ve **Paris** gibi Batı kentlerindeki uluslararası resim sergilerine katılan, başarılı kadın ve erkek ressamlara sahip bir sanat ülkesi olma yolundadır.

* * *

Atatürk'ün Sanat Projesi'nin en önemli ayaklarından biri resim sanatıdır. **Atatürk** her konuda olduğu gibi bu konuda da doğrudan halka örnek olmak istemiştir. Bizde II. Mehmed (Fatih), III. Selim ve II. Mahmut'un yaptırdığı gibi o da resmini yaptırmıştır. Birçok ressam tarafından resmi yapılan **Atatürk,** hayatında sadece üç ressama poz vermiştir. Bunlar Macar William Krausz (1915), Nazmi Ziya ve İbrahim Çallı'dır.[237]

Atatürk ayrıca sergi gezerek, sergilerden resim satın alarak, ressamları takdir edip ödüllendirerek de Türk resminin gelişimine katkıda bulunmak istemiştir.

234 *"Belgrad'da açılacak Türk Resim ve Neşriyat Sergisi'nin tanzimi işlerini yürütecek heyet üyelerine döviz ve siyasi pasaport verilmesi."* **BCA,** Tarih: 25/3/1937, Sayı: 62622/, Dosya: 186-55, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 73.24..7.

235 **BCA,** Tarih: 6/4/1939, Dosya: 14.BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 2012.5..4. Tan, age., s.132.

236 *"Paris'te açılacak Milletlerarası resim sergisine katılabilmemiz için düşünülmeyen Giderler bölümünden ödenek tahsisi"*, **BCA,** Tarih: 26/8/1946, Sayı: 3/4611, Dosya: 76-445, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 111.55..19.

237 Turan, age., s. 131.

Ülkü dergisine yansıyan tartışmalardan genç Cumhuriyet'in, ulusal bir resim üslubu yaratılması, toplumcu resimlere ağırlık verilmesi, Kurtuluş Savaşı'nı ve Türk Devrimi'ni anlatan resimlerin yapılması, halka sanat ve estetik zevki kazandırılması, toplum için sanat anlayışıyla hareket edilmesi gibi konulara önem verdiği görülmektedir.

Ülkü dergisine göre Türkiye'deki sanat çalışmaları **ikinci bir kurtuluş savaşıdır.** Sanat konusunda kısa sürede ve olanaksızlıklar içinde olağanüstü bir başarıya imza atılmıştır. Bu başarıları gelecek kuşaklara taşımak için bir **sanat temeli** kurmak gerekir.[238]

Ülkü dergisinde **Elif Naci,** D Grubu ressamların çok başarılı olduklarını, bu genç ressamların on beş yıl gibi kısa bir sürede rüştünü ispatlayıp, özveriyle sanata kendilerini adadığını belirtmiştir:

"İşte bu çocuklar tam on beş senedir bu davalarında sebat ederek çalışmış, muvaffak olmuş ve genç Cumhuriyet'in bugünkü genç resim neslini meydana getirmişlerdir. Müstakil Ressam ve Heykeltıraşlarla D Grubu ressamları bu kavganın muzaffer mücahitleridir. Bu on beş Cumhuriyet yılı içinde ara sıra nasıl ki irticanın kuyruk kıpırdattığını ve rejimin demir yumruğu altında kafasının ezildiğini gördükse, resmin de buna benzer Şeyh Saitleri türedi ve her biri Cumhuriyet çocuklarının ellerindeki kuvvetli fırçalarla tepelerine inen darbeler altında son nefeslerini verdiler. Açtıkları sergilerde gençlerin getirdiği yeni havayı hazmedemeyenler istihzayı silah olarak kullandılar ve yeni resmin zaferini anlamamazlıktan geldiler. Fakat artık rüştünü ispat etmiş bir nesil, beynelmilel sergilerde kuvvetini dostuna ve düşmanına kabul ettirmiş bulunuyordu."[239]

Elif Naci yazısında ayrıca Osmanlı'yı sanata değer vermediği için eleştirerek genç Cumhuriyet'in sanat konusundaki çalışmalarıyla Türkiye'de bir **Rönesans** gerçekleştirdiğini belirtmiştir.[240]

238 C. Sait Tollu, "*Zafer Bayramı ve Resim Sergisi*", Ülkü, V, 32, Birinciteşrin (Ekim), 1935, s. 123.

239 Elif Naci, "*1923'ten 1938'e Kadar Türkiye'de Plastik Sanat-Bir Kavganın Tarihçesi*", Ülkü, X, 69, İkinciteşrin (Kasım) 1938, s. 245.

240 agm., s. 245-248.

Ülkü dergisi yanında ***Ar Dergisi*** ve ***Güzel Sanatlar Dergisi***'nde de genç Cumhuriyet'in resim sanatına verdiği önem bütün boyutlarıyla anlatılmıştır.

Bu dergilerdeki resim tartışmalarında zaman zaman ressamlara yönelik çok ağır eleştiriler de yapılmış, hükümet sanatı kontrol edip yönlendirmekle suçlanmış ve sergilerdeki bazı inkılâp resimlerinin çok kötü olduğu belirtilmiştir.

HEYKEL

İslam öncesi **Türkler** resim sanatı gibi heykel sanatıyla da ilgilenmiştir. Orta Asya'dan Anadolu'ya, Avrupa'ya kadar Türklerin yayıldıkları coğrafyalarda Türklere ait çok sayıda heykel vardır. Bu heykellerin çoğunun ellerini göğsünde birleştirmiş veya elinde içki kadehi taşıyan insan heykelleri olması dikkat çekicidir. İslam öncesi Türkler kendi hükümdarlarının heykelini bile dikmiştir. Örneğin **Bilge Kağan heykeli**...

Türkler Müslüman olduktan sonra kısa bir süre daha heykel yapmaya devam etmiştir. Örneğin Mısır'da **Tolunoğlu Humaraveyh**, hem kendi heykelini hem de şarkı söyleyen kadın heykelleri yaptırmıştır. **Akkoyunlular** ve **Karakoyunlular** da koç heykelleri yapmıştır.[241]

Türkler **Osmanlı döneminde** heykel sanatından neredeyse tamamen vazgeçmiştir. Sadece bazı padişahlar ve devlet adamları heykelle ilgilenmiştir. Resmini yaptırmak için İtalya'dan ressam getiren **Fatih Sultan Mehmed** heykele de ilgi duymuştur. Kanuni Sultan Süleyman'ın Mohaç Seferi dönüşünde, **Sadrazam Damat İbrahim Paşa** Budapeşte'den getirdiği heykellerle sarayını süslemiştir (Apollo, Diana ve Herkül heykelleri).[242] 1868'de de **Hidiv İbrahim Paşa** Mısır'da Kahire Meydanı'na heykelini diktirmiştir.[243] Osmanlı'da 19. yüzyılda Avrupa'da gördüğü heykellerden etkilenen yenilikçi **Padişah Abdülaziz** kendi heykelini

---

241 Turan, **age.**, s. 131.
242 **age.**, s. 131-132.
243 Uluskan, **age.**, s. 549.

yaptırmaya karar vermiştir. Abdülaziz at üzerinde bir heykelini yaptırıp 1871'de Beylerbeyi Sarayı'na koydurmuştur. Ancak Abdülaziz tahtan indirildikten sonra (1876) heykeli de oradan alınıp Topkapı Sarayı'nda depoya atılmıştır. Abdülaziz'in oğlu **ressam Abdülmecid** 1922'de halife seçildiğinde babasının heykelini Üsküdar Bağlarbaşı'ndaki köşküne aldırmıştır.[244]

Osmanlı'da 1883'te **Sanayi-i Nefise Mektebi**'nin açılmasıyla heykel sanatı da gündeme gelmiştir, çünkü bu okulda resim ve mimarlık yanında bir de **heykelcilik** eğitim-öğretimi vardır. Bu okuldaki ilk heykel hocası **Yervant Oskan Efendi**, onun ilk heykel öğrencisi de **Mehmet İhsan Özsoy**'dur.[245] Sanayi-i Nefise Mektebi Heykel bölümünden 1883–1923 yılları arasında sadece **3 heykeltıraş** mezun olabilmiştir. Bunlar **İsa Behzat, Mehmet Mahir Tomruk** ve **Ratıp Aşir Acudoğlu**'dur.[246]

Türkiye'de dikilen ilk heykel anıt 1914–1918 yılları arasında Sivas Valisi Muammer Bey'in yaptırıp Zara'ya diktiği **Sultan Osman Anıtı**'dır.[247]

Özetle; tıpkı resim sanatı gibi heykel sanatı da 600–700 yıllık bir aradan sonra yeniden Cumhuriyet döneminde hatırlanmıştır.

* * *

Atatürk tıpkı resim gibi heykele de büyük önem vermiştir. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, cumhuriyetin ilanından önce, 22 Ocak 1923'te, Bursa Şark Sineması'nda "heykel" konusundaki düşünceleri sorulduğunda şunları söylemiştir:

"Abidelerden söz eden arkadaşımızın maksadı heykel olsa gerekir. Dünyada medeni, ileri, olgun olmak isteyen herhangi bir millet mutlaka heykel yapacak ve heykeltıraş yetiştirecektir. Abidelerin şuraya buraya tarihi hatıralar olarak dikilmesinin dine aykırı olduğunu iddia edenler; din hükümlerini gereği gibi

---

244 Turan, age., s. 132.
245 Uluskan, age., s. 550; Yücel, agm., s. 427.
246 Yücel, agm., s. 428.
247 agm., s. 428, 429.

araştırıp tetkik etmemiş olanlardır. Cenab-ı Peygamber'in İslam dinini kurmasından bu zamana kadar bin üç yüz bu kadar sene geçmiştir. Hazreti Peygamber'in ilahi emirleri anlatması sırasında muhataplarının kalp ve vicdanlarında putlar vardı. Bu insanları Hak yoluna davet için önce o taş parçalarını atmak ve bunları ceplerinden ve kalplerinden çıkarmak mecburiyetinde idi. İslam hükümleri tamamıyla anlaşıldıktan ve hâsıl olan vicdani kanaat olaylar ile gerçekleştikten sonra birtakım münevver insanların böyle taş parçalarına tapınacağını farz ve zannetmek İslam âlemini aşağılamak demektir. Aydın ve dindar olan milletimiz ilerlemenin vasıtalarından biri olan heykeltıraşlığı en son derecede ilerletecek ve memleketimizin her köşesi ecdadımızın ve bundan sonra yetişecek evlatlarımızın hatıralarını güzel heykellerle dünyaya ilan edecektir. Bu işe çoktan başlanmıştır. Mesela Sivas'tan Erzurum'a giderken yol üzerinde güzel bir heykele rastlarsınız... İnsanlar olgunlaşmak için bazı şeylere muhtaçtır. Bir millet ki resim yapmaz, heykel yapmaz, bir millet ki fennin gerektirdiği şeyleri yapmaz; itiraf etmeli ki o milletin ilerleme yolunda yeri yoktur. Halbuki bizim milletimiz, hakiki özellikleriyle medeni ve ileri olmaya layıktır."[248]

Şu kadarını söylemeliyim ki, –benim tespitlerime göre– Türk tarihinde Atatürk'ten önce veya sonra ***"Dünyada medeni, ileri, olgun olmak isteyen herhangi bir millet mutlaka heykel yapacak ve heykeltıraş yetiştirecektir,"*** diyen başka bir devlet adamı, başka bir lider yoktur. Atatürk'ün ifadesiyle insanlar "mütekâmil" olmak, yani "olgunlaşmak" için resim ve heykel yapmak zorundadır.

Atatürk her şeyden önce heykel yapmanın **İslam dinine aykırı olmadığını** topluma anlatmak istemiştir. Hz. Muhammed'in İslam dinini yayarken putları kırmak zorunda kalmasının İslam dininin heykeli yasakladığı anlamına gelmeyeceğini çok sade bir dille anlatmıştır.

---

248 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C II, s. 66-67.

Atatürk Ankara'da bir sergide heykel incelerken (1934)

Genç Cumhuriyet'in **Güzel Sanatlar Akademisi**'nde **heykel eğitimi** de verilmiştir. Akademinin başına 1937'de **Alman heykeltıraş Rudolf Belling** getirilmiştir. **Mahir Tomruk** ve **Nijat Sirel** de Belling'in asistanlığını yapmıştır.

Avrupa'ya **heykel öğrenimi için öğrenciler** gönderilmiştir.

Yurdun dört bir yanında resim ve **heykel sergileri** açılmıştır.

1929'da **Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği**'nde –adı üstünde– heykeltıraşlar da yer almıştır. Birlikteki o heykeltıraşlardan biri 1925'te Paris'e gönderilen **Ratip Aşir Acudoğlu**'dur.

1932'de Türk heykeltıraş **Zühtü Müridoğlu** Türkiye'deki **ilk heykel sergisini** açmıştır.

1937'de açılan İstanbul **Resim ve Heykel Müzesi'nin giriş salonu** heykellere ayrılmıştır.

1937'de **Türk Heykeltıraşlar Sergisi** açılmıştır. Bu sergi Türkiye'deki ilk karma heykeltıraşlar sergisidir (İhsan Özsoy ve öğrencilerinin eserlerinden oluşur).

1937'de Güzel Sanatlar Akademisi'nde **Birinci Heykel Sergisi** açılmıştır.[249]

---

249 Uluskan, age., s. 551, 552.

Türkiye'de heykelle ilgili ilk kitap, **Nurullah Berk**'in Güzel Sanatlar Akademisi yayını olan *"Türk Heykeltıraşları"* adlı kitabıdır.[250]

Atatürk Heykellerinin Sırrı

Cumhuriyet karşıtlarının en çok eleştirdikleri konulardan biri Atatürk heykelleridir. Onlar, 600–700 yıl sanattan; resimden, heykelden uzak kalmış olmanın etkisiyle olsa gerek, Atatürk heykellerini "put" sanırlar! Atatürk'ü sevenlerin Atatürk heykellerine "tapındığını", Allah'a değil Atatürk'e inandıklarını düşünenler bile vardır içlerinde! O nedenle zaman zaman Atatürk heykellerine saldırırlar, kırarlar, böylece Allah'ın sevgisini kazanacaklarını sanırlar!

Bu kara cehaleti bir kenara bırakıp Atatürk heykellerinden söz edelim biraz da...

Peki ama Atatürk neden kendi heykellerini yaptırmıştır? **Prof. Şerafettin Turan**'ın ifadesiyle: "*Bunun iki ana nedeni vardı: Birincisi her alanda olduğu gibi heykel sanatının gelişmesine de öncülük etme görevi. Sanatçı olmasa da sanat eserine konu olmak, model olmak. İkincisi kendi anlatımıyla, ideallerinin unutulmamasına yardımcı olmak...*"[251]

Atatürk şöyle demiştir: ***"Hayatımda anıtlar diktirdiğimi, şahsım etrafında büyük propagandalara hoşgörü ile davrandığımı görenler beni bencil sanacaklardır. Ben kendi şahsımda ideallerimi unutulmaz kılmak istediğim için, unutulmak istemiyorum."***[252]

Yani Atatürk'ün resmi, heykeli, hatta bizzat kendisi, o "**unutulmaz kılmak istediği ideallerini**" hatırlatmayı amaçlayan bir semboldür. Bunu anlamak için Atatürk'ün "**iki Mustafa Kemal**" tanımını bilmek gerekir. Kendi ifadeleriyle; ***"İki Mustafa Kemal vardır: Biri ben, et ve kemik, geçici Mustafa Kemal... İkinci***

---

250 age., s. 555.
251 Turan, age., s. 133.
252 age., s. 133.

Mustafa Kemal, onu ben kelimesiyle ifade edemem; o, ben değil, bizdir! O, memleketin her köşesinde yeni fikir, yeni hayat ve büyük ülkü için uğraşan aydın ve savaşçı bir topluluktur. Ben, onların rüyasını temsil ediyorum. Benim teşebbüslerim, onların özlemini çektikleri şeyleri tatmin içindir. O Mustafa Kemal sizsiniz, hepinizsiniz. Geçici olmayan, yaşaması ve başarılı olması gereken Mustafa Kemal odur!"[253]

İşte Atatürk'ün heykelleri o, ***"et ve kemik, geçici Mustafa Kemal"***i değil, ***"memleketin her köşesinde, yeni fikir, yeni hayat ve büyük ülkü için uğraşan aydın ve savaşçı bir topluluğu"***, bizleri, hepimizi anlatır.

Atatürk, dini nedenlerle heykeli "yasak, günah" olarak gören bir toplumda kendi heykellerini yaptırarak bu yasak ve günah anlayışını kırmanın çok daha kolay olduğunu düşünmüştür, çünkü o bu toplumu iki kere kurtaran Gazi'dir. **S. Bayındır Uluskan**'ın ifadesiyle: "*Konunun Atatürk olması ve eserlerin sanatsal başarısı, heykelin dinen yasak edilmesi gibi konuları bertaraf etmeye yetmiştir. Çünkü insanların beyinlerinde heykel sanatı Atatürk ile şekillenmeye başlamış, dolayısıyla da kabul görmüştür.*"[254]

İlk Atatürk heykeli 3 Ekim 1926'da **İstanbul Sarayburnu**'na dikilmiştir (heykeli Avusturyalı Krippel yapmıştır).

1927'de Başkent Ankara'da Kurtuluş Savaşı'nı simgeleyen bir **Zafer Anıtı** yaptırılmıştır (Krippel).

İkinci Atatürk anıtı da 1927'de Ankara'da **Etnografya Müzesi'nin önünde** açılmıştır (Pietro Canonica).

1925'te yapımına başlanan **Taksim Cumhuriyet Anıtı** 8 Ağustos 1928'de bitirilmiştir. (Anıt, İtalyan Pietro Canonica ile Türk heykeltıraşlardan Sabiha Hanım ve Hadi Bey'e sipariş edilmiştir.)

1929'da **İzmir Atatürk Heykeli** yapılmıştır (bir Türk sanatçının yaptığı ilk anıt, Nejat Sirel).

1931'de **Samsun Gazi Heykelleri** yaptırılmıştır (Krippel).

---

253 Kocatürk, age., s. 400.
254 Uluskan, age., s. 553.

1931'de **Çorum ve Edirne Atatürk Anıtları** yaptırılmıştır (Kenan Yontuç).

1932'de **İzmir Atatürk Anıtı** yaptırılmıştır (Pietro Canonica).

1934'te **Menemen Kubilay Anıtı** yaptırılmıştır (Ratip Aşir Acudoğlu).

1936'da **Afyon Zafer Anıtı** yaptırılmıştır (Krippel).

1936'da Ankara Güven Park'ta **Güven Anıtı** (**Emniyet Abidesi**) yaptırılmıştır (Anton Hanak ve Josef Thorak).[255]

1935'te **Adana Atatürk Anıtı** yaptırılmıştır (Ali Hadi Bara).

Önemli Atatürk anıt-heykellerini yabancı heykeltıraşların yapmış olmasının nedeni, o dönemde henüz Türk heykeltıraşların yetişmemiş olmasıdır. Ama zaman içinde çok sayıda Türk heykeltıraş yetişmiş, nitelikli sanat eserleri meydana getirmiştir.

Atatürk nasıl ki şapka takarak ve çağdaş giysiler giyerek **Kılık Kıyafet Devrimi**'ni, yeni harfleri öğrenip halka öğreterek **Harf Devrimi**'ni, Atatürk soyadını alıp çevresindekilere soyadları vererek **Soyadı Kanunu**'nu, Latife Hanım'la örnek evlilik yaparak **Medeni Kanun**'u, örnek çiftlikler kurup tarımla uğraşarak **Tarım Devrimi**'ni başlattıysa, kendi heykellerini yaptırarak da **Kültür-Sanat Devrimi**'ni başlatmıştır.

Her konuda milletine model olan adam heykeltıraşlara da "model" olmuştur.

Ayrıca Atatürk, sadece kendi heykellerini değil, genç Cumhuriyet'in diğer bazı önemli isimlerinin de heykellerini ve büstlerini yaptırmıştır. Örneğin heykeltıraş Kenan Yontuç, **İnönü Büstü** (1930), **Kâzım Özalp Büstü** (1933) ve **Mersin İnönü Heykeli** (1938)'ni yapmıştır.

Atatürk heykelleri bir "diktatörlük" işareti değildir. Bu heykellerle, tamamı Türk toplumunun varlığıyla, gelişmesiyle ilgili olan "Atatürk'ün ideallerinin" unutulmaması ve heykel sanatının gelişmesi amaçlanmıştır. Hepsi bu!

255 Kıvanç Osma, "*Cumhuriyetin Anıtları: Anıt Heykeller*", **Türkler**, C XVIII, s. 293-298; Turan, **age.**, s. 133-134; Uluskan, **age.**, s. 553.

Türk Büyüklerinin Heykelleri Projesi

Atatürk, 22 Ocak 1923'te Bursa'da, *"... Aydın ve dindar olan milletimiz ilerlemenin vasıtalarından biri olan heykeltıraşlığı en son derecede ilerletecek ve memleketimizin her köşesi ecdadımızın ve bundan sonra yetişecek evlatlarımızın hatıralarını güzel heykellerle dünyaya ilan edecektir..."* demiştir.

Yani **Atatürk** sadece kendi heykellerini değil *"ecdadımızın heykellerini"* de yaptırmak istemiştir.

O, Ankara'da, İstanbul'da ve Edirne'de Türk büyüklerinin heykellerinin dikilmesini istemiştir. **Afet İnan**'ın naklettiğine göre Atatürk, *"Mimar Koca Sinan'ın eserlerinin en yoğun bulunduğu İstanbul'da ve son şaheserinin yapıldığı Edirne'de ona bir anıt dikilmelidir. Ancak Cumhuriyetimizin başkenti Ankara'da da (Gençlik Parkı'nın geniş parkının iki tarafına) bütün Türk büyüklerinin heykelleri ve anıtlarının dikilmesi gelecek nesillere örnek olmaları bakımından lazımdır,"* demiştir.[256]

Atatürk, Türk Tarih Kurumu'na gönderdiği 2 Ağustos 1935 tarihli bir telgrafla *"Sinan'ın heykelini yapınız,"* emrini vermiştir.[257]

Ayrıca, *"Mimar Sinan'ın heykelini uydurup yapmak caiz değildir. Şevket Aziz ile işbirliği yapınız!"* diyerek bu konuda özenli çalışılmasını istemiştir. Bunun üzerine Şevket Aziz Kansu İstanbul'a gelmiş, Mimar Sinan'ın mezarını açıp kemikleri ve kafatasını incelemiştir. İncelemelerinde Sinan'ın orta boylu, gayet narin yapılı bir insan olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca Kayseri'de Mimar Sinan'ın köyüne gidilmiş, fotoğraflar çekilmiş, bir heyet Mimar Sinan'ın özelliklerine ilişkin bilgiler toplamış ve bu verilere dayalı olarak Tarih Kurumu, **Mimar Sinan'ın ilk heykelini** yapmıştır. Tarih Kurumu Sekreteri Uluğ İğdemir, heykeli Atatürk'e sunmuştur. Atatürk heykeli görür görmez başını kaldırıp, *"Tamam olmuş... İşte Mimar Sinan böyledir!"* demiştir.[258]

---

256 Afet İnan, **Mimar Koca Sinan**, s. 67'den naklen Kocatürk, **age.**, s. 161-162; Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, haz. Arı İnan, 5. bas., İstanbul, 2007, s. 245.

257 İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, s. 244, 248.

258 Banoğlu, **age.**, s. 314, 315.

Atatürk'ün emrine rağmen **Mimar Sinan'ın** heykel anıtının yapımı gecikmiş, anıt ancak 1956 yılında Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin önüne dikilmiştir.[259]

Atatürk ayrıca **Süleymaniye'**de bir de **Sinan Sitesi** yaptırmak ve Sinan'ın bütün serlerini restore ettirmek istemiştir.[260]

Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin önündeki Mimar Sinan anıtı (1956)

Atatürk, **Mimar Sinan**'ın yanı sıra **Barbaros Hayrettin Paşa'**nın, **Timur**'un, **İbn-i Sina**'nın, **Kanuni Sultan Süleyman**'ın ve **Fatih Sultan Mehmed**'in heykellerinin yapılmasını istemiştir.[261] **Afet İnan**'ın aktardığına göre Atatürk, *"İstanbul'da Fatih'in, Kanuni Süleyman'ın ve Türklüğünden şeref duyulan diğer Osmanlı devlet adamlarının heykellerini ve abidelerini görmeyi arzulamıştır. Nitekim kendi zamanında büyük denizci*

---

259 İnan, **age.**, s. 244, dipnot 80.
260 **age.**, s. 248.
261 Feridun Akozan, "*Atatürk Sanat ve Sanatkâr*", **Atatürkçülük**, II. Kitap, İstanbul, 1988, s. 148.

Barbaros Hayrettin'in İstanbul'a dikilecek heykeline özel ilgi göstermiştir."[262]

Atatürk, **Fatih Sultan Mehmed**'in heykelini İstanbul'da Kızkulesi'ne yaptırmak istemiştir. *"Atatürk, Fatih için onun şanına layık bir abide eser düşünmüş ve özellikle Kızkulesi'nden her geçtiği zaman burada böyle bir anıtı görmeyi çok arzu ettiğini belirtmiştir."*[263] Eğer orası uygun olmazsa Sultanahmet Meydanı, Rumeli Hisarı veya Fatih'in gemilerini karadan yürüttüğü yerlerden birini önermiştir.[264]

Atatürk'ün isteğiyle yapımına başlanan Beşiktaş **Barbaros Hayrettin Paşa Anıtı** 25 Mart 1944'te **İsmet İnönü** tarafından açılmıştır.[265]

Atatürk bir taraftan heykel sanatının gelişmesini amaçlamış, diğer taraftan adını tarihe altın harflerle yazdırmış Türk büyüklerinin bu sanatla yaşatılmasını istemiştir. Görüldüğü gibi Atatürk, Yunan tanrılarının, tanrıçalarının heykellerini değil, Türk tarihinin abide isimlerinin heykellerini diktirmeye çalışmıştır. Bu, onun çağdaş bir sanatla / heykeltıraşlıkla ulusal kültürü canlandırma, tanıtma ve yaşatma çabasıdır.

Beşiktaş'ta yapılan ilk Barbaros anıtı (1944)

262 İnan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, s. 243.
263 age., s. 250.
264 age., s. 249, 250.
265 İnan, age., s. 250; Uluskan, age., s. 554.

Cumhuriyet'in Heykeltıraşları

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yetişen belli başlı heykeltıraşlarımız şunlardır:

1. **Ali Hadi Bora:** 1932'de Atatürk'ün, Tevfik Fikret'in, Ahmet Rasim'in büstlerini yapmıştır. Ayrıca Adana Milli Kurtuluş Anıtı (1935), İstanbul Orduevi Atatürk Heykeli de (1937) onundur.
2. **Zühtü Müridoğlu:** 1942'de Hadi Bora'yla birlikte Beşiktaş Barbaros Anıtı'nı yapmıştır.
3. **Nusret Suman:** Tayyareci Fethi ve Sadık Abidesi, Mülkiye Mektebi Atatürk Büstü (1934), Tokat Atatürk Anıtı (1935), Artvin Atatürk Büstü (1935–1936), Muğla Atatürk Anıtı (1937).
4. **Kenan Yontuç:** Denizcilik Bankası Atatürk Büstü (1926), 1929–1938 arasında çoğu askeri giysili Tekirdağ, Kırklareli, Edirne, Çorum, Elazığ, Isparta, Silifke, Kayseri, Mersin Atatürk Heykelleri, Atatürk Maskı (1928), İnönü Büstü (1930), Kâzım Özalp Büstü (1933), Mersin İnönü Heykeli (1938).[266]

Avrupa'da; Paris'te veya Almanya'da heykel eğitimi alan bu Türk heykeltıraşlar genelde **İhsan Özsoy**'un öğrencisidir. Bu heykeltıraşlarımız, Atatürk heykelleri başta olmak üzere anıt-heykeller yapmışlardır.

Namaz Kıl Ama Resim de Yap Heykel de

Atatürk, 22 Ocak 1923'te Bursa Şark Sineması'nda İslam dininin heykel yapmayı yasaklamadığını söylemiştir. **Hz. Muhammed**'in İslam dinini yayarken putları kırmasının çok normal olduğunu, ancak bu olaydan 1300 yıl sonra aydınlanmış Müslümanların böyle taş parçalarına tapınacağını zannetmenin "Müslümanları aşağılamak" anlamına geleceğini belirten Atatürk, "aydın" ve "dindar" diye tanımladığı Türk milletinin "ilerlemenin araçlarından biri" diye adlandırdığı heykeltıraşlıkta da ilerleyeceğini ifade etmiştir.[267]

---

266 Yücel, **agm.**, s. 430, 431.

267 Daha önce de aktardığımız konuşmasında Atatürk şöyle demiştir: ***"Abidelerin şuraya buraya tarihi hatıralar olarak dikilmesinin dine aykırı olduğunu id-***

Atatürk her seferinde Müslüman Türklerin resim ve heykel yapmalarını istemiştir. Hatta bir seferinde namaz kılmanın resim ve heykel yapmaya engel olmadığı söylemiştir.

"Bir gün Necip Ali Mustafa Kemal'e, 'Efendim Münir Hayri namaz kılar,' dedi.

En yakın dostlarım, beni bu şekilde takdim ettiğini gören beni sevmeyenler, şimdi kovulacağımı zannederek gülüştüler.

Atatürk'le aramızda şu konuşma geçti:

'Sahi mi?'

'Evet, Paşam!'

'Niçin namaz kılıyorsun?'

'Namaz kılınca içimde bir sükûn ve huzur hissediyorum.'

Atatürk demin gülenlere döndü:

'Batmak üzere bulunan bir gemide bulunsanız herhalde 'yetiş Gazi' demezsiniz: 'Allah' dersiniz. Bundan tabii ne olabilir?'

Sonra bana döndü:

'Dünyada işlerine zarar getirmemek şartıyla namazını kıl ama heykel de yap resim de,' dedi."[268]

Akl-ı Kemal, ***"Namazını kıl ama heykel de yap resim de,"*** demiştir; ancak kendilerini Atatürkçü diye adlandıran kimileri bu cümledeki ***"namazını kıl"*** ifadesini görmezden gelirken, kendilerini dindar/muhafazakâr diye adlandıran kimileri de bu cümledeki ***"heykel de yap, resim de"*** ifadesini görmezden gelmiştir.

---

dia edenler; din hükümlerini gereği gibi araştırıp tetkik etmemiş olanlardır. Cenab-ı Peygamber'in İslam dinini kurmasından bu zamana kadar bin üç yüz bu kadar sene geçmiştir. Hazreti Peygamber'in ilahi emirleri anlatması sırasında muhataplarının kalp ve vicdanlarında putlar vardı. Bu insanları Hak yoluna davet için önce o taş parçalarını atmak ve bunları ceplerinden ve kalplerinden çıkarmak mecburiyetinde idi. İslam hükümleri tamamıyla anlaşıldıktan ve hâsıl olan vicdani kanaat olaylar ile gerçekleştikten sonra birtakım münevver insanların böyle taş parçalarına tapınacağını farz ve zannetmek İslam âlemini aşağılamak demektir. Aydın ve dindar olan milletimiz ilerlemenin vasıtalarından biri olan heykeltıraşlığı en son derecede ilerletecek ve memleketimizin her köşesi ecdadımızın ve bundan sonra yetişecek evlatlarımızın hatıralarını güzel heykellerle dünyaya ilan edecektir..."

268 Sadi Borak, **Atatürk ve Din**, İstanbul, 1962, s. 79, 80.

Türkiye'de Karşı Devrim'in palazlanmaya başladığı 1950' lerden itibaren sanata, kültüre değer vermeyen, sanat ve kültür kurumlarını kapatan, bunun yerine din istismarına yönelen Amerikancı/sağcı/dinci iktidarların döneminde –ki bu dönem neredeyse aralıksız olarak 1950'den günümüze (2014) tam 64 yıl devam etmiştir– heykel sanatı ihmal edilmiştir. Laik eğitim yerine dini eğitimin ağırlık kazanmasıyla heykel sanatı adeta lanetlenmiştir! Önce Atatürk heykellerine tepkiyle başlayan heykel karşıtlığı sonra parklardaki, bahçelerdeki her türlü heykele yönelmiş; heykel sergilerindeki heykeller bile zaman zaman bağnaz saldırılara maruz kalmıştır. Şurası bir gerçek ki, bir ulusun 600–700 yıl ihmal ettiği bir sanat dalını 15–20 yıllık çalışmayla diriltip yeniden canlandırmak, o ulusun hayatına sokmak çok da mümkün olmamıştır.

Durum o kadar vahimdir ki! Türkiye 1950'lerden itibaren heykel karşıtı iktidarlarca yönetilmiştir desek hiç de abartmış olmayız!

İşte iki örnek:

Asya-Avrupa Bienali'nde birincilik ödülü almış olan ve Ankara Altınpark'a yerleştirilen Mehmet Aksoy'un **"Periler Ülkesinde"** adlı heykeli, 1994'te Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı **Melih Gökçek** tarafından "müstehcen" bulunmuştur. Gökçek, ***"Böyle sanatın içine tüküreyim, ahlaksızlığın adını sanat koymuşlar."*** diyerek heykeli kaldırmıştır. Bunun üzerine heykeltıraş Aksoy konuyu yargıya taşıyarak Gökçek'i maddi ve manevi tazminat ödemeye mahkûm ettirmiştir. Aksoy'un eseri 22 Mart 2005 yılında tekrar Altınpark'taki yerine konmuştur.

2011'de **Başbakan Erdoğan,** Kars'ta eski Belediye Başkanı Naif Alibeyoğlu tarafından yine Mehmet Aksoy'a yaptırılan 35 metre yüksekliğinde ve 350 ton ağırlığındaki **'İnsanlık Anıtı'**'na tepki göstererek; ***"Hasan Harakani'nin türbesinin yanına bir ucube koymuşlar, garip bir şey dikmişler. Belediye bölgeyi gayet güzel bir park haline getirecek,"*** diyerek anıt-heykeli yıktırmıştır.

21. yüzyılda heykele "tüküren" ve heykeli "ucube" olarak

adlandıran kafanın derin bilinçaltında heykelin "din dışı" olduğuna yönelik bir kör bağnazlık vardır.

TİYATRO

İslam öncesi Türklerin kendilerine özgü sahne oyunları vardır. Türkler Müslüman olduktan sonra bu sahne oyunları zamanla azalmış, çok daha önemlisi bu oyunlardan kadın tamamen dışlanmıştır. 19. yüzyıl sonuna kadar Türk tiyatrosu, **Köy Oyunları, Halk Tiyatrosu** (kukla-Karagöz-ortaoyunu) ve **Saray Tiyatrosu** olarak üçe ayrılmıştır.[269]

Başta Atatürk olmak üzere genç Cumhuriyet'i kuranlar, Türklerde tiyatronun çok önemli bir sanat dalı olduğunun bilincedirler. Örneğin 30 Ocak 1935 tarihli bir kararda, "*Güney Islavları üzerinde Türklerin ve Türk medeniyetinin tesirleri ve **4000 yıl önce Türk tiyatrosu** konularında Politika gazetesinde M. Nikoliç tarafından yazılan makale*"den söz edilmektedir.[270]

Osmanlı'da 19. yüzyılda azınlıklar Batı tarzı tiyatroyla ilgilenmeye, İstanbul'da, İzmir'de oyunlar sahnelemeye başlamıştır. Tanzimat Dönemi'nde Güllü Agop Gedikpaşa'da **Osmanlı Tiyatrosu**'nu açmıştır.[271]

Bu sırada Abdülmecid'den itibaren Batı'dan etkilenen Osmanlı padişahları da Çırağan, Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında tiyatro yaptırmıştır. **Abdülmecid**'in Çırağan'da yaptırdığı tiyatroda Molière'den çeviri oyunlar sahnelenmiştir. Abdülmecid 1858'de bugünkü Beşiktaş İnönü Satadı'nın olduğu yerde 300 kişilik **bir tiyatro** yaptırmıştır. Paris'teki Versailles Tiyatrosu'nun bir benzeri olan bu **Dolmabahçe Tiyatrosu,** Abdülaziz döneminde tasarruf gerekçesiyle kapatılmıştır.[272]

---

269 Turan, **age.**, s. 138.
270 BCA, Tarih: 30/1/1935, Dosya: 432222, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 252.699..6.
271 M. And, "*Güllü Agop ve Osmanlı Tiyatrosu*", **Hayat Tarih Mecmuası**, S. 8, Eylül 1970, s. 8-12, S. 9, Ekim 1970, s. 7-11; Uluskan, **age.**, s. 419.
272 Turan, **age.**, s. 139.

II. Abdülhamid de 1889'da Yıldız Sarayı'na **özel bir tiyatro** yaptırmıştır. II. Abdülhamid tiyatroyu çok sevdiği için sarayda biri yabancı biri yerli iki tiyatro topluluğu bulundurmuştur.[273]

1908'de **II. Meşrutiyet'in ilan edildiği günlerde** sokak tiyatroları ve küçük piyesler yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu temsillerde vatan ve hürriyet konulu eserlere ağırlık verilmiştir.

Osmanlı'da 27 Ekim 1914'te tiyatro ve müzik bölümlerinden oluşan **Darülbedayi Osmanî** (Osmanlı Harikalar/Güzellikler Evi) kurulmuştur. Darülbedayi tiyatro etkinliklerine 1916'da başlamıştır.[274] **Afife Jale,** Darülbedayi'de sahneye çıkan ilk Türk kadını olarak tarihe geçmiştir (1920-Yamalar). Bir Müslüman kadının sahneye çıkması tutucu çevrelerin tepkisiyle karşılaşmıştır.[275] Örneğin, Dâhiliye Nazırı'nın emriyle Darülbedayi'nin ödeneği kesilmiştir.[276]

İlk Türk Dramaturg Lider: Atatürk

Sanatın bütün dallarına büyük önem veren Atatürk, tiyatroya da çok önem vermiştir. Atatürk, Bulgaristan Sofya Ateşemiliterliği ve Avusturya Karlsbad günlerinde Batı tiyatrosuyla tanışmıştır. İzlediği oyunlarda bu "insanı insana insanla anlatma sanatının" gücüne ve etkisine tanık olmuştur. 1930'da Ankara Türk Ocağı'nda seyrettiği bir oyundan sonra sanatçılara, ***"Siz benim ta ateşemiliterlik çağımdan beri memleketimizde görmeyi candan özlediğim bir hayali gerçekleştirdiniz,"*** diyerek sanatçıları takdir etmiş, sonra çevrisindekilere dönerek, ***"Hepiniz mebus olabilirsiniz, vekil olabilirsiniz, hatta reisicumhur olabilirsiniz, fakat sanatkâr olmazsınız,"*** demiştir.[277] O, her fırsatta

---

273 **age.**, s. 139.

274 Darülbedayi'nin ilk profesyonel temsili Hüseyin Suat'ın Emile Fabre'in *La Maison d'Argile* adlı eserinden uyarladığı "*Çürük Temel*" adlı oyundur. (20 Ocak 1916). Darülbedayi'nin oynadığı ilk Türkçe oyun ise Muhsin Ertuğrul'un sahnelediği, Halit Fahri Ozansoy'un "*Baykuş*" adlı eseridir (2 Mart 1917).

275 Turan, **age.**, s. 139.

276 Lütfi Ay, "*Türkiye'de Konservatuar Açılması Teşebbüsleri*", **Devlet Tiyatrosu Dergisi**, S. 18, Aralık 1962, s. 19; Uluskan, **age.**, s. 434.

277 M. Ertuğrul, "*Bir Dönüm Gecesi (11 Nisan 1930)*", **Cumhuriyet**, 14 Nisan 1963, s. 2, 7; Uluskan, **age.**, s. 429.

tiyatroya gitmiş, temsillerden sonra sanatçıları tebrik etmiş, sevdiği sanatçıları sofralarında ağırlamış, sahne eserleriyle ilgilenmiş, hatta bazen bir dramaturg gibi oyunları okuyarak düzeltmeler yapmıştır. Özellikle bir an önce Türk kadın sanatçıların yetişmesini istemiştir.

Örneğin, 16 Ocak 1924'te İzmir'de Bölge Sanat Okulu'nu ziyaretinde öğrencilerin hazırladığı bir müsamereyi izlemiş ve okulun şeref defterine, ***"Türkiye Cumhuriyeti bu sanat mekteplerinin tam gelişmesine çok muhtaçtır"*** diye yazmıştır.[278] 16 Şubat 1924'te İzmir'de Latife Hanım'la birlikte *"Uçurum"* adlı temsili seyretmiştir.[279] 5 Ekim 1924'te de Sarıkamış'ta yine Latife Hanım'la birlikte Kurtuluş Savaşı'yla ilgili bir piyes seyretmiştir.[280]

Daha cumhuriyetin ilanından önce 12 Temmuz 1923'te İzmir'e gelen Darülbedayi sanatçılarının oyunlarını izleyen **Atatürk,** kabul ettiği heyette **Bedia Muvahhit, Ulviye** ve **Behire** hanımların da bulunmasını memnuniyetle karşılamış ve şunları söylemiştir: ***"Türk hanımlarıyla birlikte geldiğinize pek memnun oldum. Onları güzel şiveleriyle sahnede dinlemek pek zevkli olacak... Darülbedayi bu memleketin hayatında çok sevimli ve çok sevilen bir çiçektir. Türk hanımlarının katılmasıyla bu çiçek daha serpilecek, daha sevimli bir hale gelecektir."*** Atatürk konuşmasında Türk kadınının sahneye çıkmasını sağlayacağına da söz vermiştir.[281]

Atatürk, o gün verdiği sözü tutarak gerçekten de Türk kadınının sahneye çıkmasını sağlamıştır.[282] Atatürk'ün koruma kalkanı altında 1923'te **Bedia Muvahhit Hanım** ve **Neyyire Nehir Hanım** *"Otello"* temsilinde, **Nazire Sedat Hanım** da *"Balo Kaçakları"* adlı müzikli oyunda rol alıp sahneye çıkmıştır.[283]

278 Kocatürk, age., s. 346.
279 age., s. 348.
280 age., s. 361.
281 Vasfi Rıza Zobu, *"Türk Tiyatrosundan Darülbedayi'ye, İlk Turne İzmir'e"*, **Türk Tiyatrosu Dergisi**, S. 311, 1 Mart 1958, s. 6, 7; Turgut Özakman, *"Türk Tiyatrosu ve Atatürk"*, **Erdem**, C IV, S. 12, Eylül 1988, s. 1057, 1058; Uluskan, age., s. 422.
282 Turan, age., s. 140.
283 Uluskan, age., s. 423.

Pek dile getirilmemesine karşın **"Atatürk, Türkiye'nin ilk dramaturgu olarak da kabul edilmektedir."**[284] Çünkü o oyunlar ısmarlamış, yazarlara konular önermiş, metinleri okuyup düzeltmeler yapmış, oyun provalarında bulunmuştur. Atatürk, oyunlardaki dilin Türkçe olmasına, anlaşılırlığına, eserin edebi yönüne ve mantık zincirine dikkat etmiştir. Daha önce opera bölümünde ayrıntılarına yer verdiğim gibi Atatürk, ***"Bayönder"***, ***"Taşbebek"*** ve ***"Bir Ülkü Yolu"*** adlı üç sahne eserini okuyup metin üzerinde elyazısıyla gerekli düzeltmeleri yapmıştır.[285]

Bu oyunlar şöyle ortaya çıkmıştır: Atatürk, dil sohbetlerinden birinde "Fransız dilinin Fransız tiyatrosuyla gelişip yerleştiğini" söyleyen **Münir Hayri Egeli**'ye, "O zaman Türk dili de Türk tiyatrosuyla gelişip yerleşsin" mantığıyla üç piyes yazma görevi vermiştir. Sonrasını **Münir Hayri**'den dinleyelim: *"Bu piyeslerden* ***Bayönder*** *kendi hayat ve fikirlerini sembolik olarak anlatacaktı. Diğeri* ***Taşbebek*** *ve* ***Bir Ülkü Yolu*** *isimli iki piyes de gene sembolik mevzular idiler. Bunları verdiği direktiflere göre hazırlayarak Afet Hanımefendi'ye takdim ettim. Atatürk bunları ikişer defa tashih ettikten (düzelttikten) sonra onaylatılmalarını emretti. Fakat piyesler son tashihten sonra kullanılan dilden çok ayrılmışlardı.*

'Bunları müzikli yapmazsak alaka ile dinletmek mümkün olmaz,' dedim. Derhal emir verdi. Bir müzikal festival yapılması hazırlıklarına başlandı. Bayönder'in müziklerini Necil Kâzım'a, Taşbebek'i Adnan'a ve Ülkü Yolu'nu da Ulvi Cemal'e havale ettiler.

Bu müzik festivali bin bir güçlükle muvaffak olmadı.

Atatürk, 'Bu ***piyeslerin dillerini biraz daha açıklayalım. Az müzikle oynatalım,'*** *dedi. Bir akşam bu iş için Çankaya'ya çağrıldım. Fakat o akşam bütün dille alakalı kimseler orada idi. Atatürk, hariciyeden yazılmış bir tezkereyi okudu. Ve sonra hazır bulunanlara bunları izah etmeye kalktı..."*[286]

Atatürk sahnelenen oyunlarda **en az bir kadın karakterin**

---

284 age., s. 423.
285 Atatürk'ün bu çalışmaları Ankara'da Milli Kütüphane'de **Münir Hayri Egeli** Dosyası'nda saklanmaktadır. Uluskan, age., s. 423, 424.
286 Egeli, age., s. 87.

bulunmasını istemiştir. Nitekim Atatürk'ün inceleyip düzeltmeler yaptığı *"Taşbebek"*, *"Bayönder"* ve *"Bir Ülkü Yolu"* bu tür eserlerdir.

Atatürk, içinde **üç kadın karaktere** yer veren Faruk Nafiz'in ünlü ***"Akın"*** oyununa da büyük ilgi göstermiştir. Oyunu önce manevi kızı Afet Hanım'a inceletmiş, sonra yazarlarıyla konuşmuş, sonra da oyunun provalarına gitmiştir. Oyun, 4 Ocak 1932'de Ankara Türk Ocağı Sahnesi'nde oynanmıştır. Oyunu seyredenler arasında Atatürk de vardır. Atatürk **Muhsin Ertuğrul**'dan, *Akın*'ın İstanbul Şehir Tiyatrolarında da oynanmasını istemiştir. Ayrıca bu temsilde oyundaki üç kadın karakter rolünü tiyatronun **en önemli üç kadın oyuncusunun** üstlenmesini istemiştir.[287] 11 Şubat 1932 tarihinde İstanbul Tepebaşı Tiyatrosu'ndaki temsile **Atatürk,** İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ'la birlikte gelmiş, oyunu seyretmiş ve oyundan sonra da Muhsin Ertuğrul'a; *"Bahsi kazandın. Sen bizim en değerli sanatkârımızsın!"* demiştir.

Faruk Nafiz'in ***Akın-Özyurt-Kahraman*** üçlemesi de **Atatürk'ün teşvikleriyle** ortaya çıkmış eserlerdir. **Münir Hayri Egeli**'den öğrendiğimize göre Atatürk *"tarih davasını ele aldığı zaman, Faruk Nafiz'e Akın trilojisini yazdırmıştır."* *Akın*'ın konusu kısaca şöyledir: Orta Asya'da yıllarca süren kuraklığın sona ermesi için, ihtiyar Hakan İstemi Han, yasa gereğince kurban edilecektir. Gün, Batı ve Doğu Beyleri bu hükmü yerine getirmek üzere İstemi Han'a gelirler. Bu üç beyin oğulları da devlet yönetimini öğrensinler diye Hakan'ın yanındadırlar. Üç başbuğ hileye başvurur ve kuraklık devam edeceği için kurban edilme sırasının İstemi Han'dan sonra kendilerine de geleceğini düşünerek Han yerine kızı Suna'nın öldürülmesi için başbakıcıyı kandırırlar. Gün Başbuğu'nun oğlu Demir, Suna'yı sevmektedir, bu yüzden hileyi meydana çıkarır. Mertliğe sığmayan bu tutumları yüzünden, halk üç başbuğu öldürür. Bunların oğulları Bumîn, Bayan ve Demir başbuğ olur ve İstemi Han'ın "Akın" ülküsünü gerçekleştirmek için boylarıyla birlikte üç yöne dağılırlar.

---

287 Metin And, Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu, Ankara, 1983, s. 7-11; Uluskan, age., s. 424.

Atatürk, oyunlar sahnelenmeden önce de sık sık gelip provaları takip etmiştir. Bu oyunlar, Münir Hayri yönetiminde Ankara Türk Ocağı'nda, İsmet Paşa Kız Enstitüsü ve Gazi Terbiye Enstitüsü öğrencileriyle birlikte sahnelenmiştir.[288] Arkasından da Münir Hayri ile Behçet Kemal'in hazırladığı *Çoban* piyesi oynanmıştır. Oyunları seyredip çok memnun kalan **Atatürk** sanatçılarla görüşmesinde, ***"Tiyatro bir memleketin kültür seviyesinin aynasıdır. Bu faaliyete devam edelim,"*** demiştir. Bunun üzerine **Münir Hayri,** "tiyatronun gelişmesi için özel okullar kuralım" teklifini yapmıştır. Atatürk bu teklifi, ***"uygundur, hemen bir rapor hazırlayın,"*** diyerek kabul etmiştir. Münir Hayri hemen bir rapor hazırlamıştır. Söz konusu raporu okuyan Atatürk, raporun arkasına şu notu almıştır: ***"Bu kadar mühim bir iş böyle yarım tedbirlerle başarılamaz. Bir kanunla Milli Temsil Akademisi'nin kurulması temin edilmeli ve Münir Hayri yabancı memleketlerde bulunarak bize lazım olan mütehassısları getirmelidir."*** Atatürk'ün bu görüşleri doğrultusunda TBMM bir hafta içinde **Milli Temsil Akademisi Kanunu**'nu kabul etmiştir.[289]

O geceki kabulde Atatürk sanatçılara ayrıca şunları söylemiştir: ***"Dikkat ederseniz her millet tarihinde, kendi toprağının tarihine mühim yer ayırır. Şu Hacı Bayram avlusundaki Eti kabartmalarının önünde onları seyreden insanlara bakınız, sanki o kabartmaları canlanmış zannedersiniz. Ogüst zamanında yapılan nüfus sayım cetvellerine göre Anadolu'nun nüfusu şimdikinden kalabalıktır. Bu insanlar ne oldu? Tehcir mi ettiler? Dilimizdeki en mühim kelimeler Eti lisanındakinin aynıdır. Halkapınarlı Ömer'in Yunanlılıkla ilişkisi, Mevlânâ'nın Farslılıkla ilişkisi kadardır. Her ikisi de zamanlarının kültür dillerini kullanmışlar, fakat kendi milli hislerini ifade etmişlerdir. Ege medeniyeti bizim medeniyetimizdir. Hayır efendiler, bu vatan bize dört yüz aslandan yadigâr kalmamıştır. Asırlar boyunca milyonların emeğiyle kurulmuştur. Edebiyatımız, tiyatromuz, hissimiz hep bu başlan-***

288 Egeli, age., s. 73.
289 Uluskan, age., s. 448; Banoğlu, age., s. 311, 312.

gıçtan hareket etmelidir."[290] Atatürk tiyatro sanatçılarıyla görüşmesinde, Anadolu'nun binlerce yıllık tarihine, kültürüne sahip çıkmanın öneminden söz ederek sanatçılara tarihlerinden, kültürlerinden, Türk Tarih Tezi'nden beslenmeleri gerektiğini hatırlatmıştır. **Münir Hayri Egeli**'nin aktardığına göre de "*Fikirler ve inkılâplar sanatla yayılır derdi. Dil ve Tarih incelemelerine giriştiği zamanlar bunları sanatla yaymak isterdi.*"[291] Nitekim daha önce de belirttiğim gibi Atatürk'ün sipariş ettiği, bizzat düzelttiği ve yazılıp oynanmasını sağladığı oyunların neredeyse tamamı Türk tarihinden, Türk dilinden, Türk kültüründen beslenen oyunlardır. Örneğin **"Özsoy"**, ***"Bayönder"***, ***"Taşbebek"***, ***"Bir Ülkü Yolu"***, ***"Akın"***, ***"Özyurt"***, ***"Kahraman"***, ***"Oğuz Destanı"***, ***"Timurhan"***, ***"Bozkurt"***, ***"Atillâ'nın Düğünü"***, ***"Albayrak"***, ***"Sümer Ülkeleri"***, ***"Ergenekon"*** vb. oyunlar adlarından da anlaşılacağı gibi doğrudan Türk tarihinden, Türk kültüründen beslenmiştir.

Atatürk'ün okuyup satır satır düzelttiği oyunlar arasında **Aka Gündüz**'ün ***"Mavi Yıldırım"*** ve **Behçet Kemal**'in ***"Timurlenk"*** adlı eseri de vardır.[292] Adlarından anlaşılacağı gibi bu oyunlar da Türk tarihini konu almıştır.

Sonuçta **S. Bayındır Uluskan**'ın "*Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*" adlı kitabındaki şu değerlendirmesine aynen katılıyorum: "*Burada önemli olan devlet başkanı Atatürk'ün diğer çalışmalarının yanında dramaturgi çalışmaları yapması, sanata ve sanatçıya bu kadar çok vakit ayırması ve yazarları teşvik etmesidir. Gerçekten ender rastlanacak durumlardan olan bu tutum, aslında onun meseleye verdiği önemin en açık göstergesidir. Burada verilen mesaj, tiyatronun bir kamu hizmeti olduğu ve kesinlikle devlet desteğine ihtiyacı olduğu şeklinde algılanabilir. Cumhuriyet'in ilk günlerinden itibaren verilen bu uğraş neticesinde çok önemli adımlar atılmış ve büyük aşamalar kaydedilmiştir.*"[293]

---

290 Banoğlu, age., s. 314.
291 Egeli, age., s. 73.
292 Egeli, age., s. 73.
293 Uluskan, age., s. 424.

Tiyatro oyunları yazdıran, bu oyunları inceleyip bizzat düzelten, oyuncularla görüşen, oyun provalarını takip eden, oyunlarda mutlaka kadın oyunculara yer verilmesini isteyen ve oyunları seyreden Atatürk, dünyadaki belki de ilk ve tek dramaturg liderdir.

Akl-ı Kemal'in boyutları insanı şaşırtıyor doğrusu...

Cumhuriyet Tiyatrosu

1923'te Bakanlar Kurulu, *"Tiyatro ve sinemacılığa ait alanlarda faaliyet göstermek üzere **Türk Umumi Tiyatro AŞ'nin** kurulmasına"* karar vermiştir.[294]

1927'de **Güzel Sanatlar Birliği** kurulmuştur. Birliğin amaçlarından biri de tiyatronun yaygınlık kazanmasını sağlamaktır. Birliğin **tiyatro bölümünün** başına **Muhsin Ertuğrul** getirilmiştir.[295]

25 Haziran 1927 tarihli, 1167 sayılı bir kanunla, *"Maarif Vekâletince terbiyevi mahiyette sayılacak müesseselerin verecekleri konserler ve temsillerden istihlak vergisi alınmaması"* kararlaştırılmıştır.[296] Yani genç Cumhuriyet, sanatın vergi yükü altında ezilmemesini amaçlamıştır.

Atatürk, öncelikle Türkiye'deki tiyatro sayısının artırılmasını istemiştir. Bu doğrultuda 1930'da Belediyeler Kanunu'nun 15. maddesinin 59. fırkasıyla **belediyelere tiyatro binası yapma, tiyatro topluluğu kurma yetkisi** verilmiştir.

1930'da Ankara'da **Yeni Türk Ocağı Tiyatrosu** açılmıştır. Bu tiyatroda *"Hamlet"*, *"Mürai"*, *"Muhayyel Hasta"* gibi klasiklerle Alman ve Fransız tiyatrosunun modern piyesleri oynanmıştır.[297]

1931'de İstanbul'da **Tiyatro Meslek Okulu** açılmıştır. J. Marx'ın düzenlediği kurum, İstanbul Belediye Konservatuvarı'nın da temelidir. Bu sırada yayımlanan ***"İlmi Tiyatro Mektebi Ta-***

---

294 BCA, Tarih: 19/6/1923, Sayı: 2520, Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 7.21..1

295 Vasfi Rıza Zobu, "*Güzel Sanatlar Birliği*", **Türk Tiyatrosu**, S. 367, Şubat 1966, s. 1-6; Uluskan, **age.**, s. 425.

296 Özdemir Nutku, **Darülbedayi'nin Elli Yılı**, Ankara, 1969, s. 63; Uluskan, **age.**, s. 437.

297 Uluskan, **age.**, s. 428, 429.

limatnamesi" de önemlidir. Birinci maddesinde, *"Memlekette sahne sanatkârına lazım malumat ve müktesebatı haiz sanatkâr yetiştirmek üzere ilmi bir tiyatro mektebi açılmıştır,"* denilmiştir.[298] Bu kapsamda Ankara Cebeci'deki Konservatuvar binasında bir de **Ankara Tiyatro Mektebi** açılmıştır.[299]

1933'te İstanbul Konservatuvarı'nın 3. yılına **tiyatro dersleri** konulmuştur. Bu dersleri Muhsin Ertuğrul vermiştir.

Darülbedayi 1931'de **Şehir Tiyatrosu**'na, 1934'te ise yeniden düzenlenerek **İstanbul Şehir Tiyatrosu**'na dönüştürülmüş ve başına **Muhsin Ertuğrul** getirilmiştir.

1934'te Ankara'da **Milli Musiki ve Temsil Akademisi** kurulmuştur. Müzik ve sahne sanatlarında öğretmen ve sanatçı yetiştirmek amacıyla kurulan bu kurum, 1936'da **Ankara Devlet Konservatuvarı**'na dönüştürülmüştür. 20 Mayıs 1940'da kabul edilen **Devlet Konservatuvarı Kanunu**'na göre konservatuvar **müzik bölümü** ve **temsil bölümü** olarak ikiye ayrılmıştır. Temsil bölümü de kendi içinde üçe ayrılmıştır: **Tiyatro, opera, bale.** Bir de **Tatbikat (Uygulama) Sahnesi** kurulmuştur. Devlet Konservatuvarı'nın ilk mezuniyet töreni 3 Haziran 1941 tarihinde **Cumhurbaşkanı İsmet İnönü** ve devlet adamlarının katılımıyla yapılmıştır. Konservatuvarın tiyatro bölümünden 3 kız, 5 erkek mezun olmuştur. İlk mezunlar **Muazzez Yücesoy, Melek Saltıkalp, Nermin İlgün, Ertuğrul İlgin, Mahir Canova, Salih Canar, Nüzhet Şenbay** ve **Esat Tolga**'dır.[300]

Sanata ve sanatçıya büyük önem veren genç Cumhuriyet, vergileri indirmiş, sanatçılara yüksek maaşlı iş imkânları yaratmış ve başarılı sanatçıları ödüllendirmiştir. Örneğin 1930 yılında tiyatro ve sinema biletlerinden yalnız yüzde 10 vergi alınmasına karar verilmiştir.[301] 9 Aralık 1930 tarihli bir kararla da *"Ankara Türk Ocağı binasındaki sinema ve tiyatronun tüketim vergisin-*

---

298 age., s. 446, 447.
299 age., s. 448.
300 age., s. 455.
301 *"Tiyatro ve sinema biletlerinden yalnız %10 vergi alınması hakkında İstanbul Mebusu Süreyya Paşa tarafından verilen kanun teklifi"*, BCA, Tarih: 19/3/1930, Dosya: 4120, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 3.17..30.

den muafiyeti" istenmiştir.[302] 1937'de Bakanlık, Tiyatro Okulu mezunlarına "***Devlet Artisti Namzedi***", iki yıllık bir sahne çalışmasından sonra da ***"Devlet Artisti"*** unvanlarının verilmesi, bu kişilerin hemen Devlet Tiyatrosuna ve Operasına tayin edilmesi ve yükseköğrenim görmüş memurlar gibi yüksek maaş almaları yönünde bir proje hazırlamıştır.[303] Sanatçılara gerekli elbiseleri/kostümleri de hükümet karşılamıştır. 17 Kasım 1942 tarihinde, *"Devlet Konservatuvarı'nın tiyatro, opera ve balet şubelerinden mezun olanlara elbise verilmesi hakkında kanun layihası"* hazırlanmıştır.[304]

1949'da da **Devlet Tiyatrosu Genel Müdürlüğü** kurulmuştur. [305]

1930'ların başında **Çocuk Tiyatrosu** kurulmuştur. 1935-1936'da ilk çocuk oyunu oynanmıştır.[306]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında sahne sanatlarının gelişmesinde yabancı uzmanlardan **C. Ebert**'in çok özel bir yeri vardır.[307] Ebert *"Maarif Vekilliği'nin bilumum tiyatro ve opera işleri uzmanlığı"* görevine getirilmiştir. Ebert dışında Türkiye'de tiyatronun gelişiminde **Muhsin Ertuğrul**'un katkısını da yabana atmamak gerekir.

Gezici Türk Tiyatrosu

Genç Cumhuriyet, Türk resim sanatının gelişip tanınması için izlediği yol ve yöntemin aynısını tiyatro sanatının gelişip tanınması için de izlemiştir. Bu çerçevede hükümet, tiyatro sanatçılarının **yurtiçinde** ve **yurtdışında tiyatro temsilleri** vermesine yardımcı olmuştur.

Atatürk, diğer sanat dalları gibi tiyatroyu da hem başlı başına gelişmesi gereken bir sanat hem de devrimin halka ulaştırılmasında

302 BCA, Tarih: 9/12/1930, Dosya: 12515, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 136.974..15.
303 Son Posta, 27 Kasım 1937; Uluskan, age., s. 456, dipnot, 1022.
304 BCA, Tarih: 17/11/1942, Sayı: 190492/, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 100.97..20.
305 Turan, age., s. 140.
306 Uluskan, age., s. 442.
307 age., s. 450-457.

bir araç olarak görmüştür. Bu nedenle her fırsatta tiyatro sanatçılarının Anadolu'ya turneler düzenlemelerini, oyunlarını halkın ayağına götürmelerini tavsiye etmiştir. Örneğin 10 Haziran 1926'da Bursa'da seyrettiği bir temsilin ardından sanatçılara şunları söylemiştir: ***"Sizleri çok takdir ederim. İnkılâbımızda sizin de mühim hizmetleriniz vardır... Sanatınızı meslek ittihaz ederek azmetmenizi, arkadaşlarınızla samimi olarak geçinmenizi bilhassa tavsiye ederim. Sizin vatana en büyük hizmetiniz Anadolumuzu baştan başa dolaşıp halkımıza sanatın ne olduğunu anlatmanız olacaktır. Turnelerinize muntazaman devam ediniz."***[308]

Ülkü dergisindeki yazılarda da bu gezici tiyatrolar konusuna değinilmiş; Avrupa'da bu tür tiyatroların halkın bilinçlenmesinde büyük bir rol oynadıkları belirtilmiştir. **Münir Hayri Egeli** *"Gezgin Tiyatrolar"* başlıklı yazısında "Devrim memleketlerinde" tiyatronun halk eğitiminin yanı sıra, propaganda aracı olarak kullanıldığını; İtalyan, Sovyet ve Çek tiyatrolarının ülkelerinin en uzak köşelerine kadar giderek halkı sanatla tanıştırdığını belirtmiştir. Egeli yazısını şöyle sürdürmüştür: *"Gezgin tiyatro işinde çok ilerlemiş memleketlerden birisi de Sovyet Rusya'dır. Devrimin en güçlüklü günlerinde bile Sovyet tiyatroları bu yolda çalışmalarına büyük önem veriyorlardı. Sovyet Rusya'da ayrıca* ***tiyatro trenleri*** *de meydana getirilmişti. Bunların bir vagonlarının birer tarafı açılarak seyyar sahne kendiliğinden meydana geliyor. Gruplar orada oyunlarını verdikten sonra trenle öteki istasyonlara gidiyorlardı."*[309]

Bu doğrultuda önce Darülbedayi, sonra İstanbul Şehir Tiyatrosu sanatçıları tiyatroyu halka tanıtmak için yurt genelinde çok sayıda turneye çıkmıştır. Ege'ye 36, Karadeniz'e 23, Marmara'ya 9, Akdeniz'e 18, İç Anadolu'ya 25, Doğu'ya 23 turne düzenlenmiştir.[310] Eylül 1930'daki Karadeniz turnesi meşhur **Karadeniz Vapuru** ile yapılmıştır. İstanbul'dan Samsun'a giden Karadeniz

308 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C II, s. 258.
309 Münir Hayri Egeli, "*Gezgin Tiyatrolar*", Ülkü, V, 34, Birincikanun (Aralık) 1935, s. 314.
310 Nutku, age., s. 224-225; Uluskan, age., s. 435.

Vapuru'nda 17 artist yer almıştır. Turnede, *Katil, Topaz, Teyze Hanım, Bir Kitap, Kör, Hızır, Şahin, Yumurcak, Bekârlar, Zehirli Kucak* adlı oyunlar oynanmıştır.[311] 1926'da *"Seyr-i Türkiye"* gezici sergiyle Avrupa limanlarında görülen Karadeniz Vapuru, 1930'da Darülbedayi'nin gezici tiyatro turnesiyle Karadeniz limanlarında görülmüştür.

Gezici Türk Tiyatrosu'ndan söz ederken **Halkevleri tiyatro/temsil kollarını** da unutmamak gerekir, çünkü Halkevlerinin tiyatro kolları 1933–1950 arasında **köylere kadar giderek** oyunlar oynamıştır.

Yurtdışı resim sergilerinde nasıl ki **Sovyet Rusya** pilot ülke olarak tercih edilmişse, tiyatro temsillerinde de **Yunanistan** pilot ülke olarak seçilmiştir. 1930'lardaki Türk-Yunan dostluğu bunda etkilidir. Bu kapsamda Türkiye Yunanistan arasında karşılıklı turneler düzenlenmiş, hatta ortak projeler gündeme gelmiştir. Nitekim 1930'da İstanbul'a gelen Yunan tiyatro heyetinin sahnelediği *"Othello"* oyununda **Bedia Muvahhit Hanım,** Desdemona'yı Yunanca oynamıştır.

Bedia Muvahhit

Aynı günlerde Yunan Komedi Trupu adında bir heyet daha Türkiye'de bazı oyunlar oynamıştır.[312] 1930 yılında **Bedia Muvahhit** Atina'ya gitmiş, Yunan Dışişleri Bakanlığı Bedia Muvahhit'e bir ziyafet vermiştir. 1930'da Yunanca oynadığı oyunla ünü artan **Bedia Muvahhit Hanım** Türk-Yunan dostluğunun kurulmasında da etkili olmuştur. Öyle ki **Başbakan İnönü**

311 **Son Posta**, 4 Eylül 1930.
312 **Son Posta**, 30 Kasım 1930; Uluskan, **age.**, s. 439.

1931'deki Yunanistan ziyaretinde Bedia Muvahhit'in de bulunması istemiştir. Hatta bu seyahatin, *"Yunan sanatkârlarına bir iade-i ziyaret ve Türk tiyatro sanatının bir propagandası mahiyetinde"* olacağı duyurulmuştur. Bedia Muvahhit Yunanistan'da kraliçeler gibi karşılanmıştır. Sanat çevrelerinden gördüğü ilgiyi siyaset çevrelerinden de görmüştür. Öyle ki **Yunan Başbakanı Venizelos** kendisine bir öğle yemeği vermiş ve **Yunan cumhurbaşkanınca** da özel olarak kabul edilmiştir.[313] Benzer şekilde **Muhsin Ertuğrul** da birkaç kere **Sovyet Rusya**'daki tiyatro şenliklerine katılmıştır. Rusya ile Türkiye arasında karşılıklı tiyatro temsilleri verilmiştir.

Zaman zaman İslam ülkelerine de tiyatro heyetleri gönderilmiştir. Örneğin *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*'ndeki 17 Mayıs 1938 tarihli bir belgeye göre, *"Bağdat Elçisi ve Behçet Kemal Çağlar'ın **Irak'a giden tiyatro heyetinin** nasıl karşılandığına ve izlenimlerine dair verdikleri raporlar"*dan söz edilmiştir.[314]

Genç Cumhuriyet'in diplomatik ilişkilerinde sanatın ve sanatçıların oynağı rol bugüne kadar maalesef dikkate alınmamıştır.

Genç Cumhuriyet'in bütün sanat dalları gibi tiyatroya verdiği önem, yazılan ve oynanan oyunlar, başarılı Türk tiyatrocuları ve tiyatro turneleri Avrupalı sanat çevrelerinin de ilgisini çekmiştir. Avrupa'da, gelişen Türk tiyatrosunu konu alan konferanslar verilmiştir. Örneğin Brüksel'de **Leige Üniversitesi** profesörlerinden **M. Bricteux, *"Türk Halk Tiyatrosuna Dair"*** adlı konferansında Türk tiyatrosunun gelişim sürecini anlatmıştır. Yine Brüksel'de **Fondation Üniversitesi**'nde Türk tiyatrosu konulu bir konferans daha verilmiştir. Konferansı veren profesör, Türkiye'de artık çağdaş tiyatronun gelişmeye başladığını, halkın da bundan zevk aldığını belirtmiştir.[315] 1920'lerin sonunda ***Giornale d'Italia*** adlı bir İtalyan gazetesinde yer alan haberde de şöyle denilmiştir: *"Türkiye kendi ananesinden alınmış hakiki bir milli*

313 Gökhan Akçura, **Bedia Muvahhit Bir Cumhuriyet Sanatçısı**, İstanbul, 1993, s. 58-61; Uluskan, **age.**, s. 440.

314 **BCA**, Tarih: 17/5/1938, Dosya: 15024, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 146.44..3.

315 **Son Posta**, 19 Şubat 1931, s. 5; Uluskan, **age.**, s. 441.

tiyatroya asla malik olmamıştır. Fakat bugün İstanbul'da hüsnü niyet sahibi genç artistlerden mürekkep bir grup, bir tiyatro edebiyatından mahrum olmamakla birlikte, ecnebi şaheserleri lisanlarına adapte etmek suretiyle mucizeler yaratmaktadırlar."[316]

Genç Cumhuriyet'in tiyatroya verdiği önem ve Türk tiyatrocuların başarısı okyanus ötesine, **Amerika**'ya kadar gitmiştir. 26 Ocak 1930 tarihli *New York Times* gazetesinde yer alan bir haberde, Cumhuriyet'in tiyatroya verdiği önemden şöyle söz edilmiştir: *"Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana Ankara hükümeti, tutucu ve ilkel Anadolu köylüsünü yetiştirmek ve yeni Türkiye'nin Batı'ya yönelişindeki tutumunu Anadolu halkı arasında yaymak için tiyatronun –sinemanın tersine– çok etkili bir değer gücü taşıdığını anlamış durumdadır. Bu yeni tiyatronun sanatçıları yoluyla Batı'nın çeşitli anlayış ve törelerini yaymak ve yine Batı'nın anlayışını işleyerek bir oyun yazarları kuşağı ortaya çıkartmak Ankara hükümetinin tutumu içindedir."*[317]

Genç Cumhuriyet, turnedeki sanatçılara da gereken desteği vermiştir. Örneğin 1932'de bir Bakanlar Kurulu kararıyla turneye çıkan sanatçıların yüzde 50 indirimli seyahat etmeleri sağlanmıştır.[318]

Halkevlerinde Tiyatro

Genç Cumhuriyet tiyatroyu Halkevleri ve Köy Enstitüleriyle kitleselleştirmiştir. Atatürk bir taraftan devrimlerini tiyatroyla halka anlatmak, diğer taraftan en önemli uygarlık araçlarından biri durumundaki tiyatroyu halka tanıtmak ve halkı tiyatroya alıştırmak istemiştir. Halkevleri, Atatürk'ün bu amacının gerçekleştirilmesinde çok büyük bir etkiye sahiptir.

Yurdun dört bir yanına yayılmış olan Halkevleri, **tiyatro kollarıyla** adeta halkı sarıp sarmalamıştır. 2000–2500 yıl önce

---

316 Nakleden **Cumhuriyet**, 22 Aralık 1928; Uluskan, **age.**, s. 441.
317 Nutku, **age.**, s. 67; Uluskan, **age.**, s. 442.
318 "*Türk ve yabancı tiyatro ve musiki sanatçılarının Devlet Demiryolları'nda yüzde 50 indirimle seyahat etmeleri.*" **BCA**, Tarih: 4/4/1932, Sayı: 12544, Dosya: 154-67, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 27.24..1.

antik tiyatrolarda oyun seyreden Anadolu insanı ancak 2000–2500 yıl sonra Halkevlerinde oyun seyretmiştir. Bu bakımdan Halkevlerinin tiyatro çalışmaları gerçek anlamda bir "yeniden doğuş", gerçek anlamda bir Rönesans'tır.

Halkevlerinin temsil kolunun görevleri **1940 Yıllığı**'nda şöyle sıralanmıştır:

1. Halkı tiyatro aracılığıyla yetiştirmek üzere partice kabul edilen eserleri oynamak,
2. Gezici veya yerli, sesli veya sessiz sinemalardan yararlanarak halkın kültürel ve artistik sevgisini yükseltmek,
3. Kukla, karagöz, ortaoyunu gibi ulusal oyunları düzenleyip bunlardan halk terbiyesi bakımından yararlanmak.[319]

Genç Cumhuriyet, Halkevlerinin temsil kollarıyla tiyatroyu halkın ayağına götürmek istemiştir, ancak özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında kadro yetersizliği yüzünden bazı sıkıntılar yaşanmıştır. Hükümetin oynanacak oyunları belirlemesi de "diktatörlük" değil, devrimci bir yaklaşımdır. Hükümet, devrimi halka anlatacak oyunların oynanmasına özen göstermiştir. CHP, tiyatro yazarlarına oyun siparişi vermiş, yarışmalar açmış, böylece yerli tiyatro eserlerinin yaratılmasına çalışmıştır.[320] Yarışmaya katılacak oyunlarda aranan özellikler şunlardır: Oyunlar Halkevi sahneleri düşünülerek az oyunculu, **en az bir kadın oyuncu** içeren ve sade dekorlu olmalıdır. Ayrıca oyunlar halkın dilini, konuşma zarafetini, olgunluğunu, inceliğini artıracak, milli duygularını geliştirecek ve devrim ilkelerine uygun nitelikte olmalıdır. Bir de köylü, çiftçi her kesimi içermelidir.[321] Bu arada **Behçet Kemal Çağlar** oyun yazımı konusunda eğitim alması için İngiltere'ye gönderilmiştir. Hükümet teşviki sonucunda 1933–1950 arasında **100'e yakın yerli oyun** ortaya çıkmıştır.[322]

319 **CHP Halkevleri**, 1940, Ulusal Matbaası, Ankara, 1940, s. 6.

320 "*CHP, Piyes, Hikâye Müsabakaları*", **Ülkü**, C XII, S. 67, Eylül 1938, s. 79; "*CHP'nin Tertip Ettiği Müsabakalar*", **Ülkü**, C XIII, S. 75, Mayıs 1939, s. 278.

321 "*Halkevlerinin Piyes, Hikâye Müsabakaları*", **Ülkü**, XI, 67, Eylül 1938, s. 79.

322 Semra Şen, "*Atatürk, Cumhuriyet ve Tiyatro*", **Erdem**, C XI, S. 32, Eylül 1988, s. 624; Uluskan, **age.**, s. 462.

İnegöl Halkevi Zafer Yıldızı piyesi

Halkevleri ve Halkodaları tiyatroyu Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar götürmüştür. Tiyatro kolları ülkenin dört bir yanında yüzlerce oyun sergilemiştir. **Halkevlerinin tiyatro kollarının sergilediği temsillerin sayısı** Anadolu'da gerçekten de bir Rönesansın doğum sancılarına işarettir.

İşte bazı rakamlar:

1932'de 55 Halkevinde 514 temsil,

1934'te 80 Halkevinde 539 temsil,

1935'te 103 Halkevinde 782 temsil, 713 film gösterimi,

1937'de 167 Halkevinde 1549 temsil,

1938'de sadece İstanbul Halkevi'nde 341 temsil verilmiştir.[323]

1942'de 389 Halkevinde 652 temsil, 514 film gösterimi yapılmıştır.[324]

Ayrıca Halkevlerinin temsil kolları köy gezilerinde **köylerde küçük oyunlar** sergilemiştir. 1942'de Halkevleri 53 köy gezisi düzenlemiştir.[325]

---

323 Nurhan Karadağ, Halkevleri Tiyatro Çalışmaları (1932-1951), Ankara, 1998, s. 112, 113; Uluskan, age., s. 462

324 Gümüşoğlu, age., s. 353.

325 age., s. 353.

Dönemin şartları, Türkiye Cumhuriyeti'nin içinde bulunduğu sıkıntılar, tiyatronun Anadolu'da yüzyıllardır değil, bin yıllardır ihmal edilmiş olması gibi etkenler düşünüldüğünde Halkevlerinin tiyatro kollarının bu çok sayıdaki temsilinin ne anlama geldiği çok daha iyi anlaşılacaktır. Halkevlerinin Türkiye genelindeki etkinliklerini her yıl **500 bin ile 1 milyon arasında insan** seyretmiştir.

1942 yılına gelindiğinde, telif ve tercüme olarak Halkevleri oyun dağarcığındaki eser sayısı 77'ye ulaşmıştır.

Halkevlerinde ve Halkodalarında en çok sergilenen oyunlar şunlardır: *İstiklal, Akın, Himmet'in Oğlu, Mavi Yıldırım, Mete, Kahraman, Kanun Adamı, Şeriye Mahkemesi'nde, Tırtıllar, Mahcuplar, İnsan Sarrafı, İkizler, Yanlış Yol, Çoban, Kozanoğlu, Hissei Şaiya, Ana, Beyaz Kahraman, Özyurt, Kızıl Çağlayan, Yarım Osman, Bir Yağmur Gecesi, Erkek Kukla, Para Delisi ve Yapışkanlar...* Ayrıca bol bol **Karagöz** ve **kukla** temsilleri verilmiştir.

En çok oyun oynayan Halkevleri ise Ankara, Trabzon, Bursa, Adana, Eminönü, Balıkesir, Sinop, Ordu, Eskişehir, Afyon, Bakırköy, İzmir, İzmit, Giresun, Kadıköy, Samsun, Konya, Mersin, Aydın Halkevleridir.[326]

Bazı Cumhuriyet karşıtlarının araştırıp incelemeden sıkça tekrarladıkları gibi Halkevleri, Türk halkını köklerinden koparıp Batılılaştırmayı amaçlayan kurumlar değildir. Örneğin Halkevlerinde oynanan tiyatro oyunlarında devrim ilkeleri, halkın eğitimi, Kurtuluş Savaşı, köy hayatının iyileştirilmesi, hurafelerin zararı, ekonomik sıkıntılar ve Türklük konuları işlenmiştir. Oyunlarda Türk tarihine ve Türk kültürüne çok geniş yer verilmiştir. ***Kahraman, Atatürk'e İlk Kurbanlar, Ana, Gönüllerin Türküsü, Devrim Yolcuları, Vatan ve Vazife*** gibi oyunlar Atatürk'e ve milli duygulara yer veren oyunlardır. ***Mete, Özyurt, Akın, Atilla'nın Düğünü, Sümer Ülkeleri*** gibi oyunlar Türklüğe; Türk tarihine ve kültürüne vurgu yapan oyunlardır. ***Bir Yavrunun Şarkısı, Yanık Efe, Çoban*** piyesleri ise pedagojik eserlerdir.

---

326 Karadağ, age., s. 114; Uluskan, age., s. 462, 463.

Toprak Çocuğu Himmet'in Oğlu ve *Yörük Emine* adlı oyunlar ise köy yaşamını anlatan oyunlardır.[327] Oyunlarda halk kültürü, Türk kültürü yeniden canlandırılmak istenmiştir. Türk tarihine ve kültürüne hakaret edilen oyunlara izin verilmemiştir. Örneğin 22 Aralık 1926 tarihli bir kararla *"Türklüğe hakaret eden Eskişehirli Tiyatrocu Müezzin oğlu Salih hakkında takibat yapılması"* istenmiştir.[328]

Halkevlerinin tiyatro kollarının amacı tiyatroyu halka götürmek ve halk kültürüyle beslenip çağdaş eserler yaratmak olmuştur. Nitekim Halkevlerinin tiyatro kolları sadece bulundukları illerde temsiller vermekle yetinmemiş, çevre il, ilçe ve köylere de **tiyatro turneleri** düzenlemişlerdir. Basına yansıyan haberlerden, Halkevleri turneleri sayesinde Doğu illerinde birçok yerde halkın tiyatroyla tanıştığı anlaşılmaktadır. Örneğin Ekim 1933'te **Elazığ**'da *"Hamlet"*, Eylül 1933'te **Muş**'ta *"Canavar"* ve *"Hamlet"* oyunları oynanmıştır.[329] **Elazığ Halkevi** temsil kolunun **6 ayda tam 92 temsil** verdiği[330] düşünülecek olursa, Anadolu'daki tiyatro seferberliğinin boyutları daha iyi anlaşılacaktır.

1944'te **406 Halkevi**'nde ve **365 Halkodası**'nda toplam **3000 oyun** sahnelenmiştir.[331] Bu istatistik neresinden bakılırsa bakılsın Anadolu'da küçük çaplı bir **Rönesans** yaşandığının kanıtıdır.

Fabrika Tiyatroları

*"Akl-ı Kemal"*in 3. cildinde *"Atatürk'ün Sosyal Fabrika Projesi"* başlığı altında anlattığım gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulan **sosyal fabrikalarda** fabrika işçilerinin kurduğu tiyatro grupları ve her fabrikada bir tiyatro salonu vardır. Örneğin açılışını Atatürk'ün yaptığı **Nazilli Basma Fabrikası**'nın tam 700

327 Şen, **agm.**, s. 622-624; Uluskan, **age.**, s. 463.
328 *"Türklüğe hakaret eden Eskişehirli Tiyatrocu Müezzin oğlu Salih hakkında takibat yapılması,"* **BCA**, Tarih: 22/12/1926, Dosya: 30169, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 32.182..3.
329 **Son Posta**, 31 Ekim 1933, 18 Eylül 1933; Uluskan, **age.**, s. 464, 465.
330 **Son Posta**, 1 Eylül 1936.
331 Nurhan Karadağ, **Halkevleri Tiyatro Çalışmaları**, Ankara, 1998, s. 114.

kişilik bir tiyatro salonu ile bir temsil grubu vardır. Fabrikalarda haftanın belli günlerinde işçilere ve halka açık oyunlar oynanır. Fabrikalardaki tiyatro/sinema salonlarında zaman zaman gezici tiyatrolar da oyunlar oynamıştır. Örneğin 1947'de Devlet Konservatuvarı, ünlü *"Yol Kapalı"* adlı oyununu Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası'nın o 700 kişilik salonunda oynamıştır.

1935'te ***Ülkü*** dergisindeki bir yazıda Finlandiya'daki **işçi tiyatrolarından** söz edilmiştir. 3.5 milyon nüfuslu Finlandiya'da 3 bine yakın tiyatro sahnesinin varlığından söz edilen yazıda, iççi tiyatroları hakkında şu bilgiler verilmiştir: *"Bu tiyatroların sosyal rolleri pek büyüktür. Bunlar işçileri gündelik mekanik çalışmalardan kurtarır ve onları eğlendirerek yükseltir ve inceltir. Bunlardan birisi Tampere tiyatrosu Molière'in üç yüzüncü yıldönümünde Avare'ı oynamış ve tiyatrodan önce bir konferans ile büyük tiyatro yazıcısının evrensel değerini anlattırmıştır. 1000 nüfuslu küçücük bir yerdeki bir işçi tiyatrosu bir yıl içinde Ibsen, Strindberg, Molière, Tolstoy'yu oynamış ve yalnız yazar hakkı olarak 3600 lira ayırabilmiştir. Burada her piyes dört defa oynanabilmiştir. Bu işçi aktörlerin değeri ve arkadaşlarının ilgisi için güzel bir örnektir."*[332]

Atatürk'ün Fin aydınlanmasını anlatan ***"Beyaz Zambaklar Ülkesinde"*** adlı kitaptan etkilenmesi gibi dönemin Türk aydınlarının da Fin aydınlanmasından etkilendikleri çok açıktır.

Akl-ı Kemal'in tiyatroyu fabrikalara kadar sokmasının anlamı üzerinde iyice düşünmeden Cumhuriyet Devrimi doğru anlaşılamaz.

Sahnelenen Oyunlar

Cumhuriyet'in ilk yıllarında **İstanbul** ve **Ankara** ağırlıkta olmak üzere ülkenin pek çok yerinde yerli ve yabancı çok sayıda oyun sahnelenmiştir. Bu oyunları Darülbedayi, İstanbul Şehir Tiyatrosu, İstanbul Operet Heyeti, Şehir Opereti, TAT, Halkevleri tiyatro/temsil kolları oynamıştır.

332 *"Finlandiya'da Tiyatro ve Müzik"*, Ülkü, VI, 36, Birinciteşrin (Ekim) 1935, s. 125.

Bu oyunlardan bazıları şunlardır:

Hayri Muhiddin'in *"Gazi Mustafa Kemal"*, Faruk Nafiz Çamlıbel'in *"Kahraman"*, Reşat Nuri Güntekin'in *"İstiklal"*, Aka Gündüz'ün *"Mavi Yıldırım"*, *"Beyaz Kahraman"*, Nahit S. Örik'in *"Sönmeyen Ateş"*. N. Sami Banarlı'nın *"Kızıl Çağlayan"*, Peyimi Safa'nın *"Gün Doğuyor"*, Cemal Tuncer'in *"Devrim Yolcuları"*, Halit Fahri Ozansoy'un *"Sönen Kandiller"*, Cemal Reşit Rey'in *"Lüküs Hayat"* ve *"Saz-Caz"*, Musahipzade Celal'in *"Aynaroz Kadısı"*, Cevdet Kudret'in *"Kurtlar"*, Cahide Sonku'nun *"Köksüzler"*, Nâzım Hikmet'in *"Unutulan Adam"*, Necip Fazıl'ın *"Tohum"*, Dostoyevski'nin *"Cürüm ve Ceza"* ile *"Aptal"*, Balzac'ın *"İnsanlık Komedisi"*, Gogol'un *"Müfettiş"* ve *"Evlilik"*, Shakespeare'in *"Makbet"*, *"Hamlet"*, *"Otello"* ve *"Kuru Gürültü"*, E. Burde'nin *"Toka"*, Strindberg'in *"Zafer Sarhoşları"*, Tolstoy'un *"Anna Karenina"*, M. Gorki'nin *"Ayak Takımı" ve "Kuyuda"* vb.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Türk insanının tiyatroyla tanıştırılma sürecindeki en temel sorunlardan biri seyirci azlığıdır. Yine de bütün imkânsızlıklara rağmen bazı sezonlarda hiç de yabana atılmayacak kadar çok seyirci tiyatro seyretmiştir. Örneğin 1927–1928 sezonunda başlatılan sürekli gösterimlerle o sene **1247 loca, 25.412 koltuk, toplam 30 bin seyirci** gelmiştir. Bu rakamlar 1929–1930 sezonunda **2493 loca, 36.236 koltuk, toplam 47.008 seyirciye** çıkmıştır.[333]

Tiyatrocular oyun yazmakla, oynamakla, tiyatro sanatçısı yetiştirmekle ilgilendikleri kadar, belki daha da fazla tiyatro seyircisiyle ilgilenmek zorunda kalmışlardır, çünkü ilk zamanlarda tiyatronun nasıl seyredileceğini bilmeyen; fındık fıstık yiyerek, ara sıra ıslık çalarak, ayaklarını yere vurarak ve sigara içerek tiyatro seyreden bir izleyici kitlesi vardır. Öyle ki 1924'te **Muhsin Ertuğrul** iki sayfalık ve 6 maddelik bir uyarı yazısı hazırlamıştır. ***"Tiyatro Adabı Bilmeyenler"*** başlıklı yazıda tiyatro seyircisinin dikkat etmesi gereken hususlar şöyle sıralanmıştır:

---

333 And, **Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu**, s. 63, 64; Uluskan, **age.**, s. 477.

1. *Tiyatro eğlence yeri değil, büyüklerin mekânıdır.*
2. *Tiyatroya mümkün mertebe temiz giyilip gidilir ve gürültüsüzce bir mevkie oturulur.*
3. *Perdenin açılacağını ihbar eden işaretten sonra, perde kapanıncaya kadar artık bir kelime bile konuşulmadan yalnız eser dinlenir. Bir milletin bilgi ve anlayış seviyesi sanat eserlerine ve sanatkârlarına gösterdiği alaka ile ölçülür.*
4. *Tiyatroda sigara içmek doğru değildir. Fakat mecburiyetse ancak perde aralarında içilir.*
5. *Perde aralarındaki istirahat müddetleri evvelce tayin ve ilan edilmiştir. Sabırsızlanmak bu müddeti kısaltmaz...*
6. *Islık çalmak, ayaklarını yere vurmak, (lüzumsuz yerde) alkışlamak takdir etmek demek değildir.*[334]

İşte genç Cumhuriyet bu koşullarda tiyatronun gelişip tanınmasını sağlamış, tiyatrocular yetiştirmiştir. Bugün eğer bir Türk tiyatrosu varsa, ilk öncülerle birlikte Atatürk'ün rehberliğinde bir tiyatro seferberliği başlatan genç Cumhuriyet sayesinde vardır.

AK Tiyatro

65 yıllık Karşı Devrim'in son halkası durumundaki **AKP hükümeti** diğer sanat dalları gibi tiyatroya da pek sıcak bakmamaktadır. Daha doğrusu AKP kendi zihniyeti dışındaki (çağdaş, bağımsız, özgür tiyatroya) tepkilidir. Örneğin AKP zihniyetine göre kadın, cinsellik, Osmanlı'ya eleştirel yaklaşılması gibi konuları işleyen tiyatro eserleri sakıncalıdır. AKP zihniyeti, "mademki halk beni seçti, o zaman benim istediğim tiyatro oyunları oynanır, benim istemediğim tiyatro oyunları oynanmaz" düşüncesiyle şekillenmiştir. Bu mantığın doğal bir sonucu olarak da AKP, kendi zihniyetini yansıtan oyunları sahneleyen tiyatrolara destek verip, diğer tiyatrolara destek vermemektedir. 2014 yılı itibariyle AKP tiyatroyu kontrol etmek için bir dizi yasal düzenleme hazırlığındadır. Basına yansıdığı kadarıyla: AKP'nin 2014'te hazırladığı yeni

334 Uluskan, age., s. 476.

taslağa göre, **hem Devlet Tiyatroları hem de Devlet Opera ve Balesi kapatılacak,** sanatla ilgili tüm konularda yetki Bakanlar Kurulu tarafından atanacak 11 kişilik **"Türkiye Sanat Kurulu"**nda olacak. Kurul hangi projenin, hangi düzeyde destekleneceğini belirleyecek, şartlara uyulmazsa desteğini geri çekebilecek. Kurul gerekli görürse, sanat alanında hizmet alımı yoluyla da proje alabilecek. Taslağın aynen yasalaşması halinde tiyatrocular, opera ve bale sanatçıları ile Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü bünyesinde görev yapan sanatçılar halen görev yapmakta oldukları ilin Kültür ve Turizm Müdürlüğü emrinde görevlendirilmiş sayılacak.

Yani 20. yüzyılın başında **Atatürk**'ün ve bir avuç sanatseverin dişleriyle, tırnaklarıyla yoktan var ettiği çağdaş Türk tiyatrosu, operası ve balesi, yüzyılın sonunda **R. Tayyip Erdoğan** ve bir avuç sanat düşmanının "gerici" hırslarına kurban edilmektedir. Çok yazık!

SİNEMA

Sinema 7. Sanat olarak bilinir, çünkü sinema; resim-heykel, müzik, tiyatro, dans, edebiyat ve mimariyi (6 sanat) içinde barındırır. Bu nedenle sinema özel bir sanat dalıdır.

Sinema, Fransız **Lumière Kardeşlerin** 1895'te "sinematograf" adlı aleti icat etmeleriyle başlamıştır.[335]

Kayıtsız kalmadığımız Batı buluşlarından biri de sinemadır. Öyle ki sinemanın icadından sadece bir yıl sonra, 1896'da İstanbul'a çok sayıda sinema makinesi getirilmiştir.[336]

Türkiye'deki ilk sinema gösterimi 16 Ocak 1897'de Galatasaray'daki **Sponeck adlı bir birahanede** yapılmıştır (Sigmund Weinberg).[337]

Tiyatroya meraklı olan **Padişah II. Abdülhamid'in** sinemaya da meraklı olduğu, sarayda bulunan Bertrand adlı bir Fransız aracılığıyla sinematograf izlediği bilinmektedir.[338]

335 Ayrıntılar için bkz. Eser Tutel, "*Sinemanın Tarihi*", **Hayat Tarih Mecmuası**, S. 2, Mart 1966, s. 76-81.
336 Uluskan, age., s. 486.
337 age., s. 487.
338 age., s. 487.

Türkiye'de ilk sinema salonu 30 Ocak 1908'de İstanbul Tepebaşı'nda açılan **Pathe Sineması**'dır (Sigmund Weinberg).[339] Daha sonra Beyoğlu'nda Palas Sineması ve Majik Sineması açılmıştır.

Türk sinema tarihinde çekilen ilk film, **Fuat Uzkınay**'ın 14 Kasım 1914'te çektiği *"Ayastefanos'taki Rus Abidesi'nin Yıkılışı"* adlı belgeseldir.

I. Dünya Savaşı başlarında, 1915'te **Enver Paşa**'nın isteğiyle kurulan ***"Merkez Ordu Sinema Dairesi"*** Türkiye'deki ilk sinema teşkilatıdır. Enver Paşa, tıpkı müttefiki Almanya'nın yaptığı gibi sinemayı bir propaganda aracı olarak kullanmak istemiştir.[340] Ayrıca *"Müdafaa-i Milliye Cemiyeti"*, *"Malul Gaziler Cemiyeti"* ve *"Osmanlı Donanma Cemiyeti"* gibi kurumlar da sinemayla ilgilenmiş, filmler yapmıştır.

Osmanlı döneminde, 1916–1921 arasında Weinberg *"Himmet Ağa'nın İzdivacı"* (1918), Sedat Simavi *"Pençe"* (1917) ve *"Casus"* (1917), Weinberg *"Leblebici Horhor Ağa"* (1916), Fuat Uzkınay *"Bican Efendi Mektep Hocası* (1918), Ahmet Fehim *"Mürebbiye"* (1919) ve *"Binnaz"* (1919) ile *"Bican Efendi Vekilharç"* (1919) gibi filmler çekmiştir.[341]

I. Dünya Savaşı yıllarında yeni açılmaya başlanan sinema salonlarında bu filmler gösterilmiştir. İlhan Selçuk'un ***"Yüzbaşı Selahattin'in Romanı"***'nda Yüzbaşı Selahattin'in anlatımıyla: *"Edirne'ye ilk telefon bu yıl (1910) geldi... Aynı yıl sinemayı da gördü Edirne... Perdede yürüyen bir eşek, insanların yüzdüğü bir havuz veya bir trenin gelişini gösteren sinema şaşkınlıkla karşılandı."*[342] Yüzbaşı Selahattin'in, I. Dünya Savaşı yıllarında tanık olduğu bir sinema anısı da şöyledir: *"Bir gün bir emir daha: Bütün sinemalarda film yazıları Fransızca yazılıyor, Türkçe ya-*

---

339 Nijat Özon, **Türk Sineması Kronolojisi (1895-1966)**, Ankara, 1968, s. 12, 13; Erman Şener, *"Sinemamızın 75 Yılı"*, **Hayat Tarih Mecmuası**, S. 11, Aralık 1970, s. 63; Uluskan, **age.**, s. 487.

340 Uluskan, **age.**, s. 489.

341 Fikret Hakan, **Türk Sinema Tarihi**, İstanbul, 2012, s. 21-44.

342 İlhan Selçuk, **Yüzbaşı Selahattin'in Romanı**, C 1, 16. bas., İstanbul, 2010, s. 35.

zılmıyor. Subaylar sivil giyerek sinemalara gidecek ve Fransızca yazılar başlayınca perdeler yırtılacak... Eğer Rumlar müdahale ederse, silah kullanılacaktır. Bu eylem haftalarca devam etti. Sonunda Rum sinemacıları –o zaman Türk sinemacı yoktu– ister istemez filmlerde Fransızca ve Türkçe yazı yazmaya başladılar."[343] İttihatçıların sinemayı bir propaganda aracı olarak kullandıklarını da yine Yüzbaşı Selahattin'in anıları doğruluyor. Yüzbaşı Selahattin 1915 yılı olaylarını anlatırken bir yerde, *"Bağdat'ta kıyamet kopuyordu. Düşman Selmanıpak'ta yenilgiye uğramış kaçıyor, ajanslar, telgraflar yağıyor, halk bayraklarıyla sokaklarda dolaşıyor, 'Yaşasın Halil Paşa!' diye bağırıyor. O gece Bağdat sinemasına gittim. Sinemanın haberler bölümünde Halil Paşa kuvvetlerinin düşmanı mağlup ettiği yazılıyor, Halil Paşa sinema perdesinde gösteriliyordu,"*[344] demiştir.

Kurtuluş Savaşı sonlarında, 1922'de Kemal ve Şakir Seden kardeşler **Kemal Film**'i kurmuştur. Berlin'de tiyatro ve sinema konusunda kendini geliştiren **Muhsin Ertuğrul** ülkeye döner dönmez Kemal Film ile anlaşarak *"Ateşten Gömlek"*, *"Leblebici Horhor"*, *"Kız Kulesi'nde Bir Facia"* gibi filmler çekmiştir.

Cumhuriyetin ilanından sonra **Atatürk**, diğer sanat dalları gibi sinemanın gelişmesi için de çaba harcamıştır.

Cumhuriyet Sineması

Atatürk dönemi Türk sineması, daha çok Türk tiyatrosuna olan katkılarıyla bilinen **Muhsin Ertuğrul** etkisinde gelişmiştir. Muhsin Ertuğrul'un Kemal Film ve İpek Film adına çektiği filmler az sayıdaki sinema salonunda seyirciyle buluşmuştur. Muhsin Ertuğrul'un 1923'te gösterime giren ***"Ateşten Gömlek"***, 1929'da gösterime giren *"Ankara Postası"* ve 1932'de gösterilen ***"Bir Millet Uyanıyor"*** adlı filmleri son derece dikkat çekicidir.

---

343 age., s. 88.
344 age., s. 177.

Cumhuriyet tiyatrosu ve sinemasının akla gelen ilk ismi Muhsin Ertuğrul

1933'te Türkiye'de Muhsin Ertuğrul'un *"Karım Beni Aldatırsa"*, *"Söz Bir Allah Bir"*, Nâzım Hikmet'in *"Cici Berber"* adlı filmleri, 1934'te ise Muhsin Ertuğrul'un *"Milyon Avcıları"*, *"Leblebici Horhor Ağa"*, Nâzım Hikmet'in *"İstanbul Senfonisi"*, *"Bursa Senfonisi"* ve Sovyet yapımı ***"Türkiye'nin Kalbi Ankara"*** adlı filmler gösterime girmiştir. Bu filmleri 1935'te Muhsin Ertuğrul'un *"Aysel Bataklı Damın Kızı"*, 1937'de Nâzım Hikmet'in *"Güneşe Doğru"* filmi ile Ester Şub'un ***"Türk İnkılâbında Terakki Hamleleri"*** adlı filmi ve 1938'de de Muhsin Ertuğrul'un *"Ayranoz Kadısı"* filmleri izlemiştir.[345]

Hükümet 1932'de *"Sinema Filmlerinin Kontrolü Hakkında Talimatname"* adlı kanunla çekilen filmleri kontrol ederek "sakıncalı" gördüklerinin yayımlanmasına izin vermemiştir.[346]

Hükümet, 1930'da sinema ve tiyatrodan alınan vergileri indirmiştir.[347]

345 Türk sinema tarihi hakkında bkz. Fikret Hakan, **Türk Sinema Tarihi,** İstanbul, 2012.

346 Uluskan, age., s. 501.

347 Bu konuda 19 Mart 1930'da şu kanun teklifi verilmiştir: "*Tiyatro ve sinema biletlerinden yalnız %10 vergi alınması hakkında İstanbul Mebusu Süreyya Paşa tarafından verilen kanun teklifi.*" BCA, Tarih: 19/3/1930, Dosya: 4120, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 3.17..30.

Hükümet, Anadolu'da sinemalar açmak için çaba harcamış, bu konuda gereken yardımı yapmıştır.[348]

Hükümet, 1930'larda **seyyar (gezici) sinema** uygulamasını başlatmıştır.[349] Gezici sinemalar özellikle **köylere** gönderilmiştir. 15 Ocak 1937 gün ve 301 sayılı tamime ek olarak yayımlanan kararla, "*Öğretici filmler (...) göz önünde bulundurulmalıdır. Sinema sahipleriyle anlaşılarak köylünün zirai, iktisadi, içtimai ve ahlaki sahalardaki bilgilerini artıracak şeritler seçilip toplanmak suretiyle **köylere sıra ile gezici sinema makineleri göndermek** ve mümasili mahalli imkân ve ihtiyaçlara uygun vasıtalara müracaat etmek muvaffak olur. (...) Sahipli gezici sinemaların bu yıl tecrübe mahiyetinde Trakya vilayetleriyle, Kocaeli, Manisa, Zonguldak, Muğla, İçel, Kars, Kayseri ve Kastamonu vilayetlerinde köylere gönderilebilmesi için gereken imkân ve tedbirlerin alınması ve neticeden vekâlete bilgi verilmesi tensip kılınmıştır.*"[350]

Türkiye'de sinemanın kitleselleştirilmesinde **Halkevlerinin** çok büyük bir katkısı vardır. Türkiye'nin en doğusunda yaşayan, sinemanın ne olduğunu bilmeyen insanlar bile Halkevleri salonlarında beyaz perdenin büyüsüyle tanışmışlardır. Örneğin 2 Ekim 1940 tarihli bir belgede, "*Genel Sekreterlik tarafından Diyarbakır Halkevi sinemalarında halka parasız gösterilmek üzere gönderilen filmler*"den söz edilmiştir.[351] 11 Kasım 1940 tarihli bir belgede de "*Parti Genel Sekreterliği tarafından Erzurum Halkevi'nde seyredilmek üzere gönderilen filmlerin halkevi sine-*

348 Örnek: "*Balıkesir'de yapılacak sinema ve anaokuluna malzeme alınması.*" **BCA**, Tarih: 30/4/1930, Sayı: 9241, Dosya: 76-71, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 10.26..9. "*Muğla'da yapılan sinema binasının motor, dinamo ve elektrik tesisatı için 3000 liranın sarfına izin verilmesi*", **BCA**, Tarih: 31/12/1930, Sayı: 10406, Dosya: 76-117, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 16.84..9. "*Vilayetlerinde sinema tesisatı bulunup bulunmadığına dair CHP Genel Sekreterliği ile idare heyeti arasındaki yazışmalar*", **BCA**, Tarih: 28/3/1935, Dosya: 5. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 931.621..4.

349 "*Maarif Vekaleti 1930 mali yılı bütçesinden ödenmek üzere getirtilecek Seyyar Sinemanın kambiyo kararı dışında satın alınmasına izin verilmesi*", **BCA**, Tarih: 24/7/1930, Sayı: 9744, Dosya: 150-30, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 13.51..10.

350 A. Şükrü Alptekin, **Köyün Kitabı**, 3. bas., İstanbul, 1938, s. 90.

351 **BCA**, Tarih: 2/10/1940, Dosya: 8.BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 1207.4..3.

malarında seyredildiği" belirtilmiştir.[352] 2 Ekim 1946 tarihli bir belgede ise, *"Mardin Halkevi sinemalarında gösterilmek üzere gönderilen filmlerin, bütün halka, talebeye ve askere gösterildikten sonra Genel Sekreterliğe iade edildiği"* ifade edilmiştir.[353]

Halkevlerinde sinema, **tiyatro/temsil şubesi** içinde ele alınmıştır. **Halkevleri Çalışma Talimatnamesi**'nde **sinema konusundaki** maddelerden ikisi şöyledir:

Madde 50: *"Halkevlerinde sinema faaliyetlerinden maksat, halkın sinema vasıtasıyla fikir ve zevkini yükseltmektir. Halkevlerinin bütün çalışma kollarında olduğu gibi sinemadan ticari gaye, Halkevine gelir temin etmek beklenilmemelidir. Tiyatro, konser gibi Halkevi çalışmaları nasıl* ***parasız olarak sırf halkın yetişmesi*** *bakımından tertipleniyorsa, sinemada da bundan başka bir gaye güdülmemelidir. Bu bakımdan Halkevlerinde sinemanın parasız olması şarttır."*

Madde 51: *"Halkevlerinde 1) CHP'nin göndereceği filmler, 2) Hükümetin göndereceği filmler, 3) 50. madde göz önüne alınarak piyasadan tedarik edilecek filmler gösterilecektir."*[354]

50. maddedeki ***"Halkevlerinde sinema faaliyetlerinden maksat, halkın sinema vasıtasıyla fikir ve zevkini yükseltmektir"*** ifadesi, genç Cumhuriyet'in sinemayı sadece bir eğlence aracı olarak değil, toplumun "fikir ve zevkini" yükseltme, toplumu modernleştirme aracı olarak gördüğünü kanıtlar. Bu konudaki uygulamalar hayli fazladır. Örneğin 13 Şubat 1940 tarihli bir kararla *"Sıhhiye Vekâleti'nde mevcut filmlerin, sineması bulunan şehir ve kasabalarda gösterilmesi"* istenmiştir.[355] Böylece halk, sağlık konusunda sinema aracılığıyla bilgilendirilmiştir.

Film gösterimleri için Halkevi salonları özel olarak hazırlanmış, Halkevleri **sinema makinelerine** kavuşturulmuştur. Bu amaçla gerekli bütün çalışmalar yapılmıştır. Örneğin hükümet 3 Ocak 1936 tarihinde *"Halkevlerinde radyo, sinema ve toplantı*

---

352 BCA, Tarih: 11/11/1940, Dosya: 8.BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 1207.5..2.
353 BCA, Tarih: 2/10/1946, Dosya: 8.BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 1209.13..4.
354 Uluskan, age., s. 494.
355 BCA, Tarih: 13/2/1940, Dosya: 8.BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 1211.22..1.

salonu olup olmadığının sorulmasını"[356] istemiş ve buna göre gerekli çalışmaları yapmıştır. Haziran 1933'te de Halkevlerinin getireceği sinema ve radyo makinelerinin gümrük vergisinden muaf tutulması ve ithal olunacak alet ve cihazların da 120 bin liraya kadar bakanlığın izniyle ülkeye sokulması kabul edilmiştir.[357] Zamanla Halkevlerindeki sinema makinelerinin sayısı artmıştır. Örneğin **1945'te 44 Halkevinde sinema makinesi** vardır. Halkevlerinde kışın kapalı salonlarda, yazın ise açık havada film gösterileri yapılmıştır.

1930'ların ortasında Ankara Halkevi'nin film gösterimlerini **156 bin kişi** izlemiştir.[358]

1935'te **103 Halkevinde 713 film,** 1942'de ise **389 Halkevinde 514 film gösterilmiştir.**

Zamanla Halkevleri film yapmaya bile başlamıştır. Örneğin senaryosunu Münir Hayri'nin yazdığı ***"Halkevlerinde Halk ve Gençlik"*** adlı film Ankara Halkevi atölyelerinde hazırlanmış ve 1936'da çoğaltılarak dağıtılmıştır.[359]

Ülkü dergisinin yazarlarından **Hamit Zübeyir Koşay,** Halk eğitiminde ***"söz, film ve radyo"***dan yararlanılmasını istemiştir. Halk eğitiminde söz kadar filmin de etkili olduğunu belirten Koşay, filmi/sinemayı bir sanat olarak tanımladıktan sonra, ilköğretimden üniversiteye kadar eğitici filmlerin gösterilmesini önermiş ve filmin karatahta kadar önemli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca devletin bir **"film kütüphanesi"** kurmasını istemiştir.[360]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Türkiye'de sinemanın yaygınlaşmasında, 1921'de Ankara'da Atatürk'ün koruyuculuğunda kurulan **Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti**'nin de büyük katkısı vardır. Cemiyetin Ankara merkezdeki **600 kişilik sinema salo-**

---

356 BCA, Tarih: 3/1/1936, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 3.12..1.

357 "*Halkevleri tarafından ithal edilecek sinema ve radyo makinelerine ait cihazların tahdit harici yurda sokulması*", BCA, Tarih: 10/6/1933, Sayı: 14539. Dosya: 256-11, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 37.43..20.

358 Uluskan, age., s. 495.

359 age., s. 495.

360 Hamit Zübeyir Koşay, "*Halk Terbiyesi Vasıtaları*", Ülkü, 1,2 Mart 1933, 152-158; Gümüşoğlu, age., s. 201.

nunda çocuklara özel filmler gösterilmiştir.[361] Cemiyetin birçok ilde de **sinema salonu** vardır.[362]

Cemiyet sinemayı köylere kadar götürmüştür. 23 Nisan "Çocuk Haftası"nda Halkevlerinde, şehir tiyatro ve sinemalarında çocuklar için eğitici, öğretici filmler gösterilmiştir. Ailelerin de büyük ilgi gösterdiği bu filmler o döneme göre oldukça fazla seyirci çekmiştir. Örneğin, 1933'te Ankara'da gösterilen bu tür 9 filmi, **20 binden fazla kişi** izlemiştir. Bu filmler Himaye-i Etfal Cemiyeti'nce Anadolu'da **500'den fazla** gösterilmiştir.[363]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, bir tarafından sinema filmleri çekilip, sinema salonları açılırken, diğer taraftan halkın sinemayı tanıyıp benimsemesi için basında **sinema konulu yazılar** çıkmaya başlamıştır. Dönemin en büyük gazeteleri bir sayfalarını sinemaya ayırmıştır. Gazetelerde gösterimdeki filmler, oynadıkları salonlar, bunların artistleri ve Hollywood haberleri yayımlanmıştır. 1930'da ***Vakit*** gazetesinin haftalık eklerinde **Fikret Adil** ilk kez sinema eleştirileri yazmaya başlamıştır.[364] Ayrıca çok sayıda **sinema dergisi** çıkmıştır. İlk sinema dergimiz *"Ferah"* 1914'te yayımlanmıştır. 1923–1929 arasında da *"Sinema Postası"*, *"Opera-Sine"*, *"Sinema Mecmuası"*, *"Sinema Yıldızı"*, *"Film Mecmuası"*, *"Sinema Mihveri"*, *"Artistik-Sine"*, *"Türk Sineması"* adlı dergiler yayımlanmıştır. 1929–1937 arasında ise, *"Artist"*, *"Holivut"*, *"Sinema ve Tiyatro Heveskârı Mecmuası"*, *"İpek Film Magazin"*, *"Ankara Sineması"*, *"Sinefon"*, *"Sinema Âlemi"*, *"Sinepost"*, *"Holivut İstanbul Magazin"*, *"Sinema Mecmuası"*, *"Yıldız Sinema Objektifi"* adlı dergiler çıkmıştır. Ayrıca bu dergiler sadece İstanbul'da değil, İzmir, Ankara, Bursa gibi şehirlerde de satılmıştır.[365]

1930'ların başında halkın sinemaya ilgisi artmaya başlamıştır. Basına yansıyan haberlerden halkın özellikle bayramlarda ve cuma

---

361 Makbule Sarıkaya, **Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti**, Ankara, 2011, s. 163.
362 age., s. 163.
363 *"Çocuk Meseleleri"*, **Gürbüz Türk Çocuğu**, LXXXIII, 1, Teşrin 1933, s. 36; Sarıkaya, age., s. 164.
364 Uluskan, age., s. 495.
365 Ayrıntılar için bkz. Burçak Evren, **Başlangıçtan Günümüze Türkçe Sinema Dergileri**, İstanbul, 1993.

günleri sinemaya büyük ilgi gösterdiği anlaşılmaktadır. 1930'larda halkın en çok ilgisini çeken film, **Muhsin Ertuğrul**'un İpek Film adına çektiği ilk sesli Türk filmi olan ***"İstanbul Sokakları"***dır. Film aynı zamanda Türk-Mısır-Yunan ortak yapımıdır. Filmde Semiha Berksoy, Bedia Muvahhit, Talat Artemel, Hazım Körmükçü, Behzat Butak, Galip Arcan gibi Darülbedayi sanatçılarıyla Mısırlı ve Yunan sanatçılar rol almıştır. Bu filmde Türk kadın oyuncuların da boy göstermesi Atatürk'ü çok memnun etmiştir. **Atatürk** filmi izleyip çok iyi vakit geçirdiğini söylemiştir.[366]

1932'de Türkiye'de toplam **129 sinema** vardır. Bunlardan 30'u İstanbul, 8'i İzmir, 4'ü Ankara gibi büyük şehirlerdedir.[367]

Bir de genç Cumhuriyet'in fabrika tiyatroları gibi **fabrika sinemaları** vardır. Atatürk'ün sosyal fabrikalarında haftanın belli günlerinde **film gösterilmiştir**.

Bir Cumhuriyet Projesi: İbret Yerleri

Cumhuriyet'i kuranlar; Atatürk ve dava arkadaşları (aralarındaki bütün çatışmalara rağmen) özünde Türk insanının her bakımdan kendini geliştirmesini amaçlamışlardır. Bu doğrultuda halkı eğitmek, halkın bilgi, görgü ve kültür düzeyini arttırmak için projeler geliştirmişlerdir. İşte o projelerden biri de bir halkçı sinema projesi olan "*İbret Yerleri Projesi*"dir. **Kâzım Karabekir**'in hazırladığı, **Atatürk**'ün inceleyip onayladığı söz konusu projenin öyküsü şöyledir:

Kâzım Karabekir, cumhuriyetin ilanından beş ay kadar önce 30 Nisan 1923'te TBMM Başkanlığı'na gönderdiği bir tezkerede, "çok işlevli bir mekân" olarak "İbret Yerleri"nin kurulmasını istemiştir. **İbret Yerleri**, sinema ve tiyatro gösterilerinin yapılacağı, sinemacı gençlerin yetiştirileceği ve halkın bilinçlendirilmesi için her türlü etkinliklerin düzenleneceği mekânlar olarak tasarlanmıştır. Çok işlevli İbret Yerlerinin asıl amacı sinema etkinlikleridir.[368]

---

366 Uluskan, age., s. 497.
367 Hilmi A. Malik, Türkiye'de Sinema ve Tesirleri, Ankara, 1933, s. 12; Sarıkaya, age., s. 164.
368 Serdar Öztürk, "*Kâzım Karabekir'in Sinema Projesi-1923, 'İbret Yerleri' Önerisi*", Toplumsal Tarih, S. 124, Nisan 2004, s. 64.

Karabekir, İbret Yerleri konusunda TBMM'ye üç maddelik bir öneri sunmuştur:

İlk öneri: Türkiye'yi birtakım bölgelere ayırarak bu bölgelerin merkezlerinde aynı mimari tarzda İbret Yerleri binaları açmak. Karabekir bu proje için yaklaşık 20 bin liranın yeterli olacağını savunmuştur.

İkinci öneri: İbret Yerleri binalarını Muavenet-i İçtimaiye (Sosyal Yardım) ve Hilali Ahmer (Kızılay) yapmalı ve zaman içinde yerel şirketlere devretmelidir.

Üçüncü öneri: İbret Yerleri çok işlevli olarak kullanılmalıdır.

Filmlerin idaresini Maarif Vekâleti (Milli Eğitim Bakanlığı) yürütmeli ve Ankara merkezde de kapsamlı bir **film kütüphanesi** kurulmalıdır.[369]

Karabekir'in bu **İbret Yerleri Projesi** 5/24423 sayılı tezkereyle TBMM Başkanı Atatürk'e sunulmuştur. **Atatürk,** söz konusu projeyi inceledikten sonra tezkerenin altına, ***"Rauf Beyefendi'ye; Paşa hazretlerinin mütalaaları pek musibdir (isabetlidir). İmkân-ı tatbik ricasıyla takdim. M. Kemal"*** yazmış ve tezkereyi, "hayata geçirilmesi" ricasıyla Başbakan Rauf (Orbay) Bey'e göndermiştir.[370]

Kâzım Karabekir'in önerdiği, **Atatürk**'ün incelediği, onaylayıp hayata geçirilmesini istediği proje tezkeresi, TBMM'de Maarif Vekâleti Encümeni'nde görüşülmüştür. 23 Haziran 1923 ve 306/17 sayılı karar ile Maarif Vekâleti görüşlerini belirtmiştir. Bu konudaki kararı Telif ve Tercüme Encümeni Başkanı Ziya, üyelerden Mustafa ve Rahmi Beyler almıştır. Yapılan toplantıda projenin çok "takdire layık" olduğu belirtilmiştir.

Encümen görüşlerini iki maddede toplamıştır. Encümen ayrıca bu projeye ek olarak Türkiye'nin değişik yerlerinde ***"mektep sinemaları"*** kurulmasını önermiştir.[371]

Sonuçta encümen görüşlerini içeren bir notla birlikte hazırladığı raporu Maarif Vekâleti'ne göndermiştir. 3 Temmuz 1923

369 **agm.**, s. 65.
370 **agm.**, s. 65-67, dipnot 3.
371 **agm.**, s. 66, 67.

tarihli notta, projenin uygulanması için gerekli paranın temin edilmesi istenmiştir.

Bu notu ve raporu alan Bakanlar Kurulu, projeye ilişkin Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'ne gönderdiği 5 Temmuz 1923 tarihli yazıda, bu proje için nakit sağlanıp sağlanamayacağını sormuştur. Ancak Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Dr. Rıza Nur, bütçe yetersizliği nedeniyle bu projenin gerçekleştirilmesinin olanaksız olduğunu belirtmiştir.[372]

1923'te İbret Yerleri Projesi hayata geçirilememiştir, ama Atatürk bir şekilde Türkiye'de sinemanın yaygınlaştırılmasını çok istemiştir. Bu çerçevede 1933'ten itibaren **Halkevleri**'nin tiyatro/temsil kolları sinema gösterimlerine başlamıştır. Böylece Halkevleri sahneleri bir anlamda İbret Yerleri olmuştur!

Atatürk'ün Sinema Öngörüsü

Akl-ı Kemal çağını aşmış bir dehadır. Okuduğu binlerce kitaptan ve yaşadığı çağın gelişmelerinden hareketle gelecekte olabilecekleri önceden öngörebilen bir akıldır. İşte o aklın şaşırtan öngörülerinden biri de sinemayla ilgilidir.

Atatürk'ün Ankara istasyonunda kendisini karşılayan kıt'ayı selamlayışı filme alınırken

372 **agm.**, s. 67.

Şöyle demiştir Atatürk:

"Sinema gelecekteki dünyanın bir dönüm noktasıdır. Şimdi bize basit bir eğlence gibi gelen radyo ve sinema bir çeyrek asra kalmadan yeryüzünün çehresini değiştirecektir. Japonya'daki kadın, Amerika'nın göbeğindeki siyah adam, Eskimo'nun dediğini anlayacaktır. Tek ve birleşmiş bir dünyayı hazırlamak bakımından sinema ve radyonun keşfi yanında tarihte devirler aşan matbaa, barut ve Amerika'nın keşfi gibi olaylar birer oyuncak mesabesinde kalacaktır..."[373]

"Sinema öyle bir keşiftir ki bir gün gelecek barutun, elektriğin ve kıtaların keşfinden çok dünya medeniyetinin veçhesini değiştireceği görülecektir. Sinema dünyanın en uzak köşelerinde oturan insanların birbirlerini sevmelerini, tanımalarını temin edecektir. Sinema insanlar arasındaki görüş, düşünüş farklarını silecek, insanlık idealinin tahakkukuna en büyük yardımı yapacaktır. Sinemaya layık olduğu ehemmiyeti vermeliyiz."[374]

Atatürk'ün yaklaşık 80 yıl önce sinemayla ilgili söylediklerini özetlersek:

- Sinema gelecekteki dünyanın dönüm noktasıdır.
- Sinema (bir çeyrek asra kalmadan), yani 1950'lerde yeryüzünü değiştirecektir.
- Sinema dünyanın en uzak köşelerinde oturan insanların birbirini anlamasını sağlayacaktır.
- Sinema tek ve birleşmiş bir dünya idealine hizmet edecektir.
- Sinemanın keşfinin matbaanın, barutun, elektriğin ve Amerika'nın keşfinden daha önemli olduğu görülecektir.

Atatürk'ün 1930'lardaki bu öngörülerinin tamamı 80 yıl sonra bugün nerdeyse eksiksiz gerçekleşmiştir. Atatürk'ün dediği gibi sinema ve aynı mantığın bir ürünü durumundaki televizyon, bugün sadece bir eğlence aracı olmanın çok ötesinde, dünya insanlarını birbirine bağlayan, kültür, sanat ve her türlü yaşam biçimlerini tanıtan çok güçlü iki araçtır. Atatürk'ün 1930'larda

373 Banoğlu, age., s. 313, 314.
374 Atilla Dorsay, **Sinema ve Çağımız,** İstanbul, 1998, s. 15.

dediği gibi sinema "bir çeyrek asra kalmadan", yani II. Dünya Savaşı'nın hemen sonlarında, 1946'dan itibaren gelişmeye ve yeryüzünü değiştirmeye başlamıştır. Atatürk'ün, sinemanın dünyanın değişik yerlerinde yaşayan insanların; Japonun, Amerikalının, Eskimonun birbirini anlamasını sağlayacağı öngörüsü de aynen gerçekleşmiştir. Bugün gerçekten de farklı kültürlere sahip, farklı dilleri konuşan insanlar sinema sayesinde birbirlerini tanımakta ve anlamaktadır. Sinemanın "tek ve birleşmiş bir dünya" idealine hizmet edeceği öngörüsü de sinemanın küreselleşmeye etkisi düşünüldüğünde gerçekleşmiş gibidir.[375]

Atatürk'ün bu sinema öngörüsünü, Türkiye'de ve dünyada sinemanın daha emekleme döneminde dile getirdiği gözden kaçırılmamalıdır.

Atatürk'ün bu **sinema öngörüsü**, –Akl-ı Kemal'in önceki ciltlerinde açıkladığım– **havacılık ve uzay öngörüsü** ve **sesler kaybolmaz öngörüsü** ile birlikte düşünüldüğünde, onun manevi mirasının neden "akıl" ve "bilim" olduğu çok daha iyi anlaşılacaktır.

Sinemacı Atatürk

Atatürk'ün hiç bilinmeyen veya az bilinen özelliklerinden biri de onun sinemaya olan ilgisidir. Öyle ki **Atatürk** hem bir film için **kamera karşısına** geçmiş, hem bazı **film senaryolarını okuyup** inceleyip düzeltmiş, hem de bir **film senaryosu** yazmıştır.

Cumhuriyetin ilanından 6 ay kadar önce, TBMM'nin kuruluşunun tam üçüncü yıldönümünde, henüz işgal altında bulunan İstanbul'da ***"Ateşten Gömlek"***'in ilk gösterimi başlamıştı. **Halide Edib Adıvar**'ın, Kurtuluş Savaşı sürerken bu savaşı konu

375 Atatürk'ün başka bir sinema öngörüsüne de Türkiye'nin en eski film operatörlerinden **Cezmi Ar**'ın o günlere ait bir hatırasında rastlıyoruz: "*İzmit'te Gazi'nin de katıldığı bir resmi geçidi filme almaya gitmiştik. Gazi Paşa'nın da filmini çekmek istiyordum. Korkarak haber gönderdim. Arzumu kabul etmiş. 'Çekinmeyin,' dedi. **'Sinema sanatının icabatı neyse söyleyin, hemen tatbik edelim.'** Bunun üzerine Paşa'nın çeşitli açılardan filmini çektim. Fotojenikti. Kamera karşısında rahatlıkla hareket ediyordu. Bittikten sonra etrafındakilere şöyle dediğini duydum: **'İleride bugünü görmeyenlere bir ibret hatırası olur bu resmi geçit.'** Büyük Önder işte böylesine ileri görüşlü bir insandı.*"

alan romanından **Muhsin Ertuğrul**'un perdeye aktardığı bu film, Kurtuluş Savaşı'nın kazanıldığı, ulusal duyguların yükseldiği günlerde gösterime girmiştir. *Ateşten Gömlek* filmi, bir ulusun hatıralarını yaşatmak için sinemanın ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermiştir.

İşte tam o Kurtuluş Savaşı coşkusunun yaşandığı günlerde, 1922'de **Atatürk** gelecekte çok büyük belge niteliği taşıyacağını anladığı için, savaş döneminde çekilmiş filmlerin birleştirilerek bir "dokümanter" hazırlanmasını istemiştir.[376]

1933 yılında Sovyet sinemacı **N. Zarhi**, Kurtuluş Savaşı hakkında "*Öldürülmeyen Adam*" adlı bir film yapmak amacıyla Türkiye'ye gelmiştir. Türkiye'de Türk sanatçılarla çalışmalarını sürdüren Zarhi, tüm hazırlıklarını tamamlamış ancak genç Cumhuriyet, "ihtilalci bir karakter taşıdığı" düşüncesiyle filmi çekmekten vazgeçmiştir.[377]

Sovyet Sinemacılar Sergey Yutkeviç ve Lev Oskaroviç 1934' te, Cumhuriyet'in onuncu yıldönümünde ***"Türkiye'nin Kalbi Ankara"*** adlı bir film çekmişlerdir. Atatürk'ün isteği ve onayıyla Sovyet sinemacılarla yapılan görüşmelerden sonra film çekilmiştir. Kurtuluş Savaşı ve devrimlerin yapıldığı günlerdeki Ankara kenti ile devrimlerin Türkiye'de yarattığı büyük değişim ve dönüşüme yer verilen filmde, ayrıca Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü şenliklerine ve Atatürk'ün konuşmasına yer verilmiştir. Söz konusu film, 1970'te televizyonda gösterilecekken son anda bilinmeyen bir nedenle gösterilmemiştir.[378]

Atatürk aslında yabancıların değil, bizzat Türklerin bir Kurtuluş Savaşı veya Atatürk filmi çekmesini istemiştir.

1932'de **Muhsin Ertuğrul**, Kurtuluş Savaşı'nı anlattığı ***"Bir Millet Uyanıyor"*** adlı filmde, Atatürk'ün de görüntüsünün olmasını arzu etmiştir. Bunun üzerine Atatürk "siyah bir perde önünde kameraya poz vererek, ülke ve dünya sorunları üzerine

---

376 Hatice Karakuş, "*Atatürk ve Sinema Üzerine*", **Hukuk Gündemi Atatürk Özel** Sayısı, Ankara, 2013, s. 102.
377 Uluskan, **age.**, s. 506.
378 **age.**, s. 506, 507.

konuşmuştur".[379] Atatürk o gün, 1927'de okuduğu *Nutuk* adlı eserinin bir bölümünü okumuştur.[380]

Atatürk ilk olarak 1930'da kamera karşısına geçmiştir. **Fox Film Şirketi**'nin Ankara Gazi Orman Çiftliği'ni filme alması nedeniyle Amerika'nın Türkiye Büyükelçisi Joseph Clark Grew ile birlikte kamera karşısına geçen Atatürk, Amerikan milletine bir konuşma yapmıştır: "*... Türk milleti tabiatı gereği demokrattır... Esas hamuru demokrasi olan Türk milleti, demokrasinin kendisi olduğunu ispat etmiş olan Amerikalılara derin ve kuvvetli bir dostluk hisseder. Ümit ederim ki bu gözlem, iki millet arasındaki dostluğu kökleştirecektir. Yalnız bu kadarla kalmayacaktır, belki bütün insanlığı birbirini sevmeye ve bu müşterek sevgiye mani olan mazi hurafelerini silmeye, dünyayı barış ve huzur alanına sokmaya vesile olacaktır.*"[381]

---

379 age., s. 492.

380 Olayın ilginç bir öyküsü vardır. Şöyle ki: 1932 yılında **Muhsin Ertuğrul** ile N. **Nazif Tepedelenlioğlu**'nun senaryosunu yazdıkları ***"Bir Millet Uyanıyor"*** filmini sesli çekmektedirler. Atatürk'ün de *"Nutku"*'nun küçük bir bölümünü filmde okumasını istemişler, o da kabul etmiştir. Filmin çekimi için köşkte bir salon hazırlanmıştır. Arkaya büyük ve siyah bir perde asılıp, kürsü konulmuş ve tek kamera ile çekime başlanmıştır... Film çekimi bittikten sonra stüdyoya dönülüp ham filmin kontrolleri yapılırken Muhsin Ertuğrul, arkadaşı **Nâzım Hikmet**'i de kontrol ve düzeltmeler için çağırmıştır. Sıra Atatürk'ün göründüğü bölüme gelince Atatürk; ***"Eyy Türk istikbalinin evlâdı..."*** derken, **Nâzım Hikmet** hemen eleştirmeye başlamıştır: ***"Ses biraz daha gür olabilirdi... Dekor çok zayıf olmuş... Keşke birkaç cepheden görüntü alınsaydı..."*** dediği sırada, Atatürk biraz susmuş. Kaşları çatık halde perdedeki görüntüye yine geldiğinde keskin sesiyle şöyle gürlemiş: ***"Niye konuşuyorsunuz!? Biz burada komedi müsameresi mi oynuyoruz! Derhal susunuz! Yıkılınız ve buradan hemen gidiniz!"*** Nâzım **Hikmet**, film içinde Atatürk'ü bu halde görünce irkilmiş! Filmi eleştirdiği için, Atatürk'ün kendisine çok kızdığını ve canlandığını zannedip (!) Muhsin Ertuğrul'un yüzüne bakmış. Ayağa kalkıp; "***Eyvah! Atatürk söylediklerimi duydu, kızdı ve perdede canlandı!"*** diye bağırmış, Muhsin Ertuğrul çekim sırasında olanları bildiği için hiç kılını kıpırdatmamış, Nâzım'ın bu haline çok gülmüş. Ona oturmasını söyleyip olanları anlatmış: "*Biliyorsun, filmi sesli çekiyorduk. Atatürk çekim sırasında "Nutku" okurken, köşkün iki bahçıvanı kapıda bizi izliyor, aralarında konuşuyor ve gülüşüyorlardı. Bunlara kızan ve konuşmasını yarıda kesen Atamız, filmde onlara çıkışıyordu, biz de ara vermeden çektik, hadise bundan ibarettir,*" deyince Nâzım Hikmet rahat bir nefes almış...

381 Utkan Kocatürk, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Ankara, 1999, s. 434.

Atatürk kamera karşısında Amerikan milletine seslenirken

1934'te de **Fuat Uzkınay**'ın çektiği ***"Zafer Yolunda"*** adlı filmi izleyen Atatürk, filmden pek memnun olmamış ve filmin iyileştirilmesini istemiştir. Bunun üzerine oluşturulan bir komisyon yaklaşık iki yıl çalışarak filmi ***"İstiklal"*** adıyla geliştirmiştir. Filmin çalışmalarını yakından takip eden Atatürk, 1937'ye gelindiğinde Nurettin Baransel'e çalışmaların bitip bitmediğini sormuştur. Baransel'in, "*Size ait sahnelerin ekserisi hareketsiz resimlerden olduğu için tamamlanamadı*" cevabına sinirlenerek Kurtuluş Savaşı'nı anlatan bu filmde gerekirse bizzat oyunculuk yapabileceğini şöyle ifade etmiştir: ***"Ben hayattayım, Milli Mücadele'ye ait bütün evrakım, kılıcım, çizmem halihazırda mevcut olduğuna göre çağırdığınız anda bana düşen vazifeyi yapmadım mı? Böyle bir teklif karşısında kalsam, memnuniyetle kabul eder, bir artist gibi filmde rol alır, hatıraları canlandırırım. Bu milli bir vazifedir. Çünkü Türk gençliğine bu mücadelenin nasıl kazanıldığını canlı olarak ispat etmek, hatıra bırakmak, ancak bu filmle mümkün olacaktır."*** Ancak Türkiye'nin yoğun gündemi, iç ve dış sorunlar ve hastalığının ilerlemesi nedeniyle bu arzusu gerçekleşmemiştir.[382]

---

382 Dorsay, age., s. 16; Uluskan, age., s. 493.

Atatürk'ün Film Senaryosu: "Ben Bir İnkılâp Çocuğuyum"

Atatürk, 1930'ların sonlarına doğru **kendi hayatının anlatıldığı bir film projesi** üzerinde çalışmaya başlamıştır. **Münir Hayri Egeli**'nin anlattığına göre Atatürk bir gün Münir Hayri'yi Çankaya'ya çağırıp ona, ***"... şirketinden bir mektup aldım. Bizim inkılâbımıza dair bir film yapmak istiyorlar.***[383] ***Çok güzel, (ancak) inkılâbımıza dair film yapmak bizim işimiz olmalıdır,"*** diyerek bir senaryo düşünmesini istemiştir. Hatta, ***"Bu senaryo benim hayatımla, bir öğretmenin hayatını muvazi olarak yürütmelidir,"*** diyerek fikir de vermiştir.[384] Bununla da yetinmemiş yine Münir Hayri'den öğrendiğimize göre **Atatürk, *"Ben Bir İnkılâp Çocuğuyum"*** adını verdiği senaryonun büyük bir bölümünü bizzat kendisi dikte ettirip, iki defa da elyazısıyla düzeltmiştir.[385]

Münir Hayri Egeli'den dinleyelim:

"Bana bir kart uzattı. Dikte etmeye başladı. Senaryo bittiği zaman ellerim tutulmuştu.

Münir Hayri Egeli

'Bunu derle, topla, yaz,' *dedi.*

Hemen gittim, yazdım. İki gün sonra emri veçhile yaverine verdim. Bir gün sonra üzerinde, 'Münir Hayri Bey'e gönderilecek' diye Atatürk'ün elyazılı bir zarfı bana geldi. Senaryoyu okuyan Atatürk sayfa sayfa tashih etmiş, birçok yerlerine de uzun uzun ilave etmişti. Fakat en sonunda, ***'Tekrar göreceğim'*** *yazıyordu.*

Senaryoyu yeniden işledim. Kendisine takdim ettim. Mareşal (Fevzi Çakmak) ve Afet Hanımefendi'ye de okutmuş, Recep Peker'e vermiş, Recep

383 Burada sözü edilen film Ester Şub'un 1937'de çektiği "*Türk İnkılâbı'nda Terakki Hamleleri*" adlı film olmalıdır (Uluskan, **age.**, s. 499, dipnot 1126).

384 Egeli, **Münir Hayri Egeli, Atatürk'ün Bilinmeyen Hatıraları**, s. 85; Uluskan, **age.**, s. 499.

385 Egeli, **age.**, s. 85; Banoğlu, **age.**, s. 313.

Bey beni çağırttı: 'Bu senaryonun film olması neye mütevakkıf?' diye sordu. Bir bütçe yaptım verdim. İki üç gün sonra Necip Ali Bey beni çağırttı: 'Yahu Münir Hayri senin istediklerin 100 bin lira tutar. Sen deli mi oldun?' dedi. Sonra güldü: 'Haydi haydi işin yolunda! Bu akşam Çankaya'ya gideceğiz!' dedi.

Akşam Çankaya'da Atatürk benden film hakkında izahat istedi.

'Bütün bunları temin edersek, bu filmi yapabilir misin?' *diye sordu.*

Tereddütsüz, 'Yaparım,' dedim.

Atatürk, ***'Ben bu çocuğun bu nefis itimadına bayılıyorum,'*** *dedi ve sonra bana döndü:*

'Film yapmak tayyare uçurmak gibi bir teknik hadisedir. San'at ateşi lazımdır, ama yetmez.'

Necip Ali'ye döndü: ***'Münir Hayri'yi Almanya ve İtalya'ya göndereceğiz. Rejisörlük öğrenecek. Parasını, tahsisatınız yoksa ben veririm...'"***[386]

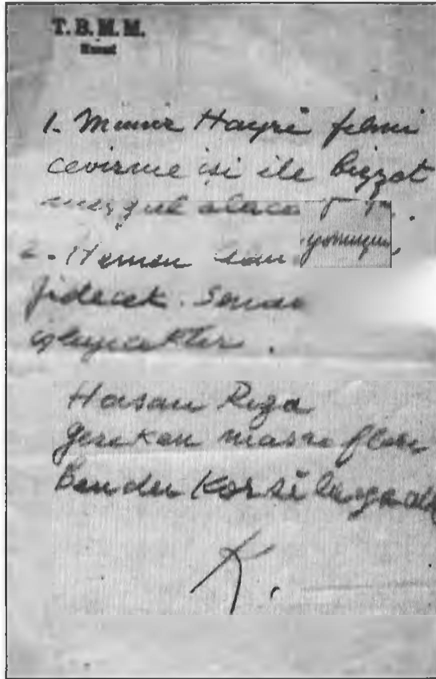
Ayrıca bu filmin çalışmalarını yürütenlere elyazısıyla da aynı direktifi vermiştir:

"Münir Hayri film çevirme işiyle bizzat meşgul olacaktır. Hemen Almanya'ya gidecek, senaryomuzu işleyecektir. Hasan Rıza gereken masrafları benden karşılayacaktır. İmza: K (Kemal)."[387]

Bu filmi çekmesi planlanan **Münir Hayri,** Atatürk'ün isteğiyle rejisörlük eğitimi için Almanya, İtalya ve Rusya'ya gönderilmiştir. *"Üç gün içinde Atatürk'ün şahsi mektupları ile memleketten hareket ettim. Alman hükümeti benim Atatürk tarafından gönderildiğimi anlayınca, UFA'ya beni göndermiş ve şöyle de bir emir vermişti: Münir Hayri'ye film rejisörlüğünü hakkı ile öğretmek için ne mümkünse yapılacaktır. Kendisinin bu işten dolayı stüdyonun her masrafı ve zararı Alman hükümetince karşılanacaktır."*[388] Münir Hayri aldığı eğitimin ardından rejisörlük diplomalarıyla geri dönünce Atatürk, ***"Şimdi senaryoyu***

386 Egeli, age., s. 85, 86.
387 Karakuş, agm., s. 103.
388 Egeli, age., s. 86.

bir daha gözden geçirelim,*" diyerek senaryoya "Düzeltmelerden sonra iyi bir film olur***" diye not düşmüştür. Atatürk son kez gözden geçirdiği senaryonun sonuna da şu notu düşmüştür: "***Bu senaryonun ruhuna sadık kalınması elzemdir.***"[389] Sonunda çekim aşamasına gelinmiştir. Kenan Bey, Atatürk'ün bazı sahnelerini filme almaya başlamıştır. Ancak o günlerde Atatürk'ün hastalanıp ölmesi nedeniyle film çekilememiştir.[390]

T.B.M.M.

Atatürk'ün Direktifi
1. Münir Hayri filmi çevirme işi ile bizzat meşgul olacaktır.
2. Hemen Almanya'ya gidecek, senaryomuzu işleyecektir.
Hasan Rıza gereken masrafları benden karşılayacak.
Kemal

389 age., s. 86.
390 age., s. 86.

Atatürk'ün Münir Hayri Egeli ile birlikte yazdığı "***Ben Bir İnkılâp Çocuğuyum***" adlı film senaryosu bugün Ankara'da **Milli Kütüphane**'nin kapalı kasalarından birinde durmaktadır. 2008'de araştırmacı İlknur Güntürkün Kalıpçı ve genç yönetmen Biray Dalkıran'ın bu filmi çekmek istediklerine yönelik basında bazı yazılar çıkmıştır. 13 Nisan 2008 tarihli *Star* gazetesinin haberine göre "*Filmin ekibi geçen hafta senaryonun orijinalini bulmak üzere Ankara'ya Mili Kütüphane'ye gitti. Onlara Milli Kütüphane Başkanı Tuncel Acar yardımcı oldu. Kütüphanede bulunan kasada Atatürk ile ilgili belgeleri sakladıklarını, ekibe de belgelerin dijital kopyasını gösterdiklerini söyleyen Acar, 'Ancak senaryonun orijinali bizde değil,' diyor. Film ekibi şimdi Çankaya Köşkü ve Anıtkabir'den gelecek yanıtı bekliyor...*"[391]

Ancak söz konusu proje henüz düşünceden uygulamaya geçirilememiştir.

* * *

Özetlemek gerekirse:

Atatürk'ün doğrudan katkılarıyla yazılan operalar, tiyatrolar şunlardır: "Özsoy", "*Bayönder*", "*Taşbebek*", "*Bir Ülkü Yolu*", "*Akın*", "*Özyurt*", "*Kahraman*", "*Mavi Yıldırım*", "*Timurlenk*".

Atatürk'ün doğrudan katkılarıyla yazılan, hazırlanan filmler şunlardır: "*Bir Millet Uyanıyor*", "*Zafer Yolunda*", "*İstiklal*", "*Türkiye'nin Kalbi Ankara*", "*Ben Bir İnkılâp Çocuğuyum*".[392]

Sinema Seyircisi Olarak Atatürk

Atatürk aynı zamanda iyi bir sinema seyircisidir. Bir taraftan devrimleriyle genç Türkiye Cumhuriyeti'ni kurarken, diğer taraftan devrimlerini yerleştirme sürecinde bizzat halka örnek olmaya çalışmıştır. Toplumun ilgi göstermesini istediği konulara herkesten önce o ilgi göstermiştir. Özellikle kültür ve sanata

---

391 Hale Ceylan Barlas, "*Atatürk Kendi Senaryosunda Bilinmeyen Aşklarını Anlatmış*", Star Pazar eki, 13 Nisan 2008, s. 9.

392 Bunlardan "*İstiklal*" ve "*Ben Bir İnkılâp Çocuğuyum*" proje aşamasında kalmış, çekilememiştir.

ilgiyi artırmak için **tiyatroya, operaya, konsere, müzeye** ve **sinemaya** gitmiştir. Böylece kendisini takip eden halkın da buralara gitmesini, sanata ilgi göstermesini planlamıştır.

Atatürk, 1931'de çekilen ilk sesli Türk filmi ***"İstanbul Sokaklarında"***yı sinemada izlemiştir. ***"Şarlo İdama Mahkûm"*** adlı filmi de İkiçeşmelik'teki Ankara Sineması'nda seyretmiştir. O gün Atatürk'ü görmek için gelen, ancak içeri alınmayan kadınların içeri alınmasını emrederek Türk kadınının sosyal-kültürel hayata katılmasına ne kadar önem verdiğini göstermiştir. Atatürk'ün sinema ziyaretleri yalnızca Ankara sinemalarıyla sınırlı değildir. Elhamra Sineması'nda da birçok kez film seyretmiştir.[393]

İşte birkaç örnek daha:

21 Ağustos 1927'de Dolmabahçe Sarayı'nda Türk Tayyare Cemiyeti'nce hazırlanan Kurtuluş Savaşı'yla ilgili bir filmi izlemiştir.[394]

16 Ağustos 1929'da, akşam Dolmabahçe Sarayı'nda Ferit İbrahim Bey tarafından Gazi Orman Çiftliği'nde çekilen bir filmi seyretmiştir.[395]

3 Aralık 1930'da Fox Film Şirketi'nin Ankara Gazi Orman Çiftliği'nde çektiği ve kendisinin de Amerikan milletine bir demeç verdiği filmi Elhamra Sineması'nda izlemiştir.[396]

30 Ocak 1931'de, akşam İzmir Elhamra Sineması'nda halk arasında film izlemiştir.

8 Kasım 1931'de, 12 Kasım 1931'de, 14 Kasım 1931'de, 22 Kasım 1931'de, 25 Aralık 1931'de ve 3 Ocak 1932'de saat 18.30'da Yeni Sinema'da film izlemiştir.

2 Mart 1933'te, 8 Mart 1933'te, 10 Mart 1933'te, 16 Mart 1933'te, 17 Mart 1933'te, 28 Mart 1933'te ve 7 Nisan 1933'te gece Çankaya'da film izlemiştir.[397]

---

393 Karakuş, agm., s. 103.
394 Kocatürk, age., s. 405.
395 age., s. 420.
396 age., s. 436.
397 age., s. 436, 440, 450, 451, 453, 475, 476, 477.

1930'ların koşullarında, onca işinin arasında bazen iki gece üst üste film izlemiş ve bazı aylar birkaç hafta üst üste sinemaya gitmiş olması, Atatürk'ün iyi bir sinema seyircisi olduğunu göstermektedir.

* * *

Atatürk nasıl ki müzik çalışmalarıyla Türk Halk Müziği'nden beslenen Batı tekniğiyle işlenen **Ulusal Türk Müziği** yaratmak istemiş ise; tiyatro-opera-sinema çalışmalarıyla da Türk tarihinden, Türk kültüründen beslenen, Batı tekniğiyle işlenen **Ulusal Türk Tiyatrosu-Operası-Sineması** yaratmak istemiştir. Hep söylediği gibi ulusal kültürü işleyip çağdaş/evrensel uygarlığa (kendi ifadesiyle tek uygarlığa) katkıda bulunmak istemiştir.

EDEBİYAT

Atatürk'ün en çok önem verdiği sanat dallarından biridir edebiyat. Daha önce anlattığım gibi, Atatürk gençliğinde edebiyata merak salmış; şiir yazmış ve yerli, yabancı çok sayıda edebiyatçının kitabını/romanını okumuştur. Çok okuyan **Atatürk**'ün cephede okuduğu kitaplar arasında **aşk romanları** da vardır. Örneğin Çanakkale'den bir arkadaşına yazdığı mektupta, cephede her gün kan ve ölüm görmekten "karakterinin sertleştiğini" belirtip arkadaşından "aşk romanları" istemiştir. Yine Büyük Taarruz'dan önce ***"Çalıkuşu"*** romanını okumuştur.[398] 1916'da Doğu Cephesi'nde komutanken tuttuğu not defterine Tevfik Fikret'in ***"Rübab-ı Şikeste"***sini ve Mehmet Emin'in ***"Türkçe Şiirler"***ini okuyup karşılaştırdığını yazmıştır.[399]

Atatürk, I. İnönü Savaşı hakkında TBMM'de yaptığı konuşmada Nâmık Kemal'in ***"Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini / Yok mudur kurtaracak bahtı kara maderini"*** dizelerini, ***"Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini / Bulunur kurtaracak bahtı kara maderini"*** şeklinde cevaplamıştır.[400]

398 Borak, **Atatürk ve Edebiyat,** s. 157.
399 Şükrü Tezer, **Atatürk'ün Hatıra Defteri,** Ankara, 1972, s. 86.
400 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** C I, 2. bas., Ankara, 1961, s. 154.

Atatürk'ün çok az bilinen özelliklerinden biri, onun edebiyat tutkusudur. Okuduğu romanlar/kitaplar dışında yazdıklarıyla (kitapları ve yazılarıyla) da hep edebiyatla iç içedir. O sadece iyi bir edebiyat okuru değil, aynı zamanda edebi duyarlılığa sahip çok iyi de bir yazardır. Atatürk gençliğinde dergilerde, Kurtuluş Savaşı yıllarında ***Hâkimiyeti Milliye*** gazetesinde ve Cumhuriyet döneminde ***Ulus*** gazetesinde yazdığı imzalı/imzasız yazıların yanı sıra, hayatı boyunca hem askerlikle ilgili hem de çok farklı konularda kitaplar yazmıştır. *"Nutuk"*, *"Vatandaş İçin Medeni Bilgiler"*, *"Geometri Kılavuzu"*, *"Tarih II-Orta Zamanlar" (Bazı bölümleri)*, *"Takımın Muharebe Talimi"*, *"Zabit ve Kumandan ile Hasbıhal"*... bunlardan sadece birkaçıdır.

Atatürk'e Göre Edebiyat

Atatürk tüm hayatı boyunca edebiyatla ve edebiyatçılarla diyalog halindedir. Onun kültür devriminin en önemli ayaklarından biri de edebiyattır. **Afet İnan**'dan öğrendiğimize göre, 1937'de edebiyat konulu bir sohbet sırasında, edebiyat hakkında özetle şunları söylemiştir:

Güzel sanatlardan olan edebiyat, etkili söz söyleme ve yazma sanatıdır. Edebiyat en etkili anlatım ve eğitim araçlarından biridir. Türk çocukları yaradılışlarından gelen dikkat ve itinaya göre eğitilmeli ve zekâlarını açıp, yayıp genişletmeleri onlara öğretilmelidir. Ve bu çocuklarımız doğal ve olduğu gibi kendilerini ifade etmeye alıştırılmalıdır.

Atatürk'e göre, *"Bunlar yapılınca netice şu olacaktır: Türk çocuğu konuşurken, onun beyan ve anlatış tarzı, Türk çocuğu yazarken onun ifade üslubu, kendisini dinleyenleri onun yürüdüğü yolda götürebilecek. Bu kabiliyeti sayesinde Türk çocuğu kendisini dinleyen veya yazısını okuyanları peşine takarak yüksek Türk ülküsünü iletebilecek, ulaştırabilecektir.*

Bu edebiyat telakkisi (anlayışı), böyle bir edebiyat tedrisi (eğitimi) sayesindedir ki edebiyat medlulünden (kavramından) anlaşılan gayeye varmak mümkün olabilir."[401]

401 Afet İnan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, s. 393-395.

Atatürk'ün Manzum Eserleri

Daha önce bu kitabın opera, tiyatro ve sinema bölümlerinde **Atatürk**'ün bazı manzum eserlerinden söz etmiştim: *"Özsoy"*, *"Taşbebek"*, *"Bayönder"*, *"Bir Ülkü Yolu"*, adlı eserlerin konularını belirleyen, hatta bazılarının sözlerini yazan ve düzeltmelerini yapan Atatürk, ***"Tuna Manzumesi"*** ve ***"Derviş Paşa Mersiyesi"***nin de sözlerini yazmıştır.

Tuna Manzumesi

Atatürk 1932 Ekimi'nin ortalarında, Vali Konağı'ndaki bir sünnet düğününde, sohbet sırasında edebiyat öğretmeni **İsmail Habib Sevük**'e, "İçinde Arapça ve Acemce olmayan öz Türkçe bir konuşma yazmasını" önermiştir. İsmail Habib Sevük de genç şairlerden birinin **Tuna** konulu şiirinin bazı sözcüklerini değiştirerek şöyle öz Türkçe biçime sokmuştur:

"Yelesi kabarmış atlarla değil
Kötü bir trenle geçtim Tuna'dan
Tuna'dan döneli bizim ordular
Akmıyor yerinde duruyor sular."

Ancak Atatürk bu şiiri beğenmemiştir: ***"Bak Habib, darılmaca marılmaca yok; bu şiir olmamış."***

"Evet efendimiz, olmamış."

"Yoksa bu şiir senin değil mi?"

"Hayır efendimiz."

Atatürk gülerek, ***"Buna ayrıca memnun oldum!"*** dedikten sonra biraz durmuş, kadehinden bir yudum almış ve mavi bakışlarını İsmail Habib Sevük'e çevirerek: ***"Al eline kalemi; Tuna'yı ben dikte edeceğim,"*** demiştir.

Ve başlamıştır ağır ağır dikte etmeye. Oracıkta o anda söylediği sözlerden oluşan dörtlükler "nazım şeklinde, nazımla nesir arası, bazı mısralar aruza bile uygun düşen, kafiyeler, bazen tam bazen yarım, bazen serbest ve kafiyesiz bir tarzdadır."

Dikte işi bittikten sonra Atatürk:

"Bunların şimdi veznine, kafiyesine filan bakma; onları

sen bir şekle koy. Ben yalnız iki fikri dikte ettirdim," demiş ve sözlerini şöyle sürdürmüştür:

"Sen bunu yarın akşama kadar eser yapacaksın."

Bu istek üzerine İsmail Habib Sevük, ana fikre ve üsluba hiç dokunmadan bazı küçük müdahalelerle ***"Tuna Üstündeki Ses"*** adlı şiiri ortaya çıkarmıştır:

"Gafil hangi üç asır hangi beş asır
Tuna yalıları Türk diyarıdır.
Ne vakitten beridir diyemem bilmem
Bilinen tarihler bilemez bunu

Onun söylenmesi asıl tarihe kaldı
Odur söyleyecek doğrulukları
Dinleyin sesini asıl tarihin
İğri tarihi gömüp doğru tarihe gidin!

Nehirlerdir Türk'ün şaşmaz mühendisleri
Her nehir Türk'ü bilir ve Türk bilir her nehri,
Tuna'nın da kıyısından gitti eski Türk
Geçti eski Türk Tuna'yı da yararak,

Kaç defa? Hangi defa? Sormayınız nafile,
Bilmez tarihler bile
Tarih güdük, sökün büyük
Sayılmaz sayılmaz bu sökün,

Tuna'nın üstü Tuna'nın altı
Olmuştur daima Türk'ün vatanı
Tuna'ya ruh oldu, Tuna'da yatan Türk

Tuna yalnız vatan değil yeni vatanlara
Türk'ü götüren eski bir yoldur Tuna.
Türk o yolla gitti Batı eline
Orda rastladı bin bir ellere.

Hepsini yapmak istedi adam
Gerçi çok muvaffak oldu çabalayışta
Fakat kendisi çekildi Alpler üstüne
Oradan bakmak istedi beşer üstüne.

Gördüğü manzara garipti onun
Çok insanım diyenler adam olmuştu
Alpler tepesinde Türk'üm diyenler
Adam olmayanlara hayret ettiler.

Onlar biziz, biz onlarız
Onlara bağırdan bağırarak taparız.

Türkler atlarına taparlar,
Onlar biziz, biz onlar
Doğu'dan gelen biz, Batı'da yine biz,
Nerde olsa ne olsa kendimizi biliriz."[402]

Dikkatinizi çekmiştir! Atatürk tıpkı ***"Özsoy"***, ***"Taşbebek"***, ***"Bayönder"***, ***"Bir Ülkü Yolu"*** vb. opera ve tiyatro eserlerinde olduğu gibi bu ***"Tuna Üstündeki Ses"*** adlı manzumesinde de **Türk tarihinden, Türk kültüründen** söz etmiştir. Hep yaptığı gibi Türk Tarih Tezi'ni yine sanatla anlatmak istemiştir. Atatürk böylece, aslında Türk tarihinden ve Türk kültüründen beslenen opera, tiyatro, sinema eserleri ve şiirlerle adeta **çağdaş bir Türk mitolojisi** yaratma peşindedir. Nasıl ki yüzyıllardır antik Yunan tarihinden ve kültüründen beslenen Batılı sanatçılar, Yunan mitolojisini yeniden yorumlayıp çağdaş sanata konu etmişler ise, Atatürk de Türk sanatçıların eski Türk tarihinden ve Türk kültüründen beslenerek Türk mitolojisini yeniden yorumlayıp, çağdaş sanata konu etmelerini istemiştir. Bu konuda da hep kendisi öncü olmuştur. Bu aslında Akl-ı Kemal'in **"Türk Tarih Tezi'ni Sanatla Anlatma Projesi"**dir.

402 Borak, age., s. 44-48.

Derviş Paşa Mersiyesi

Atatürk'ün dikte ettirdiği manzum eserlerinden biri de *"Derviş Paşa Mersiyesi"*dir. Divan edebiyatında ölen kişinin ardından duyulan acıyı ve üzüntüyü dile getirmek, onun üstün yanlarını anlatmak için yazılan şiirlerin genel adı mersiyedir. Arapça mersiye sözcüğünün halk dilindeki adı "ağıt", İslam öncesi Türk edebiyatındaki adı ise "sagu"dur.

Atatürk çok sevdiği **Şükrü Naili Paşa**'nın Edirne'nin Kurtuluş Bayramı'nda geçirdiği bir kriz sonucunda ölmesinden[403] on beş gün kadar sonra bu sefer de çok sevdiği **Derviş Paşa**'nın ölüm haberini almıştır. Peşi sıra meydana gelen bu iki ölüme de çok üzülen Atatürk, ruhunun derinliklerinden gelen duygularla Şükrü Naili Paşa'nın mezarının başında **Yasin Suresi**'ni, Derviş Paşa'nın mezarının başında ise **kendi yazdığı bir mersiyeyi** okutmuştur.

Ayrıntıları, bu olayların bir numaralı tanığı **Hafız Yaşar Okur**'dan dinleyelim:

"Atatürk hassastı. Bunu birçok vesileler gördük. Bazı olaylar karşısında gözlerinin yaşardığına çok defa şahit olduk. Bu konuda bir hatıramı daha nakledeyim size:

Atam Ankara'dan İstanbul'a gelmişti. O günlerde Edirne'deki merasim esnasında Şükrü Naili Paşa vefat etmişti. Bu haberi duyar duymaz çok üzüldüler. Bu üzüntü bütün saraya sirayet etmişti. Bir matem havası esiyordu. O akşam beni yalnız olarak huzurlarına kabul ettiler:

'Saz filan istemiyorum,' dediler. ***'Çok üzüntülüyüm bu akşam. Şükrü Naili Paşa seni de çok severdi. Yarın kabrinin başında bir Yasin oku.'***

O akşam hep Şükrü Naili Paşa'nın meziyetlerinden bahsetti. Anlatırken sesi titriyordu.

Ertesi gün Beyazıt Camii'nde kılınan öğle namazından sonra muazzam bir cemaatle Edirnekapı Şehitliği'ne gidildi. ***Yüksek sesle Yasin Suresi'ni okudum.*** *Atamın emirlerini yerine getirdim.*

---

403 Şükrü Naili Gökberg, 26 Kasım 1936 tarihinde ölmüştür.

O akşam sarayda huzurlarına girdiğim zaman dini merasim hakkında izahat verdim.

***'Kabrin başında okuduğun gibi burada da Yasin Suresi'ni oku bakalım,'** buyurdular.*

***Sureyi yine gözleri yaşararak nihayetine kadar dinlediler.** O akşam da saz heyetini istemediler ve erkenden yemeklerini getirttiler.*

Ertesi sabah Yalova'ya teşrif ettiler. Bir hafta sonra döndükleri zaman, bu sefer de huzurlarına çıktığımda çok üzüntülü idiler:

***'Al kâğıt kalem... Söylediklerimi not et,'** diye emir buyurdular. Hemen o anda söyledikleri şu sözleri tespit ettim:*

'Büyük Türk ordusu
Büyük bir kahramanını toprağa veriyor
Ulu Türk milleti
Değerli bir evladını toprağa veriyor.
Toprak!
Bu değerliyi koynuna almaktan zevk mi duyuyorsun?
Bize dersin ki
Bu kıymetliniz bağrımda
Açacaktır kahraman çiçekleri
Sükûn buluruz
Ancak o zaman
Gözlerimizin yaşı seni sular.'

*Dikte ettirdikleri bitince şu emri verdiler: **'Şimdi kütüphaneye gidiniz, bu güfteyi mersiye şeklinde besteleyip bana getiriniz.'***

Güfteyi pek kısa bir zamanda besteledim. Huzurlarında okudum. Çok memnun ve mütehassis oldular. Birkaç defa tekrar ettirdikten sonra:

***'Bu mersiyeyi yarın Milli Müdafaa Müsteşarı Derviş Paşa'nın kabrine koyunuz,'** diye emrettiler. Ertesi günü Derviş Paşa'nın cenazesi büyük merasimle Maçka Mezarlığı'na götürüldü. Merasim sırasında mersiyeyi segâh makamında okudum. Gözlerimizin yaşı toprağı suladı ve ancak o zaman sükûn bulduk."*[404]

---

404 Hafız Yaşar Okur, **Atatürk'le On Beş Yıl Dini Hatıralar**, İstanbul, 1962, s. 33-35.

Hafız Yaşar Okur, *"Atatürk'le On Beş Yıl Dini Hatıralar"* adlı kitabında anlattığı bu konuyu, arkadaşı Sadi Borak'a da anlatmıştır. Borak da *"Atatürk ve Edebiyat"* adlı kitabında *"Atatürk'ün Dikte Ettiği Mersiye"* başlığı altında bu konuya yer vermiştir.[405]

Atatürk'ün yazdığı mersiyeyi, mersiyeden çok Türkçe "ağıt" veya "sagu" olarak adlandırmak gerekir, çünkü Arapça ve Farsça sözcüklerin yoğunluğundan genelde dili oldukça ağır olan mersiyelerin aksine, **Atatürk'ün mersiyesi** son derece anlaşılır bir dille Türkçe yazılmıştır.

Sonuç olarak **Akl-ı Kemal**, opera, tiyatro, senaryo yanında şiir ve mersiye de yazmıştır.

Cumhuriyet Edebiyatı

Genç Cumhuriyet, Osmanlı'nın son zamanlarında başlayan "Yeni Lisan" hareketinin izinde Divan edebiyatına karşı dilde özleşmenin, halk diline dönüşün mücadelesini vermiştir. Harf Devrimi, Dil Devrimi, Türk Dil Tezi ve Dil Kurultayları ile Arapçanın ve Farsçanın baskısından kurtarılan; tarama ve derleme çalışmalarıyla halk diliyle beslenen, kökleri Sümerlere kadar uzanan arı, duru ve köklü bir Türkçe yaratılmak istenmiştir. Cumhuriyet edebiyatının bu öz Türkçeye dayanması ve bu Türkçeyi geliştirmesi amaçlanmıştır.

Genç Cumhuriyet **Türk halk edebiyatını** geliştirmeye çalışmıştır. Bu kapsamda CHP, yetişkinler için ***"Büyük Memleket Hikâyeleri"*** adıyla roman, gençlere yönelik de hikâye yarışmaları düzenlemiştir. ***Ülkü*** dergisinde duyurulan yarışma jürisinde şu isimler vardır: **Hasan Ali Yücel, Falih Rıfkı Atay, Halil Vedat Fıratlı, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Ahmet Kutsi Tecer** ve **Mustafa Nihat Özon.**[406]

Cumhuriyet edebiyatı, Kurtuluş Savaşı sonrasında ulusal bilincin yaratılmasında etkili olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yılların-

405 Borak, **age.**, s. 54, 55.
406 Gümüşoğlu, **age.**, s. 359.

da **Yahya Kemal** ve **Falih Rıfkı** kurtuluşun coşkusunu anlatmış, **Yakup Kadri** işgalin acılarından söz etmiştir.

Cumhuriyet edebiyata gerçekçilik, ulusallık, arı bir dil ve özgürlük getirmiştir.

Türkiye'de edebiyatın yaygınlaştırılmasında **Halkevlerinin** ve **Köy Enstitülerinin** etkisi büyüktür.

Genç Cumhuriyet, halkın katkısıyla **halk edebiyatının** gelişmesini sağlamıştır. Bu gelişmede Halkevlerinin büyük katkısı vardır. ***Ülkü*** başta olmak üzere **Halkevi dergilerinde** öğretmen, doktor, veteriner, tarihçi, edebiyatçı, halkbilim araştırmacıları, halk ozanları vb. her kesimden halkın yazılarına yer verilmiştir. Halkevi dergilerinden birinde yazarlık yapan **Ceyhun Atuf Kansu**'ya kulak verelim: *"Benim gençliğim Halkevlerinin havasında yoğruldu. İlk basılı yazılarımdan biri* ***Sinop Halkevi dergisi*** *olan 'Dranas'ta çıktı. Birçok dergileri okur, yazı yazmak ateşi ile tutuşurdum. İlk yazılarımdan birini 'Dranas' dergisine yolladım. Orada yayımlandığını görünce günlerce mutluluktan uçayazdım. Sonra Halkevlerinin ana dergisi 'Ülkü'de şiirlerim, yazılarım çıktı. Halkevleri, benim yazı ve şiir yaşantımın okulu oldular."*[407]

Ceyhun Atuf Kansu gibi **Âşık Veysel** ve **Mehmet Başaran'ın** da ilk şiirleri *Ülkü* dergisinde yayımlanmıştır.[408]

1930 ve 1940'larda Halkevlerinin yayın organı *Ülkü* dergisinde yazdıkları yazılarla tanınan, ünlenen bazı Türk edebiyatçıları ve fikir adamları şunlardır:

Nusret Kemal Köymen, M. Fuat Köprülü, Şevket Aziz Kansu, İsmail Hakkı Tonguç, Behçet Kemal Çağlar, Fevziye Abdullah, Ahmet Adnan Saygun, Ömer Lütfi Barkan, Pertev N. Boratav, Elif Naci, Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif, Hilmi Ziya Ülken, Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, Ahmet Hamdi Tanpınar, Yusuf Ziya Ortaç, Ceyhun Atuf Kansu, Mesut Cemil, Malik Aksel, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Arif Kaptan, İlhan Başgöz, Yavuz Abadan, Mehmet Başaran, Enver Gökçe, Âşık Veysel...[409]

---

407 Ceyhun Atuf Kansu, "*Halkevlerinin Kaynağı*", Mülkiye, XXV, 227, Nisan, 2001, s.243; Gümüşoğlu, age., s. 149.

408 Gümüşoğlu, age., s. 149.

409 age., s. 157, 158.

Köy Enstitüleri, Anadolu'yu ve köyü, bütün gerçekliğiyle anlatan yazarlar yetiştirmiştir. Edebiyat tarihimize ***"Köy Edebiyatı"*** diye geçen akımın öncüleri Köy Enstitülerinden yetişmiştir. **Mahmut Makal**'ın 1950'de köy notlarını içeren *"Bizim Köy"* adlı kitabının yayımlanmasıyla, **Fakir Baykurt** ve **Talip Apaydın** gibi yazarların eserleriyle köye ve köy hayatına ilgi daha da artmıştır.

Cumhuriyet, edebiyatın gelişmesi için sadece Halkevlerinden, Köy Enstitülerinden yararlanmakla yetinmemiş, ayrıca **Halk Hatipleri** ve **Halk Kürsüleri** uygulamasını da başlatmıştır.[410] CHP, 1931'de aldığı bir kararla **Halk Hatipleri Teşkilatı**'nı kurmuştur. Teşkilatın amacı, halk hatipleri aracılığıyla halka Cumhuriyet ideolojisini anlatmaktır. [411]

CHP 1935'te de "Halkın en çok toplanacağı alanlarda" **Halk Kürsüleri** kurulmasına karar vermiştir.[412]

Nusret Köymen bir yazısında, Halk Hatipliğinden şöyle söz etmiştir: *"Söz hünerinde usta insanların imtiyazı olmaktan, bir zümre işi olmaktan çıktı; halk konuşmağa başladı. Sazını kahveye asan halk şairi kürsüye çıktı. Milletin kaynayan gönlünü şakıdı. Heybesini hana bırakan köylü halk kürsüsünde köyün ve köylünün Cumhuriyet nimetlerine olan övgüsünü çağladı. İstibdadı yaşamış ak saçlı, o devrin hüsranlarını ağladı. Cumhuriyet'in her yıldönümünde canlı söz bir yaş daha büyüyor. Büyüdükçe sihirli bir cereyan gibi bütün yurdu sarıyor. Ümmet millet oluyor..."*[413]

Yahya Kemal'in bir yazısında belirttiği gibi ***"Türk edebiyatı eski edebiyatta yoktur."***[414] Çünkü Türk edebiyatı Cumhuriyet'le başlamıştır.

---

410 Bu uygulamanın **1908 II. Meşrutiyet** dönemindeki **Halk Kürsüleri** uygulamasından esinlenmiş olma ihtimali yüksektir. Özellikle Meşrutiyet'in ilan edildiği günlerde sokak başlarında kurulan halk kürsülerinde insanlar içlerinden geldiği gibi, "özgürce" düşüncelerini dile getirmiştir.

411 "*CHP Halk Hatipleri Teşkilatı*" **Hâkimiyet-i Milliye**, Ankara, 1932, Gümüşoğlu, **age.**, s. 155, dipnot 252.

412 **1935 Cumhuriyet'in İlanı Yıldönümünde Kurulacak Halk Kürsüleri Örneği**, İstanbul, 1935; Gümüşoğlu, **age.**, s. 155, dipnot 252.

413 Nusret Köymen, "*Canlı Söz*", **Ülkü** 11, 1 Mart 1942, s. 12; Gümüşoğlu, **age.**, s. 179.

414 "*Edebiyat Cumhuriyeti*", **Hürriyet 75. Yıl Özel Eki**, 29 Ekim 1998, s. 25.

Cumhuriyet, Arapça, Farsça ve Fransızcanın istilasına uğramış, ağdalı ve sadece saray çevresinde karşılık bulan Osmanlı'nın halktan kopuk **Divan Edebiyatı'nın** yerine arı, duru bir Türkçeyle yazılmış ve halkın bağrından, köyden doğmuş **Halk Edebiyatı** yaratmıştır.

Cumhuriyet edebiyatının bazı anıt isimleri ve eserleri şunlardır:

1. Yahya Kemal Beyatlı, *"Eski Şiirin Rüzgârıyla"*
2. Reşat Nuri Güntekin, *"Çalıkuşu"*
3. Yaşar Kemal, *"İnce Memed"*
4. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *"Ankara"*
5. Cahit Sıtkı Tarancı, *"35 Yaş"*
6. Orhan Veli-Melih Cevdet-Oktay Rifat, *"Garip"*
7. Orhan Kemal, *"Bereketli Topraklar Üzerinde"*
8. Kemal Tahir, *"Devlet Ana"*
9. Fazıl Hüsnü Dağlarca, *"Çocuk ve Allah"*
10. Sait Faik Abasıyanık, *"Semaver"*
11. Sabahattin Ali, *"Kürk Mantolu Madonna"*
12. Ahmet Arif, *"Hasretinden Prangalar Eskittim"*
13. Behçet Necatigil, *"Evler"*
14. Halide Edib Adıvar, *"Türk'ün Ateşle İmtihanı"*
15. Adalet Ağaoğlu, *"Bir Düğün Gecesi"*
16. Falih Rıfkı Atay, *"Zeytindağı"*
17. Aziz Nesin, *"Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz"*
18. Nâzım Hikmet, *"Kuvayı Milliye Destanı"*
19. Orhan Pamuk, *"Kara Kitap"*
20. Edip Cansever, *"Yerçekimli Karanfil"*
21. Cemal Süreyya, *"Üvercinka"*
22. Fakir Baykurt, *"Yılanların Öcü"*
23. Rıfat Ilgaz, *"Hababam Sınıfı"*
24. Oğuz Atay, *"Tutunamayanlar"*
25. Yusuf Atılgan, *"Aylak Adam"*
26. Necip Fazıl Kısakürek, *"Kaldırımlar"*
27. Attilâ İlhan, *"Sisler Bulvarı"*

Ve daha niceleri...

* * *

1950'lerde **Halkevlerinin** ve **Köy Enstitülerinin** kapatılması, bunların yerine **İmam Hatiplerin** açılması, Atatürk'ün Dil Devrimi'nin yok edilmesi ve öz Türkçenin "dilin fakirleşmesi" olarak görülüp tıpkı Osmanlı döneminde olduğu gibi Türkçeye bolca Arapça ve Farsça hatta İngilizce, Fransızca sözcük boca ederek dilin "zenginleşeceğinin" iddia edilmesi sonunda başlayan **dilde yozlaşma,** 60 yıl sonra öyle bir noktaya gelmiştir ki bugün Türkçemiz yabancı dillerden geçen sözcüklerle kuşatılmıştır.

Bugünün **İskender Pala** gibi *"Yeni Osmanlıcı"* edebiyatçıları Divan Edebiyatı'na övgüler dizip, eserlerinde bolca Arapça, Farsça sözcük kullanmayı, "Türkçeye hizmet etmek" olarak adlandırmaktadırlar. Ancak bunların kullandıkları dil, yüzyıl önce Refik Halid Karayların, Reşat Nuri Güntekinlerin kullandığı dilin çok gerisinde, ağdalı ve halktan kopuk bir dildir.

Sarı Zeybek

Şubat 1938... Bursa Çelik Palas Oteli...

Selahattin Pınar'ın tambura dokunmasıyla müzik başlar. Birkaç şarkıdan sonra bir orkestra gelir. Dans gösterilerinin ardından Atatürk ayağa kalkar:

"Bursalıları beklemekteyim," diyerek Çelik Palas'tan çıkıp otomobille belediyeye gider. Basamakları ikişer üçer atlayarak ikinci kata çıkar. Bursalılar da onu ikinci kattaki holde beklemektedir. Hanımlar tuvaletli, erkekler siyah takım elbiselidir. Atatürk'ün hastalığının kulaktan kulağa yayıldığı günlerdir. Oysaki Atatürk çok enerjiktir. Önce herkesi kibarca selamladıktan sonra kolunu valinin eşine uzatır ve kol kola büyük salona girerler. Ege Vapuru'nun orkestrası İstiklal Marşı'nı çalar. Kısa bir aradan sonra ağır tempolu bir valsa geçer. Salonun etrafında koltuklar, masalar vardır, ortası ise pist olarak açık bırakılmıştır. Herkes yerleşirken Atatürk, bir genç hanımın önünde eğilerek onu dansa kaldırır. Dokuz ay sonra hayatını kaybedecek olan

Atatürk büyük bir ustalıkla vals yapar. Vals bittikten sonra salonda büyük bir alkış tufanı kopar. Atatürk'ün yerine oturacağını sananlar yanılırlar: Atatürk bu sefer başka bir bayanla dans eder. Herkesi de piste davet eder. Herkes dansa eşlik eder. Saat gece bir olmuştur, ama Atatürk durup dinlenmemiştir. Çevik adımlarla orkestranın olduğu yere gelerek orkestra şefine, *"Zeybek"* diye seslenir. Şef çalmaya başlayınca Atatürk, *"O değil. Sarı Zeybek,"* diye düzeltir.

Ve sonra pistin orta yerine doğru gelip dimdik, bacaklar gergin, kollar açık kıpırdamadan durur. Salonda büyük bir sessizlik vardır. Orkestradan müzik yükselir yükselmez Afyon Ovası'na atlayacakmışçasına kahraman, kendinden emin ve yiğit figürlerle Sarı Zeybek oynamaya başlar. Dizlerini yere vururken ölüme meydan okur gibidir.[415]

Musiki ve Sanat Projesi'nin başmimarı Atatürk o gece milletine, ulusal ve evrensel musikiye ve kadın erkek el ele yürüyen çağdaş topluma verdiği önemi bizzat uygulamalı olarak son kez göstermiştir.

---

415 Turgut Özakman, **Cumhuriyet-Türk Mucizesi**, 2. Kitap, 22. bas., Ankara, 2010, s. 618, 619.

Proje 3

ÇAĞDAŞ ÜNİVERSİTE PROJESİ

"Modern Eğitim"

Atatürk'ün Eğitim ve Kültür Ordusu

"Milli Eğitim Bakanı olmak ve milli kültürü yükseltmeye çalışmak isterim."
Atatürk

Çocukluğunda eski tür eğitim-öğretim verilen Mahalle Mektebi'nde okumayı reddeden Atatürk, diğer eğitim kurumlarına göre çok daha çağdaş eğitim-öğretim verilen askeri okullarda okumuştur.

Atatürk daha çok genç yaşlarından itibaren, Osmanlı'nın en temel sorunlarından birinin eğitim olduğunu görmüştür. Akıl ve bilimden uzak eğitim-öğretim anlayışının toplumsal geriliğimizin temel nedenlerinden biri olduğunu çok erken yaşlarda fark etmiştir.

Atatürk, Kurtuluş Savaşı devam ederken tuttuğu **özel notlarında** eğitim konusuna şöyle yer vermiştir:

"İlim ve maarif lazımdır... İlim ve maarifin merkezi faaliyeti mekteptir... Milleti yetiştirmek için mektepler, darülfünunlar (üniversiteler) tesis eylemek için de aynı mesleği takip edeceğiz. Milletin siyasi ve içtimai hayatında, fikri terbiyesinde her türlü dış etkilere dayanabilmesi için ilmi ve fenni rehber ittihaz edeceğiz."[416]

"Doğal olaylar dışında hiçbir teşebbüs tasavvur etmek lazım değildir. Bu fikirlerin muhtaç olduğu faaliyet merkezi mekteptir. Mektep genç dimağlarda insanlığa hürmeti, vatan

416 A. Mithat İnan, Atatürk'ün Not Defterleri, s. 95, 96.

ve millete muhabbeti, şeref-i istiklale muhabbeti ve istiklal tehlikeye düçar olduğu zaman onu kurtarmak için takibi lazım gelen doğru yolu o öğretir."[417]

"Mektep sayesinde, ilim ve fen sayesinde Türk milleti, Türk sanatı, Türk edebiyatı bütün güzelliği ile kendini gösterecektir. Türk tarihinin ahlaki bir surette eğitimi mektepte olacaktır. Bu da bütün zihinlerde Türklüğe samimiyeti artıracaktır."[418]

Atatürk aynı not defterine *"Maarif Programı"* başlığı altında şunları yazmıştır:

"Bu işlerde en muvafık program milletimizin haliyle içtimai ihtiyacı ile, asrın icabatı ile tamamen mütenasip olandır.

Bizim takip edeceğimiz maarif siyasetinin temeli evvela mevcut cehaleti giderme olmakla beraber, bir taraftan da memleket evladını heyet-i içtimaiyeye ve iktisadiyede fiilen etkili ve verimli olabilmesini sağlayacak uygulamalı usuller takibi sayesinde mümkündür. Erkek ve kız çocuklarımızı aynı tahsil derecelerinden geçirerek heyet-i içtimaiyemize ruh ve kabiliyet-i hayatiye vermek şiddetli ihtiyacındayız. Milletimizin dehasını inkişaf ettirmek ve layık olduğu manevi yüceliğe yükselmesini temin eylemek için yüksek meslekler erbabını yetiştirmek... lazımdır.

Çocuklarımıza ve gençlerimize görmekte olduğu tahsilin her ne olursa olsun her şeyden evvel: Türkiye'nin istiklaline, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve Hükümeti'ne düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir."[419]

26 Mart 1922 tarihli notlarında da yapılacakları sıralarken 2 numaraya *"Maarif, muallimler, kurs"*, 3 numaraya ise *"Medreseler"* notunu düşmüştür.[420]

Görüldüğü gibi Atatürk **okul/eğitim** sözcükleriyle **ilim** sözcüğünü adeta eşanlamlı sözcükler gibi kullanmıştır.

Atatürk, Kurtuluş Savaşı yıllarında zaman zaman **okul ziya-**

---

417 age., s. 96.
418 age., s. 96.
419 age., s. 97.
420 age., s. 113.

retleri yaparak Anadolu'daki eğitim durumunu anlamak istemiştir. Örneğin 20 numaralı not defterine kaydettiğine göre, 1922 yılında **Konya**'da şu okulları ziyaret etmiştir:

Askeri Müessesat (Askeri Kurumlar)

1. İdadi askeri (askeri lise)
2. İmalat-ı Harbiye (savaş gereçleri üretimi)
3. Otomobil parkı ve şoför mektebi
4. Nalbant mektebi ve nal mıhı imalathanesi,

Mülki Müessesat

1. Mektebi Sultanı (normal lise)
2. Darülmuallimin (erkek öğretmen okulu)
3. Darülmuallimat (kız öğretmen okulu)
4. Mekteb-i Sanayi (sanat okulu)[421]

Görülen o ki Atatürk, daha Kurtuluş Savaşı bitmeden, cumhuriyet ilan edilmeden önce kafasının bir köşesinde eğitim sorunlarına çözümler üretmiştir. İlk fırsatta da bu çözümleri uygulamaya başlamıştır.

Bu doğrultuda 6 Mayıs 1920'de TBMM'de ***"Maarif Vekilliği"*** kurulmuştur.[422]

TBMM, 25 Kasım 1920'de aldığı bir kararla öğretmen ve öğrencilerin **askerlik görevlerini ertelemiştir.** Atatürk, askere gitmek isteyen Darülfünun hocası Hamdullah Suphi (Tanrıöver)'e, ***"Biz askere gidecek binlerce kişi buluruz, ama Darülfünun'a ikinci bir Hamdullah Suphi bulamayız,"*** demiştir.

Sakarya Savaşı öncesinde 16–21 Temmuz 1921 tarihleri arasında Ankara'da bir *"Maarif Kongresi"* düzenlenmiştir. Bu kongre, Türkiye'de düzenlenen ilk eğitim kurultayıdır.[423]

Atatürk kongrenin açılış konuşmasında şunları söylemiştir: ***"Sayın bayanlar, baylar... Bizi yaşatmak istemeyenlere karşı yaşamak hakkımızı savunmak amacıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi burada, Ankara'da toplandı. Bugün o Ankara, milli Türkiye'nin milli eğitimini kuracak olan Türkiye Bayan ve***

---

421 age., s. 117, 118.
422 O zaman eğitim işlerine bakan bakanlığa **Kültür Bakanlığı** denilmiştir.
423 Zeki Sarıhan, **1921 Maarif Kongresi**, Ankara, 2009, s. 9.

Bay Öğretmenler Kongresi'nin toplantısına da sahne olmaya kavuşmakla övünmektedir. Yüzyıllarca süren derin bir idari ihmalin devlet yapısında açtığı yaraları sarmak için sarf edilecek çabaların en büyüğünü hiç şüphesiz irfan yolunda esirgemeden göstermemiz gerekir... Ancak geniş ve yeterli koşullara ve araçlara sahip oluncaya kadar geçecek mücadele günlerinde de büyük bir dikkat ve özenle çizilmiş, bir 'ulusal eğitim programı' yapmaya ve bugünkü eğitim örgütümüzü bugünden verimli bir çalışmaya yöneltecek esasları hazırlamaya çalışmalıyız... Bir ulusal eğitim programından söz ederken, eski devrin hurafelerinden ve doğuştan sahip olduğumuz özelliklerle hiç ilgisi olmayan yabancı düşüncelerden, Doğu'dan ve Batı'dan gelebilen bütün etkilerden bütünüyle uzak, ulusal ve tarihsel karakterimize uygun bir kültür kastediyorum. Çünkü milli dehamızın tam gelişmesi ancak böyle bir kültür ile sağlanabilir. Gelişigüzel bir yabancı kültürü, şimdiye kadar izlenen yabancı kültürlerin yıkıcı sonuçlarını tekrar ettirebilir. Kültür zeminle uyumludur. O zemin milletin karakteridir..."[424]

Atatürk'ün 1921 Maarif Kongresi'nden –kongreye kadın öğretmenler de katıldığı için– *"Türkiye Bayan ve Bay Öğretmenler Kongresi"* diye söz etmesi dikkat çekicidir. Bu durum, Atatürk'ün kadın-erkek eşitliğine verdiği önemle birlikte gelecekte **karma eğitime** geçileceğinin de ilk işaretidir. Ancak bu ileri açılım tepki çekmiştir. Kongreye kadın öğretmenlerin de katılması, kongrede çağdaş-ulusal eğitimden söz edilmesi gibi nedenlerden dolayı Meclis'in muhafazakâr milletvekilleri kongreyi düzenleyen Maarif Bakanı Hamdullah Suphi Bey hakkında gensoru önergesi vermiş, bakan güvenoyu almışsa da, aldığı oyu yeterli görmeyerek bakanlıktan ayrılmıştır.[425] Atatürk'ün 1921 Maarif Kongresi'nin açılışında söz ettiği *"Doğu'dan ve Batı'dan gelebilen bütün etkilerden bütünüyle uzak, ulusal ve tarihsel karakterimize uygun"* bir *"ulusal eğitim programı"*'nın ilk ha-

424 age., s. 73.
425 age., s. 146.

zırlıkları 1921 Maarif Kongresi'nde yapılmıştır. Kongrenin aldığı, **Halk mektepleri, meslek okulları** açılması, **köy öğretmeni** yetiştirilmesi, **ilkokul programlarının** düzenlenmesi ve hayatı kolaylaştıran **pratik eğitim** verilmesi gibi kararlar cumhuriyetin ilanından sonra uygulanmıştır.

O günlerde *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde, Maarif Kongresi'nden söz edilen ***"İki Cephe"*** adlı bir başmakalede ***"öğretmenler ordusu"*** ifadesinin kullanılması dikkat çekicidir: ***"Cephelerde kurtuluş ve istiklal ordusu Yunanla mücadele ederken, Ankara'da muallimler (öğretmenler) ordusu cehalete karşı müdafaa programını hazırlamaktadır. Harp ve maarif cephelerinin ikisinde de faaliyet var; milli ordu düşmanı, muallim ordusu cehalet ve karanlığı kovacak. İki himmetin aynı zamanda tecellisi yüce bir tesadüftür..."***[426]

Bu ***"öğretmenler ordusu"*** kavramına Atatürk, ***"eğitim ordusu"*** ve ***"kültür ordusu"*** kavramlarını da ekleyecektir.

Atatürk İzmir'in kurtuluşundan 1.5 ay sonra, 27 Ekim 1922'de Bursa'da, İstanbul'dan gelen kadın-erkek 517 öğretmene şöyle seslenmiştir: ***"İstanbul'dan geliyorsunuz. Hoş geldiniz. İstanbul'daki aydınlık ocaklarının temsilcileri olan yüce topluluğunuz karşısında duyduğum kıvanç sonsuzdur. Şu anda en içten duygularımı izninizle söyleyeyim. İsterim ki çocuk olayım, genç olayım. Sizin aydınlık sınıflarınızda bulunayım. Sizin ellerinizde gelişeyim. Beni siz yetiştiresiniz... Ne yazık ki elde edilemeyecek bir istekte bulunuyorum. Bunun yerine sizden başka bir dilekte bulunacağım: Bugünün çocuklarını yetiştiriniz. Onları yurda, ulusa yararlı insanlar yapınız. Bunu sizden diliyor ve istiyorum. Artık önderimiz bilim ve teknik olacaktır... Hanımefendiler, efendiler! Ordularımızın kazandığı zafer sizin ve eğitim ordusunun zaferi için yalnızca ortam hazırladı. Gerçek zaferi siz kazanacak, yaşatacak ve kesinlikle başarıya ulaştıracaksınız. Ben ve bütün arkadaşlarım sarsılmaz bir inançla sizi izleyeceğiz ve sizin karşılaştığınız engelleri kıracağız..."***

---

426 "*İki Cephe*", Hâkimiyet-i Milliye, 18 Temmuz 1921, s. 1.

Atatürk'ün burada sözünü ettiği *"eğitim ordusu"* kavramı üzerinde durmak gerekir. Silahlı ordular yöneten Atatürk'ün, *"Ordularımızın kazandığı zafer sizin ve eğitim ordusunun zaferi için yalnızca ortam hazırladı. Gerçek zaferi siz kazanacak, yaşatacak ve kesinlikle başarıya ulaştıracaksınız,"* diyerek "eğitim ordularından" ve gerçek zaferin eğitim ordularınca kazanılacağından söz etmesi çok önemlidir.

Atatürk *"eğitim ordusu"* yanında, bir de *"kültür ordusu"* kavramından söz etmiştir. 1923'te yaptığı bir konuşmada şöyle demiştir: *"Memleketimizi, toplumumuzu gerçek hedefe, mutluluğa eriştirmek için iki orduya ihtiyaç vardır: Biri vatanın hayatını kurtaran asker ordusu, diğeri milletin istikbalini yoğuran kültür ordusu. Bu iki ordunun her ikisi de kıymetlidir, yücedir, verimlidir, saygıdeğerdir. Fakat bu iki ordudan hangisi daha kıymetlidir, hangisi diğerine üstün tutulur? Şüphesiz böyle bir tercih yapılamaz; bu iki ordunun ikisi de hayatidir. Yalnız siz, kültür ordusu mensupları, sizlere bağlı olduğunuz ordunun kıymet ve kutsiyetini anlatmak için şunu söyleyeyim ki, sizler ölen ve öldüren birinci orduya niçin öldürüp, niçin öldüğünü öğreten bir ordunun fertlerisiniz."*[427]

Hayatı savaş meydanlarında geçen bir komutan düşünün ki o komutan askeri ordulardan fazla **"eğitim ordusundan"**, **"kültür ordusundan"** söz etsin! İşte o komutan *"Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür,"* diyen **Mustafa Kemal Atatürk**'tür. Atatürk, "eğitim ordusu", "kültür ordusu" diyerek aslında Doğu'nun Batı karşısındaki geri kalmışlık sürecini çok iyi analiz ettiğini göstermiştir. Nitekim Osmanlı tarihi, askeri orduların kazandığı zaferlerle doludur, ancak bu askeri zaferler Osmanlı'nın yıkılıp yok olmasını engelleyememiştir, çünkü Osmanlı, askeri ordular kadar güçlü eğitim ve kültür ordularına sahip olamamıştır. Atatürk'ün deyişiyle, *"Bir millet kültür ordusuna malik olmadıkça, muharebe meydanlarında ne kadar parlak zaferler elde ederse etsin, o zaferlerin sürekli neticeler*

427 Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, s. 127.

vermesi ancak kültür ordusunun varlığına bağlıdır. Bu ikinci ordu olmadan birinci ordunun verimli sonuçları kaybolur."[428] Bu nedenle Atatürk, askeri zaferleri eğitim, ekonomi ve kültür/uygarlık zaferleriyle "taçlandırmak" gerektiğini söylemiştir. Sadece söylemekle de kalmamış, bunun gereğini yapmıştır.

Atatürk'ün eğitim ve kültür ordularının komutanları, ***"yeni nesil sizin eseriniz olacaktır."*** dediği kadın-erkek öğretmenler; askerleri ise Cumhuriyet'i emanet ettiği çocuklar ve gençlerdir.

Gerçek zaferlerin, öğretmenlerin komutan, öğrencilerin asker olduğu **kültür ordularıyla** kazanılacağını gören akıldır **Akl-ı Kemal...**

Atatürk'ün eğitim politikasının başlıca iki amacı vardır:

1. Cehaleti yenmek
2. Türk ulusunu çağdaş uygarlıklar/muasır medeniyetler düzeyine çıkarmak.

Atatürk 1 Mart 1922'de, ***"Bundan sonra takip edeceğimiz yol, cehaletin yok edilmesidir,"*** demiştir. *"Eğitim politikasını böyle bir cümle ile ifade edebilen başka bir eğitimci gösterilemez."*[429] Gerçekten de cehalet zehrinin panzehri akıl ve bilimdir. Atatürk bu nedenle, ***"Tek yol gösterici akıl ve bilimdir,"*** demiştir.

Atatürk "cehalet" derken sadece eğitimsiz kitleleri kastetmemiştir. O eğitimli cahillerin de farkındadır. Örneğin ona göre ***"yarı aydınlar"*** tehlikelidir. Kurtuluş Savaşı yıllarındaki Milli Eğitim bakanlarından birine şöyle demiştir: ***"Sizden Maarif Vekili olarak ricam; çok tehlikeli olan yarı aydını alınız, yukarıya çıkarınız. Tam aydın olarak doğru ahlak ve bilgi ile donatılmış iyi vatandaş olsun. Eğer bunu yapamazsanız, bırakınız. Anadolu köylüsü tertemiz karakteri ve kendi sağduyusu ile olduğu gibi kalsın, o birinciden daha çok bu vatana yararlıdır. Aydınları halk seviyesine indirmekten ziyade bütün halkı eğitimle aydın olarak yetiştirmek lazımdır."***[430]

---

428 age., s. 127.
429 Kalıpçı, age., s. 54.
430 age., s. 54, 55.

Atatürk'ün eğitim ilkeleri de şunlardır: 1. Birlik, 2. Disiplin, 3. Bilimsellik, 4. Laiklik, 5. Millilik, 6. Uygulanabilirlik/İşe dayanıklılık.[431]

Misak-ı Maarif

Atatürk, eğitim konusundaki plan ve projelerini ünlü 1 Mart 1922 tarihli Meclis konuşmasında şöyle dile getirmiştir: ***"Hükümetin en feyizli ve en mühim vazifesi maarif işleridir. Bu işlerde muvaffak olabilmek için öyle bir program takip etmeye mecburuz ki, o program milletimizin bugünkü haliyle, toplumsal, hayati ihtiyacı ile, muhitin şartlarıyla ve asrın icaplarıyla tamamen orantılı ve uyumlu olsun. Bunun için muazzam ve fakat hayali ve mutlak görüşlerden tamamen uzaklaşarak, hakikaten nüfuzlu gözle bakmak ve el ile temas eylemek lazımdır. Teşebbüs edilecek şeyin neden ibaret olduğu ancak bu suretle kendiliğinden ortaya çıkar. (...) Milletimizin dehasının gelişmesi ve bu sayede layık olduğu medeniyet mertebesine çıkması bittabi yüksek meslekler erbabını yetiştirmekle ve milli kültürümüzü yüceltmekle mümkündür. Efendiler! Yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize görecekleri tahsilin sınırı ne olursa olsun, en evvel ve her şeyden evvel Türkiye'nin bağımsızlığına, kendi birliğine ve milli ananelerine düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir. (Alkışlar) Milletlerarası cihan vaziyetine göre böyle bir mücadelenin gerektirdiği ruhi unsurlarla mücehhez olmayan fertlere ve bu mahiyette fertlerden meydana gelmeyen cemiyetlere hayat ve bağımsızlık yoktur."***[432]

Atatürk'e göre izlenecek eğitim programı, milletin **toplumsal özelliklerine, bölgenin şartlarına** ve **çağın gereklerine** tamamen uygun olmalıdır. Yani "**ulusal**" ve "**çağdaş**" bir niteliğe sahip olmalıdır. Atatürk'e göre eğitimin öncelikli amaçları şunlardır: ***"Milli kültürümüzü yükseltmek"*** ve ***"Türkiye'nin bağımsızlığı-***

---

431 age., s. 39, 40.

432 TBMM Zabıt Ceridesi, C 18, 1959, s. 7, 8; Atatürk'ün Bütün Eserleri, C 12, s. 283, 284; Sarıhan, age., s. 83.

na, birliğine ve milli geleneklerine düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmeyi öğretmek."

Cumhuriyetin ilanından yaklaşık beş ay önce, Maarif Bakanlığı'nca yayımlanan ve *Hâkimiyet-i Milliye*'nin 7–8 Mart 1923 tarihli sayılarında çıkan ***"Misak-ı Maarif"*** adlı belge, Atatürk'ün 1921 tarihli Maarif Kongresi'ndeki konuşmasından ve 1 Mart 1922 tarihli Meclis konuşmasında eğitimle ilgili söylediklerinden hayli izler taşımaktadır.

Mustafa Rahmi, 1923'te yazdığı *"Gazi Paşa Hazretleri'nin Maarif Umdesi (Eğitim İlkeleri), Asri Terbiye ve Maarif"* adlı kitabında, Atatürk'ün eğitim hakkındaki ilk direktiflerinin "Misak-ı Maarif" adıyla bir araya getirildiğini belirtmiştir.[433] Nitekim Atatürk, 1922 tarihli not defterlerinden birinde ***"Maarif Programı"*** başlığı altında hayata geçirilmesini istediği eğitim ilkelerine yer vermiştir.

İsmail Safa Bey'in imzasıyla yayımlanan ***"Misak-ı Maarif"*** adlı genelgede ***"İlk amacımız ulusal ve çağdaş eğitimi yurdumuzun en uzak köşelerine kadar yaymaktır,"*** denilerek dış düşmanlara karşı **ulusal duyguyu** güçlü ve canlı tutan, milli, **uygar** ve **insancıl** niteliklere sahip, **kendine güveni** ve **haklarını korumayı** öğreten, **düşünce özgürlüğüne** saygılı, **kadın-erkek ayrımı yapmayan, eşitlikçi, bedensel gelişime** de önem veren, **uygulamalı** bir eğitim programından söz edilmiştir.[434]

Atatürk Eğitim Devrimi'ni bu ***"Misak-ı Maarif"*** programı doğrultusunda hayata geçirmiştir.

Atatürk'ün Eğitim Devrimi

3 Mart 1924'te çıkarılan 430 sayılı ***"Eğitim-Öğretim Birliği*** (Tevhid-i Tedrisat) ***Kanunu"***yla çok başlı eğitime son verilmiştir. Aynı gün çıkarılan 431 sayılı kanunla ***Hilafet,*** 429 sayılı kanunla da ***Şeriye ve Efkaf Nezareti*** kaldırılmıştır. "3 Mart Kanunları"

---

433 Cemil Sönmez, **Milletini Aydınlatan Başöğretmen, Kurtuluş Savaşı Öğretmenleri**, İstanbul, 2013, s. 71.

434 Sarıhan, **age.**, s. 83, 84; Kalıpçı, **age.**, s. 37, 38.

ile eğitimin **ulusallaşması** ve **laikleşmesi** amaçlanmıştır. **Eğitim-Öğretim Birliği Kanunu'**yla sadece mektep-medrese ikiliğine son verilmemiş, aynı zamanda **yabancı okullar** ile **cemaat okullarının** tamamı denetim altına alınmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı Türkçe, tarih ve edebiyat derslerini tüm yabancı ve azınlık okullarında zorunlu ders olarak okutmuştur.[435]

Atatürk çok önem verdiği eğitim işlerini en yetenekli ellere bırakmıştır. Özellikle genç **Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati** döneminde **Rüştü Uzel, Nafi Atuf Kansu, Cevat Dursunoğlu** ve **İsmail Hakkı Tonguç** gibi isimler çok önemli görevlere getirilmiştir.

1924'te Colombia Üniversitesi'nden ünlü eğitimci ve felsefeci **Prof. John Dewey,** 1925'te Alman Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Eğitim Danışmanı **Prof. Kühne,** 1927'de Belçika'dan ünlü eğitimci **Omar Buyse** davet edilerek, kendilerine Cumhuriyet'in eğitim işleriyle ilgili birer rapor hazırlatılmıştır.[436] Bu raporlar doğrultusunda eğitim reformuna başlanmıştır.

1926'dan itibaren eğitim her bakımdan **parasız** hale getirilmiştir.

1927'de kız ve erkek öğrencilerin bir arada okuduğu **karma eğitime** geçilmiştir.

1928'de Türkçenin yapısına uymadığından, okuma yazmayı güçleştiren Arap harfleri kaldırılıp yerine Türkçenin yapısına uygun Etrüsk-Latin kökenli **yeni Türk harfleri** kabul edilmiştir.

Genç Cumhuriyet öncelikle **öğretmen** ve **okul** ihtiyacını karşılamak istemiştir. Bir taraftan özellikle **köylerde** okullaşmaya gidilirken diğer taraftan ülkenin dört bir yanına açılan **Millet Mektepleri, Halkevleri** ve **Halkodaları** okul olarak kullanılmıştır. Buralarda halka hem okuma yazama öğretilmiş, hem her konuda pratik bilgiler verilmiş, hem de bilim, sanat, spor, sağlık konularında eğitim verilmiştir.

Yeni Türk harflerini öğretmek için açılan **Millet Mekteple-**

---

435 Metin Aydoğan, **Ülkeye Adanmış Bir Yaşam (2), Atatürk ve Türk Devrimi,** 10. bas., İzmir, 2008, s. 337, 338.

436 **age.,** s. 340.

ri, okulsuz köyler için **Gezici Dershaneler** açmıştır. Ayrıca **Seyyar Muallimler** uygulamasını başlatmıştır. Bunlar öğleden önce 12–16 yaş arasındaki çocukları, öğleden sonra ise 16–45 yaş arasındaki yetişkinleri eğitmekle görevlendirilmiştir. Bunlar, orta öğretimi bitirenler arasından bir sınavla seçilmiştir. Görev yerlerine giderken kullanılmak üzere defter, kitap, tebeşir, kalem, muşamba, portatif karatahta gibi malzemeleri de beraberinde götürmüşlerdir.[437]

1933'te **Mesleki ve Teknik Öğretmen Genel Müdürlüğü** kurulmuştur.

1935'te köy çocuklarına okuma yazma dışında pratik bilgiler vermek için **köy okulları** açılmıştır.

1937'de askerliğini çavuş olarak yapan yetenekli gençlerden **köy eğitmenleri** yetiştirilmiş ve okulu, öğretmeni olmayan köylere gönderilmiştir.

Cumhuriyet'in eğitim seferberliği sonrasında kahvelerin yerini **Halkevi kütüphaneleri, köy okuma odaları** almaya başlamıştır. Buralarda halka açık **okuma saatleri** düzenlenmiştir. Buralara gelemeyenlerin de kitaplardan yararlanabilmesi için kentlerin değişik yerlerinde **kitap sergileri** açılmış ve **gezici kütüphaneler** kurularak köylere, mahallelere kitap götürülmüştür.[438] 1938 itibariyle Türkiye'de kütüphanesi ve okuma odası olmayan il ve ilçe sayısı bir hayli azalmıştır.

Atatürk, 24 Aralık 1919'da Kırşehir'e gitmiştir. Atatürk'ü coşkuyla karşılayanlar arasında Kırşehir Lisesi Müdürü Ömer Aydın da vardır. Atatürk, hazır müdür beyi yakalamışken sordukça sormuştur:

"Müdür Bey, Kırşehir'de kaç ilkokul var?"

"70 efendim."

"Peki, kaç köyünüz var?"

"362..."

"Köy sayısına göre okullar çok az. Her köye bir ilkokul açılması için ne yapılabilir?"

---

437 Gümüşoğlu, age., s. 85.
438 age., s. 136, 137.

"Efendim, eğer Umumi Harp'ten dönen yedek subaylar öğretmen yapılırsa, bu fikriniz ziyadesiyle imkân dâhiline girer. Okuma yazma oranı birden yükselir."

Atatürk, aynı zamanda Kırşehir Maarif Müdürü Vekili olan Ömer Aydın'ın bu tavsiyesini beğenmiştir. Bu konuda çalışma yapılmasını emretmiştir.[439]

Cumhuriyet ilan edildiğinde **40 bin köyün 35 bininde** okul yoktur. Okulu olan köylerde de ilköğretim ancak üç yıldır. 1939 Eğitim Şurası'nda köy ilkokulları 5 yıla çıkarılmıştır.[440]

Cumhuriyet ilan edildiğinde tüm **Türkiye'de sadece 4894 ilkokul** vardır. Bu ilkokullarda toplam **341.941 ilkokul öğrencisi** var. Bu öğrencilerin **273.107'si erkek, 62.954'ü kızdır.** Toplam öğrenci sayısının sadece yüzde 18'ini kızlar oluşturmaktadır. Tüm ülkede **sadece 72 ortaokul,** bu ortaokullarda **5905 öğrenci** var. Tüm ülkede **sadece 23 lise** var. Bu **liselerde 1241 öğrenci** var. Mesleki ve teknik eğitimde **64 okulda 6547 öğrenci** eğitim-öğretim görmektedir. Ortaokullarda **sadece 543, liselerde 230 kız öğrenci** okuyor. Öğretmenlerin üçte biri öğretmenlik eğitimi görmemiş. Türklerin okullarının ve öğrencilerinin azlığına karşın, yabancıların çok sayıda nitelikli okulu var.[441]

Bu nedenle genç Cumhuriyet, daha Kurtuluş Savaşı yangını sönmeden 1922'de okullar yapmaya, basımevi, kütüphaneler kurmaya başlamıştır. Atatürk 1 Mart 1923'te Meclis'te yaptığı konuşmada şöyle demiştir: ***"1922 yılında özel idarelerce yapılan yerel hizmetler: 3 erkek, 1 kız öğretmen okulu ve 5 erkek, 3 kız lisesi ve 134 erkek, 30 kız ilkokulu ve 10 sanayi ve 2 çırak okulu açılmıştır."*** Atatürk aynı konuşmasında, 1922 yılında özel idare gelirinden **okul inşaatı** için 190 bin, **basımevi** ve **kütüphaneler** kurulması için 200.360 lira ayrıldığını belirtmiştir.[442]

---

439 Sırrı Kardeş, **Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Kırşehir'de,** Ankara, 1950, s. 26, 27; Sönmez, age., s. 27.

440 Komisyon, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 7. bas., Ankara, 2010, s. 123.

441 İstatistikler için bkz. **İstatistik Göstergeler 1923–1992,** Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, 1994, Komisyon, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, S. 1–11.

442 **Millet Meclisi Tutanak Dergisi,** D. 1, C 28, 1 Mart 1923, s. 2.

1923'te **4894 olan ilkokul sayısı 1938'de 10.596'ya** çıkarılmış ve yüzde 217 oranında bir artış sağlanmıştır. 1923'te **72 olan ortaokul sayısı 283'e** çıkarılmış ve yüzde 393 artış sağlanmıştır. **23 olan lise sayısı ise 82'ye** çıkarılmış ve yüzde 357 artış sağlanmıştır. Atatürk döneminde okul sayısındaki artışa göre öğrenci sayısındaki artış çok daha fazladır. 1923–1938 arasındaki 15 yılda ilkokulda okuyan öğrenci sayısı **341 binden 950 bine**, ortaokulda okuyan öğrenci **5905'ten 95 bine**, lisede okuyan öğrenci sayısı **1241'den 25 bine** çıkmıştır. Öğrenci artış oranları ilkokulda yüzde 283, ortaokulda yüzde 1609, lisede yüzde 2015 olmuştur.

Ortaöğretimdeki artış, yükseköğretime de yansımıştır. 1923' te tüm ülkede biri Darülfünun olmak üzere toplam **9** yüksekokul vardı. Bu sayı 1938'de yüzde 222 artışla **20**'ye çıkmıştır. 3 bin olan öğrenci sayısı da yüzde 4333 artışla **13 bine** çıkmıştır.[443]

Ankara Halkevi Kütüphanesi–1933

Cumhuriyet'in ilk 15 yılında okullaşma oranının **erkeklerde yüzde 41'den yüzde 81'e, kızlarda yüzde 23'ten yüzde 54'e** çıkması dikkat çekicidir. II. Dünya Savaşı'na rağmen, 1940'ta yeni

443 **Tarih IV, Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri,** 3. bas., İstanbul, 2001, s. 250; **Cumhuriyet Dönemi Türk Ansiklopedisi,** C 3, İstanbul, s. 666; Aydoğan, age., s. 347, 348.

bir eğitim seferberliğinin başlatıldığı görülmektedir. **1950–1960 arasında, DP döneminde** genel anlamda öğrenci sayısının artığı görülmekle birlikte erkek okullaşma oranı yüzde 3'lük bir artış gösterirken (yüzde 81'den yüzde 84'e yükselmiş); kız okullaşma oranı ise yüzde 2 azalmıştır (yüzde 54'ten yüzde 52'ye düşmüş). DP döneminde kız çocukların okullaşma oranında ciddi bir azalma görülmüştür. DP döneminde **ilköğretim öğrenci artışı** nüfus artışının çok gerisinde kalmıştır. Yine köy ilkokulları ve bu ilkokullardaki öğrenci sayısı da 1950–1955 arasında göze batan şekilde yavaşlamıştır. Eğitimde DP dönemindeki kısmi yavaşlama, 1960'tan sonra yerini açık şekilde yükselmeye bırakmıştır.[444] Aslında bu tablo, DP döneminde hızlanan Karşı Devrim'in doğal bir sonucudur.

Öğrenci artışı 1923–1938 arasında özellikle **köylerde daha fazla** olmuştur. Köy okullarında **1923–1938 arasındaki 15 yılda 10.454'lük bir artma** görülmüştür. Köy okullarının açılması ve Köy Eğitmenleri Projesi'nin hayata geçirilmesiyle köy çocuklarının eğitim-öğretimi hızlanmıştır.[445] 1950–1960 arasındaki DP döneminde köylerdeki okullaşma oranının azalmasına paralel, köylerimizdeki okul sayısı 1960'ta ancak **19.151'e** yükselebilmiştir.[446] 1923'te 40 bin köyün sadece 5000'inde okul varken, aradan geçen zamanda (çoğu tek parti döneminde olmak üzere) **14 bin köye** daha okul yapılmıştır.

1934'ten itibaren çok sayıda erkek-kız **sanat ve yapı enstitüleri, ticaret okulları** açılmıştır. 1934–1935'te **Kız Teknik,** 1937–1938'de **Erkek Teknik Yüksek Öğretmen Okulları** açılmıştır.[447]

1927'den 1933'e kadar 5 yeni **sanat okulu** açılmıştır. Daha sonra bu sanat okulları **Kız Enstitülerine** dönüştürülmüştür. İlk kız enstitüsü 1928'de Ankara'da açılan **İsmet Paşa Kız Enstitüsü**'dür. 1940–1941 yıllarında bu enstitülerin sayısı **15'e** ulaşmıştır.[448] 1930–

---

444 M. Nuri Kodamanoğlu, **Türkiye'de Eğitim, 1923–1960**, 2. Bas., Ankara, 1964, s. 37, 38.

445 age., s. 37.

446 age., s. 39.

447 Komisyon, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, 7. bas., Ankara, 2010, s. 132.

448 **Mesleki ve Teknik Öğretim Kurumlarıyla İlgili Rakamlar**, C II, Ankara, 1963, s. 26.

1931 öğretim yılında **29 olan** kız ve erkek meslek okullarının sayısı, 1937–1938 öğretim yılında **50'ye çıkmıştır.** Bu yıllara ait öğrenci sayısı da 3028'den **14.759'a** yükselmiştir. Diğer taraftan kız meslek okullarına 1930–1931 yılında 717 öğrenci devam ederken, bu sayı 1937–1938 öğretim yılında **10.130'a** yükselmiştir.[449]

İsmet Paşa Kız Enstitüsü

1938–1939 öğretim yılından itibaren, ilki Bursa'nın köylerinde olmak üzere, **Kız Meslek Okulları** ile imkânı olmayan küçük kasaba ve köylerde kızlar ve kadınlar için **"Gezici Kurslar"** açılmıştır. **Kız Enstitüleri** ile **Akşam Kız Sanat Okullarından** mezun olanların uzmanlaşmalarına imkân sağlamak amacıyla 1946–1947 öğretim yılında **İstanbul Beyoğlu Kız Teknik Öğretim Olgunlaşma Enstitüsü** açılmıştır.[450]

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki başarılı eğitim-öğretim politikaları sonunda, 1942–1943 öğretim yılında **113** olan mesleki okul sayısı, 1949–1950 yılında **275**'e çıkmış, öğrenci sayısı da **28.888**'den **60.020**'ye yükselmiştir.[451]

449 O. Tuna, **Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitim**, Ankara, 1973, s. 51.
450 B. Demirtaş, M. Küçük, "*Kız Meslek Liselerinin Günümüzdeki Sorunlarına Yönelik Öğretmen Görüşleri*", **Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)**, C 9, S. 3, 2008, s. 150.
451 H. Doğan, "*Atatürk ve Mesleki-Teknik Eğitim*", **Atatürk İlkeleri Işığında Türk Eğitim Sistemi Bilimsel Toplantısı (18–20 Kasım 1981)**, 1981, s. 249-251.

Tarım Enstitüleri

"Üreten köylü milletin efendisidir," diyerek kalkınmayı köyden başlatan **Atatürk,** Tarım Devrimi'yle köylünün, çiftçinin "modern tarım ve ileri hayvancılık" yapmasını istemiştir. Ülke genelinde tarım ve hayvancılık konusunda halkı bilgilendirecek, tarımsal üretimini artırmak için **tarım ürünleri üzerinde araştırmalar yapacak** ve çağdaş bilgiyle donanmış ziraat mühendisleri yetiştirecek tarım okulları, tarım enstitüleri, tarım istasyonları açtırmıştır. Bu amaçla daha Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara'da ***"Veteriner Kontrol ve Araştırma Enstitüsü"*** açılmıştır. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Türkiye'nin birçok bölgesinde hızla araştırma enstitüleri ve istasyonları kurulmuştur. Bu tarım enstitülerinden, istasyonlarından bazıları şunlardır:

1. **Adana Bölge Pamuk Araştırma Enstitüsü** (1924)
2. **Bilecik Deneme ve Üretme İstasyonu** (1924)
3. **Rize Çay Araştırma Enstitüsü** (1924)
4. **Eskişehir Tarımsal Araştırma Enstitüsü** (1926)
5. **Adapazarı Tarımsal Araştırma Enstitüsü** (1926)
6. **Orta Anadolu Tarımsal Araştırma Enstitüsü** (1927)
7. **Tekel Enstitüsü** (1927)
8. **Malatya-Sultansuyu Veteriner Zooteknik Araştırma Enstitüsü** (1929)
9. **Ankara Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü** (1929)[452]
10. **Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü** (1933)

Bu okulların en önemlilerinden birini, ***"Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü"***'nü 1936'da Türkiye'ye gelip Anadolu'yu gezen **Stephan Ronart**'ın gözünden görmeye ne dersiniz?

"Yeşillikler ortasında bembeyaz ve yepyeni bir kent kurulmuştur: Laboratuvarlar, mesleki uzmanlık enstitüleri, konferans salonları, koleksiyonlar, deney istasyonları, örnek tarlaları, haralar, sütçülük ve tavukçuluk daireleri, hayvan hastaneleri, krematoryumları, çalışma hücreleri, kütüphaneler, öğrenci yatakha-

452 Güneş Kazdağlı, **Atatürk ve Bilim**, 3. bas., Ankara, 2003, s. 55.

neleri, yemek salonları, jimnastik halleri, tenis yerleri, manejler, sebze bahçeleri, fidanlıklar, çayırlar, beton caddeler ve kumlu yollar... Yatay ve koşut çizgilerle uzayıp giden yapı önyüzlerinin yanı başında iriyarı, dört köşe yapılar... Yaşam, devinim, kabına sığmayan bir gençlik... Tümü derli toplu, tümü dosdoğru. Varılacak hedefin bilinci ile göğsü kabarmış ve alnı yukarı kalkmış bir varlık: Yüksek Ziraat Mektebi."[453]

Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü

Ayrıca **"Kayseri Yonca Tohumu Temizleme İstasyonu", "Eskişehir ve Halkalı Patates İyileştirme İstasyonu", "Adapazarı Mısır İyileştirme İstasyonu", "Adana Pamuk İyileştirme İstasyonu", "Eskişehir Kurak Arazi Ziraati İstasyonu", "Bursa İpekböcekçiliği Enstitüsü", "Ankara, Diyarbakır, Edirne, Erzincan İpekböcekçiliği Okulları", "Ankara Tavukçuluk Enstitüsü"** açılmıştır.

17 Haziran 1927'de TBMM, ***"Ziraat Eğitiminin İyileştirilmesi Kanunu"***nu kabul etmiştir. Bu kanuna paralel eskiden kalan **Bursa, Adana** ve **Ankara**'daki **3 ziraat okulu** her bakımdan

453 Stephan Ronart, Bugünkü Türkiye (1936), çev. B. T. Şaman, Çetin Yetkin, Antalya, 2009, s. 171, 172.

iyileştirilmiş ve bunlara ek olarak **İzmir, Erzincan, Kastamonu, Konya, Çorum, Sivas, Erzurum, Edirne, Kapsut, Ankara, Adana, Bursa** ve **Halkalı**'da da **13 ziraat okulu** açılmıştır.[454] Böylece 3'ü eski,13'ü yeni toplam **16 ziraat okulunda** modern tarım teknikleri öğretilmeye başlanmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulan bütün bu tarım enstitüleri, tarım istasyonları ve tarım okulları **Atatürk'ün Tarım Devrimi**'nin unutulan ayaklarıdır. Bunlardan sadece ***"Tohum İyileştirme İstasyonları"*** Atatürk'ten sonra da gelişerek çalışmalarına devam etmiş olsaydı, Türkiye bugün **İsrail tohumlarına** muhtaç olmayacaktı.

Yüksekokullar Merkezi: Ankara

Türkiye'de son derece yanlış bir şekilde "Üniversite Reformu" denildiği zaman sadece 1933'te Darülfünun'un kapatılıp İstanbul Üniversitesi'nin açılması anlaşılmaktadır. Ancak Atatürk'ün "Üniversite Reformu" derken kastettiği şey, ilkokuldan yükseköğrenime tüm ülkeyi kapsayan bir eğitim reformu ve bu kapsamda ülkenin birçok yerinde çağdaş üniversitelerin ve yüksekokulların kurulmasıdır. Atatürk'ün ifadeleriyle: ***"... Bizim için İstanbul Darülfünunu'nu ne yapalım diye bir mesele mevcut değildir. Bizim için bütün Türkiye'de nasıl bir kültür planı yapalım? Mesele budur. İşte, biz yalnız ve yalnız bu çetin mesele karşısındayız ve onu kesinlikle çözümlemek mecburiyetindeyiz. Bu mesele açık bir şekilde çözümlenmedikçe, İstanbul Darülfünunu'nun düzeltilmesinden bahsetmek ayıptır, gereksizdir, manasızdır. Şimdi bu son ve mühim mesele ile uğraşan ve onu sonuçlandırma mecburiyetinde bulunan Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, bütün medeni âlemdeki fikri, ilmi okul faaliyetleri hakkında en son ve en yeni uzmanlıklardan istifade gereğine inanıyorsa ve bunu yüksek çağdaş ilerlemelere karşı bir mecburiyet halinde düşünüyorsa –ki bence öyledir– o halde bu***

454 Tarih IV, "Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri" (1931-1941); 4. bas., İstanbul, 2004, s. 283-286.

rapor sahibi olan profesörü (Prof. Malche), fakat yalnız bunu değil, Almanya'nın, İngiltere'nin, Amerika'nın, ilim âleminde yüksekliği tanınmış profesörlerini Türkiye Cumhuriyeti'nin idare merkezi olan Ankara'ya davet etmek ve onları orada toplamak için hiçbir fedakârlıktan çekinmez. Esas görüşler, Ankaralı olsun; davet olunan âlimler, bu yüksek milli görüş noktasını mutlaka sağlamlaştıracaklardır. İşte ondan sonra yukarıda bahsettiğimiz kültür programı tespit edilmiş olacaktır. Ondan sonra Darülfünun yahut Türk üniversitesi dediğimiz zaman, hemen Türk ilkokulları karşımıza çıkacak. Şüphesiz Türk ilkokulları, Türk orta ve lise okulları, Türk yüksek topluluğu için Türk yüksek topluluğunun istediği nitelikte öğrenci, yani muhatap, zekâ, ilim, fen, özetle insanlık kabiliyeti yetiştirdikten sonradır ki, Türkiye'nin şurasında, burasında ve her yerinde üniversite enstitülerinden bahsolunabilir."[455]

Atatürk "akıl+bilim" eşliğinde Türkiye'yi "çağdaşlaştırma" formülünü uygulamak için temeli sağlam bir çağdaş yükseköğrenime, enstitülere, fakültelere ve üniversitelere ihtiyaç olduğunu görmüştür. Bunun için de önce ilkokullara, ortaokullara, liselere önem verilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Atatürk, Türkiye'de yükseköğrenimin ana merkezinin **Ankara** olmasını istemiştir. Bu doğrultuda cumhuriyetin ilanından sonra Ankara'da şu yüksekokullar açılmıştır.

1923'te **Harp Okulu**

1924'te **Musiki Muallim Mektebi**

1925'te **Hukuk Mektebi**

1927'de **Gazi Orta Öğretmen Okulu ve Eğitim Enstitüsü**

1928'de **İsmet Paşa Kız Enstitüsü**

1933'te **Yüksek Ziraat Enstitüsü**

1934'te **Milli Musiki ve Temsil Akademisi**

1935'te **Siyasal Bilgiler Okulu** (İstanbul Mülkiye Mektebi'nin Ankara'ya taşınmasıyla)

---

455 Kocatürk, age., s. 125.

1935'te **Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi**[456]

1936'da **Devlet Konservatuvarı** (Musiki Muallim Mektebi'nin dönüştürülmesiyle)

1946'da **Ankara Üniversitesi**[457]

Ankara imar planında bu yapıların ***"Ankara'nın Yüksek Mektepler Mahallesi"***nde toplanmasına karar verilmiştir.

Stephan Ronart, *"Bugünkü Türkiye"* adlı kitabında Ankara'nın gerçek anlamda bir **okullar merkezi** olduğunu anlatmıştır uzun uzun:

"Ankara yeni Türkiye'yi okulların okulu yapmıştır. Yeni okulu tepeden tırnağa kadar halka adamış, halka sunmuştur. Parasız pulsuz her çeşitte okul, ana, ilk, ortaokul, meslek okulları... Liseler, yatılı okulları, üniversiteler, fakülteler, akademiler... Ankara demokrat ruhundan fışkıran bu okullarla en soylu bir anlayışı yayıyor. Bu okullarda sınıf ve zümre, varsıl ve yoksul ayrılığı tanınmıyor. Bu eğitim ocakları Türk gençliğini, zaptiye sopası ve kışla kırbacı ile değil, pratik yollar ve canlı insanlık örnekleri ile, modern metotlarla, modern ortamlarda büyütüyor. Bu okullar Türk gençliğini, özgür düşünen, demokrasiye tapan, cumhuriyetçi görevini tanıyan, Cumhuriyet bilincini taşıyan vatandaşlar olarak olgunlaştırıyor. Yeni Türk okulları erkek ve kız çocukları için ortaktır. (...) Aynı meslek, aynı sınıflar, aynı çalışma, aynı eğitim... Bu gençlik yan yana, arkadaşça yaşıyor. Nasıl ki ileride devlet, toplum ve ekonomi uğrunda aynı hedefler ardında birlikte düşünecekler, birlikte didinecekler ve birlikte çabalayacaklar... Ankara yeni kuşağı işte böyle güdüyor. Yeni ve geniş bir temel üstünde düşün ve ruh varlığının yapısını kuruyor. Modern kültür, modern eğitim davasını başarıyor."[458]

Bir yabancı, 1936'da Ankara'dan tüm Türkiye'ye yayılan

---

456 Aydoğan, age., s. 342.

457 1927'de kurulan **Hukuk Fakültesi,** 1935'te kurulan **Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,** 1942'de kurulan **Fen Fakültesi,** 1945'te kurulan **Tıp Fakültesi** ve 1949'da kurulan **İlahiyat Fakültesi** Ankara Üniversitesi içinde yer almıştır. Horst Widmann, **Atatürk ve Üniversite Reformu,** çev. Aykut Kazancıgül, Serpil Bozkurt, 2. bas., İstanbul, 2000, s. 55.

458 Ronart, age., s. 170.

okul seferberliğini, kızlı erkekli çağdaş eğitim mücadelesini işte böyle görmüştür.

Ronart, yeni baştan inşa edilen Ankara'yı gördüğünde (1936), bu yeni kentin simgesinin "okul" olması gerektiğini düşünmüş ve düşüncesini şöyle dile getirmiştir:

"Ankara'nın yapılışı çok anlamlı bir simgenin, çok özlü bir işaretin 'okul dövizi'nin, okul simgesinin altında ileriye doğru gidiyor. Hisarlı Dağ'ın verevli eteğinde yeni modern bir okul, düpedüz ve apaydın ışıldıyor. Betondan ve camdan geniş çerçevesi ile karşısında açılan her göz önüne kalenin kübik duvarları ve yıkık taşları ile bir tek madde, kaskatı bir sentez olarak birleşmiş bir varlık dikiyor. Hepsi aynı yenilik, aynı aydınlık içinde, daha birçok okullar ak pak ve güler yüzleri ile koninin yamaçlarında üst üste yığılmış ev birikintileri arasında süzülüp akıyorlar. (...) Birçokları da boy boy, çeşit çeşit kentin çevresine serpilmişler. Örnek olmaya değer seminerleri, kusursuz laboratuvarları, ders araçları ve koleksiyonlarıyla yüksek enstitüler... Alçakgönüllü gömlekleri altında iş yaşamı ve işçi okulları. Büyük parkları ve spor yerleri ile tek başına bir yöne verecek ve stil gösterecek iriyarı, fakat çevik yapılar. Caddeler üstünde gelip geçenlerin dikkat bakışlarını üzerlerine çekemeyen, orta halli kılık kıyafetleriyle birçok okullar, okullar, okullar... Hepsi aydın, hepsi yeni, hepsi modern. ***Yeni Ankara okul simgesinin ışığı altında parıldıyor.*** *Bu simgenin bilgeliği ilk yapılan okulun öğretmen okulu olmasını zorunlu kılmıştı.* ***'Gazi Terbiye Enstitüsü'.*** *Kentin yanında bir tepe üstünde, gözünü gönlünü düzlüklere, genişliklere, açıklıklara salmış bir kültür ocağı... Düz, geniş ve açık yollarla Ankara'dan bütün bir ülkeye yayılan bir güç ağının kaynağı..."*[459]

Ronart, *"Ankara simgesi ile soluyor. Okul simgesi altında yaşıyor. Okul onun direniş ve selpiniş simgesi, bugünkü Türkiye'nin bir ucundan öbür ucuna kadar tek ve koskoca bir ezgisidir,"* diyerek bu okullarda yetişen Cumhuriyet kuşağının kendini *"özgür incelemeye, bilimsel ilerlemeye"* verdiğini ve *"pozitif bilim yoluna koyulduğunu"* ifade etmiştir.[460]

459 age., s. 163, 164.
460 age., s. 169.

Ronart çok değil, sadece 13 yıl önce, 1923'te Ankara'ya gelmiş olsaydı, gelişmemiş, yoksul, eski bir Ankara'yla karşılaşacaktı.

Bu konuya kafa yoran biliminsanlarının dediği gibi, *"Özünde Atatürk'ün Üniversite Reformu olarak adlandırdığımız veya anladığımız mesele yalnızca bir üniversite reformu değil, Atatürk'ün 1925 ve 1926 yıllarında başlattığı kültür hareketinin nihai doruğuydu."*[461]

Aslında Atatürk'ün Üniversite Reformu Ankara merkezli bir projedir. Atatürk, 1923–1938 arasında Ankara'da açtırdığı yüksekokullar, fakülteler ve enstitüler sayesinde, aslında **Ankara Üniversitesi**'nin de altyapısını hazırlamıştır. Atatürk'ün çok istediği, ancak sağlığında göremediği Ankara Üniversitesi 1946 yılında açılmıştır.[462]

Atatürk, Ankara'da kurdurduğu yüksekokullar, fakülteler içinde özellikle ***"Ankara Hukuk Mektebi"*** ile ***"Ankara Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi"***'ne çok büyük önem vermiştir.

Ankara Hukuk Mektebi

Akl-ı Kemal'le şekillenen Türk Devrimi'nin en önemli özelliği hiç tartışmasız eskimiş, çağın gerisinde kalmış hukuk kuralları yerine yeni, çağa uygun hukuk kurallarını benimsemiş olmasıdır. **Aklın ve bilimin rehberliğinde çağdaşlaşmak** için akılcı, uygulanabilir, zamana ve toplumsal yapıya uygun hukuk kurallarına, ayrıca bu çağdaş hukuku uygulayabilecek **çağdaş hukukçulara** ihtiyaç vardır.

İstanbul Hukuk Fakültesi'nin yapılan devrimlere destek olmaması ve **İstanbul Barosu**'nun başına hilafetçi görüşlere sahip birinin getirilmesi, Atatürk'ün Ankara'da çağdaş hukukçular yetiştirecek bir okul açmasına neden olmuştur.

---

461 A. Kazancıgil, İ. Ortaylı, U. Tanyeli, "*Türkiye'nin Yabancıları*", **Cogito**, S. 23, Yaz, s. 119-132.

462 Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, haz. Arı İnan, 5. bas., İstanbul, 2007, s. 304.

Ankara Hukuk Mektebi

1925'te açılan Ankara Hukuk Mektebi, 1924–1925 yıllarında yoğunlaşan **laik karakterli devrimlerin** en önemli yansımalarından biridir.

Atatürk'ün 5 Kasım 1925'te Ankara Hukuk Mektebi'nin açılışında yaptığı konuşma, Hukuk Mektebi'nin açılış amacının yanında Türk Devrimi'ni anlamak için de birebirdir.

Atatürk'e kulak verelim:

"Sanıyorum ki Ankara Hukuk Okulu ile Cumhuriyet hukukunu yalnız sözüyle ve görünüşüyle değil, bilinçli ve bilgisel niteliği ile, yeni yasalarıyla, yeni hukuk adamlarıyla açıklayacak, savunacak ve uygulayacak bir davranışa başvurmuş oluyoruz.

Cumhuriyet Türkiyesi'nde eski yaşama kurallarının, eski hukuk ilkelerinin yerini bugün yeni hukuk ilkelerinin almış olduğu bilinen bir gerçektir. Bu olupbittiyi sizin kitaplarınız ve uygulanacak yasalarınız anlatacak ve açıklayacaktır.

Türk ulusunun çağdaş uygarlığın özelliklerinden ve verimlerinden yararlanabilmesi için en az üç yüz yıldan beri harcadığı çabaların ne kadar kaygı verici engeller karşısında araya gittiğini göz önüne alarak bütün uyanıklığım ve üzüntümle söylüyorum: Ulusumuzu çöküntüye sürükleyen, zaman zaman

bağrından kopup da ileri düşünceleri için savaşmayı göze almış kimseleri yıldırıp usandıran gerici ve ezici güçler bugüne değin elinizde bulunan hukuk kurallarıyla ona içten bağlananlar olmuştur.

Eski hukukla ona saplanıp kalanların bu devrim yıllarında bana gösterdiği güçlüklerden örnek vermeye kalksam, başınızı ağrıtmak tehlikesine düşmüş olurum. Şu kadarını bilesiniz ki Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluş günlerinde bu oluşu hukuk ilkelerine ve bilimsel görüşlere aykırı bulanların başında ünlü hukukçular vardı. Büyük Millet Meclisi'nde egemenliğin ulusta olduğunu belirten tasarıyı öne sürdüğüm gün, bu ilkenin Osmanlı Anayasası'na aykırılığından dolayı karşısına çıkanların başında eski ve bilimsel erdemi ile ün salan, ulusu aldatıp durmuş olan belli hukukçular yer alıyordu.

En ileri, en bayındır bir kentimizin, hem bizim yurdumuzda, hem Avrupa'da okuyup yetişmiş seçkin uzmanlardan kurulu baro topluluğu açıktan açığa halifeci olduğunu söyleyip duran birisini kendine başkan seçmiştir. Bu olay köhne hukuka saplanmış olanların Cumhuriyet anlayışına karşı nasıl bir eğilimde olduklarını belirtmeye yetmez mi? Bütün böyle olaylar, devrimcilerin en büyük ama en sinsi can düşmanlarının çürümüş hukukla onun zavallı tutkunları olduğunu göstermektedir.

Ulusun arasız ve ateşli devrim atılışları arasında sinmek zorunda kalan eski kanun hükümleri, eski hukuk adamları, devrimcilerin ateşi ve etkisi yavaşlamaya başlar başlamaz hemen canlanarak devrim ilkelerini, ona içten bağlı olanları, bunların kutsal ülkülerini suçlayıp kötülemek için fırsat beklerler ve bu fırsat eski yasaların yürürlükte kalmasıyla eski anlayışı sinsice kollayıp yürütmekte direnen yargıçların ve avukatların varlığı ile belirir ve beslenir.

Bugünkü hukuk çalışmalarımızın gerekçelerini böylece açıklamış olduğumu umuyorum. Büsbütün yeni yasalar düzenleyerek eski hukuk ilkelerini temelinden kazımaya girişiyoruz. Yeni hukuk ilkeleriyle alfabesinden okumaya başlayacak bir yeni hukuk kuşağı yetiştirmek için bu okulu açıyoruz.

Öğrenciler!

Yeni Türk toplumunun kurucusu ve kollayıcısı olmak amacıyla okumaya başlayan sizler, Cumhuriyet döneminin gerçek hukuk bilginleri olacaksınız. Bir gün önce yetişmenizi ve ulusun isteğini yürürlüğe koymanızı hepimiz sabırsızlıkla beklemekteyiz. Sizi yetiştirecek olan profesörlerin kendilerinden beklenen ödevi hakkıyla yerine getireceklerine güveniyorum. Cumhuriyet'in yapıcısı ve kollayıcısı olacak bu büyük kuruluşun açılmasında duyduğum mutluluğu hiçbir davranışımda duymadım. Bunu böylece belirtip açıklamaktan da ayrıca sevinçliyim."[463]

Atatürk eski hukuk kurallarına saplanıp kalmış olanların çağdaş Cumhuriyet'e **eski hukukla** zarar vermelerini engellemek için Ankara Hukuk Mektebi'nde yetişecek çağdaş hukukçulara güvenmiştir. Atatürk onların Cumhuriyet'in *"yapıcısı ve kollayıcısı"* olmalarını istemiştir. Atatürk'ün 1925'te işaret ettiği, **gericilerin eski hukukla çağdaş Cumhuriyet'e zarar verebileceği** gerçeği maalesef bugün de geçerliliğini korumaktadır.

Çağdaş hukukçuların yetişmesi için 1925'te **Ankara Hukuk Mektebi**'ni açan Atatürk, 1926'da da çağdaş hukukun özü durumundaki **Medeni Kanun**'u kabul ederek her şeyden önce kadın-erkek eşitliğini sağlamıştır.

Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Atatürk, ileride Ankara'da kurulacak bir üniversitenin en önemli temel taşı olmak üzere 1935'te Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni kurmuştur.

Afet İnan, fakültenin kuruluş emrini veren Atatürk'ün aynı zamanda kuruluş için yapılacak hazırlıkları da tek tek **not ettirdiğini** ifade etmiştir:

"1935 yılının 11 Martı'nın karlı gecesinde Çankaya'da Atatürk'ün sofrasından erken saatlerde kalkılmış, yandaki aynalı salonda bir grup halinde konuşuluyordu. Milli Eğitim Bakanı

---

463 **Bugünün Diliyle Atatürk'ün Söylevleri,** Ankara, 1968, s. 159-162.

Abidin Özmen'e Atatürk birdenbire şu emri vermişti: ***'Not defterinizi çıkartınız ve söyleyeceklerimi lütfen yazınız.'***[464]

Bu yazılar Ankara'da bir Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kurulması için Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılacak hazırlıklara ait idi. Bu konu epey zamandır Atatürk'ün çevresinde konuşuluyordu. Fakat görülüyordu ki Atatürk kararını bu gece vermiş ve Milli Eğitim Bakanı'na bu notları yazdırmıştı. Eğer daha önceki fikri hazırlık evresi izlenmemiş olsa, Atatürk'ün o gece birdenbire bu emri verdiği sanılırdı. Halbuki yıllardan beri bu konuları olgunlaştırmış ve herkesin düşüncesini bu işe hazırlamış bulunuyordu. O gün gündüz saatlerinde Tarih Kurumu çalışmalarından söz ederken, bu özel kurumdan başka, resmi bir kuruluşun zarureti üzerinde durmuş olduğunu hatırladığım için, o geceki emir bana hiç ani bir karar gibi gelmemişti. Hatta gündüz, 'Tarih ve Dil Kurumlarını akademi yapabilmek için bir fakülte mi kurmak, yoksa Avrupa ve Amerika'ya öğrenci mi göndermek daha yararlı olacaktır?' diye bana soru sorduğu zaman, fakülte açmanın Ankara Üniversitesi'nin kurulmasına önderlik edeceğini, fakat öğrencilerin Batı ülkelerinde yetişmesinin paralel yürütülmesi düşüncesini savunmuştum. 'Cumhuriyet başkentinin her çeşit müesseseleri Ankara'da kurulmalı' idi; Atatürk bunu istiyordu, 'bu ise tarih-coğrafya öğretimi ile başlamalı,' dediği zaman ben bir edebiyat fakültesinin kurulmasından söz ettim. Fakat Atatürk, tarih ve coğrafyanın fakülte ismi olarak alınmasının dikkati çekme bakımından yararlı olduğunu ve bu konuların özellikle önemini belirtmenin de işe yarayacağını ifade ediyordu. Çünkü Birinci Türk Tarih Kongresi'nde bu her iki bilim kolu belli başlı konular arasında yer almıştı..."[465]

Fakülteye ***"Tarih-Coğrafya"*** adını bizzat Atatürk vermiştir.[466] **Afet İnan**'ın anlatımıyla: *"Fakültenin ismi için de ilk olarak*

---

464 Afet İnan, "***Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler***" adlı kitabında "*Bu notları Abidin Özmen'den istedimse de kendisi defterini bulamadığını bana yazı ile bildirmiştir*" dipnotuna yer vermiştir. İnan, **age.**, s. 311, dipnot 108.

465 İnan, age., s. 311, 312.

466 **age.**, s. 317.

Tarih-Coğrafya yazdırmasının sebebi şudur: Atatürk coğrafya ile tarihin sıkı işbirliğine daima işaret eder. Özellikle iki bilginin paralel gitmesini ve coğrafi koşulların açıklaması yapılmadan, harita rehberliğinden yoksun bir tarihin hiçbir işe yaramayacağını kabul ederdi. Türk Tarih Kurumu ilk kurulduğu yıl derhal bir Tarih Atlası bastırmış ve coğrafi incelemelerin tarihe temel oluşturmasını lüzumlu saymıştır. (...) Fakülte kurulurken programları üzerinde konuşulduğu esnada Atatürk, Prof. Mustafa Göker'e (fakültenin ilk dekanı) coğrafya öğrenim ve incelemeleri için uzun bir not yazdırmıştı. Orada saptadığı düşüncelerle ***'Coğrafya eğitiminde dershaneden ziyade arazi üzerinde hoca ve talebenin çalışmaları ve gözlemlerinin esas alınması lazım geldiği ve yeni metotlara göre incelenecek bir Türkiye coğrafyasının yazılması gereğinin' altı çiziliyordu. Hatta Tarih Kurumu gibi bir 'Coğrafya Kurumu'*** *kurulmasını düşünen Atatürk, bu uzun notların sonunda fakülte açıldıktan sonra,* ***'İhtiyaca göre böyle bir teşekkülün lüzumu belli olacaktır,'*** *demiştir."*

Fakülteye ***"Dil"*** adını da Atatürk vermiştir.[467] **Afet İnan**'ın aktardığına göre Atatürk, Türklerin köklü tarihleri gibi köklü dilleri olduğunu düşündüğünden, Orta Asya'dan Mezopotamya'ya, Anadolu'dan Avrupa'ya tarih içinde Türkçenin izlerinin takip edilmesini istemiştir. Bu amaçla Türk Dil Kurumu yanında bir de dil işleriyle uğraşacak bir fakülte kurmak istemiştir. Özellikle Hititçe, Sümerce, Etrüskçe gibi eski ölü dillerin Türkçe ile ilişkisinin araştırılmasını istemiştir. "*Atatürk bu konulara özellikle çok önem verdiği için fakülte kuruluş programında bütün bu dillerin ayrı ayrı yeri olmuştur. Böylelikle bütün bu kolların enstitüleri, profesöründen öğrencisine kadar kurulmalı, kütüphaneleri olmalı ve Ankara Fakültesi bu bakımdan 'hümanitaire' bir zihniyetin egemen olacağı bir bilim merkezi haline gelmeli idi.*"[468]

Kısacası "*Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi*"nin hem fikir babası hem isim babası bizzat Atatürk'tür.

---

467 Şerafettin Turan, **Mustafa Kemal Atatürk, Kendine Özel Bir Yaşam ve Kişilik,** 2. bas., Ankara, 2008, s. 619; İnan, **age.**, s. 317.

468 İnan, **age.**, s. 315.

1935 tarihli kuruluş kanununa göre fakülte şu amaçlarla kurulmuştur:

1. Türk kültürünü bilgi yöntemiyle işleyecek bir inceleme ve araştırma kurumu oluşturmak,
2. Öğretim kurumlarına ulusal dil ve tarihin bilimsel ve en yeni anlayışlara göre hazırlanmış öğretmenler yetiştirmek.[469]

Atatürk'ün mimari planları üzerinde bizzat çalıştığı Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Afet İnan, Atatürk'ün bu fakültenin kuruluşuyla çok yakından ilgilendiğini belirtmiştir. Atatürk 11 Haziran 1935'te Maarif Vekili olan **Saffet Arıkan**'a, kurulacak bu fakülte hakkında sürekli direktifler vermiştir. Ayrıca **fakülte binasının planlarıyla** ilgilenmiş; **özellikle binanın dış görünüşü, enstitüleri** ve **kütüphaneleri** için düşüncelerini söylemiştir. Fakülte binasının yan tarafındaki bir kapıdan girilen bir bölümünde Türk Tarih Kurumu'na vakfedilmiş bir bölüm olmasını, buranın kütüphane, toplantı salonu ve bürolar şeklinde planlanmasını istemiştir. Ayrıca **bütün dünya üniversitelerinin programlarının getirtilip incelenmesini**, fakültenin tüzük ve programlarının bu incelemeler doğrultusunda belirlenmesini sağlamıştır.[470] Bu doğrultuda Afet

469 age., s. 619, 620.
470 age., s. 316, 317.

İnan, 1935 yaz aylarında Avrupa üniversitelerinin programlarını inceleyip Atatürk'e bilgi vermiştir.

Afet İnan, Türk Tarih Kurumu'nun faaliyetlerinin bu fakültenin kuruluşunda etkili olduğunu belirtmiştir.[471]

Görülen o ki Atatürk, 1930'lu yıllardaki Dil ve Tarih Projesi kapsamında Türk Dil ve Tarih Tezlerini en iyi şekilde savunacak biliminsanları yetiştirmek için Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni (DTCF) kurmuştur.

TBMM'de söz konusu fakülteyle ilgili yasa tasarısı görüşülürken dönemin Milli Eğitim Bakanı **Saffet Arıkan** şöyle demiştir: "*Atatürk'ün yüksek dehasından doğan ve kendi kutlu eliyle yaratılan tarih ve dil hareketi, bunlara bağlı olan arkeoloji ve coğrafya bilgileri için Ankara'da bir fakülte kurulacaktır. Bu fakülte bu bilimleri öğretecek, üretecek ve mümkün olan kısa bir süre içinde bilim dünyasının gözü önünde bu gerçekleri sermeye çalışacaktır.*"[472]

Bu fakülte açıldığında orada görev alacak öğretim elemanlarını yetiştirmek için 1926'dan itibaren Avrupa'daki çeşitli üniversitelere öğrenci gönderilmiştir. Ayrıca özel uzmanlık alanları için de Almanya'dan çağrılan profesörlere görev verilmiştir. Böylece fakülte açılırken 20'yi aşkın öğretim kadrosuna sahiptir.[473] DTCF'de Almanya'dan gelen **Rohde, Landsberger, Güterbock, Ruben, Osten, Eberhard, Luis, Gabain** ve **Dr. Menges** adlı profesörler de görev almıştır.[474]

İlk açıldığında fakültede 40'ı kız, 80'i erkek 120 yatılı ve 280 gündüzlü olmak üzere toplam 400 öğrenci vardır.[475]

Ankara DTCF 10 Aralık 1935'te Ankara Halkevi'nde **Atatürk'ün de katıldığı** görkemli bir törenle açılmıştır. İlk açılış dersini veren **Afet İnan**, Atatürk'ün önerisiyle ***"Tarihte Yöntem"*** konusunu anlatmıştır.[476] Afet İnan'ın o ilk dersi hazırlamasına

---

471 age., s. 310.
472 Turan, age., s. 620.
473 age., s. 619
474 Widmann, age., s. 237-246.
475 İnan, age., s. 318.
476 age., s. 319.

Atatürk yardım etmiştir. Bu sırada Afet İnan'a tarihle ilgi bazı notlar aldırmıştır. Tabiatta hiçbir şeyin kaybolmadığını, geçmişte söylenen sözlerin tabiat içinde kaldığını ve binlerce yıl içinde tabiat içinde toplanan seslerin, sözlerin bir gün tespit edileceğini yazdırmıştır. Atatürk ayrıca tarihin, arkeoloji ve antropoloji gibi bilimlerin bulduğu belgelere dayandığı sürece gerçekçi olacağını belirterek, ***"Bizim tarihimiz, Türk tarihi bu ilim belgelerine dayanır. Yeter ki bugünün aydın gençliği bu belgeleri aracısız tanısın ve tanıtsın"*** diye yazdırmıştır.[477]

Yeni bina yapılıncaya kadar Evkaf Apartmanı fakülte binası olarak kullanılmıştır.[478] Fakülte 1939/1940 öğretim yılında Atatürk Bulvarı'nda yeni yapılan binasına taşınmıştır. Binanın ön yüzüne büyük harflerle taşa oyulmuş olarak Atatürk'ün ***"En hakiki mürşit ilimdir"*** sözü yazılmıştır.[479]

Doğu'da Üniversite Projeleri

Atatürk Kurtuluş Savaşı sırasındaki ***"Hattı müdafaa yoktur sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır"*** stratejisini, Türk Devrimi sürecinde de devam ettirmiştir. Yani o, vatanın sadece belli bölgelerini değil bütün vatanı kalkındırmak, uygarlaştırmak istemiştir. Bu nedenle çağdaş uygarlığın filizleneceği yerler olan üniversitelerin sadece Ankara ve İstanbul gibi batı kentlerinde değil, Van ve Diyarbakır gibi doğu kentlerinde de açılmasını istemiştir.

Evet! Atatürk'ün "**Van'da ve Diyarbakır'da Üniversite Projesi**" vardır.

Modern Van Kültür Kenti ve Van Üniversitesi Projesi

Cumhurbaşkanı Atatürk 1927'de Milli Eğitim Bakanı **Mustafa Necati Bey'i**, incelemeler yapmak üzere Van'a göndermiştir; Mustafa Necati Bey Van'da kurulacak üniversiteyle ilgili ilk incelemeleri yapmıştır. 1928'de de öğretmen **Ferit Nur (Kuran) Bey** Van'daki

---

477 age., s. 327.
478 age., s. 317.
479 Widmann, age., s. 235.

mevcut ortaokulu liseye dönüştürerek, kurulması tasarlanan üniversitenin çekirdeğini oluşturması amacıyla Van'a gönderilmiştir.[480]

Atatürk, 1 Kasım 1937 tarihli Meclis açış konuşmasında Van'da Üniversite Projesi hakkında şunları söylemiştir:

"Büyük davamız, en uygar ve en refaha kavuşmuş ülke olarak varlığımızı yükseltmektir (Alkışlar). Bu, yalnız kurumlarında değil, düşüncelerinde köklü bir inkılâp yapmış olan büyük Türk milletinin dinamik ülküsüdür. Bu ülküyü en kısa bir zamanda başarmak için, düşünce ve eylemi birlikte yürütmek zorundayız. Bu girişimden başarı, ancak hukuki bir planla ve en verimli bir biçimde çalışmakla gerçekleşebilir.

Bu nedenle, okuyup yazma bilmeyen tek vatandaş bırakmamak, ülkenin büyük kalkınma savaşının ve yeni yapısının istediği teknik elemanları yetiştirmek, ülke davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesile yaşatacak, kişi ve kurumları yaratmak, işte bu önemli ilkeleri en kısa sürede sağlamak, Kültür Bakanlığı'nın (Maarif Bakanlığı) üzerine aldığı büyük ve ağır görevler arasındadır (Alkışlar).

Belirttiğim ilkeleri, Türk gençliğinin beyninde ve ulusun bilincinde her zaman canlı tutmak, üniversitelerimize ve yüksekokullarımıza düşen başlıca görevdir.

Bunun için ülkeyi şimdilik üç büyük kültür bölgesine ayırarak, batı bölgesi için İstanbul Üniversitesi'nde başlanmış olan reform programının daha köklü bir biçimde uygulanmasıyla Cumhuriyet'e gerçekten modern bir üniversite kazandırmak, merkez bölgesi için, Ankara Üniversitesi'ni az zamanda kurmak gerekir. Doğu bölgesi için Van Gölü sahillerinin en güzel bir yerinde, her aşamadaki okulları ve bunlara ek olarak üniversitesiyle modern bir kültür şehri yaratmak yolunda şimdiden harekete geçilmelidir (Alkışlar).

Bu yararlı girişimin, doğu illerimiz gençliğine vereceği verimlilik Cumhuriyet hükümeti için en mutlu bir eser olarak kalacaktır (Alkışlar).

---

480 Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İnternet Sitesi (http://www.yyu.edu.tr/misyon_vizyon.php). Erişim tarihi 12 Mayıs 2014.

Önerdiğim bu yeni girişimlerin, eğitmen ve öğretmen ihtiyacını artıracağı şüphesizdir. Fakat bu yön hiçbir zaman işe başlama cesaretini kırmamalıdır. Bakanlığın geçen yıl içinde bu yönde yaptığı deneyler, çok ümit verici niteliktedir."[481]

Atatürk, *"Çağdaş Üniversite Projesi"* kapsamında ülkeyi üç büyük kültür bölgesine ayırmıştır: **1. Batı bölgesi, 2. Merkez bölgesi, 3. Doğu bölgesi**... Projeye göre ilk aşamada Batı bölgesinde **İstanbul Üniversitesi**, Merkez bölgesinde **Ankara Üniversitesi**, Doğu bölgesinde ise **Van Üniversitesi** kurulacaktır. Ayrıca Van Üniversitesi'nin ***"Her aşamadaki okulları"*** ile yaratılması planlanan **Modern Van Kültür Kenti**'nin bir parçası olarak düşünülmüş olması dikkat çekicidir.

Atatürk'ün manevi kızı **Afet İnan**, Atatürk'ün İstanbul ve Ankara gibi iki merkezden başka bir **Doğu Üniversitesi** kurmak istediğini belirtmiştir. **Afet İnan**'dan okuyalım:

*"Atatürk'ün **Doğu Üniversitesi** hakkındaki esas düşünceleri kendisinden işittiklerime göre iki noktada özetlenebilir:*

1. *Türkiye'nin doğu bölgelerine de batı ve orta bölgelerindeki kültürel olanakları sağlamak. O bölgelerdeki gençliğimizin yaşadığı çevreye kültür kurumlarını götürmek. Böylece dil, kültür ve ülkü birliğini bir üniversite çevresinde geliştirerek kendi yakın etrafına bilim ışınlarını yayma fırsatını vermek. Atatürk ülkedeki her çeşit birliğe, Türk ulusal varlığı için en başta önem vermiştir. (...) En başta gelen **dil birliğinin,** bu kurulacak olan üniversitenin odağı etrafında meydana geleceğini düşünmüştür.*
2. *Doğu Üniversitesi için ikinci bir düşünce ise, bu bölgelerimize komşu kavimlerin kolaylıkla rağbet edebilecekleri bir Türk bilim kurumunu kurmaktır. Kendisi, 'Bölge yakınlığının ve esaslı bir ilim müessesesinin dışarıdan getireceği elemanlar elbette olacaktır,' demiştir. Komşularımızla ve onların komşularıyla yapılan siyasi anlaşmalar geçici olabilirse de, kültürel yakınlığın ve birleşmelerin daha esaslı olduğun-*

---

481 **Millet Meclisi Tutanak Dergisi,** D. V, C 20, S. 3, 1 Kasım 1937.

da şüphe edilmemelidir. Asıl olan usluların birbirleriyle anlaşabilmeleridir. Bunun da ancak kültür yakınlığıyla temin edilebileceği, Atatürk'ün düşüncelerinde saklı idi."[482]

Atatürk'ün Genelsekreteri **Hasan Rıza Soyak** da "*Atatürk' ten Hatıralar*" adlı kitabında Atatürk'ün ***"Modern Van Kültür Kenti ve Van Üniversitesi Projesi"***nden şöyle söz etmiştir:

"*Atatürk bilhassa Van'da yaptırılmasını tavsiye ettiği **'Modern Kültür Merkezi'**ne çok önem veriyordu. Ona candan gönül bağlamıştı. Bu iş için Van sahillerini seçmesinin çeşitli sebepleri vardı. Coğrafi bakımdan elverişli oluşu, ikliminin o havalideki diğer yerlere nispetle mutedil, toprağının mümbit olması, gölün gemi işlemesine de müsait, küçük bir deniz halinde bulunması bunların başlıcaları arasındadır.*

Atatürk'ün ilk olarak yapılmasını tasavvur ettiği müesseseler: Hepsi yatılı olmak üzere birkaç ilk ve orta mektep, lise, öğretmen, ziraat ve sanat mektepleri ve nihayet bütün fakülteleriyle bir üniversite... Çeşitli okullar, aynı zamanda üniversite için hem tatbik hem de inceleme yerleri olacaktı... Sonra yine orada veya Doğu bölgesinin diğer münasip yerlerinde, ihtiyaca göre ziraat ve sanat enstitüleri, güzel sanatlar akademileri ve diğer yüksekokullar açılacaktı.

Atatürk on beş sene içinde bütün bu müesseselerin başarı ile işleyeceğine, ondan sonra diğer bölgelerle beraber bu bölgede de başka üniversite ve yüksekokullara ihtiyaç duyulacağına inanıyordu. Hayatında birçok mahal telakki edilen işleri dehası ve tükenmez azmi ile tahakkuk ettirmiş olan Büyük Adam'ın bu yoldaki tasavvur ve inançlarını anlatırken gösterdiği büyük heyecan hâlâ gözlerimin önündedir.

Seçilecek en uygun sahada öğretmen, profesör ve memurlar için her türlü konforu haiz ikametgâhlardan mürekkep yeni mahalleler, zengin kütüphaneler, ilk ağızda devlet eliyle veya özel müteşebbisler tarafından, bütün ihtiyaçlara cevap verecek, çarşılar, sinema, tiyatro, gazino gibi hoş vakit geçirilecek yerler,

---

482 İnan, age., s. 306, 307.

Halkevi spor kulüpleri ve sair faydalı teşekküller kurulacaktı... Böylece zamanla mükemmel bir plan dahilinde inşa edilmiş, ***yepyeni, modern ve medeni bir Van şehri*** *meydana çıkmış olacaktı; tabiidir ki bu şehir karadan ve havadan çeşitli vasıtalarla merkeze ve denize bağlanacaktı...*

Üniversitenin muhtaç olduğu öğretmenler (asistan, doçent ve profesör) İstanbul'da veya memleket dışında okuyup yetişmiş ehliyetli ve akıncı ruhlu kimselerden seçilecekti. İcabına göre dışarıdan yabancı profesörler getirmek, Avrupa ve Amerika'ya istidatlı gençler gönderip yetiştirmek de bu konuda göz önünde tutulan tedbirlerdendi...

Ne çare ki Atatürk bu tasavvurunu fiil alanına koyamadan fani hayattan çekildi; ondan sonra iktidar mevkiine geçen sözde en yakın arkadaşlarından –ki bütün bu anlattıklarına vakıf ve zamanında tasvipkar görünen kimselerdi– bu konuyu nasıl savsakladıklarını ve ne gibi küçük hesap ve tertiplerle esasından ayırarak basit ve verimsiz bir hale soktukları bilinmektedir."[483]

Özetlemek gerekirse: **Atatürk Van'da şu yatırımların yapılmasını istemiştir:**

- Van Gölü sahillerinde Van Modern Kültür Merkezi,
- Yatılı ilk ve ortaokullar ile liseler,
- Yatılı öğretmen, ziraat ve sanat okulları,
- Bütün fakülteleriyle ve donanımlı öğretim kadrosuyla çağdaş bir üniversite,
- Üniversite için uygulama ve inceleme yerleri,
- Van'da veya civar kentlerde ziraat ve sanat enstitüleri, güzel sanatlar akademileri,
- Yüksekokullar,
- Çağdaş konutlardan oluşan yeni mahalleler,
- Zengin kütüphaneler,
- Çarşılar,
- Sinema ve tiyatro,
- Gazino,

---

483 Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar,** C II, İstanbul 1973, s. 482, 483.

- Halkevi spor kulüpleri,
- Karadan ve havadan merkeze ve denize bağlanan yollar.

Atatürk hastalığı dolayısıyla Celal Bayar'a okuttuğu 1 Kasım 1938 tarihli Meclis konuşmasında da *"Çağdaş Üniversite Projesi"*nden; İstanbul, Ankara ve Van Üniversitesi'nden söz etmiştir:

"Yükseköğretim gençlerini, istediğimiz ve ihtiyaç duyduğumuz gibi milli bilinç sahibi, modern kültürlü olarak yetiştirmek için İstanbul Üniversitesi'nin gelişmesi, Ankara Üniversitesi'nin tamamlanması ve Doğu Üniversitesi'nin yapılan çalışmalarla belirlenmiş olan kurallar içinde, Van Gölü civarında kurulması çalışmaları, hızla ve önemle sürdürülmektedir."[484]

Diyarbakır Üniversitesi Projesi

Atatürk, Van Gölü kıyılarında bir üniversite kurmaktan söz ettiği 1 Kasım 1937 tarihli Meclis konuşmasından 14 gün sonra, 15 Kasım 1937'de Diyarbakır'a gitmiştir. Atatürk Diyarbakır'da, Diyarbakır Üniversitesi için ayrılan araziyi de gezmiştir. **Mehmet Önder**, *"Atatürk'ün Yurt Gezileri"* adlı kitabında bu geziden şöyle söz etmiştir: *"16 Kasım 1937 günü: Ertesi gün Salı sabahı saat 9'da Atatürk Diyarbakır'ı gezmeye çıkmıştı. Önce vilayette bölge valileri ile toplantı yapılmış, daha sonra* ***Diyarbakır Üniversitesi için ayrılan arsa*** *gezilmişti..."*[485]

* * *

Peki ama Atatürk'ün Doğu Üniversitesi hayali (Van'da veya Diyarbakır'da) ne zaman gerçekleşmiştir? Maalesef bu hayal ancak 1958'de gerçekleşmiştir. Ancak o üniversite Van'da veya Diyarbakır'da değil, Erzurum'da kurulmuştur: **Erzurum Atatürk Üniversitesi** (1958).

Diyarbakır'da 1974'te **Dicle Üniversitesi** kurulmuştur.

---

484 **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D. V, C 27, S. 3, 1 Kasım 1938.
485 Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, İstanbul, 1975, s. 126.

Van'da ise ancak 1982'de **Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi** kurulmuştur.

Atatürk eğer biraz daha yaşasaydı, bütün hazırlıklarını yaptırdığı bu üniversitelerin 1940'lı yıllarda kurulacağına hiç şüphem yoktur.

İstanbul Üniversitesi

Tanzimat'tan itibaren Osmanlı'da Avrupa örneğinde yeni okullar açılmıştır. 1846'da oluşturulan bir **Maarif Komisyonunca** Avrupa'daki üniversitelere benzer bir yükseköğretim kurulunun açılmasına karar verilmiştir. Söz konusu kuruma Arapça ve Farsçadan üretilen **Darülfünun (Fenler evi)** adı verilmiştir. Darülfünun ilk olarak 1863'te açılmış, ancak bağnaz çevrelerin tepkisi yüzünden üç kez kapanıp açıldıktan sonra, ancak 1900'de öğretime geçebilmiştir.[486]

İstanbul Darülfünunu başlangıçta Hukuk, Tıp, Edebiyat ve Fünun fakültelerinden oluşmuştur. Daha sonra bu yapıya İlahiyat Medresesi eklenmiştir. Kurtuluş Savaşı başlarında, 11 Ekim 1919'da İstanbul Darülfünunu'na "bilimsel özerlik" tanınmıştır.[487]

Atatürk aslında cumhuriyetin ilanından sonra Darülfünun'un yerine gerçek bir üniversitenin kurulmasını düşünmüştür. Ancak biraz da kadrosuzluk nedeniyle ilk zamanlarda Darülfünun'a pek karışmamıştır. Dahası bu kurumun ekonomik ve akademik sorunlarını çözmeye çalışmıştır. 1924'te çıkarılan 493 sayılı kanunla bütçesi "katma bütçe" haline getirilmiştir. İşleyişine ekonomik bağımsızlık kazandırılmış ve tüzel kişilik verilmiştir.[488] Ayrıca Darülfünun'a eski **Harbiye Nezareti binası** verilmiştir. 1923'te **müderris maaşlarına önemli oranda bir zam** yapılmıştır. 1924'te de Darülfünun'a **vakıf mallarına sahip olma hakkı** tanınmıştır.[489] Genç Cumhuriyet 1932'ye kadar Darülfünun'un yönetim karar-

---

486 Turan, age., s. 611.
487 age., s. 611, 612.
488 Utkan Kocatürk, "*Atatürk'ün Üniversite Reformu İle İlgili Notları*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara, 1984, s. 3-95.
489 agm., s. 3-95.

larına, eğitim ve öğretimle ilgili uygulamalarına hiç karışmamıştır. Darülfünun'un bilimsel nitelikte bir öğretim yapısına kavuşması ve devrimlere bilimsel katkılar yapması beklenmiştir.[490]

Ancak Darülfünun hocalarının bazılarının önce Kurtuluş Savaşı'na, ardından da Türk Devrimi'ne karşı cephe almaları veya sessiz kalmaları bazı olayların yaşanmasına yol açmıştır. Bunlardan en önemlisi 30 Nisan, 25 Ağustos 1922 arasındaki ***"Darülfünun Grevi"***dir. Darülfünun'da Kurtuluş Savaşı'na karşı hocalar vardır. Örneğin Atatürk'e ve onun liderliğindeki Kurtuluş Savaşı'na açıkça cephe alan İstanbul hükümetinin İçişleri bakanlarından **Ali Kemal**, Darülfünun'da, *"Avrupa ve Osmanlı Devleti İlişkileri"* dersini, Türkün idam fermanı olan Sevr Antlaşması'nın imzacılarından **Rıza Tevfik** de *"Metafizik"* dersini vermektedir. Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasından sonra bile bu isimlerin hâlâ Darülfünun hocalıklarına devam etmeleri öğrenciler arasında tepkiyle karşılanmıştır. 30 Mart 1922'de toplanan ***"Edebiyat Medresesi Öğrenci Kongresi"***nde, **Ali Kemal, Rıza Tevfik, Cenap Şahabettin, Hüseyin Daniş** ve **Barşamiyan**'ın görevden alınmaları isteğiyle grev kararı alınmıştır. Grev amacına ulaşmış ve söz konusu beş kişi görevden alınmıştır. Dört ay sonra, Büyük Taarruz'dan bir gün önce, 25 Ağustos 1922'de Darülfünun'da yeniden derslere başlanmıştır.[491]

Edebiyat Fakültesi Müderrisler Meclisi, 19 Eylül 1923'te Yahya Kemal Beyatlı'nın önerisiyle **Atatürk**'e **"fahri müderrislik" (onursal profesörlük)** vermiştir. Atatürk, teşekkür telgrafında Darülfünun'dan ve Edebiyat Medresesi'nden beklentilerini şöyle dile getirmiştir:

"Türk kültürünün odağı olan fakülteniz onursal profesörlüğüne seçilmemden dolayı kurulunuza teşekkür ederim. Eminim ki ulusal bağımsızlığımızı bilim alanında fakülteniz tamamlayacaktır. Bu onurlu gelişmenin meydana gelmesini üzerine alan kurulunuz arasında bulunmak bence onur vericidir."[492]

---

490 Aydoğan, **age.**, s. 342, 343.
491 Ayrıntılar için bkz. Kazım İsmail Gürkan, **Darülfünun Grevi**, İstanbul, 1971.
492 Turan, **age.**, s. 612, 613.

Atatürk bu kısa teşekkür yazısında Üniversite Reformu'nun da ilk işaretlerini vermiştir. Şöyle ki, Atatürk telgrafında ***"medrese"*** yerine ***"fakülte"*** ifadesini kullanmıştır. Bu kullanım, onun geleneksel **medreseye** tepkisinin somut göstergelerinden biridir. Prof. **Aydın Sayılı**'nın çözümlemesiyle, *"Denilebilir ki onun medrese sözcüğüne bu tepkisi küçük bir kelimenin dar sınırları içinde koskoca bir kültür davasını, bir bilimsel tutumu açığa vuran, simgesel biçimde dile getiren bir davranıştır. Çünkü fakülte ve medrese sözcükleri bir bakıma iki ayrı dünya görüşünün temsilcileridir."*[493] Atatürk ayrıca *"**ulusal bağımsızlığımızı bilim alanında fakülteniz tamamlayacaktır,**"* diyerek de Darülfünun'u bir an önce **Cumhuriyet ideolojisine (tam bağımsızlığa)** sahip çıkmaya davet etmiştir.

Ancak, maalesef Darülfünun ilk on yılda yapılan devrimlere hiçbir destek vermediği gibi, devrimlere karşı bir tutum sergilemiştir. Bu durumu **Falih Rıfkı Atay,** 17 Temmuz 1932 tarihinde, *Cumhuriyet* gazetesindeki köşesinde şöyle eleştirmiştir: *"Darülfünun, Türk inkılâbına dair on seneden beri bir tek sayfa telif etmemiştir. Darülfünun'un memleketin maddi ve manevi müesseselerinin hepsine dokunan yepyeni, maddi, manevi bir nizam yaratan Türk inkılâbına karşı bu vaziyeti nasıl tahlil olunabilir? Biz ne bitaraflığı ne de kifayetsizliği kabul ederiz."*[494] Darülfünun'da devrim karşıtlığı o boyuta gelmiştir ki, 1924'te bazı Darülfünun müderrisleri eğer ***"Latin abecesi"*** kabul edilirse, protesto amacıyla bir tek satır yazı yazmayacaklarını ve kalemlerini kıracaklarını açıklamışlardır.[495] Yine 1924'te Darülfünun'da öğrenim gören bir grup öğrencinin **okul bahçesinde fotoğraf çektirmesi** ve okuldaki müderrislerden bazılarının ***"fotoğraf çektirmek günahtır"*** diyerek bu öğrencileri cezalandırmaya kalkmaları tepki çekmiştir. Atatürk'ün "*bu olayda asıl cezalandırılması gereken öğrenciler değil, hocalardır*" açıklamasından sonra, İstanbul Savcılığı hocaları mahkemeye vereceğini belirtmiştir.[496]

---

493 **Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı Külliyatı-1,** s. 21.

494 **Cumhuriyet,** 17 Temmuz 1932.

495 M. Tahir Hatipoğlu, **Türkiye Üniversite Tarihi,** 2. bas., Ankara, 2000, s. 90.

496 Abdurrahman Çaycı, "*Atatürk, Bilim ve Üniversite*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C 4, S. 10, 1987, s. 64.

1925 yılında bazı Darülfünun öğrencilerinin **kızlı erkekli** İspilandit Oteli'ne giderek **dans etmeleri** bazı gazetelerde eleştiri konusu olmuştur.

Bir Darülfünun profesörü Almancadan yaptığı 10 sayfalık çeviride tam 32 yanlış yapmış, bu olay da Darülfünun'un bilimsel yeterliliğinin tartışılmasına yol açmıştır.[497]

Darülfünun'dan Üniversite'ye geçişin nedenlerini en iyi şekilde Maarif Vekili **Dr. Reşit Galip**, 1 Ağustos 1933'te İstanbul Üniversitesi'nin açılışında yaptığı konuşmada gözler önüne sermiştir: *"Memlekette büyük politik ve toplumsal dalgalanmalar olmaktaydı. Darülfünun bunun karşısında tarafsız bir seyirci rolünü sürdürdü. İktisat alanında önemli değişimler olmaktaydı. Darülfünun bunlarla tamamen ilgisiz görünüyordu. Hukukta köktenci değişiklikler yapıldı. Darülfünun yalnızca yeni kanunları ders programına almakla yetindi. Yazı reformu yapılmış, dilin özleştirilmesi hareketi başlamıştı. Darülfünun bununla hiçbir suretle ilgilenmiyordu. Yeni bir tarih değerlendirilmesi ulusal bir hareket anlamında bütün ülkeyi sarmıştı. Darülfünun'un buna karşı ilgisini uyandırmak için üç yıl beklemek ve çabalar sarf etmek gerekti. İstanbul Darülfünun'u en sonunda sustu, kendi kabuğuna çekildi ve adeta bir ortaçağ yıkılmışlığıyla dış dünyadan tamamen koptu."*[498]

Bilimsel yetersizliği, çağın bilimsel, kültürel gelişmelerinden uzak bir anlayışla yönetilmesi ve Türk Devrimi'ne karşı kayıtsızlığı Darülfünun'un kapatılıp İstanbul Üniversitesi'nin açılmasında etkili olan belli başlı nedenlerdir.

Reform Hazırlıkları

Atatürk, Üniversite Reformu'na yönelik hazırlıklara aslında cumhuriyetin ilanından hemen sonra başlamıştır. İlkokuldan yüksekokula kadar bir **eğitim-öğretim seferberliği** başlatılması

---

497 Güneş Kazdağlı, **Atatürk ve Bilim**, Ankara, 2000, s. 60.
498 Widmann, age., s. 71, 72.

bu yöndeki ilk adımlardan biridir. Üniversitenin akademik kadrosu için yurtdışına 1927–1928 eğitim-öğretim döneminde 42, 1928–1929'da 170, 1929–1930'da 288 öğrenci gönderilmiştir.[499] Bu öğrencilerin Avrupa'da eğitim öğretimlerini tamamlayıp yurda dönmelerinden sonra Üniversite Reformu başlamıştır.

Yurtdışına gönderilen öğrencilerden biri olan **Prof. Ali Rıza Berkem**, anılarında bu konuda şu bilgileri vermiştir: *"Ulu Önder Atatürk, İstanbul Darülfünun'unda bir reform yapmaya karar veriyor. Fakat reformu gerçekleştirmek için yeterli öğretim üyesi yok. Bunun üzerine lise mezunları arasından en iyilerini aday seçip bir imtihanla Avrupa'ya gönderilmelerini emir veriyor. Bu üniversitenin temelini fen ve edebiyat fakülteleri oluşturduğundan bu iki fakültenin çeşitli dallarında yetiştirilmek üzere eleman gönderilmiştir.* ***Cahit (Arf)*** *da aday gösterilmiş olacak ki benimle İzmir'de imtihana girdi. İmtihanı kazandık. Türkiye genelinde imtihanı kazananların sayısı 30 kadardı. Cahit dışında hepimizi Fransa'nın vilayet üniversitelerine gönderdiler. Cahit, Paris'in her bakımdan havasına alışık olduğu için onu Fransa'nın ve dünyanın en ünlü üniversitelerinden biri olan Sorbonne'a gönderdiler. (...) Doktora yapmak üzere (...) Cahit Almanya'ya Prof. Nasse'nin yanına, ben de eski üniversitem olan Montpellier Üniversitesi'ne gittim. 1939 yılında her ikimiz de doktoramızı tamamlayıp yurda döndük ve borcumuz olan doçentlik sınavını geçirdik."*[500]

Prof. Dr. Horst Widmann şöyle demiştir: *"Bütün yakın çalışma arkadaşları gibi Atatürk'ün kendisi de İstanbul Üniversitesi Projesi'ne çok büyük değer vermekteydi. Bu onun Batılılaşma isteğinin önemli araçlarından biriydi.*[501] *O zamanki Maarif Vekili Dr. Reşit Galip Atatürk'ün isteğine uygun olarak bu konuda kendinden emin ve aktif bir insandı."*[502]

---

499 Osman Bahadır, **Bilim Cumhuriyetinden Manzaralar**, İstanbul, 2008, s. 55.
500 Metin Özata, **Mustafa Kemal Atatürk, Bilim ve Üniversite**, İzmir, 2005, s. 124, 125.
501 Buna katılmıyorum. Atatürk'ün amacı Batılılaşmak değil çağdaşlaşmaktır.
502 Widmann, **age.**, s. 82.

Atatürk İstanbul Darülfünunu'nda

Çağdaş Üniversite Projesi'nin mimarı **Atatürk,** Üniversite Reformu'ndan önce 15 Aralık 1930'da Darülfünun'u ziyaret etmiş, hocalarla ve öğrencilerle görüşerek Darülfünun hakkında bizzat bilgi toplamıştır. Atatürk, Darülfünun ziyaretinde özellikle tarih hocalarıyla görüşmüş, onlara eski Anadolu tarihi hakkında bazı sorular sormuş, ancak aldığı yanıtlardan hiç de memnun kalmamıştır.[503] Atatürk, bir de 2 Temmuz 1933'te Darülfünun'u ziyaret etmiştir.

Malche'nin Raporu

Atatürk, Üniversite Reformu için yabancı uzmanlardan yararlanılmasını önermiştir. Bu Amaçla **Cenevre Üniversitesi**'nden pedagoji profesörü **Prof. Albert Malche** seçilmiştir.[504]

16 Ocak 1932'de Ankara'ya gelen Malche, Başbakan **İsmet İnönü** ve Maarif Bakanı **Esat Sagay** ile görüşüp gereken bilgileri aldıktan sonra, İstanbul'a geçip Darülfünun'da incelemelere başlamıştır. Klinikleri ziyaret etmiş, laboratuvarları, seminerleri

503 age., s. 120-124.
504 age., s. 76.

ve kütüphaneleri görmüştür. Politikacılarla, profesörlerle, idari memurlarla ve öğrencilerle konuşmuştur. 18 Şubat 1932'de rektöre, yetkili makamlara iletilmesi amacıyla ayrıntılı bir sorular listesi sunmuştur. Malche 29 Mayıs 1932'de ***"İstanbul Darülfünunu Hakkında Rapor"***unu bitirerek hükümete vermiştir. Sonra İsviçre'ye geri dönmüştür. 2 Mayıs 1933'te hükümetin daveti üzerine tekrar Türkiye'ye gelerek *"Darülfünun Islahat Komitesi"*nde müşavir olarak çalışmıştır. Malche, 1934 ilkbaharında yeniden İsviçre'ye dönmüştür.[505]

Atatürk 2 Temmuz 1933'te Darülfünun ziyareti sırasında, Malche'yi yanına çağırıp çalışmalarından dolayı tebrik etmiştir.

Malche'nin raporu Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ***"İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor"*** adıyla yayımlanmıştır.

Malche'nin raporu üç kısımdan oluşmuştur. Birinci kısımda araştırmalarının amaç ve yöntemlerini bildirmiştir; ikinci kısımda Darülfünun'un o günkü durumunun eleştirel bir incelemesini vermiştir; üçüncü ve en önemli kısımda ise reform tekliflerini sunmuştur. Bu teklifleri de üç ana başlık altında toplamıştır: a) Çalışma araç ve gereçleri, b) Çalışma organizasyonu, c) Üniversitenin kendi dışına açılması.[506] Malche 95 sayfalık raporunda, Darülfünun'daki eğitim, öğretimin çağın gerisinde kaldığını, araştırmaya, sorgulamaya, düşünmeye ve konuşmaya yer verilmediğini belirtmiştir.

Malche'nin raporu hükümet tarafından kabul edilmiştir. Türkiye'de o zamana kadar **Dewey, Kühne, Omer Buyse, Kemmerer, Kate Wolffort** raporlar hazırlamıştır. Ancak hiçbirinin raporu Malche'nin raporu kadar büyük bir beğeniyle karşılanıp uygulanmamıştır.

Hükümetin büyük beğeniyle karşıladığı Malche'nin raporu şöyle uygulanmıştır: "*Ders yönetimi temelden değiştirilirken –özellikle Alman mültecilerin de yardımıyla– onun öngördüğü yöntem izlendi. Öğrencilerin yabancı dil eğitimi için 'Yabancı Diller Okulu'*

---

505 age., s. 77.
506 age., s. 77, 78.

kuruldu. Yabancı dil dersi zorunlu kılındı. Türkçe bilimsel yayınlara önayak olundu. Pek çok edebiyat, bilim, sanat ve klasik eserin çevirisi –özellikle Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in öncülüğünde 1939'dan itibaren– yapıldı. Kütüphanelerin durumu düzeltildi. Enstitü kütüphaneleri kuruldu. Yasal düzenlemelerle üniversitenin Maarif Vekâleti'ne daha sıkı şekilde bağlanması gerçekleştirildi ve öğretim üyelerinin görevlendirme yöntemiyle ilgili önerileri de ele alındı. Enstitü yönetmeliği muhafaza edildi ve kuvvetlendirildi. Tıp Fakültesi, Malche'nin teklifine uyularak Haydarpaşa'dan İstanbul'a taşındı. 1934'ten itibaren Zeynep Hanım Konağı'nda halka açık üniversite serbest konferansları verilmeye başlandı. 'Üniversite Haftası' denilen tatil kurslarıyla taşraya gidildi. Fakülte ve üniversite dergileri yayımlandı. Özetle denebilir ki Üniversite Reformu'nu gerçekleştirmek isteyen Türkler, Malche'nin raporunu, alacakları önlemlerin yönlendiricisi olarak ele aldılar..."[507]

Malche'nin raporu uygulamaya koyulmadan önce Atatürk'e sunulmuştur.

Atatürk'ün, Malche'nin Raporundan Aldığı Notlar

Atatürk kendisine sunulan raporu büyük bir dikkatle notlar alarak okumuştur. Öyle ki raporda yer alan görüş ve önerilere sıra numarası verip, tam **81 not** yazmıştır. Ayrıca genel bir değerlendirme yapmıştır.

Atatürk, Malche'nin raporunu inceledikten sonra 5 numaralı not defterine rapor hakkında kırmızı kalemle bazı notlar almıştır. Not defterinin sağ üst köşesinde ***"59/60"*** ve ***"Mühim"*** ifadeleri vardır.[508]

Atatürk sonra şunları yazmıştır:

"İstanbul Darülfünun'u lağvolunmuştur; yerine İstanbul Üniversitesi tesis olunacaktır. Bunun tesisine Maarif Vekâleti memurdur.

507 age., s. 80, 81.
508 Atatürk'ün 5 Numaralı Not Defterinden Özel Notlar, 1931 Yılı Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler III, Ankara, 1994, s. 215.

1. *Talebe, İngilizce, Almanca, İtalyanca veya Fransızca gibi en az bir ecnebi (yabancı) lisan bilmelidir.*[509]
2. *Hürriyet-i ilmiye (bilimsel özgürlük) mahfuz (korunmalı). Fakat idare ve eğitim heyetlerinin tayininde ve program tanziminde müdahale.*
3. *Kâfi para vermiştik.*
4. *Müd. (88)+ Mu (44)+ (Md.Mu. (36)+As. (42)=240, Çok.*
5. *Memurlar, müstahdemler adedi çoktur. Bu vazifeler muhtaç talebeye (bu görevleri ihtiyacı olan öğrenciler yapsın).*
6. *Kıymetsiz talebenin ilk sene cesareti kırılmalıdır.*
7. *Eminin (Rektör) en mühim vazifesi ilmi meselelere teallauk eder; idare işleri için bir memur lazım.*
8. *İstanbul Darülfünunu kendisini şuurlu bir şekilde muayyen bir noktaya sevk eden ilmi ve fikri bir hıza sahip değildir. Birkaç sene için teveccüh edilecek istikameti vekâlet tespit etmeli.*

...

10. *Darülfünun'un en büyük zaafı, şahsi mülahaza ve araştırmaya sevk eder tarzda tedris (öğretim) yok. Ansiklopedik malumat veriliyor.*

...

12. *Darülfünun hocaları yoktur. Şimdilik hariçten getirmek lazımdır. Ondan sonra da kendi çocuklarımızı ecnebi üniversitelerinde yetiştirmek lazımdır.*

...

17. *Kütüphanenin ıslahı (düzeltilmesi).*"

Atatürk bu notlarla yetinmeyip, Malche'nin raporundan çıkartılması gereken notları da "*Notlardan Sonra 8 Esaslı Not*" başlığı altında toplamıştır. Bu notlar, Atatürk'ün Üniversite Reformu'nu Malche'nin anladığından daha geniş anlamıyla an-

509 Atatürk üniversite öğrencilerinin mutlaka birkaç yabancı dil bilmelerini istemiştir. Ancak bugün üniversitelerimiz yabancı dille eğitime geçmiştir. Ancak doğrusu, yabancı dille değil, anadilde eğitim yapılması bunun yanında yabancı dil öğretilmesidir. Yabancı dil öğretimi başka şeydir, yabancı dille eğitim-öğretim çok daha başka şeydir.

ladığını göstermektedir. Atatürk, Malche'nin yükseköğrenim konusundaki önerilerini yetersiz bularak, daha geniş kapsamlı bir ***"kültür planlaması"***ndan söz etmiştir:

"Okuduğumuz rapor bir bakıma güya Türkiye'de bir âli tahsil müessesesi (yükseköğretim kurumu) kurmak için nasihatleri ihtiva ediyor; halbuki hakikatte bütün Türkiye'de bir kültür programının ne olmasına, nasıl olmasına işarettir. O halde bizim için İstanbul Darülfünunu'nu ne yapalım diye bir mesele mevcut değildir. Bizim için bütün Türkiye'de nasıl bir kültür planı yapalım, mesele budur. İşte biz, yalnız ve ancak biz mudil (karmaşık) bir mesele karşısındayız ve onu behemehâl halletmek mecburiyetindeyiz. Bu mesele vazıh surette hallolunmadıkça İstanbul Darülfünunu'nun ıslahından bahsetmek ayıptır, abestir, bimanadır (manasızdır)."

Atatürk, İstanbul Darülfünunu'nun sorunlarını çözmeden önce ***"bütün Türkiye'de bir kültür planı"*** yapmak gerektiğinden söz etmiştir. Bu kültür planı doğrultusunda Türkiye'de ilkokuldan üniversiteye kadar eğitim altyapısının kurulması gerektiğini belirtmiştir:

"Şüphesiz Türk ilk mektepleri, orta ve lise mektepleri, Türk yüksek camiası için Türk yüksek camiasının istediği evsafta talebe, yani muhatap, zekâ, ilim, fen, hülasa insanlık kabiliyeti yetiştirdikten sonradır ki Türkiye'nin şurasında, burasında ve her yerinde üniversite enstitülerinden bahsolunabilir."

Atatürk, Türkiye'de gerçek anlamda bir Üniversite Reformu yapabilmek, ***"Türkiye'nin şurasında, burasında ve her yerinde üniversite enstitüleri"*** kurabilmek için **ilkokul, ortaokul** ve **liselerimizin** bilim ve fenle donanmış, zeki ve yetenekli insanlar yetiştirmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak böyle sağlam bir temel eğitimin üstüne çağdaş bir yükseköğretimin kurulabileceğini ifade etmiştir.

Malche'nin raporu hakkında Atatürk'ün şu değerlendirmeleri de dikkat çekicidir:

"Darülfünün. Bu adam (Malche), yüksek milli bir ilim kuruluna değiniyor ve bütün ifadeleri yalnız bu değinmesini

açıklamaya çalışır niteliktedir. Yoksa kurumun maddi hiçbir özellikle manevi daha hiç takdirkârı olmadığını söylemekten çekinmiyor. Profesörü bu ifadesiyle bilgisizlikle itham edecek değiliz; bilakis takdir ederiz. Takdir ederiz, çünkü bu adam bütün nezaketini kullanarak diyor ki: 'Ben sizi anlamadım ki, ben sizi anlayamıyorum ki, ne yapmak istediniz hakkında, sizinle, Türklükle orantılı yüksek üniversiteyi nasıl kurmak istediğimiz de belli bir fikrim yoktur. Yalnız çok güzel bir azimet (büyüklük) noktasını, farkında olmaksızın, bu yabancı adam bizim dahi bunun fariki (ayırt eden) olacağımızı zannetmeksizin bize ifşa etmektedir (açıklamaktadır)."

"Bu adam raporunun 59. sayfasında aynen şöyle diyor: 'Hakikatlere istinat etmek lazımdır. Bu memleketteki vaziyetin icabatı ve ihtiyacatı meçhulünüz değildir. İstanbul Darülfünun'u gibi bir darülfününda, Türkiye gibi baştan başa yeniden teşekkül eden bir memlekette bu icabat ve ihtiyacat her taraftan fazla ilmi alakayı celbetmelidir. Türkiye'nin ideolojisi, tabii ve iktisadi coğrafyası, iklimi, çiçekleri ve nebatatları, kara ve deniz hayvanları antropolojisi, mazisi (tablet tarihi), tarihi, sanayisi, kültürü, yani sureti umumiyede her şeyi, bütün bu şeyler Türkiye'nin Darülfünun tekmil kürsüleri ile alakadardır. Her şeydir."

Atatürk, Malche'nin raporundan not defterine aktardığı bu bölümde aslında **Çağdaş Üniversite Projesi**'ni özetlemiştir. Bu notlara göre Atatürk şöyle bir üniversite istemektedir: Sadece bilimle ilgilenen... Türkiye'nin jeolojisini, tabii ve ekonomik coğrafyasını inceleyen; Türkiye'nin iklimi, çiçekleri ve bitkilerini araştıran; kara ve deniz hayvanları antropolojisiyle ilgilenen; Türkiye'nin tarihini, sanayii ve kültürünü inceleyen gerçek bir üniversite...

Atatürk, Prof. Malche'nin raporundan Darülfünun'da bazı hocaların bilimle uğraşmadıklarını öğrendiğinde, *"Bildiğimiz başka, hakikat başka"* notunu düşmüş ve şunları yazmıştır: *"Kürsüler buradan (bilimden) başka şeylerle iştigal ediyorlarsa (uğraşıyorlarsa) ne yazık, ne ayıp ve ne utanmazlıktır."*

Atatürk, kurulacak üniversitelerimizin insanlığın ortak değeri olan "çağdaş uygarlığa" Türkiye'nin katkı sağlaması için

mücadele etmesi gerektiğini ifade etmiştir: *"İnsaniyetin umumi fikri sermayesinde Türkiye'nin verebileceği ve vermekle mükellef olduğu şeyler ne büyüktür. Şarki Avrupa ve Anadolu'daki büyük medeniyetler burada değilse nerede tetebbu (araştırılacak) edilecektir. Türk sanatı, tarihi, bütün insaniyet için tetkik (araştırma) sahasını burada bulamayacaksa, bu sanat âşıkları hangi çöllere saldıracaktır."*

Atatürk, üniversitelerimizdeki biliminsanlarının Anadolu'da tarih, kültür ve sanat araştırmaları yapmalarını istemiştir. Anadolu'nun bu araştırmalar için çok uygun olduğunu belirtmiştir.

Malche'nin raporuyla ilgili notlarına devam ederken bir yerde aynen şunları yazmıştır: *"Biz Türkler, bilhassa bu yüksek Türk inkılâbını yapmış olanlar bilmelidirler ki: Bizi layık olduğumuz seviyeye çıkarmakta herhangi bir yabancı âlim, yabancı dâhi, dâhi olsa muktedir olamayacaktır. Düştüğümüz uçurumdan bizi kurtaracak, âlemin en yüksek katlı olanına çıkaracak, yine bu uçurumdan çıkıp yükselmesini bilenler olacaktır. Bu adamlar, bu uçurumdan kendisini ve milletini kurtarmış olanlar, medeniyet dünyasında yüksek gibi görünen her adamın varlığından, tetkiklerinden, fikir ve görüşlerinden istifade etmekle daima isabetli davranmış sayılacaktır; fakat bu noktadaki isabeti; kendisinin mensup olduğu memleket ve milleti hakkında karar vermesi için asla isabetli sayılamayacaktır. Burada ihtiyat kaydını (dikkatli olmayı) gözden uzaklaştırmayacaktır."*

Atatürk özetle, **"Bizi yabancı dâhiler bile kurtaramaz, bizi kurtaracak olan yine biziz. Yabancıların görüş ve düşüncelerinden yararlanabiliriz, ama bunu yaparken de çok dikkatli olmalıyız,"** demiştir.

Atatürk'ün Malche'nin raporuna ilişkin aldığı son not şudur: *"Görülüyor ki mesele, taştan, topraktan, vazodan bahsolunmakla sonuçlandırılamaz. Vazo denilen, kıymetli resimlerle kabil-i hitap vatandaş yetiştirmektedir. Yoksa her nevi (çeşit) enstitüler hayvan ahırı olur..."*[510]

---

510 Utkan Kocatürk, "*Atatürk'ün Üniversite Reformu İle İlgili Notları*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 1, S. 1, s. 3-96.

Atatürk'ün tarihten, kültürden, sanattan anlayan bireyler yetiştiremeyen üniversiteleri ***"hayvan ahırı"*** olarak adlandırmış olması dikkat çekicidir.

Evet! **Atatürk**, Malche'nin raporunu satır satır okumuş, notlar almış, eleştirmiş ve uygulanmasına karar vermiştir. Malche'nin raporu ve Atatürk'ün bu rapor üzerine eleştirileri doğrultusunda İstanbul Darülfünunu kapatılıp İstanbul Üniversitesi açılmıştır.

Reform

Üniversite Reformu'na giden yolda önce Esat Sagay'ın yerine genç ve dinamik **Dr. Reşit Galip** Milli Eğitim Bakanlığı'na getirilmiştir.

Üniversite Reformu'na ilişkin yasa tasarısı 31 Mayıs 1933'te TBMM'de kabul edilmiştir. Bu yasaya göre 1 Ağustos 1933'te İstanbul Üniversitesi kurulmuştur.

Üniversite Reformu'nu hayata geçirmek için öğretim elemanlarından oluşan bir komisyon kurulmuştur.[511]

Darülfünun öğretim üyelerinin birçoğuna yeni açılan İstanbul Üniversitesi'nde görev verilmemiştir.[512]

1927–1930 arasında öğretim elemanı olmaları için yurtdışına gönderilen 501 öğrenci doktoralarını yapıp 1932-1933'ten itibaren yurda dönmeye başlamıştır. 1933'te İstanbul Üniversitesi kurulurken, ilk aşamada bu genç öğretim elemanlarından yararlanılmıştır.[513]

İstanbul Üniversitesi'nin öğretim kadrosu üç gruptan oluşmuştur:

1. Darülfünun'dan kadroya alınan hocalar,
2. Avrupa üniversitelerinde öğretimlerini başarıyla tamamlayıp yurda dönen gençler,

---

511 Turan, age., s. 618.
512 Bu sayı 92 ile 157 arasında değişmektedir. Kaynaklarda bu konuda kesin bir rakama rastlayamadım. Turan, age., s. 618; Widmann, age., s. 85.
513 Aydoğan, age., s. 343.

3. Yabancı profesörler.[514]

Eskiden Harbiye Nezareti olan üniversite merkez binasının giriş kapsına yeni yazıyla *"İstanbul Üniversitesi"* yazılmıştır.

Üniversite 18 Kasım 1933'te öğretime başlamıştır. Açılış konuşmasını yeni Maarif Bakanı **Prof. Dr. Hikmet Bayur** yapmıştır. Bayur, İstanbul Üniversitesi'ni ***"ülkemizin en büyük bilgi evi"*** olarak adlandırmıştır.

Atatürk, İstanbul Üniversitesi'nin açılışına gönderdiği telgrafta şöyle demiştir: ***"İstanbul Üniversitesi'nin açılışından çok sevinç duydum. Bu yüksek ilim ocağında kıymetli profesörlerin elinde Türk çocuğunun müstesna zekâ ve eşsiz kabiliyetinin çok büyük gelişmelere erişeceğine eminim."***

İstanbul Üniversitesi ilk ders yılı olan 1933–1934'te yerli ve yabancı toplam **180 öğretim** üyesine sahiptir. Aynı yıl öğrenci sayısı **3417**'dir. Bu sayı 1943'e kadar üç kat artarak **10.178**'e ulaşmıştır. Üstelik bunun yaklaşık yüzde 50'si de kız öğrencidir.[515]

Dünya Çapında Bir Bilgi Evi: İstanbul Üniversitesi "Kim Korkar Hitler'den?"

İstanbul Üniversitesi 1930'lu yılların dünyasında en çağdaş, en ileri bilim merkezlerinden biridir, çünkü İstanbul Üniversitesi'nin neredeyse bütün kürsülerinde, alanlarında dünyanın en saygın profesörleri görev almıştır.

---

514 Widmann, age., s. 86.
515 age., s. 107.

En başından anlatalım!

Atatürk, Malche'nin raporunu okurken İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşunda dünyaca ünlü uzmanlardan yararlanılmasını istemiştir:

"Türkiye Cumhuriyeti hükümeti bütün medeni âlemdeki fikri ve ilmi okul faaliyetleri hakkında en son ve yeni uzmanlardan istifade gereğine inanıyorsa ve bunu yüksek çağdaş ilerlemelere karşı bir mecburiyet halinde düşünüyorsa –ki bence öyledir– o halde bu rapor sahibi olan profesörü, fakat yalnız bunu değil, Almanya'nın, İngiltere'nin, Amerika'nın ilim âleminde yüksekliği tanınmış profesörlerini Türkiye Cumhuriyeti'nin idare merkezi olan Ankara'ya davet etmek ve onları orada toplamak için hiçbir fedakârlıktan çekinmez. Esas görüşler Ankaralı olsun; davet olunan âlimler bu yüksek milli görüş noktasını mutlaka sağlamlaştıracaklardır..."

Dr. Reşit Galip, İstanbul Üniversitesi'ne alınacak yabancı biliminsanları için şu şartı getirmiştir: *"Kendilerinin kendi ülkelerindeki üniversitelerde de profesör konumuna erişmiş ve isimlerini ülkelerinin sınırları dışında da duyurmuş olmak."*

İşte Türkiye'nin İstanbul Üniversitesi'nde çalışacak dünya çapında tanınmış, donanımlı profesörler aradığı o günlerde, Almanya'da **Hitler,** diktatörlüğünü sağlamlaştırabilmek için toplumun her kesiminde olduğu gibi üniversitelerde ve biliminsanları üzerinde de baskılarını artırmıştır. Özellikle Yahudi kökenli ve Yahudilere yönelik baskılara karşı çıkan profesörler ya emekli edilmiş, ya görevden alınmış ya da tutuklanmıştır. Bu gelişmeler üzerine birçok profesör Nazi Almanyası'nı terk edip İsviçre'ye sığınmıştır. Nazi karşıtı bu Yahudi kökenli Alman profesörler dünyadaki başka üniversitelerde iş bulabilmek için Zürih'te ***"Yurtdışındaki Alman Bilim Adamlarına Yardım Derneği"***'ni kurmuşlardır. Bu derneğin başkanlığına da tıp doktoru **Prof. Philipp Schwartz** getirilmiştir. **Prof. Albert Malche,** Prof. Philipp Schwartz'la iletişim kurarak Alman biliminsanlarının Türkiye'de çalışabileceklerini bildirmiştir. Bunun üzerine **Prof. Schwartz,** 5 Temmuz 1933'te İstanbul'a gelip üniversitedeki "Islahat Komitesi"yle görüştükten sonra, 6 Temmuz

1933'te Ankara'da **Maarif Vekili Dr. Reşit Galip**'in başkanlığında bir toplantıya katılmıştır. Bu toplantıda Alman biliminsanlarının İstanbul Üniversitesi'nde görevlendirilmesi için **bir ön protokol** ile Türkiye'ye gelecek biliminsanlarının kürsülere göre dağılımını gösteren **30 kişilik bir liste** hazırlanmıştır.[516]

Yapılan anlaşmaya göre yabancı profesörler;

1. Üniversitede tam gün çalışacaklar ve başka iş yapmayacaklar,
2. Derslerini önce çevirmenler yardımıyla anlatacaklar, üçüncü yıldan itibaren Türkçe ders verecekler,
3. En kısa zamanda Türkçe ders kitapları hazırlayacaklar,
4. Gerektiğinde bilirkişi raporu hazırlayacaklar,
5. Halkın aydınlanması için kurulan kurumlarda aktif olarak görev alacaklar.

Profesörler bu görevlerin karşılığında;

1. Yüksek maaş alacaklar. (Milletvekillerinin **300 lira** maaş aldığı dönemde **1000 lira** maaş alacaklardı.)[517] Taşınma ve yol giderleri karşılanacak. Sağlık sigortaları yapılacak,
2. Çalışma arkadaşlarını da Türkiye'ye getirip görevlendirebilecekler,
3. Devlet tarafından himaye edilecekler.[518]

Atatürk'ün, Malche'nin raporunu okuyup aldığı notlarda da açıkça ifade ettiği gibi dünyaca ünlü yabancı bilimadamları **İstanbul Üniversitesi, Yüksek Mühendislik Mektebi** (sonradan İTÜ), **İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü** vb. yüksekokullarda görevlendirilirken, **ulusal onurun korunmasına** çok büyük özen gösterilmiştir. Alman profesörlerin derslerini Almanca veya herhangi bir yabancı dilde anlatıp Türk öğrencilerin "tarzanca" yabancı dilleriyle Alman hocalarını anlamalarını beklemek yerine, Alman hocaların dersleri önce Türkçeye tercüme ettirilmiş, sonra da Alman hocalardan üç yıl

---

516 Arnold Reisman, Nazizmden Kaçanlar ve Atatürk'ün Vizyonu, çev. Gül Çağalı Güven, 2. bas., İstanbul, 2011, s. 10, 11; Widmann, age., s. 90, 91; Kazdağlı, age., s. 71.

517 Kazdağlı, age., s. 71, 72. Anlaşmaya göre profesörlerin eline tüm vergiler çıkarılınca 750 lira geçecektir. Reisman, age., s. 26.

518 Widmann, age., s. 114, 115.

içinde Türkçe öğrenip derslerini Türkçe anlatmaları ve Türkçe ders kitabı yazmaları istenmiştir, çünkü Cumhuriyet'in kuruluş felsefesine göre **eğitim-öğretim dili mutlaka Türkçe olmalıdır.** İşin özü şu: Yabancı dil en iyi şekilde öğretilecek, ancak yabancı dille eğitim-öğretim yapılmayacaktır, çünkü yabancı dil öğretimi başka şeydir, yabacı dille öğretim başka şeydir.

Alman profesörlerin Türkiye'ye gelmesi için yapılan toplantıyı aktaran **Schwartz**'a kulak verelim: "*Bize... için bir profesör önerir misiniz? Bu sorular bütün bir öğleden sonra otuz kez soruldu ve artan bir gerilimle bunları cevaplandırdım. Ben ve bütün oradakiler zamanı unutmuştuk.* ***Biliyordum ki bu saatlerin, Almanya'dan rezilce ve alçakça kovulmuş kişiler için yaradılış kadar anlamı vardı.*** *Batı'nın pisliğinin bulaşmadığı harika bir ülke keşfediyordum. (...)*"[519]

Schwartz'ın Türkiye'yi ***"Batı'nın pisliğinin bulaşmadığı harika bir ülke"*** diye tanımlaması çok önemli ve ince bir görüştür. Gerçekten de Atatürk Türkiyesi böyle bir ülkedir: Her şeyden önce Batı emperyalizmini yenmiş bir ülkedir... Batı'nın Yahudi düşmanlığı, ırkçılık gibi "pisliklerinin" bulaşmadığı tertemiz bir ülkedir Türkiye...

Prof. Philipp Schwartz

O toplantının sonunda **Dr. Reşit Galip**'in şu sözleri de çok dikkat çekicidir: "*Bugün alışılmışın da dışında örneği gösterilmeyecek bir iş yapabildiğimiz bir gün oldu. 500 yıl kadar önce İstanbul'u kuşattığımız zaman Bizanslı bilginler İtalya'ya göç etmişti ve buna engel olamamıştık. Bu bilginlerin büyük çoğunluğu İtalya'ya gitti. Sonuç olarak Rönesans gerçekleşti. Bugün Avrupa'dan bunun karşılığını alıyoruz. Ulusumuzun yenileştirilmesini umut ediyoruz. Bilim ve yöntemlerinizi getirin. Size teşekkürlerimi, saygılarımı sunarım.*"[520]

519 **age.**, s. 92.
520 **age.**, s. 92.

Reşit Galip'in bu sözleri, Cumhuriyet'i kuranların nasıl bir kafa yapısıyla, nasıl bir bilinçaltıyla ve nasıl bir ruhla İstanbul Üniversitesi'ni ve diğer yüksekokulları açtıklarını göstermesi bakımından çok dikkat çekicidir. Cumhuriyet'i kuranlar gerçekten de Türkiye'de bir Rönesans peşindedir. **Reşit Galip**, o günlerde Prof. Schwartz'a şunları söylemiştir: "*Biz fakir bir memleketiz. Sizlere layık olduğunuz ücretleri veremeyeceğiz –üstelik bunu milletvekillerinin üç katı maaş vermelerine rağmen söylüyor– Fakat Mustafa Kemal'in kurduğu bu genç Türkiye Cumhuriyeti'nde sizler yeni bir Rönesans devri açacaksınız. Burada doğacak yeni ilmin feyizli ışıkları bütün dünyayı aydınlatacaktır.*"[521] **Reşit Galip** bu işe öylesine inanmıştır ki bir gün TTK Başkanı Uluğ İğdemir'e şöyle demiştir: "*Düşün Uluğ! Beş, on yıl sonra fakültelerimizin çıkaracağı kitapları, dergileri, yeni buluşları, yeni araştırmaları bütün dünyaya yayacaklar, dünya bilginleri eserlerinde bizim yayınlarımızı da kaynak gösterecekler. İşte benim ülkem budur.*"[522]

Dr. Reşit Galip

Reşit Galip bu büyük inançla Üniversite Reformu'nu gerçekleştirmiştir. **Atatürk** bu gerçeği şöyle dile getirmiştir: ***"Doktora (Reşit Galip) gıpta ediyorum. Üniversite Reformu gibi çok güç, çok şerefli bir işi başarmak ona nasip oldu."***[523]

Alman biliminsanlarının Türkiye'ye gelmesiyle ilgili protokol ve gelecek biliminsanlarının listesi 7 Temmuz 1933'te **Atatürk'e sunulmuştur**. Atatürk protokolü ve listeyi onaylamıştır. Yabancı profesörlerle 4 Ekim 1933'te anlaşmalar yapılmıştır.[524]

Sonra neler mi oldu?

Arnold Reisman'dan okuyalım: "*Türkiye seçilen isimlere davet gönderdi. Bu davetler Avusturya, Almanya, Çekoslovakya*

---

521 Uluğ İğdemir, **Yılların İçinden**, Ankara, 1991, s. 90.

522 **age.**, s. 91.

523 M. Tahir Hatipoğlu, **Türkiye Üniversite Tarihi**, 2. bas., Ankara, 2000, s. 116.

524 Kazdağlı, **age.**, s. 71.

*ve Fransa'dan kaçan entelektüeller ve profesyonellere sığınacak bir liman sağlamıştı. Hepsi en yakın aile fertlerini getirebildi; birçoklarına asistanlarıyla ailelerini getirme izni bile verildi. Bir ABD veya Birleşik Krallık vizesi almayı başaranlardan bazıları bile Batı'da işsiz kalma veya mevkilerinden aşağıda bir göreve getirilme ihtimaline karşı, Türkiye'de kendi uzmanlıkları dahilinde bir akademik mevkie getirilmenin kesinliğini tercih ettiler. **Cerrah Rudolf Nissen**, ABD'ye gitmek üzere yola çıkmışken Türkiye'deki iş teklifini bildiren bir telgraf alınca yolunu değiştirdi. Öte yandan iddialara göre, **Albert Einstein**, son dakikada Princeton Enstitüsü'nden bir iş teklifi alıncaya değin Türkiye seçeneğini açık tutmuştu."*[525]

1933'ten itibaren toplam **300 yabancı akademisyen** ve 50 **yabancı teknisyen ve destek elemanı** Türkiye'ye gelmiştir. Aile üyeleri de dahil edilince **1000'i aşkın yabancı,** İstanbul Üniversitesi başta olmak üzere, Türkiye'nin değişik üniversitelerinde, enstitülerinde ve yüksekokullarında görevlendirilmiştir.[526]

Bu yabancı bilimadamları arasında **dünyaca ünlü profesörler** vardır: hekimler, dişçiler, laborantlar, avukatlar, mimarlar, şehir planlamacıları, mühendisler, sanatçılar, kütüphaneciler, jeologlar, tarihçiler, arkeologlar, antropologlar ve daha alt düzeyde yüzlerce asistan, uzman Türkiye'deki çağdaş okullarda görevlendirilmiştir.

Atatürk Cumhuriyeti bu biliminsanlarına elinden gelen her türlü yardımı yapmıştır. Laboratuvarların, hastanelerin ve kütüphanelerin donanımları için çok büyük paralar harcamıştır.

Hitler Almanyası bu Yahudi kökenli Alman biliminsanlarının Almanya'ya iade edilmesi konusunda Türkiye'ye büyük baskılar yapmıştır, ancak Atatürk Türkiyesi biliminsanlarına verdiği sözü tutmuş, bu profesörleri himaye etmiştir. **Arnold Reisman**'ın da belirttiği gibi Türkiye bu insanları korumayı kurumsallaştırmıştır.[527]

---

525 Reisman, age., s. 12.
526 age., s. 12.
527 age., s. 13.

Atatürk Türkiyesi, **Nazi lideri Hitler'in tehdidine** aldırış etmeden, Yahudi kökenli yüzlerce Alman biliminsanına ve yakınlarına kapılarını ardına kadar açarak dünyada hiçbir ülkenin yapamadığını yapmıştır. Hitler tehdidine rağmen bu biliminsanlarının Türkiye'ye davet edilmesi, Cumhuriyet'i kuranların **"bilime"** ve **"insan hayatına"** ne kadar büyük önem verdiklerini göstermektedir. **Arnold Reisman**, *"Nazizmden Kaçanlar ve Atatürk'ün Vizyonu"* adlı kitabında bu gerçeği şöyle anlatmıştır: *"Bugünden geriye bakıldığında Türkiye'nin 20. yüzyılın en karanlık yılları boyunca bunca entelektüel sermayeyi davet etme, kurtarma ve gelecek kuşaklar için korumaya yönelik sarih planıyla boy ölçüşebilecek yüreklilikte siyasalara sahip olan başka hiçbir ulus çıkmadı. Bu cesur kararın sonuçları, durgun suya fırlatılan bir çakıl taşından yayılan dalgalar gibidir. Gelgelelim bu sonuçlar kendine özgü bir ivme kazandı. Bugüne değin bu sonuçlar dünya çapında görülebilirler ve sonsuza dek görüleceklerdir."*[528]

Reisman, ABD'nin ve Avrupa'nın, Türkiye'nin aksine "hayatları kurtarma görevinde" başarısız olduklarını belirtmiştir: *"ABD'nin göçmen kota sistemine serbestlik getirmeye yönelik tüm girişimler, savaşın ve Holokost döneminin yol açtığı acil durumlar sırasında bile başarısız oldu. ABD hükümeti ve kamuoyu Holokost döneminde Yahudilerin uğradığı felaketin ciddiyetini anlasaydı ve bu anlayışa uygun davransaydı, birçok kişi (Alman ve Avusturyalı akademisyen) kurtarılabilirdi."*[529] ABD'de Yahudi profesörlerin üniversitelerde çalışabilmesi için üniversite dışından hayırseverlerin onların maaşlarını karşılaması gerekmiştir. Ayrıca ABD'de büyük hastanelerin çoğunda Yahudi doktorların çalışmasına da izin verilmemiştir.[530]

ABD, Almanya ile olan yakınlığı nedeniyle Yahudi kökenli Alman profesörlere gerekli desteği vermemiştir. Örneğin ünlü iktisatçı **Neumark,** Almanya'dan dostu Schumpeter'e mektup yazarak Amerika'ya gitmek istediğini bildirmiştir. Ancak Amerika, adı

528 age., s. 14.
529 age., s. 15.
530 age., s. 47.

geçen profesörü kabul etmemiştir. İş arayan Yahudi kökenli Alman profesörlere Avusturya ve İtalya da hiç destek vermemiştir.[531]

Atatürk Türkiyesi, Yahudi kökenli biliminsanlarını kabul ederek tarihinden süzülüp gelen insan sevgisiyle, her türlü ırkçılığı, her türlü dinciliği reddedip, her türlü uluslararası baskıya direnerek **bilime** ve **insan hayatına** değer vermiş ve **tam bağımsızlığın** ne demek olduğunu dosta düşmana göstermiştir.

1933'ten itibaren **Avrupa'nın Aydınlanma Çağı,** ırkçılığa/faşizme ve bunların sonunda yeni bir dünya savaşına yenik düşerken, Yahudi kökenli Alman biliminsanlarını üniversitelerinde görevlendiren **Türkiye'nin Aydınlanma Çağı** başlamıştır.

Mayıs 1933'te **Naziler,** Yahudi kökenli Alman biliminsanlarını hapse tıkıp, Berlin'de kitap yakarken; aynı dönemde **Kemalistler,** Yahudi kökenli Alman biliminsanlarını Türkiye'ye davet edip İstanbul Üniversitesi'nde görevlendirmişler ve büyük kütüphaneler kurmuşlardır.[532] Böylece Dr. Reşit Galip'in düşlediği gibi Türkiye'de bir Rönesans hareketi başlamıştır.

İstanbul Üniversitesi'nde görev alan tanınmış yabancı profesörlerden bazıları şunlardır: Patolojik Anatomi Enstitüsü **Prof. Schwartz,** Fizyoloji Enstitüsü **H. Winterstein,** Mikrobiyoloji Enstitüsü **Hugo Braun,** Hijyen Enstitüsü **Julius Hirsch,** Astronomi **Freundlich,** Genel Kimya **Fritz Arndt,** Felsefe **H. Reichenbach,** Arkeoloji **K. Bittel** ve **H. Bossert,** Şarkiyat **H. Ritter,** Kalsik Filoloji **W. Kranz,** Asya Dilleri **H. Ritter,** Hukuk **Ernst Hirsch,** Genel İktisat **W. Röpke,** Finans İlmi ve Finans Kanunları **Neumark...**

Yabancı profesörler sadece İstanbul Üniversitesi'nde değil, Ankara'daki enstitülerde ve fakültelerde de görev almıştır. Bunlardan bazıları da şunlardır: Müzik **Paul Hindemith** ve **Eduard Zuckmayer,** Tiyatro **Carl Ebert,** Sümeroloji **Benno Landsberger,** Hititoloji **Hans Gustav Güterbock,** Sinoloji **Wolfram Eberhard,**

531 Widmann, age., s. 22, 23.
532 **Arnold Reisman,** "*Nazizmden Kaçanlar ve Atatürk'ün Vizyonu*" adlı kitabının 18. sayfasında Resim 2'de 10 Mayıs'ta Berlin'de yakılan kitaplara Resim 3'te ise 1933'te açılan İstanbul Üniversitesi'nin Beyazıt ana kapısının fotoğraflarına yer vermiştir.

Akeoloji **Vander Osten**, Coğrafya **Herbert Louis**, Ziraat **Wilhelm Salomon-Calvi**...[533]

Dünyaca ünlü Alman biliminsanlarının görev aldığı İstanbul Üniversitesi 1930'ların ortalarından itibaren –belirli bir süre– dünyanın en iyi üniversitelerinden biri kabul edilmiştir. Öyle ki İstanbul Üniversitesi'nin verdiği lisans eğitimiyle **Harvard Üniversitesi**'nde yüksek lisans ve doktora eğitimine kabul edilen öğrenciler olmuştur. Yabancı biliminsanlarının görev aldığı Ankara Devlet Konservatuvarı'nın birçok öğrencisi de **Suisse Romande Orkestrası, Varşova Filarmoni, Paris Konservatuvarı, Moskova Konservatuvarı, Londra Senfoni, Los Angeles Filarmoni, Bamberg Senfoni, Moskova Senfoni, Fransız Ulusal Radyo Senfoni**'ye kabul edilmiştir. Örneğin **Ayla Erduran** ve **Suna Kan.**[534]

Yabancı profesörlerin görev aldığı İstanbul ve Ankara Üniversitesi'nin Tıp Fakültesi mezunları arasından saygı duyulan doktorlar çıkmıştır.

İstanbul Üniversitesi ve Ankara'daki fakülteler ve enstitüler sayesinde 1930'ların Türkiyesi tıp, müzik, kimya, arkeoloji, tarih, dil gibi alanlarda dünyanın dikkatini çekmeye başlamıştır.

Alman profesörler kendileriyle yapılan sözleşmede, kendilerinden istendiği biçimde bir süre sonra alanlarında **Türkçe ders kitapları yazmışlar** ve **derslerini Türkçe anlatmaya** başlamışlardır. Bunu yaparken de çoğu kez **yeni sözcükler türeterek** Türkçenin zenginleşmesine katkıda bulunmuşlardır. Örneğin Kimyacı **Ord. Prof. Fritz Arndt**, 1950'lerde tonlaması dışında hatasız Türkçe konuşmakta ve derslerini Türkçe anlatmaktadır. Arndt'ın en önemli özelliklerinden biri de Türkçe kelimeler türetmiş olmasıdır. Arndt'ın türettiği kelimelerden bazıları şunlardır: **Çözücü, çözelti, çözünme, çözünen, tartı, değerlik, seyreltik, çökelti**... Arndt, hem kimya bilimine hem de Türkçe bilimsel terminolojinin gelişmesine büyük katkılar yapmıştır.[535]

İstanbul Üniversitesi sadece üniversite bünyesindeki öğren-

533 Widmann, age., s. 118 vd.
534 Reisman, age., s. 30.
535 age., s. 36.

cilere değil, tüm halka bilgi veren gerçek anlamda bir ***"Bilgi Evi"*** olmuştur. İstanbul Üniversitesi'nde halka yönelik ***"Üniversite Konferansları"*** ve ***"Üniversite Haftası"*** düzenlenmiştir. 1934 yılında Zeynep Hanım Konağı'nın (Edebiyat Fakültesi) büyük konferans salonunda "***Üniversite Halk Konferansları***" uygulamasına başlanmıştır. Biliminsanlarının kendi alanlarında halka yönelik bilgiler verdiği bu konferanslar 1934–1945 arasında devam etmiştir.[536] Avrupa'da halk, başlarına bombalar düşmesin diye (II. Dünya Savaşı) sığınakları doldururken, Türkiye'de halk, bilgi, kültür bombardımanına uğramak için konferans salonlarını doldurmuştur!

Genç Cumhuriyet, üniversite konferanslarının sadece İstanbul'la sınırlı kalmaması için Anadolu'da da ***"Üniversite Haftası"*** uygulamasını başlatmıştır. Uzun yaz tatilleri boyunca ülkenin belirli kentlerinde üniversite hocalarından kurulu bir **gezici ekip** halka açık konferanslar düzenlemiştir. İlki 13–19 Temmuz 1940'ta **Erzurum**'da yapılan Üniversite Haftası, 1941'de **Diyarbakır**'da, 1942'de **Elazığ**'da, 1943'te **Samsun**'da 1944'te **Van**'da, 1945'te **Konya**'da, 1952'de **Çanakkale**'de, 1954'te **Antalya**'da, 1955'te **Trabzon-Rize**'de, 1956'da **Hatay**'da ve 1958'de de son olarak **Edirne**'de yapılmıştır.[537]

Genç Cumhuriyet'in, **Halkevleri, Halkodaları, Köy Enstitüleri, Halk Hatipleri, Halk Kürsüleri** uygulamaları gibi **Üniversite Konferansları** ve **Üniversite Haftası** da doğrudan halkın bilgilenmesine yöneliktir.

Sonuçta Atatürk'ün Çağdaş Üniversite Projesi başarıyla hayata geçirilmiştir. Bu projenin başarılı olmasında Yahudi kökenli Alman biliminsanlarıyla, Avrupa'nın diğer ülkelerinden davet edilen biliminsanlarının büyük etkisi olmuştur. **Arnold Reisman**'ın değişiyle: "*Atatürk'ün oynadığı kumarın sonuçları çok güzel oldu. Göçmenlerin ayrıldığı dönemde Türkiye'nin Türk entelektüelleri, profesyonelleri ve sanatçılarının istihdam*

536 Widmann, **age.**, s. 305, 306.
537 **Üniversite Haftası 1940-1945; 1954-1956,** İstanbul, 1958; Widmann, **age.**, s. 307.

edildiği, tümü de Batı standartları düzeyinde işleyen üç önemli yükseköğrenim kurumu, eksiksiz bir güzel sanatlar akademisi, bir senfoni orkestrası, bir operası ve bir kütüphaneler ve kütüphanecilik sistemi vardı. Üstüne üstlük, Batı edebiyatının klasik eserlerinin çoğu Türkçeye tercüme edildi ve bugün bile, her yıl üniversite giriş sınavına giren 1.7 milyon Türk gencinin ulaşabildiği şekilde basılıyor."[538]

Çağdaş Üniversite Projesi'nin Yok Edilişi

Bugün (2014) Türkiye'nin neredeyse her ilinde bir veya birkaç "üniversite" var. Buna bakıp da Çağdaş Üniversite Projesi'nin yok edildiği iddiasının yersiz olduğunu düşünebilirsiniz! Ancak yanılıyorsunuz!

Çünkü: Atatürk çağdaş üniversite derken, ilkokuldan yüksekokula akılcı ve bilimsel bir eğitim-öğretim sürecini ifade etmiştir. Atatürk'ün çağdaş üniversitesi dünya çapında biliminsanlarının gerçekten bilim yaptığı kurumlardır. Atatürk'ün çağdaş üniversitesinde öğrencilere yabancı diller öğretilir, ama yabancı dille eğitim-öğretim yapılmaz. Atatürk'ün çağdaş üniversitesi sadece kayıtlı öğrencileri değil, bütün bir toplumu bilgilendirmeyi amaçlayan bir yaygın eğitim projesidir. Atatürk'ün çağdaş üniversitesi Türkiye'nin bilim üretip uygarlığa katkı sağlamasını amaçlamıştır.

Ancak Atatürk'ün bu projesi de diğer projeleri gibi 1938'lerden itibaren yok edilmeye başlanmıştır.

Önce Alman profesörler Türkiye'den ayrılmak zorunda bırakılmıştır. Bu ayrılışlar 1938'de ve 1948'de yoğunlaşmıştır. 1938'deki ayrılışın iki temel nedeni vardır. Biri Çağdaş Üniversite Projesi'nin başmimarı Atatürk'ün ölmüş olması, ikincisi de 5 yıllık sözleşmeleri bitenlerden bazılarının sözleşmelerinin yenilenmemesidir. 1948'deki ayrılışın temel nedeni ise, 1946'dan itibaren başlayan kısmi Karşı Devrim sürecinde "akılcılığın" ve "bilimselliğin" yavaş yavaş önemini kaybetmesidir. 1938'de

538 Reisman, age., s. 49.

ikinci kez 5 yıllık sözleşmeleri yenilenenlerin çoğunun 1948'de üçüncü kez sözleşmeleri yenilenmemiştir.

Arnold Reisman, Yahudi kökenli Alman profesörlerin 1938' de ve 1948'de Türkiye'den ayrılmasını şöyle açıklamıştır: *"Bu iki tarih arasında Atatürk ölmüştü; Türk milliyetçiliği (daha doğrusu ırkçı Turancılık) yükselişteydi; Alman Elçiliği açık veya kapalı baskılarla Nazi nüfuzunu yayıyordu; yurtdışında eğitim gören Türklerin çoğu dönmüştü veya yurtiçinde Alman profesörlerin öğrencileri yetişmişti; ayrıca ekonomik koşullar kötüden berbata doğru gidiyordu. 1933'te çok yüksek olan maaşlar artışlarla da telafi edilmeyerek savaş yıllarının enflasyonu sonucu adamakıllı aşınmıştı. (...) Herhangi bir emeklilik imkânı da yoktu. (...) Almanların tümünün Türkçe öğrenmeyi taahhüt etmiş olmasına karşın, çoğunun bunu başaramaması ve çevirmenlere bel bağlamak zorunda kalması, onları Türk öğrencilerden, Türk meslektaşlarından ve genel anlamda Türk kültüründen tecrit etti."*[539]

Bütün bu gerekçeler Alman profesörlerin Türkiye'den ayrılmasında belirli oranda etkiye sahiptir. Ancak asıl gerekçe Reisman'ın şu cümlesinde gizlidir: ***"Bu iki tarih arasında Atatürk ölmüştü."*** Reisman bu gerçeği kitabının başka bir bölümünde şöyle açıklamıştır: "*Ne yazık ki Atatürk'ün ölümü, ilgili herkes açısından, özellikle de Türkler için çok erken geldi. Onun ileriyi gören projelerinden bir dizisi, halefleri tarafından tam anlamıyla geliştirilemedi. Bazıları ekonomik nedenlerin engeline takıldı; bazılarının da küçük memurlar tarafından sabote edilmesine göz yumuldu."*[540]

Atatürk'ün bütün "akıllı projeleri" gibi Çağdaş Üniversite Projesi de maalesef Atatürk'ün ölümünden sonra yok edilmeye başlamıştır. Atatürk yaşasaydı bu Alman profesörlerin sorunlarının çözüleceğine ve bir süre daha Türkiye'de kalıp bilim üreteceklerine hiç kuşku yoktur.

---

539 age., s. 335, 336.
540 age., s. 14.

Atatürk'ün Çağdaş Üniversite Projesi'nin yok edilme süreci akılcı, bilimsel ve laik eğitim-öğretim anlayışı yerine 1950'lerden itibaren yavaş yavaş dinsel bir eğitim-öğretim anlayışının egemen olmasıyla hızlanmıştır. 1950'lerden itibaren neredeyse kesintisiz iktidar olan **Amerikancı İslamcı partiler,** Halkevleri, Köy Enstitüleri ve üniversiteler yerine imam-hatiplere önem vermiştir.

12 Eylül 1980 Darbesi ile kurulan **YÖK,** üniversite özerkliğine büyük bir darbe vurmuştur.

Bugün üniversitelerimizin çoğu maalesef iyi yetişmiş öğretim elamanı eksikliğinden dolayı bilgi üretemeyen, sadece mevcut bilgileri –üstelik siyasi iktidarın istediği şekilde– tekrarlayan ve yabancı dil öğretmekten çok, yabancı dille eğitim-öğretim yapan yüksek lise görünümündedir.

Sözün özü, **Prof. İlber Ortaylı**'nın dediği gibi, "*Cumhuriyetin başlarında mevcut olan sağlam eğitim anlayışından maalesef ki çok uzaktayız.*"[541]

541 Ortaylı, age., s. 219.

PROJE 4

MODERN ANKARA PROJESİ

"Ben Ankara'yı hükümet merkezi yapmakla (...) Türk'ün imkânsızı imkân haline getiren kudretini dünyaya bir kez daha tekrar etmek istedim. Bir gün gelecek şu çorak tarlalar yeşil ağaçların çevirdiği villaların arasından uzanan yeşil sahalar, asfaltlarla bezenecek... Hem bunu hepimiz göreceğiz. O kadar yakında olacak."

Atatürk

Mucizenin Karargâhı: Ankara

Atatürk ve Temsil Heyeti 18 Aralık 1919'da üç döküntü otomobille Sivas'tan yola çıkıp 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelmiştir. Kayseri, Mucur, Hacıbektaş ve Kırşehir duraklarından sonra çok zor bir yolculuktan sonra Ankara'ya ulaşılmıştır. Mevsim kış, hava kötüdür. Yollar çamur deryasıdır. Otomobiller bata çıka ilerlemiştir. Önce Mazhar Müfit Kansu'nun, sonra Çiçekdağı'nda Atatürk'ün otomobili çamura batmıştır.

Atatürk ve Temsil Heyeti üyeleri 27 Aralık sabahı Beynam köyünden Ankara'ya hareket etmiştir. Temsil Heyeti'ni taşıyan üç otomobil 27 Aralık 1919 Cumartesi günü saat 11.00'de Dikmen sırtlarından geçen yolda görünmüştür.

Atatürk'ü ve Temsil Heyeti'ni karşılamaya gelenlerin sayısı bazı kaynaklara göre –çevre il ve ilçelerden gelenlerle– o zamanki Ankara nüfusundan bile fazladır.[542]

---

542 Yılmaz Koç, **Unutulanlar, İnkılâp Tarihi ve İstiklal Savaşı'nın Bilinmeyen Detayları**, Ankara, 2009, s. 73.

Önce Temsil Heyeti'nin merkezi olan Ankara, sonra TBMM' nin merkezi olmuştur.

1916 yılında İttihat ve Terakki Partisi, Ankara'da bir parti binası yaptırmıştır. Bina, mimar Selim Bey ve mimar Hasif Bey tarafından Türk mimari tarzına göre yapılmıştır (kemerli pencereler vs.). I. Dünya Savaşı biterken bina, çatısı dışında tamamlanmıştır.[543]

1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra başlayan işgallerden Ankara da nasibini almıştır. Ankara'yı işgal eden bir bölük kadar Fransız askerinin kumandanı Yüzbaşı Buazo, henüz çatısı tamamlanmamış o parti binasını kendisine karargâh yapmış ve binanın hemen girişine de Fransız bayrağı asmıştır.[544]

TBMM 23 Nisan 1920'de, işte bu binada toplanmıştır.

Falih Rıfkı Atay, o ilk TBMM binasını şöyle tasvir etmiştir: *"Bu bina Meşrutiyet devrinde İttihat ve Terakki Fırkası tarafından ihale ile yaptırılmıştır. Kapının karşısında reis yaverlerinin de oturduğu bir bekleme odası, koridor üzerinde sağda küçük bir oda reise ayrılmıştır. Solda büyük bir oda var ki bakanlar, milletvekilleri burada buluşurlar. Mustafa Kemal de umumi temaslarda bulunmak için buraya gelir ve dipteki yazı masasına oturur. Toplantı salonu sıkıcı ve bozuk ışıklıdır. İki yanında merdivenle çıkılan dar dinleyici balkonları vardır. Dinleyiciler de milletvekilleri gibi aynı koridordan geçerek, aynı salon kapısından girip balkona çıkarlar. Milletvekillerinin oturmaları için ancak eski mektep sıraları bulunabilmiştir."* Atay şöyle devam etmiştir: *"Milli hâkimiyet rejimi 23 Nisan 1920'de eski bir siyasi partinin bir vilayet merkezindeki bu kulüp binasında kurulmuştu. Kuvayı Milliye devri bu çatının altında geçmiştir. Padişahlık bu sıralarda oturanların oyları ile kaldırılmıştır. Sonradan Cumhuriyet Halk Partisi merkezi olarak kullanılması için birçok tadilatlar yapıldığından, şimdi aynı binanın içinde eskiyi yakalamak çok zor. O dekor olduğu gibi kalmalı idi. Yeni*

---

543 age., s, 58.
544 age., s. 56, 57.

devrin başlıca hatırası idi. Bu hatırayı bozmak günahını işleyen Halk Partisi Umumi Kâtibi Recep Peker'i affedemem." Atay'ın şu gözlemi de önemlidir: *"1923 Ağustosu'nda yan locaya çıkıp da salonda toplananlara bakanlar, yarı Asyalı bir teokratik devletten tam Avrupalı bir laik devlet çıkarmak için bir sürü nizamlar koymaya hazırlanan devrimciler karşısında bulunduklarına şüphesiz inanmazlardı. Bunlar eski müesseseleri yıkmak ve yeni müessesler kurmak için açık programlı bir partiye söz vererek seçilmiş kimseler değildi..."*[545]

Kurtuluş Savaşı'nın Ankarası yoksul, çorak, bakımsız, gelişmemiş bir Anadolu kentidir. TBMM açıldığında Ankara'ya gelen milletvekillerinden bazıları burada ne yatacak yer, ne yiyecek yemek, ne para, ne silah, ne cephane; hiçbir şey olmadığını görünce Ankara'dan ayrılıp memleketlerine dönmeye karar vermiştir. İşte o günlerde TBMM'de kürsüye çıkan **Atatürk,** milletvekillerinin gözlerinin içine bakarak şunları söylemiştir: ***"İşittim ki bazı arkadaşlar yoksulluğumuzu bahane ederek memleketlerine dönmek istiyorlarmış. Ben kimseyi zorla Milli Meclis'e davet etmedim. Herkes kararında hürdür, bunlara başkaları da katılabilirler. Ben bu kutsal davaya inanmış bir insan sıfatıyla buradan bir yere gitmemeye karar verdim. Hatta hepiniz gidebilirsiniz. Asker Mustafa Kemal mavzerini eline alır, fişeklerini göğsüne dizer, bir eline de bayrağı alır, bu şekilde Elmadağı'na çıkar, orada tek kurşunum kalana kadar vatanı müdafaa ederim. Kurşunlarım bitince bu âciz vücudumu bayrağıma sarar, düşman kurşunlarıyla yaralanır, temiz kanımı, kutsal bayrağıma içire içire tek başıma can veririm. Ben buna and içtim."***[546] Bu konuşmadan sonra gözyaşlarını tutamayan milletvekilleri kararlarından vazgeçmiştir.

Atatürk Ankara'da Ziraat Mektebi, Direksiyon Binası derken Çankaya Köşkü'ne çıkacaktır.

1921'de işgalci Yunan birlikleri Polatlı yakınlarına ka-

---

545 Falih Rıfkı Atay, **Çankaya,** Pozitif Yayınları, İstanbul, ty., s. 417.
546 Sait Arif Terzioğlu, **İnsancıl Atatürk,** İstanbul, 1964, s. 37.

dar gelmiş, top sesleri Ankara'dan duyulmaya başlanmıştır. Bursa'nın işgali üzerine kürsüsüne kara bir örtü serilen TBMM'nin Kayseri'ye taşınması tartışılmıştır, ama TBMM her şeye rağmen Ankara'da kalmıştır.

27 Aralık 1919'dan itibaren emperyalizme ve yerli işbirlikçilere karşı verilen Kurtuluş Savaşı'nın karargâhı olan Ankara, 13 Ekim 1923'ten itibaren de geri kalmışlığa, bağnazlığa karşı yürütülen uygarlık savaşının merkezi olmuştur. Yoksul bir Anadolu kenti olan Ankara, **Türk Bağımsızlık ve Aydınlanma Savaşı**'nın karargâhı, Türk mucizesinin beynidir.

Ankara, 13 Ekim 1923'te **başkent** ilan edilmiştir.

Atatürk için;

İstanbul Bizans'tır, Ankara Türk'tür.

İstanbul dönme, devşirme saltanatının merkezidir; Ankara halkın saltanatının.

İstanbul, emperyalizmin güdümündeki işbirlikçilerin sığınağıdır; Ankara emperyalizme karşı direnen Kuvayı Milliyecilerin.

İstanbul çöken Osmanlı'nın, saltanatın sembolüdür; Ankara Osmanlı'nın küllerinden doğan ulus devletin...

İstanbul lüksün, ihtişamın, har vurup harman savrulan bir servetin izlerini taşır; Ankara yokluğun, yoksulluğun, çalışıp üreterek elde edilen alın terinin...

Sadece Atatürk'e göre değil, tarafsız gözlemcilere göre de durum aynıdır. Örneğin **Berthe G. Gaulis** "*Çankaya Akşamları*" adlı kitabında İstanbul ile Ankara'yı şöyle karşılaştırmıştır: "*İşgalin gülümsemeyi unutturduğu, onun yerine acılı bir sevimliliği getirip koyduğu İstanbul'dan sonra Ankara hayatiyeti ve sapasağlam mizacı ile dikkatleri çekiyor. Birinde karanlık bir mücadele, ötekinde hareketin yuvası var. Birincisi gülümsemeyi unutmuş, gölgesinden korkuyor, ikincisi bir hiç, bir gülücük, bir canlı söz ile oynaşıyor, zira gevşeme anları kısa ve çabaları devamlı. Yoğun çalışmadan gayri hiçbir şey kafaları meşgul etmiyor, tehlikeye ise daima hazır...*"[547]

547 Berthe G. Gaulis, **Çankaya Akşamları**, C I, Cumhuriyet Kitapları, Ocak 2001, s. 43.

Atatürk'e göre İstanbul, *"Karanlıklar içinde sinsi çıkarlar peşinde dolaşan"*, *"Satılmışların elindeki basının durmadan kötülükler yaydığı"*, *"Yüzlerce ve binlerce yıllık derinliğe sinen pisliklerle iç içe yaşandığı"* bir yerdir. *"İstanbul'u bir ibret dersi manzarası olarak karşısına alıp, uzakta ona hâkim bir noktada duranlar ve onu incelemeyi sürdürenler için, ümitsizlik olamaz. Cumhuriyet, Bizans'ı adam edecektir. Cumhuriyet; pisliği, yalancılığı ve ahlaksızlığı huy edinmesi nedeniyle; doğallığını, gerçek rengini ve paha biçilmez değerini yitiren Bizans'ı kesinlikle adam edecektir. Onu doğallığına ve temiz haline döndürecektir."*[548]

İstanbul'u Bizans'la özdeşleştiren Atatürk, Ankara'yı ise 13. yüzyılda burada kurulan **Ahi Cumhuriyeti**'yle, Türklükle özdeşleştirmiştir.

Aslında işin özü şu ki İstanbul bağımlılığın; Duyunu Umumiye'nin, kapitülasyon baskısının, Galata Bankerlerinin ve yabancı elçilerin siyasi, ekonomik ve kültürel baskısı altında nefes alamayarak boğulmaktadır. Ankara ise emperyalizme karşı kazanılan olağanüstü bir zaferin haklı gururuyla, göğüsleri kabartan onuruyla ve tam bağımsızlık parolasıyla canlanmaktadır.

Ayrıca Ankara korunaklıdır, güvenlidir. **Paul Gentizon**'un yerinde tespitiyle, "*Kemalist yöneticiler, ilk kez bu Anadolu kentinde, ülkenin bağrında olmakla güvencede oldular. Bu nedenle yeni Türkiye, ekonomik ve entelektüel rönesansı daha kolaylıkla düzenleyecek, bilgileri rahatlıkla toparlayabilecek ve etkisini yaygın hale getirebilecek. Bu yüksek görev yerinden Türk devlet adamları ülkenin zenginliklerini daha kolaylıkla değerlendirebilecekler, kara ve demiryolu yaptırabilecekler, madenleri işletmek ve tarımda yeni metotları geliştirmek imkânı bulabilecekler. Ankara zaten olayların etkisinde değil miydi? Yeni hükümet düzeninin temelleri burada atılmamış mıydı? Zafer, reform ve ilerleme gibi yeni düşünce biçimleri orada doğmamış mıydı? Milli hükümet, tabii olarak büyük kesimi Türk olan bu kentin halkında*

548 Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C 3, 22. bas., İstanbul, 2007, s. 277-279.

sağlam, güvenilir bir destek, çok uygun bir manevi ortam bulacaktı. Oysa İstanbul'un karışık, kozmopolit halkı ile böyle bir duruma erişilememişti."[549] Oysaki İstanbul –işgal yıllarında da görüldüğü gibi– son derece güvensizdir. 1918'de düşman donanması boğazlardan geçip, elini kolunu sallayarak İstanbul'u işgal etmiştir. 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması'na göre uluslararası bir komisyon tarafından yönetilecek olan boğazlar, silahtan arındırılacak ancak savaşta ve barışta yabancı gemilere açık bulundurulacaktı. Bu durum İstanbul'un savunma güvenliğini tehdit etmiştir. 20 Temmuz 1936'da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'yle bu güvenlik sorunu çözülmüş olsa da, cumhuriyetin ilan edildiği günlerde durum çok farklıdır.[550]

İşte bütün bu nedenlerle Atatürk, Ankara'nın başkent olmasını istemiştir.

Ankara'nın başkent yapılması yabancıları çok şaşırtmıştır. O şaşıranlardan biri de **Norbert Bischoff**'tur. Bischoff şaşkınlığını, *"Ankara'yı başkent yapmak, Kemalist hükümetin en cüretkârane tedbirlerinden biridir. İlkel ve her yerden en gayri müsait, sıtmalı, susuz, civarı fakir bu yerde çağın getirdiği şartlara uygun bir şehir kurmayı göze almak, pek güç bir işe girişmek demekti..."* sözleriyle ifade etmiştir.[551]

Osmanlı'yı yüzyıllarca İstanbul'dan sömürmeye alışmış **emperyalist ülkeler,** Ankara başkent ilan edildiği halde önceleri Ankara'da elçilik açmayı kabul etmeyerek yine İstanbul'da kalmak istemişlerdi. Ancak tam bağımsız Türkiye onları Ankara'da elçilik açmaya mecbur etmiştir. Sonuçta hepsi Ankara'da elçiliklerini açmıştır.

Atatürk'ün **"Modern Ankara Projesi"**nin ilk ayağı Ankara'nın başkent yapılmasıdır. **Atatürk**, Ankara'yı başkent yapmasının temel nedenini, her yönüyle modern bir Ankara yaratmak olarak açıklamıştır:

---

549 Pazul Gentizon, **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, Türkçesi: Fethi Ülkü, Ankara, 1995, s. 231, 232.

550 August R. von Kral, **Kemal Atatürk'ün Ülkesi-Modern Türkiye'nin Gelişimi**, çev. S. Eriş Ülger, İstanbul, 2010, s. 173.

551 Benoit Mechin, **Kurt ve Pars**, çev. Ahmet Çuhadar, İstanbul, 2001, s. 269.

"Ben Ankara'yı hükümet merkezi yapmakla büsbütün başka bir hedef güttüm. Türkün imkânsızı imkân haline getiren kudretini dünyaya bir kez daha tekrar etmek istedim. Bir gün gelecek şu çorak tarlalar, yeşil ağaçların çevirdiği villaların arasından uzanan yeşil sahalar, asfaltlarla bezenecek... Hem bunu hepimiz göreceğiz. O kadar yakında olacak."[552]

İşbirlikçiler, saray artıkları, saltanatçılar/hilafetçiler, Osmanlı'yı İstanbul'dan sömürmeye alışmış yabancılar, komprador Batıcılar, şımarık azınlıklar, İstanbul basını ve hatta Atatürk'ün silah arkadaşlarından Refet Paşa bile Ankara'nın başkent olmasına karşıdır. **Metin Aydoğan**'ın dediği gibi, *"Başkentin İstanbul'dan Ankara'ya getirilmesinin öncülüğünü tek başına o (Atatürk) yaptı."*[553] Neredeyse hiç kimse, yüzlerce yılık saltanat/hilafet merkezi İstanbul'un yerine Ankara'yı başkent yapmayı düşünmemiştir. **Falih Rıfkı Atay**'ın anlattığına göre, *"Cumhuriyetin ilan edilmesine daha iki ay var. Ankara'nın başkentliğine karar vermemiştik. İstanbul'a dönmek istemeyen kaç kişi idi, bilmiyorum ama hiç olmazsa Eskişehir'e doğru yeşil ve sulak yerlere doğru gitmek istemeyen hemen hemen yoktu. Mustafa Kemal, '**Ankara kendisi merkez olmuştur. İstila onun kapısında durmuştur,**' diyordu."*[554] Gerçek şu ki Atatürk olmasaydı, Ankara başkent olamazdı.

Temps gazetesi yazarı **Paul Gentizon**'un şu sorusuyla bitirelim:

"Söyler misiniz ünlü kaç kişi zafer kazanmış bu genç komutanların davranışını gösterir ve hemen zaferden sonra Boğaz kıyılarında dünyanın en güzel manzaraları önünde, zevkli ve hoş bir atmosfer içinde sultan saraylarında oturmayı reddeder, hayatı biraz olsun kolay ve tatlı kılacak şeylerin hiçbirine sahip olmayan çıplak, yüksek bir yayladaki kentin perişanlığı içinde oturmayı yeğ tutar?"[555]

---

552 Niyazi Ahmet Banoğlu, **Nükte ve Fıkralarla Atatürk**, 2. bas., İstanbul, 1978, s. 322, 323.

553 Aydoğan, **age.**, s. 66.

554 Atay, **age.**, s. 412.

555 Gentizon, **age.**, s. 251, 252.

Bataklıklar Ülkesinden Beyaz Zambaklar Ülkesine Modern Ankara

Ne zaman Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Ankara'dan söz etsem **Grigoriy Petrov**'un *"Beyaz Zambaklar Ülkesinde"* adlı kitabı aklıma gelir. *"Akl-ı Kemal"*in 1. cildinde uzun uzadıya anlattığım gibi Atatürk'ün yeni Türkiye'yi kurarken en çok etkilendiği kitaplardan biridir bu. Petrov kitabında Snelman adlı bir idealistin "bataklıklar ülkesi" Finlandiya'yı nasıl bir "beyaz zambaklar ülkesine" dönüştürdüğünü anlatmıştır.

Petrov'un "bataklıklar ülkesi" diye söz ettiği Finlandiya, Cumhuriyet'ten önceki Türkiye'ye ve özellikle de Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Ankara'ya fazlaca benzemektedir.

İşte Petrov'un *"Beyaz Zambaklar Ülkesinde"*ki Finlandiya:

"Bu ülke sert bir iklime sahiptir. Sık sık yağmur yağar, devamlı sis çöker, dondurucu soğuklar bahara kadar sürer. Kış ağustosta başlar. Toprak verimsizdir. Ya taş mermer ya da alçak bataklık vadileri. Neredeyse hiç işe yarar maden yoktur. Çiftçilik bin bir güçlükle sürdürülür. Ahalinin kendisi hiçbir zaman bağımsız bir devlette yaşadığını hissetmez. (...) Bu ülke Finlandiya'dır. Finlandiyalılar çok sevdikleri ülkelerini 'Suomi' diye adlandırırlar. Bu kelime Fin dilinde 'Bataklıklar Ülkesi'dir."

İşte Falih Rıfkı Atay'ın *"Çankaya"*sındaki Ankara:

"Şimdi geri bir Anadolu kasabasının bile o günkü Ankara kasabası kadar iptidai olduğunu sanmıyorum. (...) Elektrik yoktu. İkide bir yavaşlayan ve kararan lüks lambaları ile didişip dururduk. (...) İlk kış Ruşen Eşref'in evinde ziyarete gitmiştik. Anayolun bir dere aşırı sırtında idi. Biz evde iken kar yağdı. Mübalağa etmeyeyim ama galiba iki gün iki gece kımıldayamadık, misafir kaldık. Bereket kış kuru geçerdi. Toprak donar, her yer yola dönerdi. Yazın toz kasırgaları içinde boğulur gibi olurduk. (...) Yerli halkın başlıca vasıtası eşekti. (...) Evler, oteller sokaklar, hep kadınsızdı. (...) Bir gün bir milletvekiline İstanbul usulü çarşaf giyen karısı ile Karaoğlan Çarşısı'nda rastlanması

Meclis'te dedikodu konusu olmuştu. (...) Ankara susuzdu, Ağaçsızdı. Kuru ve yabani idi..."[556]

Cumhuriyet'in kurulduğu günlerde Ankara küçük, gelişmemiş bir kasabadır. İyi bir şehre özgü hiçbir kurumu, kuruluşu, yolu, bahçesi, parkı, dükkânı, okulu, spor tesisi yoktur. Üstelik ağaçsız bir bozkır kentidir.

Petrov'un kitabında "bataklıklar ülkesi" Finlandiya'yı "beyaz zambaklar ülkesine" dönüştüren Snelman gibi **Atatürk** de bu geri kalmış, çorak ve bakımsız Ankara'yı her bakımdan modern bir kente dönüştürmek istemiştir.

Atatürk'ün **Modern Ankara Projesi** üç temel amaca yöneliktir:

1. Yeni Türkiye'ye yakışır, son derece çağdaş bir başkent kurmak.
2. Her bakımdan geri kalmış bir kasabadan, her yönüyle çağdaş bir kent yaratarak Cumhuriyet'in azmini, gücünü, başarısını göstermek.
3. Yaratılan modern Ankara örneğinden yola çıkarak bütün ülkeyi modern kentlere kavuşturmak.

Mübarek Anadolu'nun Modern Küçük Evleri

Atatürk'ün kafasında Modern Ankara Projesi Kurtuluş Savaşı yıllarında biçimlenmeye başlamış bir projedir. Atatürk 19 Mayıs 1919'da Anadolu'ya geçip "*Ya istiklal ya ölüm*" parolasıyla Kurtuluş Savaşı'nı başlattıktan hemen sonra, işbirlikçi İstanbul Hükümeti ve Padişah Vahdettin tarafından görevden alınıp İstanbul'a geri çağrılmıştır. Ancak o, görevinden istifa edip "sine-i millette bir ferd-i mücahit" olarak mücadelesine devam etmiştir. İşte Amasya, Erzurum, Sivas, Tokat, Ankara... bir otomobille Anadolu'yu karış karış gezdiği o günlerde, ileride Ankara'dan başlayıp bütün bir Anadolu'yu baştan başa imar etmek, yeniden kurmak, kalkındırmak gerektiğini düşünmüştür.

Ruşen Eşref Ünaydın, Anadolu bozkırında bir otomobille yolculuk yapan o rütbesiz özgürlük savaşçısı Mustafa Kemal'i

556 Atay, age., s. 408-412.

şöyle gözlemlemiştir: *"'Bak buraya,' diyordu: '**Yaya gitmek atla gitmekten iyidir derlerse inanma; atla gitmek arabayla gitmekten iyidir derlerse inanma; arabayla gitmek otomobille gitmekten iyidir derlerse inanma!**' Böylece aşılacak mesafenin çokluğuna, dağların ıssızlığına, bayındırlığın yokluğuna tezat teşkil edecekmişçesine koşup aşan eski Mersedesinin, eski Anadolu'da bir bugünkü uygarlık yadigârı kalmış çabukluğu, rahatlığı ve müstesnalığını övüyordu... Ortasından geçmekte olduğumuz bayındırlıksız, anlaşılıyor ki ona şunu ilham ediyordu: '**Biliyor musunuz?**' diyordu. '**Bu mübarek Anadolu'nun mamur veya harap, ne olursa olsun bir yerinde aynı düşüncede olan insanlar, modern küçük evler kurarak orada yeni bir hayat kurmalıdır.**' Koşarak aşmakta olduğumuz boşlukta tezat teşkil eden projeler, projeler... Fakat onun şaka gibi söyledikleri şakadan olamaz! İlerideki Ankara başkenti tasarısını bu sözde saklı sanmak yanlış olmaz. Onun bu türlü bir hayal sözü bir işaret, bir uyanış, bir remzdi; düşünür ve düşündürür bir remz..."*[557]

Görüldüğü gibi Atatürk, bir ölüm kalım savaşına atıldığı günlerdeki yolculukları sırasında gördüğü kaderine terk edilmiş, bakımsız o ***"Mübarek Anadolu"***da küçük evlerle modern kentler inşa etmektedir aklında...

İşte 1919 yılında, işgal edilmiş ***"Mübarek Anadolu'da modern küçük evler yaparak yeni bir hayat kuracak insanlardan"*** söz edebilendir Akl-ı Kemal...

Atatürk, 1922 tarihli 18 numaralı not defterine "***Ülkemizi çağın uygarlığıyla en milli bir renkte ihya edeceğiz. Mektep, iktisat, sanat, imar***"[558] diye yazarak, yine Kurtuluş Savaşı kazanılmadan ülkenin "imarından" söz etmiştir.

Sonra da şöyle devam etmiştir:

"Memleketimiz feyizlidir, zengindir, milletimiz çalışkandır.
Ancak ilim ve fen mahdut sahadadır (sınırlıdır).
Şerefli ve haysiyetli bir millet böyle olur.
Bursa kaplıcalarına bakın.

557 Banoğlu, age., s. 403, 404.
558 Mithat İnan, Atatürk'ün Not Defterleri, s. 93.

Sofya'da böyle membalar var, her birinde cennet havuzları vasfında su membaları hamamlar vardır. Biz niçin yapmayalım?"[559]

Bunları yaparken kendisine Tanrı'nın yardım edeceğini de düşünmüştür, çünkü bu notların hemen altına iki kalın çizgi arasına aynen şöyle yazmıştır:

"Tanrı birdir ve büyüktür."[560]

Atatürk Sofya'dan söz etmişken, şunu da eklemeliyim: 1914'te Bulgaristan Sofya'da ataşemiliter olduğu dönemde Bulgarların çok kısa bir sürede her bakımdan çağdaş bir kent yaratmış olmalarından etkilenmiştir. Yine benzer şekilde, 1918'de tedavi amacıyla bulunduğu Avusturya Karlsbad'daki güzel binaları, planlı ve bakımlı caddeleri, ağaçlı sokakları hiç unutmamıştır.

Atatürk, yine 1922 yılına ait 19 numaralı not defterinde de doğrudan "Ankara'nın imarından" söz etmiştir. Bir yerde yapılacakları sıralarken 6. sıraya ***"Ankara'nın imarı"*** ve 7. sıraya da ***"Ağaç dikimini ülkede zorunlu kılma"*** diye yazmıştır.[561] Atatürk ağaçla, doğayla iç içe, çevreci-modern kentler yaratmak istemiştir. Bu çerçevede fidanlıklar kurdurmuş, ağaç dikimine önem verdirmiş, **ağaç bayramları** yaptırmış ve Gazi Orman Çiftliği'ne her yıl 50 bin ağaç diktirerek halka bizzat örnek olmuştur.

Atatürk'ün, Modern Ankara Projesi'ni en basit şekilde şöyle tanımlamak mümkündür: **Ağaçlıklar içinde modern küçük evler...**

Atatürk'ün kafasındaki modern Ankara her şeyden önce "Yeşil Ankara"dır. Nitekim **Falih Rıfkı Atay** *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde ***"Yeşil Ankara"*** adlı bir başmakalede bundan söz etmiştir. Atay bu makalesinden dolayı TBMM'de kendisini *"Dalkavuk..."* diye eleştirenlere de şöyle cevap vermiştir: *"Bakınız, dedim. İkiden biri, ya Ankara yeşil olur ve su gelir yahut devlet merkezi olamaz. Halbuki ben Birinci Dünya Harbi'nde çölde Bir-üs-Saba'da yeşillik yarattığımızı görmüştüm. İsrail, birkaç binalı, bir iki bahçeli bu kasabayı şimdi altmış bin nüfuslu şehir*

---

559 age., s. 93.
560 age., s. 93.
561 age., s. 100.

haline getirmiştir. Ben insan iradesinin yaratıcılığından hiç şüphe etmemişimdir. Sevk ve iyimserliğimi en güç şartlar içinde kaybetmeyişimin sebebi budur. Ankara'nın modern bir merkez olabilmesi için aylarca, hatta yıllarca bütün edebiyatımı seferber ettim. Şehir plancılığı fikrini yaymak için birkaç yüz yazı yazdım."[562]

Atay, Kemalizmin şehircilik davasının iki ana özelliğini şöyle açıklamıştır: "*Eksiklerimiz, bol ağaç ve modern ısıtmadır. Bunları yalnız Ankara için değil, bütün Türkiye ölçüsünde istiyoruz. Biz ki yerden fışkırır gibi şehir kurmuş ve dünyanın en zengin kömür ve linyit kaynaklarına sahip bir milletiz. Eksiklerimizin ikisini de tamamlamak, nihayet azami kısaltılmış bir zaman meselesidir.* ***Çünkü bol ağaç ve modern tesis, Türkiye'de yeni zamanlar şehri kurmakta olan Kemalizmin şehircilik davasının iki ana vasfıdır.***"[563]

Ve zaman geçmiştir... Atatürk'ün Modern Ankara Projesi kapsamında önce Ankara yeşillendirilmiştir. Bu olağanüstü değişime tanık olanlar hayretlerini gizleyememiştir. Yeniden Atay'a kulak verelim: "*Eski İngiliz Büyükelçilerinden Sir George Clark, Türkiye'ye son gelişinde benimle buluştuğu vakit: 'Ankara'dan geliyorum. Hiçbir şeye şaşmadım. Çimento oldukça bütün o binalar yapılabilirdi.* ***Fakat Ankara'nın yeşilliğine şaştım,'*** *demişti. Ben 'Yeşil Ankara'yı yazdığım yıllarda Sir George Clark da Çankaya'daki ahşap evinden ufuklar boyu bozkır boşluğunu seyrediyordu.*"[564]

Gerçekten de bozkır Ankara çok değil, on, on beş yıl içinde yeşil Ankara'ya dönüşmüştür.

Ancak Atatürk'ün Modern Ankara Projesi'nin en önemli ayaklarından biri olan Ankara'nın ağaçlandırılması işi maalesef yarım kalmıştır. Atay'ın dediği gibi, "*Ankara bugün bir şehirdir. Atatürk'ün başladığı, nedense bıraktığımız ağaçlama davasına devam etmekten ve imar hatalarını düzelterek yeni bir hızla devam etmekten başka meselesi kalmamıştır.*"[565]

Atay bu değerlendirmeyi yaptığında yıl 1952'dir.

---

562 Atay, age., s. 413.
563 age., s. 416, 417.
564 age., s. 413.
565 age., s. 485.

Anadolu'nun Ortasında Modern Bir Kent Yaratmak

Tarih boyunca uygarlık kentlerde birikmiştir. Mezopotamya'da Ur ve Uruk, Orta Asya'da Semerkant, Buhara ve Taşkent, Ortadoğu'da Kudüs, Asya'da Pekin ve Yeni Delhi, Avrupa'da Roma gibi kentlerde uygarlık biriktiren uluslar biçimlendirmiştir dünyayı... Uygarlık biriktiren uluslardan biri de Türklerdir. Arkeolojik kazılar sonunda Orta Asya'da binlerce yıllık Türk kentleri ortaya çıkmıştır. Selçuklu kervansarayları, Osmanlı camileri; sayısız külliyeler, köprüler, çeşmeler, hamamlar, suyolları, evler Türklerin Semerkant, Buhara, Konya, Sivas, Erzurum, Bursa, İstanbul, Edirne, Bosna gibi kentlerde biriktirdiği uygarlık eserleridir.

Selçuklu Anadolu'da, Osmanlı ise daha çok İstanbul ve Balkanlar'daki belli başlı kentlerde uygarlık biriktirmiştir. Selçuklu Konya'ya, Osmanlı İstanbul'a damga vurmuştur eserleriyle...

Ankara'yı başkent ilan ederek merkezi Anadolu'ya taşıyan genç Cumhuriyet, 600 yıllık Osmanlı döneminde adeta kaderine terk edilerek unutulan Anadolu'da her bakımdan modern kentler kurmak için kolları sıvamıştır.

Atatürk, Türkiye'nin imarına –not defterlerine de yazdığı gibi– aslında daha Cumhuriyet'in ilanından önce başlamıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarında su ve kanalizasyon işleri ele alınmıştır. Bu işler, savaş sırasında İstanbul'dan Anadolu'ya aşı, serum ve deney hayvanı kaçıran **Dr. Zekai Muammer Tunçman** öncülüğünde gerçekleşmiş ve ilk olarak **Kastamonu** temiz içme suyuna kavuşturulmuştur.[566]

Modern Ankara'yı kurarken de ilk iş kentin su ihtiyacını karşılamak olmuştur. *"İlk zamanları bir avuç nüfus için yüz yıkayabilecek kadar su bulmak devlet reisinin ve hükümetin belli başlı gündelik dertleri arasında idi."*[567]

1924'te 417 sayılı ***"Ankara Şehremaneti (Belediyesi) Yasası"*** çıkarılarak, Ankara'da bayındırlık çalışmalarına başlanmıştır.

1925'te Ankara Belediyesi'ne kamulaştırma yetkisi veren bir yasa kabul edilmiş ve gerçek değerler üzerinden kamulaştırma ya-

---

566 Firdevs Gümüşoğlu, **Türkiye'nin Pasteur'u: Dr. Z. Muammer Tunçman**, İstanbul, 2001, s. 14; Gümüşoğlu, **Ülkü Dergisi ve Kemalist Toplum**, s. 245.

567 Atay, **age.**, s. 485.

pılmıştır. Ankara ve Çankaya arasında 400 hektarlık bir alanın kamulaştırılması Ankara'nın gelişme yönünü olduğu kadar, eski-yeni Ankara bağlantısını kuracak olan yolu da belirlemiştir. Böylece 1925 yılında Ulus'tan Kızılay'a uzanan **Atatürk Bulvarı**'nın doğrultusu çizilmiştir. 1927'ye gelindiğinde Ankara'nın nüfusu 74 bine ulaşmıştır. Apartmanların yanı sıra, "bahçeli ev" tipinde, ayrık düzende memur konutları Atatürk Bulvarı doğrultusunda inşa edilmeye başlanmıştır. 1928'de ağaçlandırma başlamıştır. Atatürk Bulvarı daha sonra gerek kent içi ulaşım, gerekse bir yürüyüş ve gezinti yolu olarak kentin en önemli aksı haline gelecektir.

1924'te Yenişehir'i biçimlendirmek için **Lörcher Planı** hazırlanmıştır. Yenişehir'deki su, kanalizasyon ve elektrik gibi altyapının oluşturulması ile bugün Ankara'yı biçimlendiren Kızılay, Sıhhiye, Zafer, Millet, Ulus, Lozan, Tandoğan gibi meydan ve akslar Lörcher Planı ile tasarlanmıştır.

1908'de II. Meşrutiyet'le başlayan ve 1927'ye kadar süren ***"Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi"***nde klasik Osmanlı mimarlığına dönüş amaçlanmıştır. **Mimar Kemaleddin** ve **Mimar Vedat**'ın öncülüğündeki bu akımda eski Türk mimarlığından da yararlanılmıştır.[568]

Atatürk Bulvarı

568 Turan, Türk Devrim Tarihi 3. Kitap (İkinci Bölüm), s. 142.

Bu dönemde **Mimar Kemalettin, II. TBMM binasını** (şimdi Cumhuriyet Müzesi), **Vakıf Apartmanı** ile **23 bahçeli konut** ve **Gazi Eğitim Enstitüsü** binasını yapmıştır. **Mimar Vedat** ve **Mimar Kemalettin** birlikte **Ankara Palas Oteli** binasını yapmıştır. Aynı dönemde Güzel Sanatlar Fakültesi'nde görevli İtalyan Mimar **Gulio Mongeri** de Ulus'ta **İş Bankası, Ziraat Bankası** ve **Osmanlı Bankası** binalarını yapmıştır. **Arif Hikmet Koyuncuoğlu** ise, **Türkocağı** (şimdi Devlet Resim ve Heykel Müzesi), **Etnografya Müzesi** ve **Dışişleri Bakanlığı** (şimdi Kültür Bakanlığı) binalarını yapmıştır.[569]

1927'de Alman **H. Jansen, M. Brix** ve Fransız **L. Jaus Seley**'in davet edildiği bir yarışma düzenlenmiştir. Yarışmada H. Jansen'in projesi birincilik kazanmıştır. Yarışmaya sunulan planları, seçici kurul ile birlikte Atatürk de incelemiştir.[570]

1928–1939 arasında Türkiye'de bulunan **Hermann Jansen**, Ankara İmar Müdürlüğü Danışmanlığı yapmıştır.

1928'de ***"Ankara Şehri İmar Müdürlüğü Teşkilat ve Görevlerine Dair Yasa"*** çıkarılmıştır.

1930'da ***"Belediye Yasası"*** ve ***"Umumi Hıfzıssıhha Kanunu"*** çıkarılmıştır.

1933'te ***"Belediye Yapı ve Yollar Yasası"*** çıkarılmıştır.

1933'te ***"Belediyeler Bankası"*** (**İller Bankası**) kurulmuştur.

Bu kanunlarla sadece Ankara'ya değil, tüm kentlere **imar planı** yaptırma zorunluluğu getirilmiştir. Bu planların çoğunu **H. Jansen** yapmıştır.[571] Planları onama yetkisi de **Ankara İmar Müdürlüğü**'ne verilmiştir.[572]

H. Jansen'ın 1927'de hazırladığı **Ankara İmar Planı (Jansen Planı)** 1932'de onaylanarak yürürlüğe girmiştir. **H. Jansen,** kentin elli yıl sonra 300 bin kişiyi barındıracağı öngörüsüyle yeni Ankara'yı planlamıştır.[573] Ankara'yı planlarken Cumhuriyet'le

---

569 age., s. 142.

570 Atay, **age.**, s. 487.

571 Üstün Alsaç, **Türkiye'deki Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Dönemindeki Evrimi**, Trabzon, 1976, s. 217.

572 Cevat Geray, Ruşen Keleş, Fehmi Yavuz, Can Hamamcı, *"Şehircilik"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 9, 2358-2360; Aydoğan, **age.**, s. 70, 71.

573 Ancak Ankara planlanırken kısa sürede yeterli araştırma, inceleme yapılamadığından zamanla nüfus artışının, planlananın çok ötesine geçmesi nedeniyle plan zamanla değişikliğe uğramıştır.

birlikte ortaya çıkan yeni iş bölümünü dikkate almıştır. Çağdaş bir toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamak, halkın ortaklaşa kullanacağı alanları yaratmak ve yeni Türkiye'ye yakışır, her bakımdan çağdaş bir yönetim merkezi belirlemek gibi amaçlarla hareket etmiştir. Jansen yeni Ankara'yı planlarken, eski Ankara'nın da korunmasını amaçlamıştır. Atatürk'ün isteği üzerine yeni kenti, Çankaya-Ulus yönünde gelişecek şekilde planlamıştır. Bu plana göre ticaret merkezi Ulus'ta, yönetim merkezi Yenişehir'de olacaktır. Plana göre geniş bulvarları, yepyeni bir üslupla inşa edilmiş çağdaş binaları ve bolca yeşil alanlarıyla bozkırın ortasında modern bir Ankara yükselecektir.[574]

Jansen Planı'nda **en fazla üç katlı konuta** yer verilmiştir. Bu konutlar, kadın erkek ayrımını gözeten Osmanlı'nın haremselamlık büyük kent konakları gibi değil, kadın-erkek eşitliğini yansıtan mekânlardan oluşan çağdaş konutlardır. Sokaktan geçildiğinde yalnız bir bahçe duvarı gözüken, içedönük, kapalı evler yerine; dışadönük, açık, bahçeli konutlar planlanmıştır. Bu yeni kentte Osmanlı'nın çıkmaz sokakları da yerini açık ve işlevsel cadde ve sokaklara bırakmıştır.[575]

Modern Ankara Projesi'nin iki özel yapısı vardır. Bunlardan biri Atatürk'ün çok önem verdiği **Gazi Orman Çiftliği** (1935), diğeri ise **Ankara Çubuk Barajı**'dır (1936).[576]

Jansen Planı, Şükrü Kaya'nın İçişleri Bakanlığı döneminde hayata geçirilmiştir. Diğer kentlerin imar planlarının yapılmasında da Şükrü Kaya'nın büyük etkisi vardır. İmar işlerini kolaylaştırmak için İller Bankası'nı da o kurmuştur.

"Lider Mustafa Kemal, hükümet reisi ve bütçenin hâkimi olarak İsmet Paşa, iyi fikirlerin yürümesi için herkese yardım etmeye hazırdılar. Fakat bu fikirlerin hepsini kendi kendilerine yaratamazlardı. Her türlü işle kendileri uğraşamazlardı. Onun için birçok iyi teşebbüsler, her ikisinin medeni anlayışlarından faydalanmasını bi-

---

574 Mete Tapan, "*Türkiye'de Uygarlık, Bayındırlık, Kentleşme, Atatürk*", **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, 2. bas., İstanbul, 1986, s. 401.

575 **agm.**, s. 406.

576 Ankara'nın su ihtiyacını karşılamak için Mühendis **Tahsin İbrahim Bey**, 30 milyon metreküplük Ankara Çubuk Barajı'nı yapmıştır. Tapan, **agm.**, s. 405.

len bakanlara nasip olmuştur. (...) İşler Mustafa Kemal devrinde de ister istemez adama bağlı kalmıştır. Adam da tesadüf etmeli idi."[577]

Jansen Planı ve Atatürk

Atatürk, Ankara'nın imar planlarıyla bizzat ilgilenmiştir. Jansen Palanı'nı incelemiş, bazı eleştirilerde bulunmuş, hatta plan üzerinde bazı düzeltmeler yaptırmıştır.

Falih Rıfkı Atay'dan okuyalım:

"Profesör Yansen (Jansen), Atatürk'le ilk buluştuğu zaman masasının üstüne belediye mühendislerinin bir proje taslağını koydu. Bu taslak Ankara Palas Oteli ile Belvü Oteli ve Ziraat Bankası arkasındaki üçgeni anacaddeye bağlayan yolları gösteriyordu:

'Bu yolların vazifesi nedir?' *dedi.* ***'Bu binaları caddeye çıkarmak değil mi?'***

Hepsini silerek kendisi bir tek yol çizdi.

'Bu tek yol aynı vazifeyi yapar. Eski yollardan artan arsa parçalarını etrafındaki bina ve bahçelere katacaksınız. Bugünkü arsa fiyatı bile bu satacak olduklarınız ve bugünkü yol maliyeti ile yapmaktan vazgeçecek olduklarınız 120 bin liradan fazla tutar. Halbuki siz şehir planının bütün teferruatı ile hazırlanması için 120 bin lira harcayacaksınız. Sadece şu küçük mahalle parçasındaki tasarrufunuzla bu parayı kazanmış oluyorsunuz.'

Yansen tercümanla konuşmakta idi. Arkasından bir sual sordu:

'Bir şehir planını tatbik edebilecek kadar kuvvetli bir idareniz var mıdır?'

Atatürk kızdı. ***'Koca memleketi yedi düvelin elinden kurtarmışız. Bir ortaçağ saltanatını yıkarak yerine bir yeniçağ devleti kurmuşuz. Bunca devrimler yapmaktayız. Bütün bunları başaran bir rejimin bir şehir planını tatbik edebilecek kuvvette olup olmadığı nasıl sorulabilir?'***

Biraz sertçe cevap verdi dik kafalı Prusyalı:

'Belki sizin hakkınız var,' dedi. 'Biz Almanya'da bile türlü güçlüklerle uğraşıyoruz da onun için sormuştum.'

577 Atay, age., s. 487.

Sonra planının prensiplerini izah etti:

'Yepyeni bir şehir kuracaksınız. Size şehircilik sanatının son sözlerini getiriyorum. Dünyaya bir örnek vereceksiniz. Biliyorsunuz, Avrupa şehirleri motordan önce yapılmıştır. Motor eski anlayışları ve nizamları altüst etti. Eskiden otelleri, anıt yapıları ve devlet dairelerini büyük caddeler üstüne dizmek âdetti. Halbuki biliyorsunuz Paris'teki Champs Elysees Caddesi'ndeki ağaçlar benzin zehrine dayanmadığı için sökülmüş ve yerlerine daha tahammüllü yeni ağaçlar dikilmiştir. Dünyanın en dar yolu hangisidir? Bir metre yirmi santim genişliğindeki demiryolu. Halbuki trenler bu yoldan 150 kilometre hızla gider, çünkü insanlar gürültülü ve dumanlı lokomotife hususi bir yol vermek, kendileri ya üstünden ya altından köprü ile geçerek onu rahatsız etmemek lazım olduğunu görmüşlerdir. Paris'te Champs Elysee dünya büyük şehirlerinin en büyük caddelerinden biridir. Bu caddede otomobillerin nasıl tıkandığını, bu tıkanışta süratlerin nasıl 7 kilometreye kadar düştüğünü biliyoruz. Yeni şehirler şimdi motor için aynı şeyi yapmaktadırlar. (Plan taslağındaki Atatürk Bulvarı'nı göstererek) Bu yola bakınız. Onu otomobillere ayırdım. Yan yollar bu caddeyi ancak yarım kilometrede bir kesecekler ve karşılıklı kesmeyecekler, her yan yolun köşesi, caddeye inen arabaları gösterecek gibi açık bırakılacak. Evler, apartmanlar ve daireler geriye doğru yapılacak ve hiçbirinin caddeye kapısı olmayacak. Bu cadde üzerinde yaya kaldırımı yapılmayacak. Yan yolların her biri caddeyi bir bloğa bağlayacaktır. Siz istasyondan arabanıza binerek 100 kilometre hızla gideceğiniz yere doğrulacaksınız. (...) Tıpkı otomobil yolunuz gibi blokların arkasında yayalar için bir de yeşil yolunuz olacaktır. Bu yolu gelişigüzel yapacaksınız. Ağaçlayacaksınız. Nasıl yayalar otomobil yolunu yarım kilometrede bir kesiyorsa, otomobiller de yeşil yolu yarım kilometrede bir kesecekler. Çocuk arabası önünüzde yalnız 500 metrede bir etrafınıza bakarak yolun sonuna kadar rahatça gideceksiniz. Bu bloklar içindeki evlerinizde, otellerinizde hiçbir klakson sesi duymadan rahat uyuyacak, dairelerinizde rahatça çalışacaksınız. Sokakta benzin zehri teneffüs etmeyeceksiniz.'

Atatürk neşe ile dinliyordu. Profesör, Ankara yollarında hiçbir seyrüsefer memuru bulunmayacağını söylüyordu. Pek işlek yolları birbirinin üstünden veya altından geçirmek için yapılan masrafın, kavşak noktalarında bekletilen seyrüsefer memurlarının on yıllık aylığı karşılığı olduğunu anlatıyordu. Arka dar sokakları ise sapış yerlerinde o kadar dik bir açıyla döndürüyordu ki otomobiller ister istemez süratlerini 5, 10 kilometreye indirmeden yollarına devam edemeyeceklerdi.

Şehircilik sanatı, yerleşme bölgesinin yüzde dokuzunu umumi parklara ayırmakla kanaat etmiyordu. Her ciğerin hakkı olan havayı her pencereye paylaştıran yeşil saha usulü konmuştu. Devlet daireleri bir mahallede toplanacaktı."[578]

Jansen Planı (1932)

578 age., s. 488-490.

Jansen Planı'nda evsiz fakirlere verilmek üzere bir de **ucuz arsalar bölgesi** ayrılmıştır. Bu bölgelerin tam merkezinde okul, çarşı ve dispanser gibi kamu binalarına yer verilmiştir. Bu arsaların her isteyene parasız verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak yapılar mühendis kontrolünde yapılacaktır. Bu ucuz arsalar bölgesi maalesef hayata geçirilmemiştir. Belediye bu konuda duyarsız kalınca "dışarıdan gelenler Ankara Kalesi tarafındaki sırtlarda ilk gecekonduları tecrübe ettiler. İmar Komisyonu yıkılma kararı verdi, vilayet ve belediye aldırış bile etmedi."[579]

Atatürk'ün onayından geçen Jansen Planı'na göre Ankara'nın imarı için Falih Rıfkı Atay'ın başkanlığında vali ve belediye başkanının da üye olduğu bir komisyon kurulmuştur.

Bu sırada birçok arsa, spekülasyoncuların eline geçmiştir. Bunlar özellikle devlet dairelerinin bir mahallede toplanmasına karşı çıkmışlardır. Görünürdeki gerekçeleri "güvenlik", gerçekte ise "rant" sağlamaktır.

Bu rant kavgasına da Atatürk son vermiştir. Atatürk hem spekülatörlerin arsa fiyatlarını yükseltmesini önlemiş hem de –güya güvenlik gerekçesiyle– devlet dairelerinin bir yere toplanmasına karşı çıkanlara, *"Hepsini ayrı ayrı müdafaa edeceğim yerde, bir arada müdafaa ederim, bundan ne çıkar,"* diyerek cevap vermiştir.[580]

Atatürk birkaç kere daha Jansen Planı'nın uygulanması sırasında meydana gelen aksaklıklara bizzat müdahale etmiştir.[581]

Avusturya'nın ilk Türkiye Büyükelçisi **August Ritter von Kral**, Jansen Planı'nın Ankara'yı nasıl değiştirdiğini 1935'te şöyle gözlemlemiştir:

"Bu tasarımda trafik akışının gerekleri düşünülmüş, eski evlerin tümüne yakın bir bölümü yenilenmiş, anacaddelerle bulvarların yerleri yöntemli bir biçimde belirlenmişti. Eski kentin üç yanında oluşan yeni yerleşim alanları, 45 dakika uzaklıkta kurulan Yenişehir'e, henüz kırsal görünümdeki Çankaya, Keçiören, Cebeci mahallelere ve gar çevresine elverişli yollarla bağ-

579 **age.**, s. 493.
580 **age.**, s. 490, 491.
581 **age.**, s. 492, 493.

lanmıştır. (...) Tepe ve küçük yükseltiler tıraşlanarak yüzlerce hektarlık arazi kullanılabilir duruma getirilmiş, buralardan çıkan hafriyat bataklık görünümündeki alanların doldurulup kurutulmasında kullanılmıştır. (...) Ankaralılarla yabancılar, kentin yeniden yapılanma sürecinde Jansen'in tasarımının ne denli elverişli olduğunu son yıllarda daha iyi anlamışlardır. Başkent kendine özgü bir kimlik kazanmaya başlamış, bütünlüğünün ve gelecekteki gelişmesinin göz ardı edildiği, geçici nitelikte özel ya da kamusal hiçbir yapıya izin verilmemiştir. Cadde ve alanlarda trafik düzenli olarak akmakta, başta yabancılar olmak üzere tüm otomobil sürücüleri, kentte araba kullanmanın bir zevk olduğunu söylemektedirler. (...) Görkemli bakanlık konutları, üstün donanımlı daireler, güzel okullar, güçlü bankalar, halk sağlına yönelik anıtsal yapılar, hastane ve oturma konutları, sözcüğün tam anlamıyla yerden bitercesine yükselmiş, Batı'nın tüm büyük kentlerindeki benzerleri gibi elektrik ve güç kaynağı fabrikalarıyla atık su kanalları yapılmış, çamurlu sokakların yerini güzel caddeler almış, dereler köprülerle aşılmıştır. Çimenlik alan, park ve ağaçlı yollarla toz toprağın önlenmesine yönelik çabalar aralıksız sürdürülmektedir. (...) Kamu hizmetleri programında yeni bir meclis, bir tren garı, bir stadyum, bir yarış alanı, yeni okul ve enstitüler, yeni bir atık su düzeneği ve su dağıtım ağının yenilenmesi yer almaktadır. Aynı program kapsamında Yenişehir'de birkaç bakanlığın yer aldığı büyük yapı, tasarım ve yapımı İtalyan Mühendis Viotti'ye ait olan güzel bir stadyum, Çubuk Havzası suyunu getiren yeni kanallar sayılabilir. Yeni geniş caddelerin açılmasını da içeren programın aşamalı bir biçimde gerçekleşmesi öngörülmektedir. 1936 yılının Ocak ayında Meclis, yeni Cumhurbaşkanlığı Konutu ve Bakanlar Kurulu Konutu, Dışişleri Bakanlığı Konutu ve Meclis için 4.5 milyon Türk lirası tutarındaki ek krediyi onayladı. Yenişehir, tüm bu yapılar tamamlandığında ulaşacağı bütünlük ve uyumlu güzellik nedeniyle ilgi odağı olacaktır."[582]

582 Kral, age., s. 171, 172, 175, 176.

Ancak maalesef Jansen Planı tam anlamıyla hayata geçirilememiştir. **Falih Rıfkı Atay**, bu durumdan duyduğu derin üzüntüyü şöyle dile getirmiştir: *"Yansen Planı'nın ve umumiyetle plan disiplinciliğinin, spekülasyoncular ve keyficiler elinde iflas etmesine yandığım kadar hiçbir şeye yanmam."*[583] **Atay**, *"Şark kafasının ve mizacının Atatürk'ün enerjisini bile eriterek en güzel hayallerimizden birini söndürdüğünü,"* belirtmiştir.[584]

Çok haklıdır...

Atatürk'ün Yabancı Mimarları

Atatürk, Modern Ankara Projesi'ni hazırlatıp hayata geçirmek için yabancı mimarları Türkiye'ye davet etmiştir. Avrupa'nın birçok ülkesinden gelen mimarlar arasında, Hitler baskısından dolayı Almanya'dan gelenler hayli fazladır.

Alman mimar **Hermann Jansen** dışında, Avusturyalı kadın mimar **Margarete Schütte-Lihotzky**, Alman mimar **Bruno Taut,** Alman mimar **Herbert Eichholzer,** Avustryalı mimar **Clemens Holzmeister,** Alman mimar **Martin Wagner,** Alman mimar **Gustav Oelsner** ve Avusturyalı mimar **Ernst Arnold Egli...**[585]

Bu mimarlardan Avusturyalı kadın mimar **Margarete Schütte-Lihotzky,** genç Cumhuriyet'in kadınlara ne kadar çok önem verdiğinin bir göstergesidir. Atatürk Cumhuriyeti modern Türkiye'ye kadın eli değmesini istemiş gibidir. **Schütte-Lihotzky,** dünyaca ünlü tek Avusturyalı kadın mimardır.[586]

Avusturyalı mimar **Clemens Holzmeister** yaptığı eserlerle Ankara'yı taçlandıran mimarların başında gelir. **Atatürk,** Şubat 1938'de Holzmeister'i Cumhuriyet'in **Türkiye Büyük Millet Meclisi binasını** inşa etmekle görevlendirmiştir. Ankara'da aralarında Büyük Millet Meclisi (1938–1963), Çankaya Cumhurbaşkanlığı Köşkü (1931–32), Milli Eğitim (1929–1934), Milli Savunma (1927–1930), İçişleri (1932–1934) Bayındırlık (1933–1934), ba-

583 Atay, **age.**, s. 487.
584 **age.**, s. 488.
585 Egli dışındaki mimarların özellikleri hakkında bkz. Reisman, **age.**, s. 51-60.
586 Reisman, **age.**, s. 52.

kanlık binaları ile Genelkurmay Başkanlığı binasının (1928–1930) da bulunduğu hükümet binalarının birçoğunu ve Merkez Bankası (1931–1933), Ulus Emlak Bankası (1933–34), Harp Okulu (1930–35), Ankara Güven Anıtı (1931–36; Anton Hanak ve Joset Thorak ile) gibi birçok eseri Holzmeister tasarlamıştır. 1940'tan 1954'e kadar İTÜ Mimarlık bölümünün başkanlığını yapmıştır.[587]

İçişleri Bakanlığı

Bayındırlık Bakanlığı

587 Reisman, **age.**, s. 54; Tapan, **agm.**, s. 404.

Cumhuriyet Türkiyesi'nin imarında katkısı olanlardan biri de Alman mimar **Bruno Taut**'tur. Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Atatürk Lisesi, Trabzon Lisesi ve Cebeci Ortaokulu onun eserleridir. İTÜ'de ve Güzel Sanatlar Akademisi'nde mimarlık dersleri de veren Taut, dünyaca ünlü mimarlardan biridir. Öyle ki, 1920'lerin sonunda mimarideki "Yeni Hedef" ekolünün önderi olarak tanınmıştır. *Modern Mimari* adlı eserinde bu ekolun temel ilkelerini ortaya koymuştur. Taut, I. Dünya Savaşı sonrasında konut sıkıntısı içindeki Almanya'nın imarını yapacak mimarlar heyetinde başmimarlığa getirilmiştir. Taut, büyük bahçeli kent tipi konut kompleksleri inşa etmiştir.[588]

Atatürk yeni Türkiye'yi inşa ederken, bütün bu yabancı mimarlarla görüş alışverişinde bulunmuş, onların çalışmalarını yakından takip etmiş ve her fırsatta eserlerine yönelik olumlu veya olumsuz eleştirilerde bulunmuştur.

Ancak bu mimarlardan biri vardır ki o literatüre "Atatürk'ün mimarı" olarak geçmiştir. O Avusturyalı mimar **Ernst Arnold Egli**'dir. Nitekim Ernst A. Egli'nin, Güven Göktan Uçar tarafından dilimize kazandırılan anıları ***"Atatürk'ün Mimarının Anıları"*** üst başlığıyla yayımlanmıştır.[589]

Prof. Egli anılarında, 1927'de Ankara Palas'ta Atatürk'le tanışmasını şöyle anlatmıştır:

*"Milli Eğitim Bakanı yanıma geldi, beni bir locaya götürdü ve Mustafa Kemal Paşa'ya taktim etti. Kemal Paşa, bakışlarıyla beni süzdü, selamladı ve doğrudan doğruya konuya girerek bana şunları söyledi: '**Profesör, size inşaatına yeni başlanmış olan öğretmen okulunu ve okulun planlarını gösterdiler. Gördükleriniz modern bir öğretmen okulunu ifade edebiliyor mu?** Kısa bir duraklamadan sonra cevap verdim: 'Ekselans, Kemalettin'le birlikte çalışırsak bina modern bir okul olur.' Bunun üzerine Kemal Paşa, '**Size bunu sormadım: Şu anda gördüğünüz modern bir öğretmen okulu mu?**' Bu durumda fikrimi açıkça söylemem*

588 Reisman, age., s. 56.
589 Ernst A. Egli, **Atatürk'ün Mimarının Anıları-Genç Türkiye İnşa Edilirken**, çev. Güven Göktan Uçer, İstanbul, 2013.

*gerekiyordu. Projenin modern bir okul olarak görülemeyeceğine hak verdim. Kemal Paşa, bakana, Necati'ye dönerek, '**Planları bir kenara bırakın. Okulu, Prof. Egli'nin inşa etmesini istiyorum,**' dedi. Verilen bu karardan sonra görüşme bitmiş ve ben beynimi fırtına gibi saran düşüncelerle baş başa kalmıştım."*[590]

Atatürk, Egli'ye Türkçe öğretmesi için Haydar Bey adında bir öğretmen göndermiştir.[591]

Egli sonra bir Anadolu gezisine çıkmıştır. Bu gezideki temel amacı Anadolu'nun dört bir yanına inşa edilecek **ilkokul planları** üzerinde çalışmaktır. Egli planladığı ilkokulların birkaç yıl sonra inşa edilmeye başlandığını görmüştür: *"İzmir Valisi Kâzım Paşa (Dirik), bizi İzmir ile çevresinde bizzat gezdirecek ve benim planlarıma göre kaç tane ilkokul inşaatını başlattığını gururla gösterecekti."*[592]

Atatürk bu arada Egli'den Türkiye'ye yararlı çağdaş mimarlar yetiştirecek modern bir okul istemiştir.[593]

Atatürk, Egli'nin planladığı Ankara'daki **Musiki Muallim Mektebi**'nin planlarıyla ve inşaatıyla özel olarak ilgilenmiştir. Egli, okulun inşaatı bittiğinde, Atatürk'ün okulu çok titiz ve ayrıntılı bir şekilde bizzat denetlediğini belirtmiştir.

Sonrasını Egli'den dinleyelim: "*Tuvaletler hariç her şeyden memnun kaldı. Tuvaletleri Avrupa tarzında yapmıştım. Bu konudaki Avrupalı anlayışla Türk-Şark anlayışı arasındaki farka dikkatimi çekti ve temizlenmek için kâğıt değil su ve her tuvalete de bir bide istedi. Kısa zamanda Kemal Paşa'nın ne kadar haklı olduğunu anladım. Öğrenciler de lavabodaki duran suyla yıkanmak istemiyorlardı. Burada da akan suyun kullanılabilmesi için giderlerdeki tıpaların kaldırılması gerekli oldu. Türkler için sadece akan su temiz ve sağlıklıdır.*"[594]

Atatürk, Egli'den Batılı değil, çağdaş bir müzik okulu istemiştir, o da yapmıştır. Ancak tuvaletler çağdaş değil, Batılı ol-

590 age., s. 5.
591 age., s. 9.
592 age., s. 12.
593 age., s. 18.
594 age., s. 20.

muştur. Oysaki temizlik konusunda Doğu hep Batı'ya göre daha "çağdaştır". Atatürk, Egli'ye Doğu'nun **su kültürünü** hatırlatarak, Batılı olanın her zaman çağdaş olmayacağını öğretmiştir!

Egli, Ankara'da önemli binaların inşaatından önce, 1929–1930 yıllarında ***"Türk Bilimsel Araştırma Komisyonu"*** adlı bir komisyonla Avrupa'da mimari incelemeler yapmıştır.[595]

Egli'nin en önemli eserlerinden biri **Ankara İsmet Paşa Kız Enstitüsü**'dür. Egli'nin anlatımıyla: *"Bu okulda genç Türk kızları fevkalade iyi öğretmenlerden ev idaresi, dikiş, nakış, şapka yapımı gibi derslerin yanında dil, edebiyat, tarih vb. genel kültür dersleri de alacaklardı. Tabii ki moda ve çocuk bakımı da müfredatın içindeydi. Kısacası okulun, çoktan beri siyasi açıdan eşitliğe kavuşmuş olan Türk kadınının eşitlik hakkını taçlandıracak modern bir programı vardı. Benim karım da daha sonra bu okulda biçki derslerine girdi. Bu bina uzun süre Ankara'nın en güzel binası olarak kabul edildi. Bütün dünyada hakkında yayınlar yapıldı ve beğenildi."*[596] Egli, İsmet Paşa Kız Enstitüsü'ne daha sonra bir de **Kız Lisesi** eklemiştir: *"Sonra bu okul, yanında inşa edilen, fakat biraz daha yüksekte, tepede kalan kız lisesiyle tamamlandı. Bu okulda da Türk kızları yükseköğrenim öncesinde lise olgunluğu kazanacaktı. Bu binayı öncekine uyumlu olarak yaptım. Onu bir halka gibi tepeye oturttum ve sınıflarını öne çıkararak binayı düzenli bir biçimde bölümlere ayırdım. Hem okul olarak hem mimari yapı olarak bu bina da çok beğenildi."*[597]

Atatürk Egli'den, yakın arkadaşı ve Türk Tayyare Cemiyeti'nin başkanı **Fuat Bulca**'ya modern bir ev yapmasını istemiştir. Egli'nin Türk yapı özelliklerini de taşıyan ilk projesini pahalı bulan Atatürk, Egli'den daha mütevazı, daha ucuz bir plan istemiştir. Yeni plan beğenilmiş ve Egli bu plana uygun olarak Fuat Bulca Evi'ni inşa etmiştir.[598]

---

595 age., s. 21.
596 age., s. 36.
597 age., s. 38.
598 age., s. 39 (Ancak Atatürk'ün Fuat Bulca'ya armağan ettiği bu evi Bulca 1953'te pazarlığa çıkarıp yüksek fiyata satmıştır. Alıcı binayı yıkıp yerine otel yapmıştır. Egli, age., s. 40).

Atatürk, Egli'ye manevi kızlarından Ülkü'ye de bir ev yaptırmıştır. Ancak başlangıçta hem Ülkü'nün ev planını hem de evin yapıldığı yeri beğenmemiştir. Egli'yi çağırıp, ***"Benimle beraber gelin, ben size Ülkü için daha iyi olan başka bir yer göstermek istiyorum,"*** demiştir. Sonrasını Egli'den dinleyelim: *"Ve beni daha yüksekte kalan bir yere götürdü. Sonra Atatürk'le birlikte çiftlik müdürü Tahsin Coşan'ın bürosuna gittik. Ülkü'nün evinin artık geçerli olmayan planının arkasına Atatürk kendi elyazısıyla ayrıntılı bir inşaat programı yazdı. Sonra bana baktı ve* ***'Profesör şimdi inşaatın yerini ve programını biliyorsunuz. Benim burada biraz işim var. Bu arada siz düşünün. Yirmi dakika sonra inşaatın yeni yerinde olacağım, bana orada Ülkü'nün ilerideki evini gezdirirsiniz,'*** *dedi. Bu sözlerden sonra yalnız kaldım ve yeni evi tasarlamaya başladım. Atatürk söylediği zamanda geldi ve bana doğru elini uzatarak sadece,* ***'Beni gezdirin,'*** *dedi. Ben de aynen onun gibi davrandım: 'Şimdi girişin önünde duruyoruz. Dikkat, üç basamak var, solda bu var, arkada şunlar var. (...) Konuşmam arada Atatürk'ün sorularıyla kesiliyordu:* ***'Niçin böyle, niçin şöyle değil?'*** *Bu şekilde beraber Atatürk'le birlikte bütün evi gezdim. (...) Sonunda Atatürk bana,* ***'Tamam, anlaştık. Projenin üzerinde çalışın ve dört gün sonra İstanbul'a gelin, Dolmabahçe'de Tarih Kongremiz var, sizi orada bekleyeceğim, ben sizi çağırırım,'*** *dedi, veda etti ve gitti."*[599]

Egli'nin, Atatürk, ***"Kendi elyazısıyla ayrıntılı bir inşaat programı yazdı"*** cümlesi, Atatürk'ün imar işleriyle doğrudan ilgilendiğinin en açık kanıtlarından biridir. Atatürk'ün Egli'ye 20 dakikada ev planı yaptırması da dikkat çekicidir. Belli ki eski evi beğenmeyen Atatürk bir anlamda Egli'yi cezalandırmıştır. Dahası Atatürk, 1930'ların Türkiyesi'nde Egli'nin zihninde sadece 20 dakikada kabataslak olarak şekillendirmeye çalıştığı, ancak henüz kâğıda geçirmeye bile fırsat bulamadığı plan üzerinden Ülkü'nün henüz olmayan evinde, bugünün ifadesiyle, bir "sanal tur" attırmıştır!

---

599 Egli, age., s. 65-67.

Egli daha sonra Atatürk'ün istediği gibi projeyi çizip İstanbul'a giderek Tarih Kongresi'nde Atatürk'e sunmuştur. Atatürk projeyi inceleyip beğendikten sonra proje uygulanmıştır.

Görülen o ki Atatürk, büyükten küçüğe Ankara'daki neredeyse bütün yeni yapıların plan ve projelerini görmüştür. Her seferinde mimarları zorlu mimarlık-mühendislik sınavlarından geçirmiştir. Örneğin Egli'nin Gazi Orman Çiftliği'nde inşa ettiği Türk hamamının inşaatını da bizzat incelemiştir. *"Atatürk burada da her ayrıntıyı inceledi. Başka hiç kimsenin aklına gelmeyecek sorularıyla beni şaşırttı; her seferinde yaptığı gibi beni yine zorlu bir sınavdan geçirdi, bıçak keskinliğindeki bir zekâya karşı verilen bir sınavdan."*[600]

Yine benzer şekilde Mustafa Necati'nin eseri olan **Gazi Öğretmen Okulu**'nu ziyaret etmiştir. Okulu beğenmiştir. Genç yaşta ölen Mustafa Necati'yi anmıştır içi yanarak. Öğretmenlerle ve öğrencilerle konuşmuştur. Sonra **Milli Savunma Bakanlığı**'nın yeni binası ve **İsmet Paşa Kız Enstitüsü**'nü ziyaret etmiştir.[601]

Egli ayrıca Atatürk'ün isteğiyle Ankara Orman Çiftliği'ndeki **büyük bira fabrikasını** ve **müdür villasını, Türk Hava Kurumu'nun yönetim binasını, uçuş okulu ve öğrenci yurdunu, Etimesgut Uçuş Okulu tesislerini,** Ankara Cebeci'deki **Siyasal Bilgiler Fakültesi binasını** ve **öğrenci yurdunu,** Ankara'da **üç işyeri ve evi, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü**'nün yeni binalarını, İzmir'de **Tayyare Sineması'nı,** Eskişehir'de **Planör Okulu'nun tüm tesislerini,** İstanbul'da **Biyoloji Enstitüsü binasını** ve Edirne'de **devlet cezaevini** inşa etmiştir.[602] Ayrıca Anadolu'nun birçok kentinin imar planında Egli'nin katkısı vardır.

Atatürk'ün mimarı **Egli**'nin Atatürk ve devrimleri hakkındaki düşünceleri de şöyledir:

"Kemal Paşa beni, bir millet yaratmak için bir devletin yürüttüğü kurucu, devrimci çalışmaların içinde yaşatmıştı. Bu ça-

---

600 **age.**, s. 69.
601 Turgut Özakman, **Cumhuriyet Türk Mucizesi**, 2. Kitap, 22. bas., Ankara, 2010, s. 412.
602 Egli, **age.**, s. 63.

lışmalarda daima toplumun bütünü için daha iyi bir gelecek söz konusuydu. Neredeyse başından beri toplumla birlikte yaşadığım onun devrimlerinin hepsi hiç dinlenmeden çalışan dahi bir beynin eseriydi ve birlikte çalıştığı arkadaşları vasıtasıyla halka ulaşıyor ve tarihe geçiyordu."[603]

Egli şöyle devam etmiştir: *"Sözleşmem 1929'da sona erdiği zaman Viyana'ya geri dönmedim. Viyana'dan aldığım izni ve Türkiye'deki sözleşme süremi uzattım. Bu Kemal Paşa'nın mucizesiydi. Beraber çalıştığı insanları, halkın temsilcilerini, öğretmenleri ve gençliği daha iyi ve akıl dolu bir geleceğe bakmaya, bu geleceği hedef edinmeye yönlendirmiş ve hepimizi başarıya inandırmıştı. İşte bu inanç ve bu inancın gözle görülür başarılı sonuçları bize Ankara'yı sevdiriyordu. Kemal Paşa'dan o zamanlar bize, insanı harekete geçiren, teşvik eden, cesaretlendiren nasıl itici bir gücün, iradenin geçtiğini ben ancak yıllar sonra, 1953'te BM kanalıyla iki yıl için tekrar Ankara'ya geldiğim ve her şeyi değişmiş bulduğum zaman tam olarak idrak edebilecektim."*[604]

Egli'nin Atatürk'le ilgili şu tespiti çok önemlidir: *"Beraber çalıştığı insanları, halkın temsilcilerini, öğretmenleri ve gençliği daha iyi ve akıl dolu bir geleceğe bakmaya, bu geleceği hedef edinmeye yönlendirmiş ve hepimizi başarıya inandırmıştı."*

Evet! Atatürk'ün en önemli özelliği, insanları ***"akıl dolu bir geleceğe bakmaya, bu geleceği hedef edinmeye yönlendirmiş"*** olmasıdır.

* * *

Ankara'da ayrıca Theodore Post, **Sağlık Bakanlığı** binasını yapmıştır. Bu sırada bazı yerli mimarlar da eserler vermiştir. Örneğin **Şekip Akalın** Ankara Garı binasını, **Bedrettin Uçar** Devlet Demiryolları Genel Merkezi binasını yapmıştır.[605]

---

603 age., s. 129, 130.
604 age., s. 30.
605 Turan, age., s. 143.

Yeryüzünün En İleri Kentini Kurmak

Ancak Atatürk'ün bütün çabalarına karşın İstanbul'da spekülasyoncu ve arsa vurguncularının Mimar Prost'a oynadıkları oyun, Ankara'da yabancı mimarlara oynanmıştır. **Falih Rıfkı Atay**'a göre bu oyunlar, *"Orta Anadolu'da, hiç şüphesiz bugüne kadar harcadığımız daha az masrafla elde edeceğimiz yeryüzünün en ileri şehri hayalini mahvetti."*[606]

Gözlerini para hırsı bürümüş spekülasyoncuların açgözlülüğü, modern kentin önemini kavramış yöneticilerin azlığı ve her şeyden önce Rönesans'ı yaşamamış olmaktan kaynaklanan estetik yoksunluğu gibi nedenlerle Modern Ankara Projesi maalesef yarım kalmıştır.

Atay'ın şu gözlemi önemlidir: *"Planlı imara ve doğrudan doğruya imara karşı yalnız Atatürk anlayış göstermiştir. Hükümetler, hayır! Zati Atatürk'ün ölümünde ne kadar imar eseri varsa; Yalova, Bursa'daki modern kaplıca, Florya, Orman Çiftliği hepsi rahmetli liderin eseridir."*[607]

Evet, belki Orta Anadolu'da ***"Yeryüzünün en ileri şehri"*** kurulamamış, ama çorak, ağaçsız ve susuz Ankara, her yönüyle modern Ankara'ya dönüştürülmüştür. Üstelik bu büyük dönüşüm, 10 yıl gibi çok kısa bir sürede gerçekleştirilmiştir.

Ankara'nın imar planını yapan **Jansen** şöyle demiştir: *"Burada bakir bir toprak üstünde ufacık bir taşra kasabacığı, Amerika'nın sanayi şehirlerine mahsus bir süratle, bir memleketin bütün idare ve kültür merkezleriyle mücehhez bir devlet merkezi halini almaktadır."*[608]

Jansen 8 Temmuz 1929 günkü *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesine verdiği demeçte de, Modern Ankara Projesi'nin örnek bir proje olduğunu belirtmiştir: *"Ankara, bir büyük şehrin muasır düşünce dahilinde inkişafı davasında bir dönüm noktası teşkil edebilir."*[609]

---

606 Atay, age., s. 494.
607 age., s. 495.
608 Tapan, agm., s. 402.
609 agm., s. 403.

Abdülhak Şinasi Hisar 1933'te *"Ankara'nın Güzellikleri"* adlı yazısında modern Ankara'yı şöyle tasvir etmiştir:

"Bütün konfora malik apartmanlar, eski Ankara'yı ziyaret eden Evliya Çelebi'nin 'bağsız bahçesiz hane' diye yâd ettiklerine mukabil, etrafı bahçeli evler, kaldırımları ağaçlı, bol elektrikli, geniş ve temiz caddeler, üstlerinde otomobillerin rahatça kaydıkları asfalt sokaklar, şehrin civarında atların seve seve gezindikleri yollar, şehrin birçok noktalarında, ağaçlı, çiçekli, havuzlu ve oturulacak sıralı meydanlar veya parmaklık içinde yerler veya bahçeler. En güzel ve sağlam binalarda milletin çocuklarına açtığı birer kucak gibi birçok mektepler. Devlet mahallesinde mevcut yahut yapılmakta olan büyük, temiz ve cidden millete layık hükümet daireleri, vekâlet binaları, rahat ve asude bir kulüp. Konserleri, koroyla musiki ihtiyacını tatmin eden bir musiki mektebi. (...) Burada Türkün teşkil ve tanzim etmek dehasının devamını görüyoruz ve bu herkesi faal, müteşebbis, çalışkan olmaya teşvik ediyor. Ortada yalnız muvaffakiyet değil, bir de sarf olunan sa'y ve emek gözüküyor ki bu da başlı başına güzel olan bir şeydir. (...) Diyebiliriz ki Ankara'nın haşin tabiatı bu sa'y ve sebat şehrinde münasip bir dekor oluyor. Yetişen ağaçlar, hatta Ankara'ya yakın olan Gazi Çiftliği'nde orman teşkil eden ağaçlar, beşerin tabiata galebesi imkânını teyit ediyor. Burada ağaç ve çiçek sevgilerinin güzelliklerine resmen ermişiz."[610]

ABD'nin Türkiye Büyükelçisi **Charles N. Sherrill** de *"Mustafa Kemal"* adlı kitabında, 1932–1933 yıllarındaki modernleşen Ankara'yı Washington'a benzetmiştir:

"Ankara'nın hükümet merkezimiz Washington ile benzerliği çok ilginçtir. Bakanlıkların bulunduğu mahalleden eski Ankara'ya giden geniş ağaçlı cadde Washinton'un Massachusetts Caddesi'ni çok andırır. Yukarıya, tepeye, Cumhurbaşkanının vakarla duran konağına giden caddenin iki yanında tam iki düzineyi bulan elçilikler ve maslahatgüzarlıklar var. Bu elçiliklerden bazıları Washington'da bile övünebileceğimiz kadar güzel

610 Abdülhak Şinasi Hisar, *"Ankara'nın Güzellikleri"*, **Varlık**, 15 Ağustos 1933, s. 3.

binalardır. Geceleri eski şehirden yukarıya bakarken, Çankaya Caddesi'ni aydınlatan sayısız elektrik lambaları, sanki şehri yıldızlarla çevrelemek isteyen elmaslı bir zincire benzer. Bu güzel caddenin insanda bırakacağı unutulmaz iz, sırtlardan inerken aşağıda Anadolu ovasının öte yanında göreceğimiz gün batımının güzel manzarasıdır."[611]

1922'de Türkiye'ye gelen *Temps* gazetesi yazarı **Paul Gentizon**, 1929'da kaleme aldığı "*Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*" adlı eserinde Atatürk'ün Modern Ankara Projesi'nin Ankara'yı nasıl her yönüyle modern bir kent haline dönüştürdüğünü en ince ayrıntısına kadar anlatmıştır. Yeni Ankara'nın büyük bir şantiyeye döndüğünü, her yönden ovaya doğru yeni yollar açıldığını, büyük yollar boyunca Avrupa biçiminde binalar yükseldiğini, bunların bir kısmının bittiğini, bir kısmının da bitmek üzere olduğunu, gardan kente giden bulvarda bir yanda Büyük Millet Meclisi, Sayıştay, Hukuk Okulu, *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, öte yanda birçok villa ile 50 odalı Batı konforunda büyük bir otel, öteki bulvar üzerinde çok gösterişli bir binası olan Posta Dairesi, onun yanında arşiv binasının yer aldığını belirtmiştir. Ayrıca Ziraat Bankası'nın ve milli bir müzenin temelinin atıldığını, çok yakında milli dokumacılık şirketine ait bir fabrikanın açılacağını, kurulması planlanan Cumhuriyet Bulvarı'nda da tiyatro, müzik konservatuvarı, Kimya Okulu ve Bakteriyoloji Enstitüsü'nün yer alacağını, gar ile kent arasında büyük bir park düşünüldüğünü, eski kentin 2 kilometre uzağında tarlaların ortasında kırmızı çatılı, aydınlık yüzlü kiralık evlerin bitirilmek üzere olduğunu, 170 apartmanın kışa girilmeden bitirildiğini, 100 kadarının yapımının sürdüğünü ifade etmiştir.[612]

Gentizon şöyle devam etmiştir: "*Sonuçta gözün görebileceği her yerde Batı uygarlığından esinlenmiş bir kent ortaya çıkmaktadır. Önümüzde engin bir yapıcı çabası sergilenmektedir. Dün bir stepten başka bir şey olmayan topraktan şimdi bir kent fış-*

---

611 Charles N. Sherill, **Mustafa Kemal 1-Bir ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları**, Şubat 1999, s. 22.
612 Gentizon, age., s. 245, 246.

kırmaktadır. Dostoyevski'nin bir gün anti-Amerika diye nitelediği Doğu'yu tanıyan herhangi bir kimse için, bu durum son derece üstün bir görüntüdür. Bu işte mühendis, mimar, duvarcı ve doğramacının ne güçlüklerle karşılaştığını hesap etmek gerekir."[613]

Gentizon'u asıl şaşırtan bu mucizenin Türklerce gerçekleştirilmesidir: *"İnsan bu yeni kenti yaratan gücün hemen tamamının Türklere ait olduğunu anlayınca şaşkınlık daha da büyük oluyor. Burada, Türk sadece birkaç yabancı uzmanın yardımıyla kendi işini bizzat kendisi görmeye koyulmuştur. Eski anlayış, az çalışma düşüncesi ortadan kalkmış gibidir. Şimdi, yeni Ankara inşaatının geniş şantiyesi bu tutum değişimini gözler önüne sermektedir. Topraktan fışkıran kuruluşların ve binaların çevresinde her yörede yüzlerce işçi çırpınmaktadır. Çekiçler, testereler, malalar, durmadan işlemekte; arabalar, kamyonlar çimento ve taş yüklü olarak gidip gelmektedirler. Kiriş ve kaldırım taşları yığınlar halindedirler. Askerler telgraf direkleri dikiyorlar. Havada binlerce tel karşılaşmakta. (...) Her yanda bir canlılık, dinmeyen bir çalışma havası var. İslam'ın kadercilik anlayışı silinmiş görünüyor. Adeta Doğu gözden kaybolmuştur. Kendinizi bir Batı kentinin banliyösünde sanırsınız."*[614]

Gentizon, gar tarafına bakanların tam anlamıyla şaşıracaklarını belirtmiştir. İki yıldan az zamanda silah malzemesi fabrikası, vagon atölyesi, petrol ve kömür depoları, tüten bacalarıyla yepyeni bir üretim bölgesinin doğduğunu; daha ötede bir çöl görünümündeki bir yerde de büyük fabrikaların ve yanında bir işçi mahallesinin yer aldığı bir semtin kurulduğunu; bir tuğla üretim yerinin, bir kireç fırınının, bir elektrik santralinin, bir çimento fabrikasının ve bir kereste atölyesinin makinelerinden yayılan gürültünün stepi şaşırttığını; işte bu yeni kentin Ankara olduğunu ifade etmiştir.[615]

Gentizon, Modern Ankara Projesi'nin fikir babası Atatürk'ü, hayata geçirdiği bu büyük projeden dolayı Büyük Petro'ya ben-

---

613 age., s. 247.
614 age., s. 247, 248.
615 age., s. 248.

zetmiştir. Ankara'da modern bir kent yaratmak için zaman, para ve iradeye ihtiyaç olduğunu belirten Gentizon, *"Burada iradeyi Mustafa Kemal temsil etmektedir. O şimdi Büyük Petro gibi kentin yapıcısı olmak unvanına layık olmuştur. Romalılar aynı yerde Ansir'i yapmışlardı. Ogüst, onu Asya'nın en gözde kentlerinden biri durumuna getirdi. Türk kurtuluş kahramanının karşısında hiçbir engelin dayanamayacağı da kuşkusuzdur. Evet, yirmi yıl sonra belki tepeleri ormanlaşmış, otobüslerin, tramvayların gidip geldiği geniş bulvarları, heykelleriyle süslü, parkları olan, modern bir devletin başkentliğine layık, güzel yapılmış zengin ve mutlu bir Ankara'nın ortaya çıkmasına hiçbir şey engel olamayacaktır,"* demiştir.

Gentizon'un, Modern Ankara Projesi'nin Asya'da görülen ***"en yapıcı çabalardan biri"*** olduğunu ifade etmesi de dikkat çekicidir: *"Ankara'da şu sırada, çınlayan çekiç sesleri bütün dünyanın dikkatini çekecek bir niteliktedir. Anadolu'da kendini gösteren değişimin önemini kavramak için Küçük Asya'da bir gezinti yaparak karşılaşılacak yıkık sitelere, yapısı yarı kalmış saraylara, suyu akmayan çeşmelere, çökmüş hanlara bir göz atmak yeter. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti'nin yapıcı çabası, uyanan Asya'da görülenlerin en önemlilerinden biridir."*[616]

1936'da Ankara'yı gören **Stephan Ronart**'ın gözlemi de şöyledir:

"Caddeler eski kentin çemberinden, yeni kentin düzlüklerine doğru açıldıkça yapıların da yapı biçimi daha serbest, daha güvenli, daha zevkli bir biçem kazanıyordu. Arabesk oyuncaklar ve kabartmalardan kurtulmuş sağlam ve doğru bir mimari mantığı ile çizilmiş notlar beliriyordu. Ön yüzlerden uydurma ve bayağı sıva süslemeler kalkıyor, Anadolu'nun hafif kahverengisine çalan pembe kum taşından ve mermerinden yüzeyler çıkıyordu. Bütün yapılardan amaç, malzeme ve modern tekniğin uyumundan doğan bir estetiğe ulaşmak tutkusu görünüyordu. İster okul, ister hastane, ister sergi evi olsun, ister bir devlet dairesi, isterse

---

616 age., s. 255.

bilim enstitüleri olsun her yapı ileriye bakan ve ileriyi gören bir düşünüşle kurulmuş bir planın parçası sıfatı ile bu genel plan denkliğine uygun düşüyor, bu yürüyüşe ayak uyduruyordu."[617]

Benoit Mechin, "*Kurt ve Pars*" adlı eserinde yeni Ankara'dan şöyle söz etmiştir:

"*Bu kadar savaşlą bitkin hale gelmiş fakir bir milletin bu olağanüstü gayretine hayran olmamak da mümkün değildir. Ankara yalnız bir şehir değildir, bir imar eseridir de."*[618] Mechin biraz daha ileri giderek tarihte Ankara'da yapılan şeylerle rekabet edecek bir örnek bulunamayacağını iddia etmiştir: "*Ankara'da yapılan su tesisatına ve bentlere, yollara, okullara, hastanelere ve diğer sarf edilen hizmet ve para, Osmanlı Devleti'nin 600 senede bütün Anadolu'ya harcadığı yardım ve paradan fazladır. Buna yalnız Selçuklu devri yardımı/yatırımı denk gelebilir. Eğer tarihte daha yukarılara çıkılırsa, Ankara'da yapılan şeylerle rekabet edecek bir yatırım gösterilemez. Birçok devlet başkanının gayretleriyle üstesinden gelinebilecek büyüklükte olan bütün bu işler, bu ıslahat, Mustafa Kemal'in çizdiği programın ancak bir parçası idi."*[619]

Ankara semboldür; önce emperyalizmi dize getiren, sonra geri kalmışlığı yenen bir ulusun karargâhı olduğu için semboldür. Ankara yeni Türkiye'nin, genç Cumhuriyet'in merkezi olduğu için semboldür. Ankara Atatürk ile özdeşleştiği için semboldür. **Berthe G. Gaulis**'in dediği gibi "*Ankara ve Mustafa Kemal iki isimdir ki Afrika ve Asya için şahane bir destanı, tükenmez bir zaferi temsil ederler."*[620]

Modern Ankara Projesi, Atatürk'ün düşünceden uygulamaya geçirdiği akıllı projeleri içinde çok özel bir yere sahiptir. Atatürk, Ankara'yı her yönüyle çağdaş bir kent yapmak için çok uğraşmıştır. Ankara'nın başkent olmasından imarına, yabancı mimar ve mühendislerin çağrılmasından kent planlarının hazırlanmasına, inşaatların yapımından kaynak yaratmaya, arazi

617 Ronart, age., s. 160.
618 Mechin, age., s. 269.
619 age., s. 270.
620 Gaulis, age., s. 39.

spekülatörlerinin etkisiz hale getirilmesinden binaların, yolların, parkların, bahçelerin oluşumuna ve belirli bir plan dahilinde her yerin ağaçlandırılmasına kadar neredeyse her işle, her aşamada ilgilenmiştir. Kamu binalarının ve Gazi Orman Çiftliği'nin inşası ve Ankara'nın yeşillendirilmesiyle ayrıca özel olarak ilgilenmiştir. ***"Bir gün gelecek şu çorak tarlalar, yeşil ağaçların çevirdiği villaların arasından uzanan yeşil sahalar, asfaltlarla bezenecek,"*** demiştir. Dediği de olmuştur.

Falih Rıfkı Atay'ın dediği gibi *"Ankara, Atatürk'ün büyük işleri ve eserleri arasındadır."*[621]

Türkiye'nin İmarı
Tunceli'de Spor ve Eğlence Merkezi Bile Planlanmıştı

Atatürk, Türkiye'yi nasıl imar etmek istediğini en güzel şekilde 1937'deki Doğu gezisinde Sabiha Gökçen'e anlatmıştır:

"Geçtiğimiz yerlerde fabrikaları görmek istiyorum, ekilmiş tarlalar, düzgün yollar, elektrikle donanmış köyler, küçük fakat canlı, tertemiz, sağlıklı insanların yaşayabileceği evler, büyük yemyeşil ormanlar görmek istiyorum. Gürbüz çocukların, iyi giyimli çocukların, dalakları şiş olmayan çocukların okuduğu okullar görmek istiyorum. İstanbul'da ne medeniyet varsa, Ankara'ya ne medeniyet getirmeye çalışıyorsak, İzmir'i nasıl mamur kılıyorsak, yurdumuzun her tarafını aynı medeniyete kavuşturalım istiyorum..."

Atatürk modern Ankara örneğinden yola çıkarak bütün ülkeyi çağdaş bir şehircilik anlayışıyla yeni baştan imar etmek istemiştir. Bu nedenle Ankara'nın imarında görev alan yerli ve yabancı mimarlar, kent planlamacıları, hükümetin verdiği görev doğrultusunda Anadolu'yu karış karış gezip eski, gelişmemiş, yıkık Anadolu kentlerini yeni baştan kurmaya çalışmışlardır.

Kentlerin planlanması anlayışı Türkiye'ye Cumhuriyet'le birlikte gelmiştir. Genç Cumhuriyet kentlerin, kasabaların, hatta köylerin önceden hazırlanmış imar planlarına göre gelişmesini,

---

621 Atay, age., s. 482.

ülkenin sosyoekonomik yapısı göz önüne alınarak bayındırlık çalışmalarının yapılmasını amaçlamıştır.

"Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeni Türkiye devletinin simgesini veren Ankara kenti oluşturulurken; birinci ve ikinci sanayi planlarına göre, bayındırlık etkilerinin planlı bir biçimde bütün ülke yüzeyine dağılması ilkesi de benimsenmiştir."[622]

Atatürk köyden kente göçün yol açtığı çarpık kentleşmeyi önlemek için, kentler kadar köylerin gelişmesine de önem vermiştir. Bu kapsamda 1937'de düzenlenen bir yasayla dağınık köylerin birleştirilmesi, köy sayısının azaltılması, kurulacak ***"köy birlikleri"***ne sürekli makine ve üretim araçlarının sağlanması ve köydeki üretimin planlanması tasarlanmıştır. Bu yeni anlayışa uygun ***"İdeal Cumhuriyet Köyü"*** planları hazırlanmış ve uygulanmıştır. Cumhuriyet'in yeni üretim ilişkilerine göre köylerin yeniden örgütlenmesi, köylülerin eğitimleri ve her bakımdan gelişmesi için **köy kooperatiflerinin, köy okullarının, Halkodalarının** ve **Köy Enstitülerinin** kurulması gibi çok önemli adımlar atılmıştır.[623]

Genç Cumhuriyet modern köyler kurarak, hem köylünün kente göçünü önlemeyi hem de kente göçen köylünün kent kültürüne uyum sağlamasını kolaylaştırmak istemiştir. Atatürk köyleri modernleştirmeden kentleri modernleştirmenin sorunlara yol açacağını daha o günlerde görmüştür.

Kurtuluş Savaşı sırasında işgalci Yunan ordusu Anadolu'dan çekilirken, Batı Anadolu'nun birçok ilini kısmen veya tamamen yakmıştır. Eskişehir, Bursa, Uşak, Kasaba, Aydın, Manisa ve İzmir gibi yakılıp yıkılmış Anadolu kentlerinde birçok yeni binaya ihtiyaç vardır. 1923'ten itibaren bu kentlerin yeniden imarına başlanmıştır. *"Bu durumdaki kent ve mahallelerin büyük bir bölümünün yapımı gerçekleşmiş, İzmir'de yeni, geniş cadde ve bulvarları da içeren bir planla ilgili çalışma oldukça ilerlemiştir."*[624]

Anadolu kentlerinde önce belirli bir plana göre binalar inşa

---

622 Tapan, **age.**, s. 411.
623 **agm.**, s. 403, 404.
624 Kral, **age.**, s. 182.

edilmeye başlanmış, sonra da **su** ve **elektrik** gibi temel altyapı ihtiyaçları karşılanmıştır. Osmanlı döneminde İstanbul, İzmir ve Eskişehir'de olmak üzere sadece **3 elektrik ve güç kaynağı fabrikası** varken, 1935 yılı itibariyle Türkiye'de **340 kentin 145'ine elektrik verilmiştir.** O tarihte yalnızca 3 kentin aydınlatılmasında havagazı kullanılmaktadır.[625]

Su konusuna gelince; 1935 itibariyle **24 ilde** "çağdaş, sağlıklı su ağı düzeni" kurulmuştur. Ayrıca 1943 yılına kadar 700 milyon TL harcanarak **56 ilin** daha "su donanımına" kavuşması planlanmıştır.[626]

Genç Cumhuriyet sadece Ankara'yı, İstanbul'u ve İzmir'i değil, özellikle yüzlerce yıldır kaderine terk edilmiş, unutulmuş Anadolu'yu imar etmek, kalkındırmak istemiştir. Bu nedenle özellikle taşraya ayırdığı bütçeler sürekli artış göstermiştir. Örneğin 1935'te 62 taşra yönetimine ayrılan toplam bütçe **30.787.084 Türk Lirası** iken, 1936'da 6.915.998 artarak **37.703.032 Türk Lirasına** ulaşmıştır.[627]

1930'da çıkarılan 1580 sayılı *Belediye Yasası,* belediyeler için "Müstakbel Şehir Planı" ve en az beş yıllık çalışma ve imar programı yapma zorunluluğu getirmiştir. 1935'te de bu 1580 sayılı yasaya ek 2163 sayılı yasayla, 10 binden fazla nüfuslu belediyelerin harita ve imar planları yaptırmaları için İçişleri Bakanlığı görevlendirilmiştir. 1933'te kurulan ***Belediyeler Bankası (İller Bankası)*** ile illerin imarı için gerekli altyapı oluşturulmuştur.

Ankara'nın imar planını hazırlayan **Hermann Jansen**, ayrıca **Mersin, Adana, Ceyhan, Gaziantep** ve **İzmit'in** de imar planlarını hazırlamıştır.[628]

Yabancı mimarlar Anadolu'nun değişik kentlerinde güzel eserler vermiştir. Örneğin **Bruno Taut, Trabzon Lisesi**'ni tasarlamıştır.[629] **Ernst A. Egli** de **Erzurum**'da bir öğretmen okulu tasar-

---

625 age., s. 183.
626 age., s. 183.
627 age., s. 184.
628 Alsaç, age., s. 217.
629 Reisman, age., s. 56.

lamıştır.[630] Yine **Eskişehir**'de THK Planör Okulu'nun binası ile **İzmir**'de Tayyare Sineması'nın binası da Egli'nin tasarımıdır.[631]

Egli ayrıca **Denizli**'nin ilçelerinden; **Tavas, Kızılcabölük, Çivril** ve **Çal**'ın imar planlarını yapmıştır. Kendi ifadeleriyle, *"Denizli'nin ilçelerindeki çalışmam, 22 Mart 1939 tarihinde Denizli'ye yaptığım seyahatle başlamıştı. (...) Kale Tavas'la ilgili projeleri 21 Kasım 1939'da, Çal projelerini aynı ayın 29'unda, Çivril projelerini 14 Aralık'ta teslim etmem gerekiyordu. Diğer üç ilçenin projelerini de belirli aralıklarla teslim etmek zorundaydım. Bu durum 1:2000 ölçekli ön projeler için söz konusuydu."*[632]

Egli, 1939'dan itibaren de **İzmir'in ilçelerinde, Manisa**'da, **Balıkesir** ve **Edirne**'de imar çalışmaları yapmıştır.[633] Ayrıca **Adana ve Ankara havaalanlarının** inşaatında çalışmıştır.[634]

Başbakan İsmet İnönü'nün bakanlarla ve uzmanlarla birlikte Doğu illerine yaptığı uzun inceleme gezisinin ardından, **Atatürk**'ün de gözetimi altında bu bölgelerde yapılacak çalışmalarla ilgili bir program oluşturulmuştur. Bu programa göre Doğu bölgelerinde ulaştırma ve haberleşme araçlarının yenilenmesine, demiryolu ve karayolu yapımına öncelik verilecektir. Ayrıca ilk aşamada İran yönünde ve Borçka üstünden Artvin ve Ardahan'a uzanan Hopa yolunda **otobüs seferlerinin başlatılmasına,** Van Gölü'nde ulaşımın yeniden düzenlenmesine ve balıkçılığın geliştirilmesine, illerde **su ve elektrik tesislerinin yapımına,** Iğdır'da yapımına başlanmış olan **barajın** tamamlanmasına, Artvin yakınlarındaki **Murgul Bakır madenlerinin** yeniden işletilmesine, Trabzon'da et ihracatı için **soğuk hava deposu** ve **balık konserve fabrikasının,** Erzurum ve Iğdır'da **dokuma fabrikalarının** yapımına, **tarım kooperatiflerinin** oluşturulmasına karar verilmiştir.[635] *"Akl-ı Kemal"*in 2. cildinde de belirttiğim gibi, 1938'de

---

630 Egli, age., s. 49.
631 age., s. 63.
632 age., s. 112.
633 age., s. 112-118.
634 age., s. 126.
635 age., s. 190.

Erzurum'da 900 bin liralık imar çalışması yapılmaktadır. İlçeler dahil 30 ilkokul, posta ve telgraf merkezleri, şehir elektriği, sinema ve büyük bir otel inşaatına başlanmıştır.

Bütün Doğu'da Halkevleri, spor tesisleri, üniversiteler, okullar ve kültür kurumlarının yapılması planlanmıştır.

Atatürk'ün 1930'ların sonunda **"Van'da üniversite"** ve **"Tunceli'de spor ve eğlence merkezi"** projeleri geliştirdiği bugün maalesef unutulmuştur.

Atatürk 1937'deki Tunceli gezisinde **Hazer Gölü** çevresini incelemiş ve yetkililerden burasının **halkın spor ve eğlence ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde düzenlenmesini** istemiştir. **4. Genel Müfettişlik** bu doğrultuda yapılan ilk çalışmaları, 3 Aralık 1937 tarihli bir yazıyla Başvekâlet'e şöyle bildirmiştir:

"Hazer Gölü'nün Atatürk tarafından tetkik buyurulan kıyı kısmının tarafı devletlerinden emir buyurulan haritasını tayyare ile aldırdım. Fotoğraflar Ankara'da Harita Dairesi'ne gönderilerek bunun İmar Kanunu hükümlerine göre 1/1.000: 1/3.000 mikyasında iki çeşit harita halinde basılmasını ve bu basım işinin çabuklaştırılmasını Harita Genel Direktörlüğü'nden ricada bulundum. Basılıp gelince haritaların yüksek huzurlarına takdim edileceğini arz ederim."

Atatürk'ün Tunceli halkının yararlanması için Hazer Gölü'nü **bir spor ve eğlence parkına** dönüştürmek istemesi, bölgeye ve bölge insanına verdiği değerin işaretidir. Atatürk'ün Hazer Gölü Projesi, o dönemde Tunceli'ye yapılan karakol, yol, köprü, telefon gibi yatırımların sadece askeri amaçlı olduğu iddiasını da çürütmektedir. Belgelerde geçtiği şekliyle bu projenin amacı, ***"Bölgedeki münevverlerin ve her sınıf halkın yazlık ve spor eğlence ihtiyaçlarını tatmin etmek üzere güzelleştirilmesi"***dir.

Atatürk'ün Hazer Gölü'nün eğlence ve spor amaçlı olarak düzenlenmesini istemesi üzerine, bir imar planı hazırlamak için gerekli hava fotoğrafları çekilip yetkili makamlara sunulmuştur.

4. Umum Müfettişlik, yapılan bu çalışmaları 15 Temmuz 1938 tarihli bir raporla Başbakanlığa sunmuştur.

T.C.
Dördüncü
UMUMİ MÜFETTİŞLİK
Hususi Kalem Müdürlüğü

Özel No. 676
Genel No. 2852
Kâ

77c

Elazığ 11 Temmuz 938

Özü Hazer gölü ve muhitinin imarı h.

Yüksek Başvekâlete

Ankara

1 – Hazer (Gölcük) muhit ve civarında feragatla çalışan münevverlerin ve her sınıf halkın yazlık ve Spor eğlence ihtiyaçlarını tatmin etmek üzere güzelleştirilmesi için tetkik ettirilerek bir imar plânının tanzim ettirilmesi hususunda Dahiliye Vekâletinin 21-6-938 tarihli ve 2131 sayılı tezkere ile iltiması üzerine imar plânı yapılabilmek için lüzum gösterilen hava fotoğrafisinden bir müshası sunulmuştur . Mıntakanın haritası da Harita Genel Direktörlüğünce aldırılmıştır . Bir müshasının yüksek makamlarına bu yazının tarih ve numarasına ek olarak sunulmasını Harita Genel Direktörlüğünden rica ediyorum .

– Hassen İktisat Vekâleti Deniz Müsteşarı Sadullah Güney Başkanlığında bir hey'et Hazer gölüne gelerek yapılacak işler üzerinde tetkikat yapmıştır . Bu hususta Yüksek Başvekâlet makamına sunulan yazı örneği de bağlıdır . Bu esaslara göre plânın ihzarına müteallik tetkikat ve malzeme hazırlanmış demektir . Yüksek makamlarında toplattırılarak muktesi plânın ihzarına emirlerini saygılarımla arz ve rica ederim.

2 – Yapı İşleri Umum Müdürlüğü Şehircilik Şubesi 3451/9781 sayı ve 6-7-938 gün emirlerine cevaben Nafıa Vekâletine ve Haritadan bir müshasının Nafıa Vekâletine sunulması ricasıyla Harita Genel Direktörlüğüne ve bilgi için Dahiliye , İktisat , Ziraat Vekâletleriyle Yüksek Başvekâlete arzedilmiş , bir sureti Elazığ Vilâyetine verilmiştir .

4. Umumi Müfettiş

Evraka
15-7-938

8

16-7-38 C702

030	10.			72	421	3

Atatürk'ün Hazer Gölü'nün eğlence ve spor amaçlı olarak düzenlenmesini istemesi üzerine bir imar planı hazırlamak için gerekli hava fotoğrafları çekilip yetkili makamlara sunulmuştur. 4. Umum Müfettişlik, yapılan bu çalışmaları 15 Temmuz 1938 tarihli bir raporla Başbakanlığa sunmuştur.

Avusturya'nın ilk Türkiye Büyükelçisi **Agust R. von Kral**'ın verdiği bilgiye göre 1935 yılı itibariyle *"Erzurum'da diğer doğu illerine örnek oluşturması ve bölgenin geri bırakılmış halkına konfor sağlaması öngörülen **çağdaş mahallelerin** yapımı sürdürülmektedir."*[636]

Peki ama Ankara'dan Erzurum'a kadar bütün Anadolu'nun kalkınmasına büyük önem veren genç Cumhuriyet, İstanbul'u tamamen unutmuş mudur? Cumhuriyet'in ilk yıllarında boğazın incisi, imparatorluklar kenti **İstanbul**'da neler yapılmıştır?

Özetleyelim efendim!

Cumhuriyet'in ilk yıllarında İstanbul da Ankara gibi belirli bir imar planına göre inşa edilmeye başlanmıştır. Açılan yarışmada Fransız mimarlar **Agache** ve **Lambert**'le, Berlin Teknik Üniversitesi'nden Alman mimar **Hermann Ehlgötz**'ün projeleri beğenilmiş, ancak uygulama "bu üç projenin en iyi bölümlerinden etkilendiği anlaşılan" **Fransız mimar Prost**'a verilmiştir. Ancak Prost'un kentin imarı sırasında tarihi dokuya zarar vermesi, İstanbul'un imarının çok da başarılı olmadığının en açık kanıtıdır.

Yine de İstanbul'da çok sayıda kamusal ve özel yapı, yeni apartmanlar, kültür merkezleri, okullar inşa edilmiş, kanalizasyon çalışmaları yapılmış, tramvay ve telefon ağları genişletilmiş, yeni yollar, kimileri çağdaş anıtlarla süslenmiş yeni mahalleler ve parklar (**Taksim Gezi Parkı**) açılmış, depolar ve yeni fabrikalar kurulmuştur. 1936'da tasarımı Fransız mühendis Pijaud'a ait olan **Atatürk Köprüsü**'nün temeli atılmıştır. **Tarihi camiler**, müzeler (başta **Topkapı Sarayı** ve **Ayasofya**), Kapalıçarşı ve Babıali'de tarihsel dokuya uygun yenileme çalışmaları yapılmıştır.[637]

İstanbul'un tarihi camileri de aslına uygun olarak tamir edilmiştir.

Gerçek şu ki **Atatürk**, daha Kurtuluş Savaşı bitmeden okullarıyla, hastaneleriyle, basımevleriyle, kütüphaneleriyle, tarım ve

636 Kral, age., s. 191.
637 age., s. 177-182.

hayvancılık tesisleriyle, her yönüyle çağdaş Türkiye'yi kurmaya başlamıştır.

Bakın 1 Mart 1923 tarihli Meclis konuşmasında ne diyor:

"1922 yılında özel idarelerce yapılan yerel hizmetler: 3 erkek, 1 kız öğretmen okulu ve 5 erkek, 3 kız lisesi ve 134 erkek, 30 kız ilkokulu ve 10 sanayi ve 2 çırak okulu açılmıştır. 1922 yılında özel idare gelirinden bayındırlık hizmetleri için 536.510 ve okul inşaatı için 190.000 ve hastaneler için 32.530 ve basımevi ve kütüphaneler kurulması için 200.360 ve fidanlık ve numune bahçesi için 5000 ve damızlık hayvanlar satın alınması için 12.400 ve tarım aletleri satın alınması için 15.250 lira ayrılmıştır."[638]

* * *

Türkiye'yi Ankara'dan "kurtaran" ve Ankara'dan "kuran" adam **Atatürk,** ölmeden önce Ankara'da bulunmak istemiştir. Ancak doktorlar Atatürk'ün, İstanbul'dan Ankara'ya naklini tehlikeli gördüklerinden buna izin vermemişlerdir. Atatürk ise sürekli isyan etmiştir: ***"Ankara'ya gidelim. Ne olacaksam orada olayım!"*** Doktorların buna izin vermediği kendisine anlatılınca da ***"Budalalar!"*** diye söylenip şöyle demiştir:

"Beni bir an önce Ankara'ya götürün. Yapılacak önemli işlerim var!"[639]

---

638 **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D. 1, C 28, 1 Mart 1923, s. 2.
639 **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, der. Hulusi Turgut, 6. bas., İstanbul, 2005, s. 646, 647.

Proje 5

SAĞLIK PROJESİ

"Türke ev bark olan her yer,
sağlığın, temizliğin, güzelliğin,
çağdaş kültürün örneği olacaktır."

Atatürk, 1935

Tıp bilimi Doğu kaynaklı bilimlerden biridir. Öyle ki **İbni Sina**'nın *"Tıp Kanunu"* adlı kitabı 18. yüzyıla kadar Batı'da temel tıp kitabı olarak okutulmuştur. Tıp bilimine Türklerin büyük katkıları vardır. Türk tıbbı, 16. yüzyıla kadar Avrupa'dan bir hayli ileridir. Örneğin Osmanlı'da **Yıldırım Bayezid** döneminde Bursa'da açılan ***Darültıp*** ve daha sonra İstanbul'da açılan ***tıp medreseleri*** dönemin en ileri eğitim kurumları arasındadır. Buralarda çok başarılı hekimler yetişmiştir.[640]

Osmanlı 16. yüzyıldan itibaren her alanda olduğu gibi tıp alanında da gerilemiştir. 19. yüzyılda Batılılar, Türkiye'ye uğrayan gemilerini "koleradan ve vebadan" korumak için Osmanlı limanlarında uluslararası bir **sağlık/karantina örgütü** kurmuştur. Bu sağlık örgütüne Osmanlı'nın karışma yetkisi yoktur. Böylece Osmanlı, Batı'ya mali, ticari ve adli kapitülasyonlardan sonra bir de **sağlık kapitülasyonu** vermiştir.[641] 1838'de yürürlüğe giren *"Karantina Talimatnamesi"*ne göre, karantina örgütünde 2 Türk üyeye karşılık tam 14 yabancı üye vardır. Bu sağlık kapitülasyonuna **Lozan Antlaşması**'nın 114. maddesiyle son verilmiştir.[642]

---

640 Tarih IV- Kemalist Devrimin Tarih Dersleri (1931–1941), s. 330.
641 age., s. 331.
642 İsmail Ağırbaş, Yasemin Akbulut, Ömer Rıfkı Önder, "*Atatürk Dönemi Sağlık Politikası*", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 48, Güz 2011, s. 736; Tarih IV, s. 332.

Türkiye'de modern tıbbın temelleri 19. yüzyılda atılmıştır. Softaların bütün direnişine karşın *Tıphane* kurulmuştur. Daha sonra *"Mektebi Tıbbiye"* adını alıp Viyanalı bir tıp profesörünün idaresine verilen bu kurumda yavaş yavaş "yeni Türk hekimliği" doğmaya başlamıştır. 1871 yılında taşraya (il ve ilçelere) *"Memleket Tabibi"* adıyla hekimler atanmıştır.[643] 1912'de Memleket Tabibi uygulamasından *"Hükümet Tabibi"* uygulamasına geçilmiştir.[644] 1880'lerde de **II. Abdülhamid**'in çabalarıyla salgın hastalıklara karşı **aşı üretmek amacıyla** İstanbul'da bazı **bakteriyoloji kurumları** kurulmuştur. 20. yüzyılın başlarında Osmanlı'da sağlık işlerini Dahiliye Nazırlığı'na bağlı *Sıhhiye Umum Müdürlüğü* yürütmüştür.[645]

Ancak dış borç ödemekten sağlığa ayıracak kaynak bulunamadığından ve bağnaz zihniyetin modern tıbba adeta savaş açmış olmasından dolayı, maalesef Cumhuriyet'e kadar Türkiye'de yaşayan insanlar modern tıbbın olanaklarından yararlanamamış; hastalıklarıyla yaşayıp genç yaşta ölüme mahkûm olmuştur.

Özellikle **kadın hastaların durumu** içler acısıdır: Kadınlar hekim ve ilaç nedir bilmemektedir. Bağnaz inançlar yüzünden kadınların, özellikle de kızların erkek doktora muayene olması yasaktır. Kadın doktorların olmadığı bir toplumda bu yasak, kadınların ölüme mahkûm edilmesinden farksızdır. Her şeye rağmen doktora gidebilen kadınlar dertlerini ebeye söylemiş, ebe doktora iletmiş, doktor da çoğunlukla hastayı görmeden ilaç yazmıştır. Bu ortamda dertlerine çare arayan kadınlar da doğal olarak alternatif bir yol bulmuştur: Yatırlara, türbelere gitmek, adak adamak, falcılardan, büyücülerden, üfürükçülerden medet ummak, muska yazdırmak... Ateş düşürmek için kurşun dökmek, sülük yapıştırmak, kupa çekmek, ağıran organlara vurarak, yararak ve kanatarak "ağrıyı akıtmak" Osmanlı'nm son

---

643 Ağırbaş, Akbulut, Önder, **agm.**, s. 336.

644 Umut Karabulut, "*Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Sağlık Hizmetlerine Toplu Bir Bakış-Dr. Refik Saydam'ın Sağlık Bakanlığı ve Hizmetleri*", ÇTTAD, VI/15, (2007/Güz), s. 152.

645 **Tarih IV**, s. 331.

zamanlarındaki alternatif tıp yöntemlerindendir. İlaç için eczanelere değil, otçulara gidilmiştir. Ayrıca zaten gidecek eczane de yoktur. O günlerde Türkiye'de toplam **60 eczacı** vardır ve tamamı da yabancıdır. Türkiye'de İstanbul, İzmir gibi büyük kentlerin dışında **neredeyse hiç diş hekimi yoktur**. Olanlar da yabancıdır. İnsanlar diş çektirmek için dişçiye değil, berbere gitmiştir. En küçük sorunda dişler tedavi edilmeyip kerpetenle çekilmiştir.[646]

Osmanlı'da kadınların muayene edilip edilmemesi tartışmalarının I. TBMM'ye kadar uzanması düşündürücüdür. 1921'de TBMM'de Bolu milletvekili Fuat Bey'in verdiği **frenginin yasaklanmasıyla** ilgili bir kanun teklifi büyük tartışmalara neden olmuştur. Tartışma, kadınların ve genç kızların da muayeneden geçirilmesi gerektiğine yönelik sözlerden çıkmıştır. Yozgat milletvekili Hulusi Efendi, hastalığı saptanan kişilerin muayenesinin *"şeriata uygun olmadığını"*, hasta olmayanların muayenesinin de "*caiz*" olmadığını söylemiştir. Ardından Bursa milletvekili Emin Bey söz alarak kadınların sadece boyunlarının, boğazlarının ve dirseklerinin muayene edileceğini, büyütecek bir şey olmadığını anlatmaya çalışmıştır. Ergani milletvekili Emin Bey'in, Bursa milletvekilinin muayene edilecek bölgelerle ilgili açıklamasına tepkisi şöyledir: *"Daha ne kaldı Emin Bey?"*[647]

Savaştan Çok, Hastalıklardan Öldük Önce Sağlık

1911–1922 yılları arasında, aralıksız tam 11 yıl savaşan Türk ulusu, en az karşısındaki düşman kadar, belki daha da fazla hastalıklarla mücadele etmiştir. Bu 11 yılda hem cephede hem cephe gerisinde hastalıklar kol gezmiştir. Sağlıksız koşullar, yokluk ve yoksulluk, yetersiz ve dengesiz beslenme, bilinçsizlik, doktor ve hastane yokluğu gibi nedenlerle savaşlarda kaybettiğimizden fazla insanı hastalıklarla kaybettik.

646 Aydoğan, Ülkeye Adanmış Bir Yaşam -2- Atatürk ve Türk Devrimi, s. 350.
647 Gümüşoğlu, age., s. 243.

Kurtuluş Savaşı süresince **tifo, tifüs, kolera, trahom, verem, sıtma, çiçek, frengi** Anadolu'da çok yaygındır. Mehmetçik kötü koşullar, yetersiz beslenme yüzünden hep hastadır. Örneğin Sabahattin Selek'in *"Anadolu İhtilali"* adlı kitabında verdiği bilgiye göre, 1921'de Konya 12. Kolordu Hastanesi'nde yatanların yüzde 80'i zatürre hastasıdır. Genelkurmay Sağlık Dairesi raporlarına göre hastanelerde yatırılan hasta sayısı 1921'de 151.783, 1922'de 247.988 kişidir. Az sayıdaki hastaneye hastaları ve yaralıları taşımak da büyük bir sorundur. Hastalar ve yaralılar at, eşek ve katır sırtında veya kağnılarla hastanelere taşınmıştır.[648]

Kurtuluş Savaşı yıllarında **13 milyonluk Türkiye'nin** neredeyse yarısı hastadır. Bazı bölgelerde hastalıklı insan oranı genel nüfusun yüzde 86'sına ulaşmıştır. 1923'te **3 milyon trahomlu** hasta vardır (nüfusun dörtte biri) **Sıtma** da çok yaygındır. Genel nüfusun yüzde 50'si sıtmalıdır. Kimi yerlerde sıtmalı köylüler hasat yapamayacak kadar yorgun düşmüştür. 93 Harbi'nde ve I. Dünya Savaşı'nda Sarıkamış'ta askerlerimiz düşmana değil, **tifüse** yenilmiştir.[649]

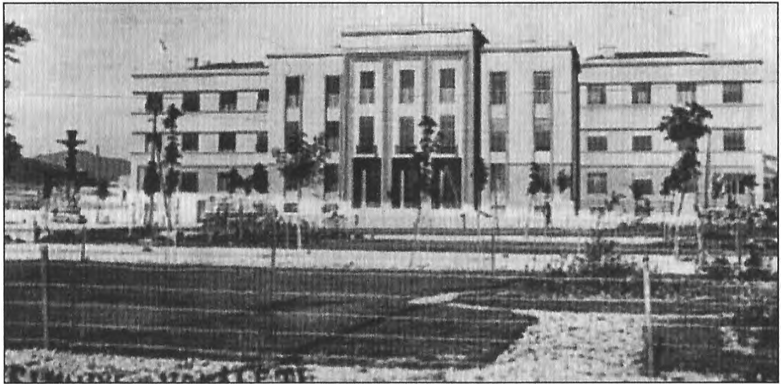
Atatürk Samsun'a çıktığında yanında üç hekim vardır: **Dr. Adnan (Adıvar), Dr. Rıza (Tevfik)** ve **Dr. Refik Saydam.** Bu hekimler ilk TBMM'nin ilk kabinesinde de yer almıştır.[650]

Hastalıkların, doktorsuzluğun, ilaçsızlığın bu milleti nasıl yok ettiğini gören **Atatürk,** Kurtuluş Savaşı'nın daha ilk yıllarında her şeyden önce baş düşmanla; hastalıklarla mücadele edilmesi gerektiğine karar vermiştir. Bu doğrultuda 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasından sadece on gün sonra, 2 Mayıs 1920'de çıkarılan bir yasayla, Türk tarihinde sağlıkla ilgili bakanlık düzeyindeki ilk örgüt olan ***"Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti"*** **(Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı)** kurulmuştur. Bu yasa TBMM'nin çıkardığı ilk üç yasadan biridir.[651] Böylece Türkler,

648 Aktaran Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C 2, 26. bas., İstanbul, 2009, s. 464.
649 Aydoğan, **age.**, s. 351.
650 Komisyon, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ed. M. Derviş Kılınçkaya, 8 bas., Ankara, 2006, s. 358.
651 Metin Aydoğan, **Türkiye Üzerine Notlar 1923–2005**, 25. bas., İzmir, 2005, s. 80, 81.

Avrupa'da ilk olarak **Sosyal Yardım Bakanlığı** kuran birkaç ülke arasında yer almıştır.[652] *"Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları orduyu kurmadan Sağlık Bakanlığı'nı kurmuşlardır. Bu durum, sağlıksız bir toplum ve ordu ile ulusal kurtuluş savaşında başarılı olunamayacağına olan inancın bir göstergesidir."*[653] Bakanlığın başına önce **Dr. Adnan Adıvar**, sonra **Dr. Refik Saydam**, daha sonra da **Dr. Rıza Nur** getirilmiştir.

Ancak bu bakanlığın kurulması hiç de kolay olmamıştır. Bazı milletvekilleri yeni bir bakanlığa ihtiyaç olmadığını, sosyal yardımın bu bakanlıkla ilişkilendirilmemesi gerektiğini savunmuşlardır. Ancak **Atatürk** yeni bir bakanlığın kurulacağını, adının da "Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı" olacağını belirterek tartışmaları bitirmiştir. Böylece Atatürk, daha 1920'de sağlığın korunmasında sosyal yardımın önemine işaret etmiştir ki bu çok önemlidir, çünkü **Dünya Sağlık Örgütü,** 1940'lı yıllarda sağlığı *"yalnızca hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, insanların bedenen, ruhen ve sosyal yönden tam bir iyilik hali"* olarak tanımlamıştır. Bu tanım, Atatürk'ün sosyal gelişme ile sağlık ilişkisini Dünya Sağlık Örgütü'nden yıllar önce ortaya koyduğunu kanıtlamaktadır.[654]

Sağlık Bakanlığı

652 **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl,** Ankara, 1973, s. 13; B. N. Şehsavuroğlu, A. E. Demirhan, G. C. Güreşsever, **Türk Tıp Tarihi,** Bursa, 1984, s. 168.
653 Ağırbaş, Akbulut, Önder, agm., s. 738.
654 agm., 738.

İlk olarak doktor sayısı artırılmıştır. Askeri doktorların bir kısmı sivil hastanelerde görevlendirilmiştir. 1920 yılında tüm Türkiye'de **260 doktor** vardır. Bu sayı 1921'de 312'ye, 1922'de 337'ye çıkarılmış ve 434 sağlık memuru istihdam edilmiştir.[655]

Kurtuluş Savaşı yıllarında **halk sağlığını korumaya yönelik** çok sayıda kanun çıkarılmıştır. Bu kanunlardan bazıları şunlardır:

1. **Meni Müskirat (İçki Yasağı) Kanunu** (27 Nisan 1920).
2. **Zonguldak ve Havalisinde Hastaneler Küşadı Hakkında Kanun** (16 Ekim 1920).
3. **Hududu Sıhhiye İdaresi ile Tekaüt Sandığı'na Ait Rüsumun Tezyidi (Gemilerden Sağlık Vergisi Alınması) Hakkında Kanun** (16 Temmuz 1921).
4. **Frenginin Men ve Tahdidi Sirayeti Hakkında Kanun** (5 Şubat 1921).
5. **Nikâhtan Önce Muayene Kanunu** (26 Haziran 1920).
6. **Askerî Hastanelere Alınacak Ahali ve Fukara Hakkında Nizamname** (2 Ocak 1921).
7. **Ruam Sâri Hastalığının Men'i İntişar ve İtfasına Ait Nizamname** (21 Haziran 1922).
8. **Darüleytamlar Talimatnamesi** (5 Kanunievvel 1922).[656]

Dr. Refik Saydam'ın çalışmaları sonunda Eylül 1922'de **kızların da Tıp Fakültesi'ne alınmasına** karar verilmiştir.[657] Tıp Fakültesi ilk kız mezunlarını 1926'da vermiştir.[658]

O diploma törenini **Turgut Özakman** şöyle anlatmıştır:

"Önce alkışlar içinde Tıp Fakültesi'ni bitiren doktorların diplomaları verildi. Sonra diş doktorlarının diplomalarının verilmesine geçildi. Mezun olan diş doktorları sırasıyla diplomalarını alma-

---

655 Atatürk'ün 1 Mart 1923 tarihli Meclis konuşmasında verdiği bilgi. Aydoğan, **Türkiye Üzerine Notlar (1923–2005)**, s. 81; Aydoğan, **Ülkeye Adanmış Bir Yaşam -2- Atatürk ve Türk Devrimi**, s. 351.

656 Ayrıntılar için bkz. Sedat Altay, **Milli Mücadele Sürecinde Sağlık Politikaları (1919–1922)**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi (Yayımlanmamış), Eskişehir, 2008, s. 57-110.

657 Muhittin Gül, "*Atatürk Dönemi Sağlık Politikası*", **GÜ Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi**, C V, S. 1, 1988, s. 251.

658 Gümüşoğlu, **Ülkü Dergisi ve Kemalist Toplum**, s. 238.

ya başladılar. Sırası gelen bir öğrenci daha diplomasını almak için ilerledi. Alkışlar çok şiddetlendi. Birçok kişi ayağa kalktı. Günü olağanüstü yapan olay buydu. İlk hanım diş doktoru Şaziye Yusuf Hanım beyaz gömleği ile diplomasını aldı. Bir doktor için en büyük üniforma, en değerli giysi beyaz gömlekti."[659]

Bu kanunlarla, halkın her kesiminin; çocukların, gençlerin, işçilerin, fakirlerin, yetimlerin, göçmenlerin, kadınların, herkesin sağlığı korunmaya çalışılmıştır.

Atatürk, 1 Mart 1922'de yaptığı Meclis konuşmasında hükümetin sağlık politikasının temel amaçlarını şöyle açıklamıştır:

"Sağlık ve sosyal yardım konusunda izlediğimiz amaç şudur: Ulusumuzun sağlığının korunması ve kuvvetlendirilmesi, ölüm oranının azaltılması, nüfusun artırılması, sosyal hastalıkların ve bulaşıcı hastalıkların etkisiz bir duruma sokulması, böylece ulus fertlerinin dinç ve çalışmaya yetenekli, kusursuz vücut yapılarına sahip olarak yetiştirilmesi."

Atatürk 1 Mart 1923'teki Meclis konuşmasında ise bir anlamda Kurtuluş Savaşı yıllarında yapılan sağlık hizmetlerini özetlemiştir. Bu konudaki açıklamalarına ***"Ülkenin sağlık durumu Allah'a şükür sevindirici bir durum göstermektedir (Elhamdülillah sesleri). Sağlık ile ilgili çalışmalarımızın önemli bir kısmı salgın hastalıklardan korunmaya ve bulaşmanın önlenmesine sarf edildi,"*** diye başlayan Atatürk'ün verdiği bilgilere göre, 1923'e kadar yapılan ve 1923'ten itibaren yapılacak sağlık hizmetlerinden bazıları şunlardır:

1. Alınan koruyucu önlemlerle **çiçek ve tifüs hastalıklarının** önüne geçilmiştir.
2. 1920'de Türkiye'de **yerli aşı üretimine** başlanmıştır. **Sivas Aşı Kurumu** kurulmuştur.[660]

---

659 Özakman, **Cumhuriyet-Türk Mucizesi, 2. Kitap**, s. 250.

660 Aslında Türkiye dünyada aşı üretiminde öncü ülkelerden biridir. Osmanlı'da 17. yüzyılda geliştirilip uygulanan çiçek aşısı o tarihlerde İngiliz sefirinin eşi Ledi Montagu tarafından mektupla İngiltere'ye bildirilmiş ve çiçek aşısı bu yolla Avrupa'ya yayılmıştır. Osmanlı'da 19. yüzyılda binlerce insanın ölümüne yol açan veba salgınları bakteriyolojinin gelişmesine yol açmıştır. II. Abdülhamid'in de çabalarıyla 1887'de ***"Dersaadet Daü'l Kelp"*** ve ***"Bakteriyoloji Ameliyatha-***

3. 1921'de 3 milyon kişilik çiçek aşısı yapabilen **Sivas Aşı Kurumu'nda** 1922'de 5 milyon kişilik **çiçek aşısı,** 537 kg **kolera aşısı** ve 477 kg **tifo aşısı** üretilip halka uygulanmıştır.
4. Yurdun değişik yerlerinde **hıfzıssıhha kurumları** oluşturulmuştur. İstanbul ve Sivas'ta bulunan her biri **bakteriyoloji** ve **kimya laboratuvarı, aşı istasyonu** ve **kuduz tedavi merkezinden** kurulu hıfzıssıhha kurumlarının üçüncüsü de 1923'te Diyarbakır'da kurulacaktır.
5. Yakında İzmir, Ankara, Afyon Karahisar, Eskişehir, Niğde **Etüv Kurumları** faaliyete girecektir.
6. Yurdun değişik yerlerinde **karantina merkezleri** kurulacaktır.
7. Bu yıl İstanbul'da ve Anadolu'nun çeşitli yörelerinde 5 adet **bulaşıcı hastalıklar hastanesi** kurulacaktır.
8. Ölüme neden olan **sıtma, frengi** ve **vereme** karşı da önlemler alınmaktadır.
9. Sıtmanın en etkili ilacı olan ve İstanbul kimyahanesinde üretilen **1000 kilo devlet kinini** Ziraat Bankası eliyle bütün bölgelere dağıtılmıştır. Dışarıdan 1000 kilo daha kinin alınacaktır.

---

nesi" yani **kuduz enstitüsü** kurulmuştur. Bu kurum dünyanın üçüncü, doğunun ilk kuduz enstitüsüdür. Kuduz aşısı, bulunduktan sadece üç yıl sonra bu kurumda üretilmiştir. 1889'da ***"Telkihhane"***, yani **çiçek aşısı üretim merkezi,** 1893'te ise ***"Bakteriyolojihane-i Şahane"*** kurulmuştur. *"Bakteriyolojihane-i Şahane"*de başlatılan çalışmalar sayesinde, bulunduktan bir yıl sonra **difteri serumu** bu topraklarda üretilmiştir. İşgal yıllarında İstanbul'da bu kurumlarda çalışan **Ahmet Refik, Kemal Muhtar, Şerefeddin Mustafa, Mustafa Hilmi, Ahmet Şefik, Nikolaki Mavriadis, Zekai Muammer, Reşat Rıza, Muzaffer, Nikolaki Zuhri, Tevfik Salim...** gibi özverili hekimler Kurtuluş Savaşı'na destek vermişlerdir. Savaş süresince bazıları işgal altındaki İstanbul'dan, ürettikleri aşı ve serumları gizlice Anadolu'ya kaçırmışlar, bazıları da bu kurumları Eskişehir, Kırşehir, Afyon, Niğde, Sivas gibi Anadolu'nun farklı kentlerine nakletmişlerdir. Yani İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve cephane kaçırıldığı gibi ilaç ve serum da kaçırılmıştır. İstanbul işgal altındayken, 1920-1921'de Telkihhane'de üretilen çiçek aşısından Fransız, İngiliz ve Amerikalılara 220 bin doz ihraç edilmiştir. (*"Dünyada Aşı Gelişimindeki Kilometre Taşları"*, **http://www.ttb.org.tr**, erişim tarihi 7 Haziran 2014). İşte başta **Atatürk** olmak üzere Cumhuriyeti kuranlar Kurtuluş Savaş yıllarında İstanbul'dan Anadolu'ya taşınan aşı üretim merkezlerini geliştirip sayılarını artırarak 1930'larda ve 1940'larda Türkiye'yi aşı üretiminde öncü ülkelerden biri haline getirmişlerdir.

10. **Sıtma hastalığının** kökünün kazınması için tek çare olan kurutma ve arazi ıslahı sorununa, şehir ve köylerin sağlık koruyucu şartlarının düzeltilmesine durum normalleşince hemen başlanacaktır.
11. **Frengi ile mücadele** her yerde alışılmış olan biçimde sürdürülmektedir.
12. İstanbul'da **veremliler için tedavi evi** açılacaktır.
13. 1922'de hastanelerde **20 bin hasta** tedavi edilmiş, **30 bin hasta** da laboratuvarlarda muayene edilmiştir.[661]

Sağlık Bakanlığı, Kurtuluş Savaşı sonlarına doğru Yunan işgaline uğrayan Batı Anadolu'da yaşayan insanlarının ve göçmenlerin tedavi edilmesi için bölgeye **sıhhiye memurları** göndermiştir.[662]

Savaş yıllarında Anadolu'da **kuduz tedavi merkezleri, karantina merkezleri** (Urla ve Sinop), **aşıhane, bakteriyoloji laboratuvarları** (İstanbul, Sivas ve Diyarbakır), **tıbbi temizleme** (**sterilizasyon**) **merkezleri** (Eskişehir ve Niğde) ve **hastaneler** kurulması; Heybeliada'da son derece modern bir **Verem Sanatoryumu** açılması gibi çalışmalar Cumhuriyet mucizesinin unutulan sağlık başarılarıdır.[663]

Burada acı bir gerçeği de hatırlatmak isterim: Kurtuluş Savaşı koşullarında ekmeklik unu bile dışarıdan alan, her bakımdan dışa bağımlı yoksul Türkiye, gerçek bir mucizeye imza atarak 1920'de Anadolu'da kendi aşısını kendisi üretmeye başlamıştır. O yıllarda daha **Pasteur Enstitüsü** emekleme aşamasındayken, **Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü** o dönem teknolojisine göre en modern aşıları üretmiştir. 1930'larda Türkiye'de aşı üretimi öylesine artmıştır ki 1940'ta **Çin'de başlayan Kolera salgınına** Ankara Hıfzıssıhha'dan aşı gönderilmiştir. Eğer ülke olarak o zaman başlayan işi devam ettirebilseydik, bugün Türkiye dünya

---

661 Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D. 1, C 28, 1 Mart 1923, s. 2.
662 Safiye Kıranlar, Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri, (1914–1923), Ankara, 2013, s. 207.
663 Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, s. 32; Gül, agm., s. 250; Aydoğan, age., s. 353.

aşı pazarında önemli bir konumda olabilirdi. Ancak 1980'lerden itibaren **Dünya Bankası**'nın sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesi politikasını takip eden Türkiye, aşı üretimini artırmak yerine aşı ithal etmek yoluna gitmiştir. 1999 yılından itibaren Türkiye'de yerli aşı üretiminden vazgeçilmiş ve temel aşılar Bulgaristan, Hindistan, Danimarka ve Japonya gibi ülkelerden ithal edilmeye başlanmıştır. 7 tip temel aşı için hem yıllık 45 trilyon liralık harcama yapılmakta hem de alım sürecinde sıkıntılar yaşanmaktadır.[664]

1920'lerde **aşı kurumlarında** kendi aşısını üreten, 1930'larda **Tohum Islah İstasyonlarında** kendi tohumunu yetiştiren Türkiye, bugün her iki alanda da tamamen dışa bağımlı haldedir. Gerçek şu ki "O yapmış, ötekiler yıkmıştır".

Görülen o ki, **Atatürk**, sağlık projesini **Dr. Refik Saydam** gibi bir avuç inançlı arkadaşının katkısıyla, daha Kurtuluş Savaşı yıllarında hayata geçirmiştir.

Sağlık Cumhuriyeti

Atatürk Kurtuluş Savaşı'nda yavaş yavaş hayata geçirmeye başladığı sağlık projesini, cumhuriyetin ilanından sonra daha da hızlandırmıştır. O önce **Sağlık Devrimi**'ni yapmıştır. **Prof. İlber Ortaylı**, Atatürk'ün Misak-ı Milli içinde saydığı *"Musul'a el atmamasının"* nedenini bile önceliği orduya değil, **sağlığa** ve **eğitime** vermesine bağlamıştır: *"Sağlığı halledecekti, eğitimi halledecekti. Bu alandaki manzara korkunçtu. Onun için askeri harcamalara daha ilk anda büyük önem verilemezdi."*[665]

Atatürk sağlık işlerini "sosyal devletin" en önemli görevlerinden biri olarak saymıştır. Şöyle demiştir: ***"Ulusun tüm bireylerinin sağlıklı olmaları için, sağlık koşullarını gerçekleştirmek, devlet durumunda bulunan siyasi kuruluşun en birinci görevi-***

664 Altay, age., s. 189; "*Aşıda Dış Bağımlılık Tehlikeli*", http://www.ttb.org.tr. erişim tarihi 7 Haziran 2014.
665 Ortaylı, age., s. 181.

dir." Yani bir devletin gerçekten devlet olabilmesi için her şeyden önce halk sağlığına önem vermesi gerektiğini belirtmiştir.[666]

Atatürk neredeyse her Meclis konuşmasında sağlık işlerinden söz etmiş, her yıl sağlık ve sosyal yardım konularında yapılan her şeyi kalem kalem sıralamıştır.

İşte birkaç örnek:

1 Kasım 1928 tarihli Meclis konuşmasında, ***"Sıhhî mücadeleye gösterdiğimiz alaka ve memlekette bu yolda elde edilen neticeler bu mesainin genişletilmesini lüzumlu göstermektedir. Bu sene umumî Hıfzıssıhha Kanunu Lâyihası'nın büyük Meclise takdimi mukarrerdir,"*** demiştir.

1 Kasım 1929 tarihli konuşmasında, ***"Geçen sene memleketin sıhhati, mühim bir arızadan müteessir olmaksızın geçmiştir. Her nevi sıhhî mücadeleyi, mümkün olan derecede, seri ve geniş bir surette takip etmek, başlıca hedeflerden olmaya lâyıktır,"*** demiştir.

1 Kasım 1932 tarihli konuşmasında, ***"İçtimaî hastalıklar ile mücadele faaliyetini artıracağız,"*** demiştir.

1 Kasım 1934 tarihli konuşmasında, ***"Ulusun, ulus gençlerinin, çocuklarının sağlıkları, sağlamlıkları, gürbüzlükleri; üzerine düştüğümüz çok gerekli bir diriklik iştir. (Sağlık soysal Yardım Bakanlığı'nın) bu yönden bize kıvanç verecek yolda çalışmakta olduğunu görmekteyiz,"*** demiştir.

1 Kasım 1935 tarihli konuşmasında, "***Sağlık savaşı da yeni icaplara göre genişletilmek zaruretindedir. Türke ev ve bark olan her yer sağlığın, temizliğin, güzelliğin, modern kültürün örneği olacaktır,***" demiştir.

1 Kasım 1937 tarihli konuşmasında, ***"Kendine, inkılâbın ve inkılâpçılığın çeşitli ve hayati vazifeler verdiği Türk vatandaşının sağlığı ve sağlamlığı, her zaman, üzerinde dikkatle durulacak milli meselemizdir. Sağlık ve Sosyal Yardım Vekâleti'nin bu mesele üzerindeki sistemli çalışmaları Yüksek Kamuta'yı memnun edecek mahiyette inkişaf etmektedir. Vekâletin, 'Sağlam ve***

---

666 Aydoğan, Ülkeye Adanmış Bir Yaşam -2- Atatürk ve Türk Devrimi, s. 352.

gürbüz nesil, Türkiye'nin mayasıdır' prensibini, pekiyi kavrayarak çalışmakta olduğunu takdire değer bulurum," demiştir.

Görüldüğü gibi Atatürk sağlık işlerini çok yakından takip etmiştir. Konuşmalarında, Sağlık Bakanlığı'nın yaptığı çalışmalardan memnuniyetini dile getirdiği gibi yapılması gereken çalışmalara da dikkat çekmiştir. Halk sağlığının, özellikle de çocuk sağlığının korunmasına, ***"Sağlam ve gürbüz bir nesil"*** yetiştirilmesine özen gösterilmesini istemiştir. Türk vatandaşlarının sağlığı ve sağlamlığının ***"milli bir mesele"*** olduğunu söylemesi, onun sağlık işlerine neden çok önem verdiğini açıklar.

Atatürk önce doktor sorununa çözüm bulmak için 1 Mart 1923'te, ***"Okulu bitirecek doktorlarımıza mecburi hizmet yüklemek ve fazla doktor yetiştirilmesi yoluna gitmek..."*** önerisinde bulunmuş ve bu doğrultuda 1923'te 369 sayılı **hekimlere mecburi hizmet** getiren bir yasa çıkarılmıştır. Böylece birçok ilçeye **"hükümet tabibi"** gönderilmiştir.[667]

1925 yılında Türkiye'de Sağlık Bakanlığı'nın hizmetindeki hekim sayısı 725'e çıkmıştır.[668] Bunun yanında 600 kadar da serbest çalışan hekim vardır.[669] Ancak o tarihte 74 il merkezinin 61'inde sağlık müdürü görev yapmaktadır. İlçe merkezlerinden 96'sında hâlâ hükümet tabibi bulunmamaktadır.[670] Birçok ilçe merkezinde "hükümet tabibi" olmadığı gibi belediye, özel idare ve diğer özel nitelikteki hastanelerin sayısı ve yeterliliği de çok sınırlıdır.

1924'ten itibaren hastanesi bulunmayan yerlerin sağlık hizmetlerini bir ölçüde karşılayabilmek için, ilçe merkezlerinden başlayarak, ***"Muayene ve Tedavi Evi"*** **(Dispanser)** adı ile yeni sağlık üniteleri kurulmaya başlanmıştır. Bunlar esasen ayakta tedavi hizmeti veren 5–10 yataklı kurumlardır. Burada hastalar ücretsiz muayene edilmiştir. Yoksul hastalara ilaçları parasız ola-

---

667 Gül, **agm.**, s. 251.

668 Karabulut, **agm.**, s. 153.

669 1925'te tüm resmi kurumlardaki (Sağlık Bakanlığı, Askeri, İl Özel İdareleri gibi) hekim sayısı toplam 1631'dir.

670 Erdem Aydın, "*Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yıllarında Sağlık Hizmetleri*", **Ankara Eczacılar Fakültesi Dergisi,** 31 (3), 2002, s. 187.

rak verilmiştir. Muayene ve Tedavi Evi hizmet binaları, yerleşim yerlerinin kolay ulaşılabilecek merkezi bölgelerinde açılmıştır.[671] Zaman içinde 300'ü bulan bu birimlere Adnan Menderes'in Demokrat Partisi son vermiştir.[672]

Bu arada ***"seyyar tabiplik"*** uygulaması başlatılmıştır. Köylere at ve eşek sırtında seyyar tabipler gönderilmiştir. Seyyar tabipler her ayın 20 günü köy ziyaretlerinde bulunmuş, ayakta tedavi uygulamış ve köylüye sağlık eğitimi vermiştir. Bu kapsamda yapılan muayene ve ilaçlar ücretsizdir.[673]

1925–1937 yılları arasında Sağlık Bakanlığı yapan **Dr. Refik Saydam** 1925 yılı bütçe tartışmalarında:

1924'te vaat edilen **150 dispanserin** hepsinin yapıldığını ve 100 tanesinin hizmete girdiğini, İstanbul ve Sivas'ta iki tane **Sıhhiye Memuru Okulu** açıldığını, sıtma savaşı için plan hazırlandığını, frengi ve trahom ile savaşın devam ettiğini, ilçelerde 160 olan doktor açığının 96'ya indiğini, **röntgen cihazlarının, mikroskopların, sıtma için gerekli kininin** alındığını belirtmiştir.[674]

BAYAZIT

Dr. Refik Bey (İbrahim Refik SAYDAM)

İstanbul - 1881, Ahmet - Zehra - Askeri Tıbbiye - Almanca, Fransızca - Emrâz-ı Dâhiliye Mütehassısı - Dâru'l-Fünûn Tıbbiye Müderrisi, Harbiye Nezâreti Sağlık Dairesi Başkan Yardımcısı, Genel Karargâh Sahra Sıhhiye Genel Müfettiş Yardımcısı, 3. Ordu Sıhhiye Müfettişi, Erzurum ve Sivas Kongreleri Üyesi - I. Dönem Bayazıt Milletvekili - Milli Müdâfaa Vekâleti Sağlık Dairesi Başkanı - Sıhhiye ve Muâvenet-i İçtimâiye Encümeni Reisi - 3. İcra Vekilleri Heyeti Sıhhiye ve Muâvenet-i İçtimâiye Vekili - Bekâr.

Ölüm Tarihi: 07.07.1942

---

671 Erdem Aydın, **Türkiye'de Sağlık Teşkilatlanması Tarihi**, Ankara, 2002, s. 37-39; Ağırbaş, Akbulut, Önder, **agm.**, s. 740, 741.

672 Erdem Aydın, "*Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yıllarında Sağlık Hizmetleri*", s. 190; Aydoğan, **age.**, s. 355.

673 Erdem Aydın, **Türkiye'de Sağlık Teşkilatlanması Tarihi**, s. 34-36; Ağırbaş, Akbulut, Önder, **agm.**, s. 742.

674 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Dönem II**, Toplantı 73, XV (1925), s. 299-301.

Dr. Refik Saydam'ın 1925'te kendi elyazısıyla hazırladığı Sağlık Bakanlığı'nın çalışma programının ana hatları da şöyledir:

1. Devlet sağlık örgütünü genişletmek,
2. Çok sayıda hekim, sağlık memuru, ebe ve hemşire yetiştirmek,
3. Numune hastaneleri ile çocuk bakım ve doğrum evleri açmak,
4. Verem sanatoryumu açmak,
5. Verem, sıtma, trahom, frengi, kuduz gibi önemli hastalıklarla mücadele etmek,
6. Sağlık kanunları yapmak,
7. Sağlık Sosyal Yardım Örgütü'nü köylere kadar götürmek,
8. Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü ve Hıfzıssıhha Okulu kurmak.[675]

Cumhuriyet'in Sağlık Devrimi Dr. Refik Saydam'ın bu programı doğrultusunda hayata geçirilmiştir dersek fazla abartmış olmayız!

Sağlık Devrimi gerçekleştirilirken, 1920–1938 arasında toplam 49 yasa, 2 kararname, 12 tüzük ve 21 yönetmelik yürürlüğe konmuştur.[676]

Bunların içinde özellikle 1930 tarihli ve 1580 sayılı ***Belediye Yasası*** ile 1930 tarihli 1593 sayılı ***Umumi Hıfzıssıhha Yasası*** çok önemlidir. Belediye Yasası'nda insan sağlığını esas alan çağdaş şehircilik anlayışını, **Genel Sağlık Kanunu**'nda ise halk sağlığını korumak için gereken önlemlere yer verilmiştir.

309 maddelik ***"Genel Sağlık Kanunu"*** sağlığın anayasası olarak kabul edilebilir. Bu kanunun 1. maddesi kanunun amacını olanca açıklığıyla gözler önüne sermektedir. Buna göre, *"Memleketin sıhhi şartlarını düzeltmek ve milletin sağlığına zarar veren bütün hastalıklar veya zararlı faktörlerle mücadele etmek ve müstakbel neslin sağlıklı olarak yetişmesini temin ve halkı tıbbi ve sosyal yardıma kavuşturmak genel devlet hizmetlerindendir."*[677]

Genel Sağlık Kanunu'nun 151–172 maddelerinde çocuk ve gençliğin korunmasıyla ilgili kararlar vardır. Buna göre nüfus az-

---

675 Gül, **agm.**, s. 252; Ağırbaş, Akbulut, Önder, **agm.**, s. 741.

676 Gül, **agm.**, s. 253.

677 Nedim Demirel, ilhan Yiğit, Faik Gözenman, Lütfi Tuncay; **Sağlık Mevzuatımız**, İstanbul, 1969, s. 5; Ağırbaş, Akbulut, Önder, **agm.**, s. 744.

lığından dolayı doğum özendirilmekte, doğum öncesi ve sonrası tedavi ücretsiz yapılmakta ve tüm çocukların bakımı devlet denetimine alınmaktadır.[678]

Çocuk ve anne sağlığını korumaya özel bir özen gösteren genç Cumhuriyet'in işçi sağlığını korumaya da özen gösterdiği görülmektedir. Örneğin 12 Eylül 1921 tarihli ***"Ereğli Maden İşçisinin Hukukuna Dair Kanun"****un* 6. maddesine göre işletmeler, hasta veya kaza geçirmiş olan işçileri parasız olarak tedavi ettirmeye ve bu sebeple maden civarında **hastane, eczane ve doktor bulundurmaya mecbur** edilmişlerdir. Aynı kanunun 8. maddesine göre iş yerinde **8 saatten fazla işçi çalıştırılması** yasaktır.

27 Temmuz 1923'te kurulan **Amele Birliği**'nin görevleri arasında ***"Hastane ve dispanserlerin*** *nerelerde tesis edileceğinin tespit edilmesi"*, ***"Hastane yapılması, eczane açılması,*** *bunlarla ilgili işleri takip edecek* ***hekimleri*** *tayin etmek"*, *"İşçilerin* ***ücretsiz tedavi*** *edilmesi, 18 yaşından küçüklerin çalıştırılmaması ve işçilere 8 saatten fazla mesai yaptırılmaması"* da vardır.

31 Aralık 1935 tarih ve 2/3811 sayılı ***"Ereğli Kömür Havzası Maden Ocaklarında Çalışan Amelenin Sıhhî İhtiyaçlarının Teminine Dair Nizamname"***'nin 1. maddesine göre bir **sağlık komisyonu** kurulmuştur. Komisyonun görevleri arasında Genel Sağlık ve İş Kanunu'na göre havza dahilinde **işçilerin sağlığını korumak** ve **iş emniyet esasları** göz önünde bulundurulmak üzere, mahallin ihtiyaçlarına, işin icaplarına göre nerelerde ve ne kadar **hastane, dispanser, revir** ve **eczane** açmak gerektiğini ve nerelerde ne kadar **hekim** bulundurulacağını tespit etmek de vardır. Aynı nizamnamenin 6. maddesine göre işçilerin ve ailelerinin **tedavileri ücretsiz** yapılır.

Atatürk'ün Sağlık Projesi'nin diğer uygulamaları da şunlardır:

Dr. Refik Saydam öncelikle **İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, Haydarpaşa Askeri Hastanesi** ile **İstanbul Yüksek Dişçilik ve Eczacılık Mektebi**'ndeki tıp öğrenimini yeniden yapılandırmıştır.[679]

---

678 Gül, **agm.**, s. 253.
679 Kral, **age.**, s. 194.

İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin birçok enstitüsünde **Alman ve Avusturyalı bilimadamları** görev almıştır. Örneğin Patolojik Anatomi Enstitüsü'nde **Philipp Schwartz,** Genel ve Deneysel Patoloji Enstitüsü'nde **S. Oberndorfer,** Fizyoloji Enstitüsü'nde **H. Winterstein,** Hijyen Enstitüsü'nde **Julius Hirsch,** Mikrobiyoloji Enstitüsü'nde **Hugo Braun,** Biyokimya Enstitüsü'nde **Lipschtiz, Haurowitz,** Fizik Tedavi Enstitüsü'nde **Fr. Dessauer, Max Sgalitzer,** Kanser Araştırma Enstitüsü'nde **S. Oberndorfer,** Histoloji-Embriyoloji Enstitüsü'nde **Tibor Peterfi** ve daha niceleri görev almıştır.[680] Ayrıca İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin üniversite kliniklerinde çok sayıda dünyaca ünlü Alman, Avusturyalı ve Fransız bilimadamı görev almıştır. Örneğin Gureba İç Hastalıkları Kliniği'nde **Erich Frank,** Cerrahpaşa Cerrahi Kliniği'nde **Rudolf Nissen,** Haseki Kadın Hastalıkları Kliniği'nde **Wilh Liepmann** görev yapmaktadır.[681] Bu yabancı doktorlar uzmanlık alanlarıyla ilgili kitaplar da yazmıştır. Genç Türkiye Cumhuriyeti, sadece **İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'**nde 1933–1950 arasında birbirinden farklı **76 sürgün bilimadamına** görev vermiştir.[682]

1 Eylül 1925'te Ankara'da **I. Ulusal Tıp Kongresi** toplanmıştır. Türkiye'de ilk olan bu kongrede genç doktorların katılımıyla ülkenin temel sağlık sorunları tartışılmış, özellikle salgın hastalıklarla mücadele ve çocuk sağlığı konularına ağırlık verilmiştir. Kongrede bilimsel tartışmalar yapılmış, tebliğler sunulmuş ve bu uygulama gelenek halini almıştır.[683]

Hekimlik mesleğinin uygulama ilkelerini belirleyen 1219 sayılı kanun çıkarılmıştır.

Hekimlerin mesleki örgütü olan *"Tabipler Odası"* kurulmuştur.

1926 tarihli bir kanunla hastane, dispanser ve eczanelerin hafta sonu (cuma günleri) de açık olması sağlanmıştır.[684]

---

680 Widmann, **age.,** s. 120, 121.
681 **age.,** s. 133.
682 Reismann, **age.,** s. 162.
683 Gül, **agm.,** s. 254.
684 Karabulut, **agm.,** s. 154.

1929'da Ankara'da *"Hıfzıssıhha Enstitüsü"* kurulmuştur.[685] Burada 1931'e kadar **kimya** ve **bakteriyoloji,** 1931'de **serum bölümü** faaliyete geçmiştir.[686] Bulaşıcı hastalıklarla mücadele için kurulan **laboratuvarlarda aşı ve serum** üretimi artırılmıştır. Hıfzıssıhha Enstitüsü'nün bölümlerinin çoğunda **mülteci Alman profesörlere** görev verilmiştir.[687]

Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Aşı Serum Üretimi Birimi

1936'da **Hıfzıssıhha/Halk Sağlığı Okulu** kurulmuştur.[688] Uzun yıllar her düzeyde sağlık personeli yetiştiren okul, 12 Eylül 1980'den sonra kapatılmıştır.[689]

Hastane hizmetleri belediyelerle özel idareler tarafından yürütmüştür. Ayrıca TCCD ve PTT gibi devlet kurumlarının hastane kurmasına izin verilmiştir.

Ankara, İstanbul, Sivas, Erzurum ve Diyarbakır'da 5 **Numune Hastanesi** kurulmuştur.[690]

Bu hastanelerden **Dr. Ömer Vasfi Aybar**'ın başında bulunduğu 1953'te açılan **Ankara Numune Hastanesi** bir yabancı gözlemciye göre "*Avrupa'nın en gelişmiş kurumlarıyla eş düzeydedir*". Alman ve Avusturyalı çok iyi doktorların ve iyi yetişmiş

685 ***"Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Aşı Serum Üretimi Birimi"***
686 Tarih IV, s. 335.
687 Widmann, age., s. 247.
688 Gül, agm., s.254.
689 Aydoğan, age., s. 355.
690 Tarih IV, s. 338.

sağlık elemanlarının görev yaptığı 270 yataklı hastane, en gelişmiş tıp aletleriyle donatılmıştır.[691] Cerrahide **Eduard Melchior,** pediyatride **Albert Eckstein,** fizik tedavide **August Laqueur,** deri hastalıklarında **Alfred Marchionini,** kulak-burun-boğaz hastalıklarında **Max Meyer** gibi ünlü isimler görev almıştır.[692]

Ankara Numune Hastanesi

Erzurum Numune Hastanesi

Diyarbakır Numune Hastanesi

Elazığ ve Manisa'da iki ***"Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi"*** (**akıl hastanesi**) açılmıştır.[693]

Ankara, Konya, Balıkesir, Adana, Çorum, Malatya, Erzurum ve Kars'ta sekiz **Doğum ve Çocuk Bakımevi** açılmıştır.[694]

691 Kral, age., s. 196.
692 Widmann, age., s. 248 vd.
693 Kral, age., s. 196.
694 Tarih IV, s. 338.

Doğum ve Çocuk Bakımevlerinde yedi yıl içinde 7025 kadın yatırılarak, 41.483 kadın ayakta tedavi edilmiş ve çok önemli ameliyatlar yapılmıştır. Ayrıca 1000'e yakın çocuk yatırılarak, 88.202 çocuk da poliklinikte tedavi edilmiştir.[695]

1926'da il merkezlerinde acil müdahale için 5 yataklı **Cankurtaranlar** hizmete sunulmuştur. 1926–1934 arasında buralarda 18.200 hastaya bakılmıştır.[696]

1927'de **eczacılar ve eczaneler** hakkında bir kanun çıkarılmıştır. 1936'da da ilaç sanayinin kurulması ve korunmasına yönelik bir kanun çıkarılmıştır.[697] Aşı ve serum başta olmak üzere ecza ürünleri Türkiye'de üretilmeye başlandığından dış alım büyük oranda azaltılmıştır.[698]

Tıbbiye'de okuyan yoksul öğrenciler için İstanbul'da parasız-yatılı 300 yataklı bir **Tıp Talebe Yurdu** açılmıştır.[699] İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin olanakları artırılmış, öğrenci sayısı 1000'e çıkarılmış ve **tıp öğrencilerine yurt ve burs imkânları** sağlanmıştır.[700] 1932'den itibaren zorunlu hizmet yalnızca tıp öğrenci yurtlarında yatılı ve parasız kalan öğrencilere uygulanmaya başlanmıştır.[701]

Hemşire ve ebe gibi sağlık personeli yetiştirmek için **mesleki okullar** açılmıştır. 1925'te ilk hemşirelik okulu olan **Kızılay Hemşirelik Okulu** açılmıştır.[702]

Sağır, dilsiz, kör ve aptal çocukların okuyup yazma öğrenmeleri ve hayatlarını kazanacak birer sanat sahibi olmaları için 1925'te İzmir'de **100 yataklı bir okul** açılmıştır.

---

695 Gümüşoğlu, age., s. 242.
696 Kral, age., s. 196, 197.
697 Komisyon, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, s. 360.
698 Kral, age., s. 197.
699 **Tarih IV**, s. 335.
700 Aydoğan, age., s. 354.
701 Yaşar Baytal, **Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri, (1923–1938)**, Ankara, 2011, s. 50.
702 Fethiye Erdil, "*Cumhuriyet Döneminde Hemşirelik*", **Atatürk'ün Ölümünün 62. Yılında Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bilimsel Gelişmeler Sempozyumu, 8-10 Kasım 2000 Ankara, Bildiriler ve Tartışmalar**, Ankara, 2001, s. 344; Komisyon, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, s. 359.

Koruyucu hekimlere **yüksek maaş** verilmiştir. Örneğin bir sıtma savaşı hekiminin maaşı validen fazla, trahom savaşı teşkilatı başkanının maaşı ise milletvekili maaşının üç katıdır.[703]

Atatürk'ün girişimleriyle 1930'da Ankara'da ***"Etimesgut Toplumsal Sağlık Numune Dispanseri"*** kurulmuştur.[704] Bunun ötekilerden farklı olarak hem koruyucu hem tedavi edici hizmetleri birlikte yürütmesi amaçlanmıştır. Atatürk ayrıca Etimesgut'u 19 köyün bağlandığı bir bucak merkezi haline getirmiştir. Bu merkezde bir dispanser dışında, bir yatılı okul ile bir modern hamam yapılmıştır. Dispanser 1937'de ***"Sağlık Merkezi"*** adını almıştır. Böylece başlayan Sağlık Merkezleri uygulaması 1961'de de ***Sağlık Ocaklarına*** dönüştürülmüştür.[705]

1933'te **Özel Hastaneler Kanunu** çıkarılmıştır. Bu kanun bugün hâlâ geçerlidir.[706]

1937'de ***"3008 Sayılı İş Yasası"*** çıkarılmıştır. Bu yasayla işçilerin sosyal güvenlik hakları güvenceye alınmıştır. Ayrıca memurlar için de ***"Emekli Sandığı"*** kurulmuştur.[707]

Bulaşıcı **hastalık taşıyanların sağlık kuruluşlarına ihbar edilmesi** yasası çıkarılmıştır.[708]

Yapılan çalışmalarla doktor ve sağlık personeli sayısı artırılmıştır. Doktor sayısındaki artış şöyledir: 1920'de **260**, 1921'de **312**, 1922'de **337**, 1923'te **344**, 1925'te **728**, 1930'da **1182**, 1935'te **1625**. Yine 1923'te Türkiye'de sadece **60 eczacı** varken, bu sayı 1935'te **135 eczacıya** yükselmiştir.[709]

Aynı şekilde zaman içinde **sağlık kurumlarının sayısı ve ka-**

---

703 Üniversite Reformu yapılırken Almanya'dan gelen yabancı profesörlere milletvekillerinin üç katı maaş veren genç Cumhuriyet, salgın hastalıklarla mücadele eden doktorlara da milletvekillerinin üç katı maaş vererek, eğitime ve sağlığa ne kadar önem verdiğini dosta düşmana göstermiştir.

704 **Tarih IV**, s. 339. Ankara'nın Etimesgut bölgesi özel bir çiftlik iken, sahibi tarafından 1925 yılında Atatürk'e armağan edilmiştir. Atatürk de 1928'de Bulgaristan'dan gelen 50 hanelik bir göçmen grubunu buraya yerleştirmiştir. Böylece Etimesgut Ankara merkezine bağlı bir bucak merkezine dönüşmüştür.

705 Aydın, **agm.**, s. 190, 191.

706 Ağırbaş, Akbulut, Önder, **agm.**, s. 745; **Tarih IV**, s. 335; Gül, **agm.**, s. 255.

707 Aydoğan, **age.**, s. 355.

708 Gümüşoğlu, **age.**, s. 91.

709 Karabulut, **agm.**, s. 153.

pasitesi de artırılmıştır: 1923'te 6437 yatakla hizmet veren **86 kuruma** sahip olan Sağlık Bakanlığı, 1930'da **182 kurum** ve 11.398 yatağa, 1935'te ise **176 kurum** ve 13.038 yatağa sahiptir. Böylelikle bir yatağa düşen insan sayısı 1923'te 1920 iken, 1930'da 1260'a, 1935'te ise 1240'a düşmüştür.[710]

1922'de 22 olan dispanser sayısı 1932'de 339'da çıkmıştır. 1922'de dispanserlerde 189 yatak varken, bu sayı 1932'de 1318 yatağa çıkmıştır.[711]

Ayrıca 1935 itibariyle Türkiye'de **60 özel hastane** açılmıştır.[712]

Atatürk'ün Sağlık Projesi, aslında özünde halkı ölüme mahkûm eden **salgın hastalıklarla** mücadele projesidir.

Sıtmayla Mücadele: Atatürk'ün liselerde okutmak için hazırlattığı *Tarih IV* kitabında sıtmanın nelere mal olduğu şöyle anlatılmıştır:

"Sıtmadan her yıl çok vatandaş kırılıyor ve sıtmalının çektiği nöbetler yüzünden çalışamadığı zamanlar, milyonca sıtmalıya göre hesaba alınca, yılda en az 29–30 milyon iş saati eksiliyordu. Askerlik muayenelerine göre askerliğe yaramayacak kadar ağır sıtmalının yüzde 20, hatta yüzde 40'a kadar çok olduğu alanlar vardı. Saz benizli, ince boyunlu, cılız bacaklı, şişkin karınlı ve kocaman dalaklı bitkin ana babalardan toplum için kuvvet unsur değil, ancak merhamet konusu olacak yavrular doğuyor, böylece kuvvetiyle büyük ün almış Türk ırkı nesilden nesile eriyordu. Anadolu'da sıtma yüzünden nüfusu tükenerek viranlanmış yahut geri kalan en son insan kafilesi tarafından terk olunmuş köyler, kasabalar, bataklaşmış zengin ovalar vardı. Sıtmaya çarpılmış birçok köyde de bilgisizlik ve korunma vasıtasızlığı köylüleri evlerinden, tarlalarından vazgeçerek yaylalara çekilmeye zorluyordu..."[713]

---

710 **agm.**, s. 153, 154. Bu rakamlar 1931'de hazırlatılan *Tarih IV* kitabında biraz daha farklıdır: Buradaki rakamlara göre Türkiye'de 1922'de 100 olan hastane sayısı, 1932'de 177'ye, 7127 olan yatak sayısı da 10.646'ya yükselmiştir. (Tarih IV, s. 339, 340). 1960'a gelindiğinde Türkiye'de 9826 doktor, 2420 hemşire, 3126 ebe vardır (Özakman, **age.**, s. 660).

711 Tarih IV, s. 340, 341.

712 Kral, age., s. 196.

713 Tarih IV, s. 335, 337.

Şehirler	Sıtmalı Oranı (%)	Şehirler	Sıtmalı Oranı (%)
Ankara	40-90	Konya	70
Antalya	86	Mardin	80
Balıkesir	82	Malatya	25
Bingöl	60	Samsun	72
Denizli	90	Seyhan	78
İstanbul	80	Trakya	30
İzmir	72	Trabzon	68

1917–1925 arasında Türkiye genelinde sıtmalı hasta oranı

Atatürk'ün ***"tek başına mücadele"*** olarak adlandırdığı sıtma savaşı 1925'te başlamıştır.[714] Sıtma Savaş Teşkilatı kapsamında Adana'da bir ***Sıtma Enstitüsü*** kurulmuştur. Ağır sıtmalıları yatırmak için ülkenin değişik yerlerinde **11 Sıtma Dispanseri** açılmıştır.[715] Okullarda, Halkevlerinde halka sıtmadan korunma yolları öğretilmiştir. Halkın pratik biçimde sıtmayla mücadele edebilmesi için devlet tarafından kitaplar hazırlanıp ücretsiz olarak dağıtılmıştır. Sıtmaya karşı yaklaşık 400 yerleşim bölgesinde sağlık önlemleri alınmıştır. Bataklıklar kurutulmuştur.[716] 1934'e kadar 770 km bataklık kurutulmuş, 550 km uzunluğunda drenaj çukuru açılmıştır.[717] Sıtmayla mücadele sırasında halka kilolarca ücretsiz kinin dağıtılmıştır. Halka 1925'te 1000 kilo, 1928'de 3000 kilo, 1931'de 6000 kilo kinin dağıtılmıştır. 1931'de ülke genelinde 1.5 milyondan fazla sıtmalı muayeneden geçirilmiştir. 500 bine yakın sıtmalı iyileştirilmiştir.[718] 1925–1936 arasında

714 Sıtma mücadelesi için bkz. İlhan Tekeli, Selim İlkin, "*Türkiye'de Sıtma Mücadelesinin Tarihi*", 70. Yılında Ulusal ve Uluslararası Boyutlarıyla Atatürk'ün Büyük Nutuk'u ve Dönemi, Sempozyum Bildirileri, Ankara, 1999, s. 209-258.
715 Tarih IV, s. 338.
716 Kral, age., s. 185.
717 age., s. 195.
718 Tarih IV, s. 334.

15.187.528 kişi muayene edilmiş, bunlardan 3.744.235 kişinin tedavisi yapılmıştır.[719] 1934'e kadar 3.5 milyon kişinin kan analizi yapılmıştır. 24 ilde 11 özel kurum aracılığıyla yürütülen sıtma savaşında 90 uzman görev yapmıştır.[720] Sonuçta 1920'lerde yüzde 70'e yaklaşan sıtma oranı 1939'a kadar yüzde 11'e indirilmiştir.[721] Genç Cumhuriyet'in sıtmayla mücadele konusundaki başarısı dünya ölçeğinde bir başarıdır.[722] *"Türkiye'nin sıtma savaşı, tarihin bilinen en büyük sağlık savaşlarından biridir. 17 milyon insan kontrolden geçirildi. 5 milyonu tedavi edildi."*[723]

Frengiyle Mücadele: Frenginin yoğun olarak görüldüğü 6 bölgede frengi mücadelesi başlatılmıştır.[724] Sivas, Bursa, Zonguldak, Bayburt, İnebolu, Bartın, Ordu ve Tokat illerinde **Frengi Mücadele Merkezleri** kurulmuştur.[725] Frengi hastalığı için halka ücretsiz ilaç dağıtılmış, ayrıca koruyucu önlemler alınmıştır. Dört büyük ilde **verem ambülansları** hazır bulundurulmuştur.[726] 1933'te frenginin yayılmasını sağlayan fuhuşa engel olmak için, **fuhuşla mücadele komisyonları** kurulmuştur.[727] Sağlık Bakanlığı'nın verilerine göre 1926–1934 arasında frengi şüphesiyle incelenen 1.109.866 kişiden 1.047.683'ü tedavi edilmiştir.[728] Frenginin tedavisinde o sırada Tıp Fakültesi'nde görevli olan **Dr. Alfred Marchionini, Dr. Albert Eckstein** ve **Dr. Joseph Igersheimer**'in çok büyük katkıları olmuştur.[729] Bu mücadelenin başarısı konusunda **Prof. İlber Ortaylı** şöyle demiştir: *"Az gelişmiş zirai ekonomilerin kentsel ekonomiye dönüşünde, modernleşmeye başladığında görülen bir hastalıktır frengi. Sosyalist*

---

719 Baytal, age., s. 48.
720 Kral, age., s. 195.
721 Gümüşoğlu, age., s. 238, 239.
722 Bkz. İ. Akçay, **Atatürk Devrinde Sağlık Hizmetleri**, Ankara, 1989.
723 M. Yahya Metintaş, Ömür Elçioğlu, **Tıp Dergisi**, 2007'den naklen Özakman, age., s. 660.
724 Tarih IV, age., s. 337.
725 Baytal, age., s. 46.
726 Kral, age., s. 195.
727 **Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi**, Ankara, 1935; Baytal, age., s. 47.
728 Kral, age., s. 196.
729 Reisman,age., s. 163.

toplumlarda da mevcuttu ve toprağa yerleştirilen toplumlarda zuhur etmişti. Türkiye işte bununla mücadele etmiş ve önemli mesafe kat etmiştir."[730]

Veremle Mücadele: En amansız hastalıklardan biri de veremdir. Veremlilere bedava bakılması ve bedava ilaç verilmesi için Ankara, İstanbul, Bursa, Trabzon, Eskişehir, Adapazarı, Adana ve Rize'de sekiz **Verem Savaş Dispanseri** kurulmuştur.[731] Bu dispanserlerde 496.536 kişi muayene edilmiş, 19.975 verem hastası tedavi edilmiştir.[732] 1924'te **Heybeliada**'da 30 yataklı bir **Verem Sanatoryumu** açılmıştır. 1930'da yatak sayısı 130'a çıkarılmıştır. Haydarpaşa'daki **Bulaşıcı Hastalıklar Hastanesi**'nde veremlilere ayrılan yatak sayısı da 75'e çıkarılmıştır. 1927'de İstanbul'da *"Veremle Mücadele Cemiyeti"* kurulmuştur.[733]

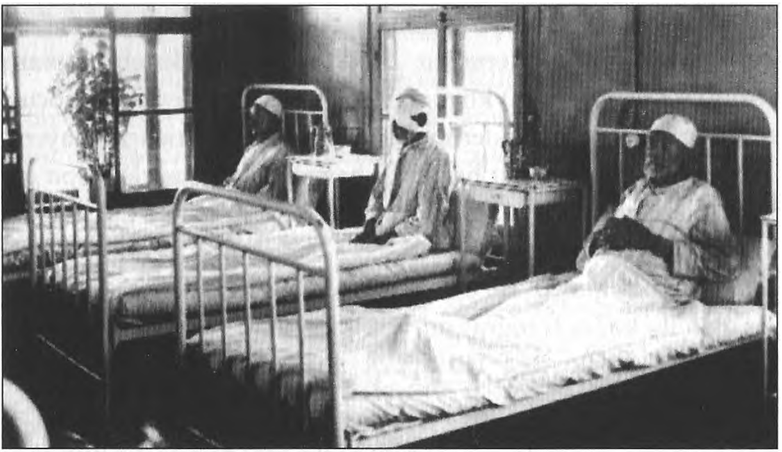
Trahomla Mücadele: İnsanları kör eden ve bulaşıcı olan trahom hastalığıyla mücadele etmek amacıyla Adıyaman, Adana, Gaziantep, Malatya, Urfa, Maraş ve Siverek gibi doğu illerinde **Trahom Hastaneleri** ve **Trahom Dispanserleri** kurulmuştur.

1925–1936 arasında trahom tedavisi için yurt genelinde 12 hastane, 14 hastane ve dispanser açılmıştır.[734] Ayrıca Gaziantep, Kilis, Besni, Malatya, Siverek ve Urfa'ya **Seyyar Trahom Teşkilatı** gönderilmiştir. Türkiye'de trahomla mücadele giderek artmıştır. Örneğin 1929'da 20 bin trahomlu muayene edilmişken, bu sayı 1931'de 135 bin trahomluya yükselmiştir. 1931'de 40 bin trahomlu tedavi edilmiştir. Bunların 16.500'ü ameliyat edilmiştir.[735]

Kuduzla Mücadele: İstanbul'da Osmanlı döneminden kalan *"Daülkelp Tedavihanesi"* modernleştirilerek 100 yatağa çıkarılmıştır. Ayrıca Sivas, Erzurum ve Diyarbakır'da üç yeni **Kuduz Tedavi Hastanesi** açılmıştır. İl merkezlerine **kuduz aşısı** gönderilerek insanların aşı yokluğunda, kuduzdan ölmeleri engellenmiştir.[736]

---

730 Ortaylı, **age.**, s. 196.
731 **Tarih IV**, s. 338; Gümüşoğlu, **age.**, s. 238.
732 Gümüşoğlu, **age.**, s. 238.
733 Karabulut, **age.**, s. 158.
734 Baytal, **age.**, s. 48.
735 **Tarih IV**, s. 336-338.
736 **age.**, s. 339.

Gaziantep Trahom Mücadele Hastanesi

Doğu Karadeniz'de görülen "ankilostom" adlı bağırsak parazitlerine karşı 1930'da mücadele başlatılmıştır. Bölgeye gönderilen uzman doktorlar üç yılda 43.865 hastayı tedavi etmiştir.[737]

Genç Cumhuriyet bütün bu klinik ve ilaç tedavileri dışında, halkı hastalıklar konusunda bilgilendirmeye, toplumda bir sağlık bilinci yaratmaya büyük önem vermiştir. Halka özellikle salgın hastalıklardan korunmayı öğretmek amacıyla 1926'dan itibaren **sağlık ve toplum konulu 13 film satın almıştır.** Bu filmler illere, ilçelere sinema makinesi bulunan her yere gönderilerek herkese seyrettirilmiştir.[738]

Sınırlar ve sahiller kontrol edilerek **kolera** ve **vebanın** yayılması önlenmiştir.

Kötü beslenmiş küçük çocuklarda görülen **noma hastalığının** da kökü kazınmıştır. Bu konuda **Dr. Albert Eckstein**'in büyük katkıları olmuştur.[739]

1937 yaz aylarında Sağlık Bakanlığı, **Dr. Eckstein** ve karısı ile Eckstein'in yeni atanan asistanı **Dr. Selahaddin Tekand**'dan oluşan bir ekibe Orta ve Güney Anadolu'nun 13 ilçesi ile köy-

737 **age.,** s. 338.
738 **age.,** s. 339.
739 Reisman, age., s. 171.

lerinde **çocuk hastalıkları ve ölüm oranları** ile **kadınların doğurganlık oranlarını** inceletmiştir. Albert ve Erna Eckstein, toplam nüfusu 52.662 olan 60 köyün gezdiklerini, neredeyse her çocuk ve kadını muayene ettiklerini, her yaştan tüm hastaları muayene ettiklerinden köylerdeki her türlü hastalığı ayrıntısıyla tespit ettiklerini belirtmişlerdir.[740] Bu inceleme gezisi sırasında Eckstein'in çektiği yüzlerce fotoğraftan biri 1942'de tedavüle giren 10 TL'lik banknota basılmıştır. Bu aynı zamanda bir Türk parası üzerinde yer alan ilk kadın fotoğrafıdır.[741] Bu inceleme sonunda bir rapor hazırlanmıştır. Böylece Türkiye'de ilk kez **sağlık ve demografi istatistiği** yapılmıştır.[742]

1938'den itibaren yurtdışına doktorlar gönderilmiştir. Örneğin **Abdülkadir Cahit Tümer**, sakat çocukların eğitimi konusunda uzmanlaşması için Berlin'e gönderilmiştir. Bu doktorların bütün masraflarını hükümet karşılamıştır.[743]

Halkın hastalıkların zararlarını görebilmesi için **Sağlık Müzeleri** açılmıştır.[744]

Halkı salgın hastalıklar konusunda bilgilendirebilmek için **milyonlarca broşür, binlerce kitapçık** basılıp ücretsiz dağıtılmıştır.

Okullar, Halkevleri, Halkevi dergileri ve *Ülkü* dergisi sağlık konusunda halkı bilinçlendirmiştir. Koruyucu sağlıkla ilgili ülke genelinde **sayısız konferans** verilmiştir. 1927'den sonra radyodan da halk sağlığına yönelik yayınlar yapılmıştır.

* * *

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı halk sağlığıyla ilgili çalışmalarının önemli bir bölümünü **Hilal-i Ahmer (Kızılay)** ve **Himaye-i Etfal (Çocuk Esirgeme) Cemiyeti** eliyle yürütmüştür.

---

740 age., s. 171.
741 age., s. 176.
742 age., s. 172.
743 Baytal, age., s. 50.
744 Tarih IV, s. 339.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Sağlık Çalışmaları

Atatürk'ün hazırlattığı liselerde okutulan "*Tarih IV*" adlı kitapta Hilal-i Ahmer Cemiyeti şöyle tanıtılmıştır: "*Osmanlı İmparatorluğu devrinde kurulmuştur. Uzun zaman varlığı belirsiz denecek bir halde yaşadıktan sonra, Meşrutiyet devrinde canlı, iyi ve düzenli bir teşkilat haline gelmişti. Saltanattan yeni Türkiye Devleti'ne kalan müesseseler içinde üçü geçmeyecek kadar az olan iyilerden ve hayırlılardan biri Hilal-i Ahmer Cemiyeti'dir. O zamanlar, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti adını taşıyordu. Lozan'dan sonra Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti oldu.*"[745]

Cemiyet daha Kurtuluş Savaşı yıllarında ***"İmdat heyetleri"*** kurarak yurt genelinde **sağlık taramaları** yapmıştır.[746] Heyetler gittikleri yerlerde hem halkın her türlü sağlık sorununu çözmeye çalışmış hem de halkın çamaşır, elbise, erzak, ilaç gibi temel ihtiyaçlarını karşılamıştır.[747]

Cemiyet sokak çocukları için **darüleytamlar (yetim yurtları)** açmıştır.[748] Darüleytamlar, sadece barınma ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış, çocuklara halıcılık, dokumacılık, çorap örme gibi el sanatları da öğretmiştir.[749]

Cemiyet, Kurtuluş Savaşı'nda evleri yakılıp yıkılanlara ve göçmenlere **ev** inşa etmiştir. Cumhuriyet'in ilan edildiği günlerde cemiyetin inşa ettiği **ev ve baraka sayısı 6597'**ye yükselmiştir.[750]

Cemiyet, ülkenin değişik yerlerinde **hastane ve dispanserler** açmıştır.[751] Ayrıca İstanbul'un belli semtlerinde ***"Fukara Dispanserleri"*** açmıştır.[752]

Hilal-i Ahmer Cemiyeti Dispanserlerinde sadece 1922'de toplam 35.527 hasta muayene edilmiştir.[753]

---

745 age., s. 340.
746 Kıranlar, age., s. 204, 235.
747 age., s. 237, 239.
748 age., s. 243.
749 age., s. 244.
750 age., s. 248.
751 age., s. 250-254.
752 age., s. 253.
753 age., s. 253.

İzmir'in 7 ayrı bölgesinde **etüv makineli, çamaşırhaneli hamamlar** açmıştır. Buralarda orta halli ve fakir 1250 kişi yıkanmış, etüv makinelerinde bu kişilerin giysileri dezenfekte edilmiş ve çamaşırhanede de çamaşırları yıkanmıştır.[754]

Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Sağlık Çalışmaları

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti 30 Haziran 1921'de TBMM'deki bazı milletvekilleri tarafından *Atatürk*'ün "himayesinde" kurulmuştur.[755]

Cemiyetin nizamnamesinin 5. maddesi şöyledir: "*Çocukları vakit vakit muayene ederek ailesine beslenme usulü hakkında bilgi vermek üzere dispanserler kurmak, sağlıklı süt ve ilaç verilmesi, ara sıra evlerin dolaşılarak çocukların yaşayabileceği sıhhi şartlara sahip olup olmadığının incelenmesi ve konuyla ilgili risaleler (küçük kitaplar) dağıtılması.*"[756]

Nizamnamenin 7. maddesi de şudur: "*Müteverrim (veremli) çocuklar için uygun yerlerde hastaneler, sanatoryumlar kurulması.*"[757]

Atatürk'ün Sağlık Projesi'nin en önemli uygulayıcılarından biri durumundaki Himaye-i Etfal Cemiyeti, sıhhat şubesi müdürü, doktor, diş doktoru, hasta bakıcı, süt evi memuru ve banyo memurundan oluşan sağlık kadrosuyla ulaşabildiği her yerde çocuk sağlığına hizmet etmiştir.[758]

Cemiyet, çocuklarda görülen ishal, kızamık, dizanteri gibi hastalıklarla başarıyla mücadele etmiştir.

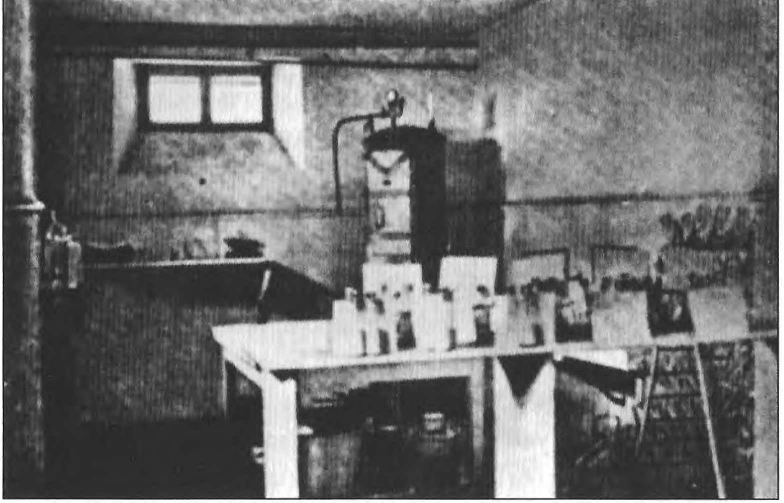
Cemiyet 1922, 1923 yıllarında Ankara'nın bazı köylerinde **sağlık taraması** yapmış ve **aile anketleri** hazırlamıştır.[759] Bu sağlık taramalarını daha sonra bütün ülkeye yaymıştır.

Cemiyet, ülkenin değişik yerlerinde çocuklar için **Yurtlar** ve

---

754 **age.**, s. 252, 253.
755 **age.**, s. 279.
756 **Ankara Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esasisi**, 30 Haziran 1337, s. 5.
757 Makbule Sarıkaya, **Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, (1921–1935)**, Ankara, 2011, s. 177.
758 **age.**, s. 197.
759 **age.**, s. 178.

Misafirhaneler, Dispanserler, Doğumevleri, Çocuk Bakım Kursları, Ana Bakım Evleri, Ana Kucakları, Gündüz Bakım Evleri (Kreşler), Aşevleri, Süt Damlaları, Çocuk Bahçeleri, Çocuk Sinemaları, Kütüphaneler, Okuma Odaları açmış, annelere ve çocuklara parasız ilaç yardımı yapmıştır.[760]

Süt Evi

Çanakkale Çocuk Yuvası

760 Kıranlar, age., s. 271-275; Sarıkaya, age., s. 119-120.

1933'e gelindiğinde Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin ülke genelinde Anadolu'nun dört bir yanına dağılmış toplam **122 kurumu** vardır. Bunlar: 8 **Gündüz Bakımevi,** 2 **Ana Kucağı,** 9 **Süt Damlası,** 24 **Muayenehane,** 1 **Doğumevi,** 28 **Aşhane,** 11 **Şefkat Yurdu,** 6 **Banyo,** 3 **Yetimevi,** 22 **Çocuk Bahçesi,** 6 **Sinema,** 1 **Okuma Odası.**[761]

Ana Kucakları, anasız babasız çocukların alınıp, bakılıp büyütüldüğü yerlerdir.[762] Buralarda **meme, mama** ve **mektep** çocukları olmak üzere üç bölüm vardır. Ana Kucağı'nda büyük bir oyun bahçesi, süt merkezleri, sağlıklı şekilde düzenlenmiş mama salonları ve banyolar vardır. Ayrıca ücretli sütanneler görevlendirilmiştir.[763]

Süt Damlaları, bebeğe ve annesine sağlık hizmeti ve eğitim vermek için kurulmuştur. Paralı ve parasız hizmetler veren Süt Damlalarında çocuklara sağlıklı süt verilmiş, onların beslenme ve gelişimleri takip edilmiş, muayeneleri, tedavileri yapılmış, ücretsiz ilaç verilmiş ve bilgilendirme yapılmıştır. Süt Damlaları çocuklara süt dağıtımı yanında **Sünni güneş, kum banyosu** gibi hizmetler bile vermiş, ayrıca sağlık ekibi kurum dışındaki anneleri ve çocukları ziyaret etmiş, süt ve pirinç unu dağıtmış, çocuk takip çizelgeleri hazırlamıştır.[764] Bir fikir vermesi bakımından, Süt Damlalarında 1927'de her gün **1605 çocuğa toplam 16.568 kilo** süt verilmiştir. **1046 çocuk muayene ve tedavi edilmiştir. 82 anne ve çocuk** da göz hastalığı nedeniyle parasız muayene edilmiştir. 1923–1933 arasındaki 10 yıl içinde toplam **115 bine yakın çocuğa, 120 bin kilo kadar süt** verilmiştir.[765] 1927–1929 arasında çocuklara **53 bin şişe bedava süt** dağıtılmıştır.[766]

Cemiyet, anneleri ve çocukları korumak için büyük çaba harcamıştır. Her yıl paralı, parasız süt dağıtmış, bebeklere sağlık belgesi uygulamasını başlatmış ve bebekleri her gün öğleye kadar bebek ve çocuk uzmanına muayene ettirmiştir.[767] Örneğin

---

761 Sarıkaya, **age.**, s. 124.
762 **Tarih IV**, s. 342.
763 Sarıkaya, **age.**, s. 127-130.
764 **age.**, s. 137.
765 **age.**, s. 138.
766 **age.**, s. 140.
767 **age.**, s. 186.

1927–1929 arasında gebe kadınlar ve fakir hastalar için gebe kadın ve genel **muayenehaneleri**; çocuklar ve anneler için **sıhhi banyolar** kurmuştur. Bir yılda muayenehanelerden **2782 kişi**, banyolardan ise **5842 kişi** yararlanmıştır.[768]

Çocukların hastalıklardan korunmaları için, iyi beslenmeleri gerektiğinden okul çocuklarına **süt** ve **yoğurt** dağıtmış, **öğle yemeği** vermiştir.[769]

Hem yuvalarındaki çocukların bakımını yaptırmak hem de yuvalardan yetişen kızları meslek sahibi yapmak için Ankara Keçiören'de 1929'da ***"Çocuk Bakıcı Okulu"***nu açmıştır.[770]

Süreli yayınlarıyla özellikle salgın hastalıklar hakkında bilgiler vermiş ve halka bu hastalıklardan korunma ve mücadele etme yollarını anlatmıştır.[771] Cemiyetin en önemli süreli yayını ***"Gürbüz Türk Çocuğu"*** dergisidir.

Kasabalarda ve köylerde sağlık konusunda halkı bilgilendirecek **hastabakıcılar** görevlendirmiştir.[772]

Belediyeler desteğiyle ülkenin değişik yerlerinde ***"Çocuk Nasihat Yuvaları"*** açmıştır.[773]

İçinde beşik, yastık, muşamba, fanila, örme örtü, 4 patiska gömlek, 4 fanila, 2 yelek, 4 don, 4 pazen bez, 6 bez, 6 Amerikan bez, patik, 4 göğüslük, anne gömleği, 6 çengel iğne, sabun, iplik, pudra, pamuk vb. bulunan ***"Dolaşan Sepet"*** uygulaması ile hem bebek ve annenin ihtiyaçlarını karşılamış hem de sağlıklı ve doğru yöntemlerle bebek bakımını öğretmiştir.[774]

Cemiyet, genç Cumhuriyet'in en büyük sorunlarından biri olan **bebek ölüm oranlarını azaltmak** için mücadele etmiştir. Bu konuda özellikle anneler ve ebeler bilgilendirilmiştir. Çocuk bakımı konusunda basılan kitaplar ücretsiz olarak halka dağıtılmıştır.[775]

---

768 age., s. 187.
769 age., s. 198.
770 age., s. 153.
771 age., s. 179.
772 age., s. 182.
773 age., s. 182.
774 age., s. 192.
775 age., s. 188.

Halkevlerinin Sağlık Çalışmaları

Cumhuriyet aydınlanmasının en önemli kurumlarından biri olan Halkevleri, halk sağlığı konusunda da çok önemli çalışmalar yapmıştır.

Halkevlerinin çalışma talimatında sosyal yardım şubesinin görevi 66. maddede; *"Bulunduğu bölgede hakiki surette yardıma muhtaç kimsesiz kadınlar, çocuklar, malulller, düşmüş, ihtiyarlar ve hastalar... gibi vatandaşlar hakkında cemiyetin şefkat ve yardım duygularını uyandırmak ve yükseltmektir,"* diye tanımlanmıştır.[776]

Halkevleri Talimatnamesi'nin 68. maddesinde, Halkevleri Sosyal Yardım Şubelerinin görevleri arasında halk sağlığının korunmasıyla ilgili şu görevler sıralanmıştır:

1. Tedavi kurumlarında yatırılarak bakılması zorunlu olan ihtiyaçlı hastaların mahalli hastanelerine kabul ve tedavilerine başka yerde devam edilecekleri de oraya göndermeye çare aramak.
2. Evlerinde yatan kimsesiz hastalara ve evlerinde doğuran kimsesiz, ihtiyaçlı kadınlara imkân olan yardımları yapmak.
3. Köylerden gelen tedaviye muhtaç çiftçilerin ve ailelerinin şehir ve kasabalarda barındırılmasına ve tedavisine yardım etmek ve yoksul işçiler ve aileler hakkında aynı yardımda bulunmak.
4. Halkın sağlık bilgisini artırıp kuvvetlendirecek konferanslar verdirmek ve afişler neşredip sıhhi filmler göstermek.[777]

Görüldüğü gibi Halkevleri sadece kültür-sanat ocağı değil, aynı zamanda birer sağlık ocağıdır. Nitekim birçok Halkevine poliklinik açılmıştır. **Halkevi doktorları** Halkevine müracaat eden hastaları ücretsiz muayene etmiştir.[778] Örneğin 1935'te Zonguldak Halkevi Sosyal Yardım Şubesi polikliniğinde haftanın 6 günü birer saat muayene yapılarak 700 hastaya bakılmıştır. Bunların 566'sına 8346 lira 40 kuruşluk ilaç verilmiştir.[779] Adana Halkevi

---

776 **Halkevleri Çalışma Talimatnamesi**, Ankara, 1940, s. 19.
777 age., s. 20.
778 Baytal, age., s. 140.
779 **Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası**, Ankara, 1936, s. 120, 121.

Sosyal Yardım Şubesi polikliniği de 34 yoksul ağır hastayı tedavi ettirmiştir. Ayrıca bir dizi **sağlık konferansları** vermiştir.[780]

* * *

Atatürk'ün, Sağlık Bakanı **Dr. Refik Saydam** eliyle uygulamaya geçirdiği **Sağlık Projesi/Sağlık Devrimi** dünyada eşine çok az rastlanabilecek türden büyük bir harekettir. Öyle ki, 1930'ların yeni Türkiyesi'nin sağlıkla ilgili çağdaş kanunlara, kurumlara ve uygulamalara Fransızlar bile imrenerek bakmıştır. Örneğin 1930'da tıbbi seyahat amacıyla Türkiye'ye gelen **Paris St. Louis Hastanesi** profesörlerinden **Prof. Dr. Gougerot**, 27 Haziran 1931 tarihli ***La Presse Médiciale*** dergisine yazdığı makalede şu görüşlere yer vermiştir:

"Henüz çok az ülkenin kabul etmiş olduğu zührevi hastalıkların bildirilmesi ve tedavisi zorunlu hastalıklar arasında sayılması...

Örneğin Fransa'da birçok tartışmaya yol açan evlilik öncesi zorunlu sağlık sertifikası uygulaması. Türkiye bunu kararlı bir şekilde kabul etmiş olan ilk büyük devlet oldu.

Genç doktorların görevlerine başlamalarından önce iki yıl süreyle yoksul bölgelerde zorunlu hizmete gönderilmeleri.

Profesör Tevfik Selim Paşa'nın başkanı olduğu ve çalışmalarının ne kadar yararlı olduğunu ayrıntılı bir şekilde bana açıkladığı Tabip Odalarının kurulması. (...)

Ben, bizler tarafından çok uzun süre incelenmiş olan ve hâlâ parlamentomuz önünde bekleyen bu önlemlerin Fransa'da kabul edilişini görmeyi dileyerek Türk hükümetine hayranlık duygularımı tekrarlamak istiyorum."[781]

1931'de **Paris St. Louis Hastanesi** profesörlerinden **Prof. Dr. Gougerot**'in Türk hükümetinin sağlık konusundaki çalışmalarından övgüyle söz ettikten sonra, buna benzer önlemlerin

---

780 **age.**, s. 4.

781 Osman Bahadır, "*Bir Fransız Doktorun Türkiye'de Tıbbi Seyahati*", **Cumhuriyet Bilim ve Teknik eki**, 18 Ocak 2010, s. 10, 11; Gümüşoğlu, **age.**, s. 91.

Fransa'da da kabul edilmesini dileyerek, Türk hükümetine hayranlık duygularını sunması, genç Cumhuriyet'in kısa sürede nasıl bir mucize yarattığını anlamaya yeter de artar bile...

* * *

Atatürk'ün Sağlık Projesi'ni Atatürk'ün sağlığında **Dr. Refik Saydam**, Atatürk'ten sonra ise **Dr. İhsan Doğramacı** hayata geçirmiştir. Doğramacı 1954'te **Çocuk Sağlığı Bilimsel Araştırma Enstitüsü'**nü kurmuştur. Bu enstitüyü 1963'te tıp fakültesine 1967'de de **Hacettepe Üniversitesi'**ne dönüştürmüştür. Doğramacı'nın katkılarıyla 1961'de de **Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Yüksekokulu** kurulmuştur.[782]

Maalesef zaman için Atatürk'ün tüm projeleri gibi sağlık projesi de unutulmuştur. Sağlık sorunları biriktikçe birikmiş, insanlar hastanelerin kapılarına yığılmış, en vahimi de her şeyi özelleştiren liberal kafa sağlığı da özelleştirmiştir.

782 Komisyon, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, s. 359.

PROJE 6

İNSANLIK PROJESİ

"Sömürgecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok olacak ve (...) yeni bir ahenk ve işbirliği çağı olacaktır."

Atatürk-1933

Atatürk'ün **milliyetçilik anlayışı** ulusal kültürü açığa çıkarıp, işleyip geliştirerek evrensel uygarlığa katkı sağlamayı amaçlar. Bu nedenle Atatürk'ün milliyetçiliği denildiğinde ırkçı, içe kapalı, dünyadan kopuk, "faşist" bir anlayış değil; tam tersine kültür temelli, dışa açık ve insanlığın ortak ürünü durumundaki **uygarlığa** katkı sağlamayı amaçlayan "hümanist" bir anlayış akla gelmelidir.

İşte **Atatürk'ün İnsanlık Projesi**'nin merkezinde bu **milliyetçilik/ulusçuluk** anlayışı vardır. Bir toplumun **uluslaşmadan**; kendi köklerinden, kendi kültüründen beslenip, o kültürü yaşadığı çağın koşullarıyla yeniden yorumlamadan insanlığa, uygarlığa katkı sağlaması olanaksızdır. Bu nedenle insanlığa, uygarlığa katkı sağlayabilmek için her şeyden önce kendi kimliğinin, kendi tarihsel-kültürel birikiminin farkına varmak, sonra o birikimi yeniden yorumlayarak insanlığın uygarlık birikimine bir tuğla koymak gerekir. İşte Atatürk Cumhuriyeti tam da bunu amaçlamıştır.

Atatürk'ün 1930'larda **Türk Tarih ve Dil Tezleri** geliştirmesi, **Antropoloji** çalışmaları yaptırması, **Türk Tarih ve Türk Dil Kurumlarını** kurdurup yerli ve yabancı biliminsanlarına Türk tarihinin, Türk dilinin, Türk kültürünün izlerini arattırması, ırkçı bir çabanın değil, tam tersine hümanist, insancıl bir çabanın ürünüdür, çünkü Atatürk bütün bu çalışmalarıyla Şevket Süreyya Aydemir'in ifadesiyle "***insanlığın kaynaklarına yönelmiştir***":

"Ne tarihçi ne dil bilginiydi. Ama milletinin geçmişine yöneliş onu insanlığın kaynaklarına götürdü. Bütün uygarlıkların kökünü, bir ve başlıca dillerin türeyişinde milletinin ilk vatanını, aynı kaynak olarak gördü. Teoriler kurdu, teoriler bıraktı. Fakat şu bir gerçektir ki, bir zaman geldi Atatürk, dünya yuvarlağı üstünde insanın yüzyıllık macerasını sanki avucunun içinde seyreder gibi oldu..."[783] Atatürk binlerce yıllık Türk tarihini ve zengin Türk dilini açığa çıkartarak sadece Türk kültürüne değil, dünya uygarlık mirasına da büyük bir katkı sağlamıştır. Atatürk'ün tarih ve dil çalışmaları insanlığın "ortak köklerine" vurgu yapan, birleştirici niteliğe sahiptir. *"Bütün insanlığı, bir ve kardeş köke bağlamak? Bütün insanlığı bir ve kardeş bilen, insanları dünya vatandaşları olarak gören o soy insan için bu ne engin heyecan kaynağıdır."*[784]

Mazlum Milletlerin Kurtuluşu

Atatürk'ün İnsanlık Projesi, tüm insanlığın kurtuluş reçetesidir. Atatürk'ün söylem ve eylemleriyle 1920'lerde, 1930'larda billurlaşan bu projenin –sırasıyla– aşamaları şunlardır:

1. **Emperyalizme karşı kurtuluş savaşı,**
2. **Geri kalmışlığa karşı uygarlık savaşı,**
3. **Yurtta barış dünyada barış ilkesi,**
4. **Uluslararası bölgesel paktlar/barış çemberleri,**
5. **Tatlı bir düş: Birleşik Dünya Devleti.**

Atatürk'ün İnsanlık Projesi'nin ilk adımı, tüm mazlum milletlerin, emperyalizme başkaldırarak verecekleri kurtuluş savaşlarıyla "tam bağımsızlık" kazanmalarıdır. Atatürk, yüzyılın başında emperyalizme karşı verdiği bir kurtuluş savaşıyla yarı bağımlı, savaş yorgunu Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazından tam bağımsız ve çağdaş bir ulus devlet kurmayı başarmıştır.

Atatürk birçok kere Kurtuluş Savaşı'nın "***emperyalizme ve kapitalizme başkaldırı***" olduğunu ifade etmiştir.

---

783 Aydemir, **Tek Adam,** C 3, s. 401.
784 age., s. 411.

Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nın sadece Türkiye'nin değil, bütün mazlum milletlerin kurtuluşunu amaçladığını belirtmiştir: *"Türkiye'nin bugünkü mücadelesinin yalnız Türkiye'ye ait olmadığını tekrar etmek lüzumunu hissediyorum. Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı, belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye'nin müdafaa ettiği dava mazlum milletlerin bütün Şark'ın (Doğu'nun) davasıdır."*

Şu sözler de onundur:

"Bugün günün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan bütün Doğu milletlerinin de uyanışını öyle görüyorum. Bağımsızlık ve özgürlüklerine kavuşacak olan çok kardeş millet vardır. Onların yeniden doğuşu şüphesiz ki ilerlemeye ve kalkınmaya yönelik olacaktır. Bu milletler, bütün güçlüklere ve bütün engellere rağmen muzaffer olacaklar ve kendilerini bekleyen bağımsızlığa ulaşacaklardır.

Sömürgecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok olacak ve yerlerine milletlerarasında hiçbir renk, din ve ırk farkı gözetilmeyen yeni bir ahenk ve işbirliği çağı olacaktır."[785]

Atatürk başka bir konuşmasında da, "*İnsanlığa yönelmiş fikir hareketi er geç muvaffak olacaktır. Bütün mazlum milletler zalimleri bir gün yok edecek ve ortadan kaldıracaktır. O zaman dünya yüzünden zalim ve mazlum kelimeleri kalkacak, insanlık kendisine yakışan bir toplumsal duruma erişecektir,*" demiştir.[786]

Görüldüğü gibi kurtuluş savaşı ustası Atatürk, insanlığın gerçekten özgürlüğe ve barışa kavuşabilmesi, "*yeni bir uyum ve işbirliği çağının*" kurulabilmesi için emperyalizmin, sömürgeciliğin son bulması gerektiğine yürekten inanmıştır. Bu nedenle sömürgeci ve emperyalist devletleri "lanetlemiştir". "*İstilacı ve saldırgan devletler, yerküresini kendilerinin malı, insanlığı kendi hırslarını tatmin için çalışmaya mahkûm esirler saymak-*

785 Aydemir, **age.**, s. 399; Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, s. 383.
786 Kocatürk, **age.**, s. 382

tadır. Bunların amacı zulüm ve baskı olduğu için onları lanetle anmakta kendimizi haklı görüyoruz," demiştir.

Atatürk, emperyalizmin "barış" kavramının arkasına gizlediği sinsi planlarının da farkındadır. Şöyle demiştir: ***"İnsanları mutlu edeceğim diye, onları birbirine boğazlatmak, insanlıktan uzak ve son derece üzünülecek bir yöntemdir. İnsanları mutlu edecek biricik araç, onları birbirine yaklaştırarak, onlara birbirlerini sevdirerek, karşılıklı maddi ve manevi gereksinimlerini karşılayan hareket ve enerjidir. Dünya barışı içinde insanlığın gerçek mutluluğu, ancak bu yüksek ideal yolcularının çoğalması ve başarılı olmasıyla mümkün olacaktır.***"[787]

20. yüzyılın başarıya ulaşan ilk ve tek antiemperyalist mücadelesinin başmimarı Atatürk'ün izinden giden, emperyalizme baş kaldıran başka mazlum milletler de olmuştur, ancak maalesef hiçbiri Türkiye'nin gösterdiği başarıyı göstermemiştir. Bu da Atatürk'ün sözünü ettiği o "***uyum ve işbirliği çağının***" başlamasını geciktirmiştir.

Atatürk'ün İnsanlık Projesi'nin ikinci adımı, kurtuluş savaşıyla "tam bağımsızlığını" kazanan milletlerin, uygarlık savaşıyla çağdaşlaşmalarıdır.

Atatürk bunu, *(**akıl+bilim=çağdaşlaşma/muasırlaşma/uygarlaşma**)* formülüyle hayata geçirmiştir.

Atatürk, kurtuluş savaşıyla her türlü emperyalist baskıdan, **uygarlık savaşıyla** da her türlü geri bırakan etkiden kurtulmadıkça; "bağımsız" ve "çağdaş" olmadıkça insanlığın eşit, başı dik ve onurlu bir üyesi olunamayacağı gerçeğini gözler önüne sermiştir.

Barışa İnanmak

Atatürk'ün İnsanlık Projesi'nin üçüncü adımı "***Yurtta barış dünyada barış***" diye formüle ettiği barışseverliktir. Ömrünün 17 yılı savaş meydanlarında geçen Atatürk, "***Zorunlu olmadıkça***

787 Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi-Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938), 3. Kitap, İkinci Bölüm, 2. bas., Ankara, 2010, s. 149.

savaş bir cinayettir." diyerek bir barış çağının açılması için mücadele etmiştir.

Şu sözler de Atatürk'ündür:

"Mutlaka medeni, insani ve barışçı ülkü belirmelidir."[788]

"Savaşçı olmam, çünkü savaşın acıklı hallerini herkesten iyi bilirim."[789]

"Biz kimsenin düşmanı değiliz, yalnız insanların düşmanı olanların düşmanıyız."[790]

"Bizim intikamımız, zalimlerin zulmüne karşıdır. Onlarda zulüm hissi yaşadıkça bizde de intikam hissi devam edecektir."[791]

Atatürk, –kendini korumak, ülkesini savunmak dışında– savaşı "cinayet" olarak gören belki de tek komutandır. Kurtuluş Savaşı sonunda, Lozan Antlaşması öncesinde yeni bir savaş tehlikensi ortaya çıktığı günlerde bu düşüncesini şöyle ifade etmiştir:

"Her halde şu veya bu nedenler için ulusu savaşa sürüklemek yanlısı değilim. Savaş zorunlu ve yaşamsal olmalı. Gerçek görünüm şudur: Ulusu savaşa götürünce vicdanımda ezinç duymamalıyım. Öldürenlere karşı ölmeyeceğiz diye savaşa girebiliriz. Ama ulusun yaşamı tehlikeyle karşı karşıya kalmayınca savaş bir cinayettir."[792]

Bütün ömrü –haklı savaşlarda– geçen yenilgisiz komutan Atatürk hayatta olduğu dönemde Türkiye'yi savaşa sokmamak için büyük çaba harcadığı gibi kendisinden sonra Türkiye'yi yöneteceklerden de aynı şeyi istemiştir. 1938'de hasta yatağında, Avrupa'da büyük bir savaşın çıkacağını fark etmiş ve Dr. Nihat Reşat Belger'e şunları söylemiştir:

"Çok zaman geçmeden Avrupa'da bir fırtına kopacak. Bu müthiş kasırga dünyanın her tarafına yayılacak ve insanlık genel bir savaş felaketinin bütün kötülükleri ile bir kere daha karşılaşacak. Bu kanlı badirede tarafsız kalmak, savaşa ka-

---

788 Kocatürk, age., s. 382.
789 age., s. 383.
790 age., s. 380.
791 age., s. 381.
792 Turan, age., s. 146, 147.

tılmamak ve devlet gemisini fırtına ortamında hiçbir engele çarptırmadan yürütmek ve idare ederek savaş dışında ve barış içinde yaşamaya çabalamak bizim için yaşamsal bir önem taşımaktadır."[793]

Atatürk'ün barışseverliğinin en açık kanıtı düşmanına bile saygı duymasıdır. Örneğin Çanakkale'de göğüs göğüse mücadele ettiği Anzaklar için söyledikleri bu saygının en açık kanıtlarından biridir. 1934'te Avusturya hükümetince yaptırılacak anıt nedeniyle düzenlenecek törene hükümet adına katılacak İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya orada okuması için şunları yazdırmıştır:

"*Burada bu dost vatanın toprağındasınız. Huzur ve sükûn içinde uyuyunuz. Sizler Mehmetçikle yan yana, koyun koyunasınız. Uzak diyarlardan evlatlarını harbe gönderen analar! Gözyaşlarınızı dindiriniz. Evlatlarınız bizim bağrımızdadır. Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat rahat uyuyacaklardır. Onlar bu toprakta canlarını verdikten sonra, artık bizim evlatlarımız olmuşlardır.*"[794]

Kurtuluş Savaşı sonunda ayaklarının önüne serilen Yunan bayrağına basmayan, 1920'lerde bir ölüm kalım savaşında çarpışıp ordularını denize döktüğü Venizelos'la 1930'larda dostluk kuran Atatürk'ün barışseverliği sadece sözde değil, özde barışseverliktir.

Atatürk Türkiyesi barış, huzur arayanların sığındığı güvenli bir liman olmuştur. Örneğin Stalin'le anlaşmazlığa düşen Troçki, Hitler Almanyası'ndaki Nazi baskısından kaçan Alman biliminsanları Türkiye'ye sığınmıştır.

Atatürk'ün dış politika anlayışının temelinde de barışçı politika vardır. Şöyle demiştir: "*Türkiye'nin güvenliğini gaye tutan, hiçbir milletin aleyhinde olmayan barış istikameti bizim daima ilkemiz olacaktır.*"[795]

Atatürk, "*Yurtta barış dünyada barış*" ilkesinin insanlığın ilerlemesinde en esaslı etken olduğunu belirtmiştir: "*Türkiye*

793 age., s. 147.
794 age., s. 148.
795 Kocatürk, age., s. 367.

Cumhuriyeti'nin en esaslı ilkelerinden biri olan 'yurtta barış dünyada barış' gayesi, insaniyetin ve medeniyetin refah ve ilerlemesinde en esaslı etken olsa gerekir. Buna elimizden geldiği kadar hizmet etmiş ve etmekte bulunmuş olmak, bizim için övünülecek bir harekettir."[796]

Bir keresinde de "***Barış, milletleri refah ve mutluluğa eriştiren en iyi yoldur,***" demiştir.[797]

Atatürk, Türk dış politikasının barış fikrine dayalı olduğunu, uluslararası herhangi bir soruna barış yoluyla çözüm aramayı hedeflediklerini belirterek, "***Milletlerarası barış havasının korunması için Türkiye Cumhuriyeti yapabileceği herhangi bir hizmetten geri kalmayacaktır,***" demiştir.[798]

Atatürk sürekli barışın şartlarını da şöyle açıklamıştır: "***Eğer devamlı barış isteniyorsa, kütlelerin vaziyetlerini iyileştirecek uluslararası tedbir alınmalıdır. İnsanlığın bütününün refahı, açlık ve baskının yerine geçmelidir. Dünya vatandaşları, kıskançlık, açgözlülük ve kinden uzaklaşacak şekilde eğitilmelidir.***"[799]

Görüldüğü gibi Atatürk sürekli barış için "açlık" ve "baskının" ortadan kaldırılıp, "insanlığın bütününün refahının" sağlanmasını ve dünya vatandaşlarının "kıskançlık", "açgözlülük" ve "kinden" uzaklaşacak şekilde eğitilmeleri gerektiğini belirtmiştir.

Atatürk, dünya uluslarının mutluluğuna çalışmayı kendi mutluluğuna çalışmak olarak gören bir anlayışa sahiptir: "***Dünya uluslarının mutluluğuna çalışmak, başka bir yoldan kendi huzur ve mutluluğunu sağlamaya çalışmak demektir. Dünyada ve dünya ulusları arasında barış, açıklık ve iyi geçim olmazsa, bir ulus kendi kendisi için ne yaparsa yapsın huzurdan yoksundur. Onun için ben sevdiklerime şunu salık veririm:***

"Ulusları yönelten ve yöneten insanlar, doğal olarak önce

---

796 age., s. 367, 368.
797 age., s. 369.
798 age., s. 368, 369.
799 age., s. 370.

ve en önce kendi ulusunun varlığının ve mutluluğunun yapıcısı olmak isterler. Ama aynı zamanda bütün uluslar için de aynını istemeleri gerekir. Bütün dünya olayları bize bunu açıktan açığa kanıtlar. En uzakta sandığımız bir olayın bize bir gün çarpmayacağını bilemeyiz. Bunun için insanlığın hepsini bir varlık ve her ulusu bunun bir parçası saymak gerekir. Bir bedenin parmağının ucundaki acıdan öteki bütün uzuvlar da etkilenir."[800]

Şevket Süreyya Aydemir'in ifadeleriyle: "*Bunları söyleyen insan basit bir asker, fanatik bir milliyetçi, dünyayı yalnız kendi menfaatlerinin açısından gören hodbin bir politikacı olabilir mi? Evet, o her şeyden önce bir insandı. Bütün dünyanın malı olan, bütün dünyanın iyiliğini düşünen bir insan. Onun bize misal verdiği böyle bir insanlık vasfını Mustafa Kemal'in ilkelerine eklemelidir. Çünkü onun yukarıda tekrar ettiğim sözlerinde yalnız bize değil, bütün insanlığa hitap eden bir sevgi ve şevkat havası var. Bu sözlere onun bir vasiyeti de diyebiliriz. Öyle bir vasiyet ki, eğer bütün dünya milletleri bu sesi duysalar ve onun davetine uysalar, şimdi gök kubbesi altında ve bin bir endişe içinde yaşadığımız bu dünya yuvarlağı, ancak barış, refah ve sevgi rüzgarlarının estiği bambaşka bir âlem olurdu.*"[801]

Sadece kendini, kendi ulusunun mutluluğunu değil, kendisinin ve ulusunun da mensup olduğu dünyanın mutluluğunu düşünen, uluslararasında "barış", "açıklık" ve "iyi geçim" için mücadele etmek gerektiğini belirten, tüm insanlığı bir beden, organları da o bedenin parçaları olarak gören ve o "bedenin parmağının ucundaki acıdan öteki uzuvlar da etkilenir," diyerek dünya üzerindeki tüm acılara, sorunlara karşı duyarlı olmak gerektiğini belirten **Atatürk**, insanlığın kurtuluşuna kafa yoran bir liderdir. İşin düşündürücü yanı, bu Atatürk'ü faşist/ırkçı ve diktatör diye damgalamaya kalkan ahmakların, "barış, demokrasi, insan hakları" konusunda duyarlı kesimlerce sahiplenilmesi ve aynı çevrelerce Atatürk'ün alabildiğince eleştirilmesidir.

---

800 Arı İnan, **Düşünceleriyle Atatürk**, Ankara, 1991, s. 315.
801 Aydemir, **age.**, C 3, s. 506.

Atatürk'ün "*Yurtta barış dünyada barış*" ilkesi, bazı kesimlerin iddia ettiği gibi Türkiye'nin dünyadan kopup içe kapanmasını amaçlayan bir ilke değildir. Tam tersine bu ilke yurtta sağlanan barışın kalıcı olması için dünyada da barışın sağlanması için mücadele etmeyi ve doğal olarak dünyadaki sorunlarla ilgilenip onlara çözüm üretmeyi gerektirir. Atatürk'ün ifadesiyle: "***Dünyanın filan yerinde rahatsızlık varsa bana ne dememeliyiz. Böyle bir rahatsızlık varsa tıpkı kendi aramızda olmuş gibi onunla ilgilenmeliyiz. Olay ne denli uzak olursa olsun bu temel ilkeden şaşmamak gerekir. İşte bu düşünüş insanları, ulusları, hükümetleri bencillikten kurtarır. Bencillik, kişisel olsun, ulusal olsun her zaman kötü olarak değerlendirilmelidir.***"[802]

Atatürk'ün İnsanlık Projesi'nin temelindeki "barış" ideali sadece söylem düzeyinde kalmamış, uygulamaya da geçirilmiştir. Atatürk, "*Yurtta barış dünyada barış*" ilkesi doğrultusunda hareket etmiştir. Bu amaçla önce mazlum milletlerin, emperyalizmin sömürüsünden kurtulmasına çalışmış, sonra da emperyal saldırılara karşı güvenliği, barışı korumaya yönelik paktlar, **"barış çemberleri"** kurmuştur. Atatürk, kuzey doğuda Rusya, güneyde İslam ülkeleri, batıda ise Balkan ülkeleriyle kurduğu dostluk ilişkileriyle kendi döneminde Türkiye'yi adeta bir güvenlik-barış çemberi içine almıştır. Atatürk sağlığında **Sovyetler Birliği**'yle sürekli bir dostluk kurmuştur. Dostluk, kardeşlik, ekonomik işbirliği anlaşmaları imzalamıştır. Yine benzer şekilde **Yunanistan**'la sürekli dostluk kurmuş, barış, dostluk anlaşmaları imzalamıştır. Böylece Türkiye'yi doğudan ve batıdan –üstelik iki tarihi düşmanla kurduğu yakın ilişkilerle– koruma altına almıştır. "***Komşuları ile ve bütün devletlerle iyi geçinmek Türkiye siyasetinin esasıdır,***"[803] diyen Atatürk, Balkan ülkeleriyle; Yunanistan, Yugoslavya, Romanya ve Türkiye arasında 9 Şubat 1934'te **Balkan Antantı**'nın, İslam ülkeleriyle; İran, Irak, Afganistan ve Türkiye arasında 8 Temmuz 1937'de **Sadabat Paktı**'nın kurulmasında etkili olmuştur.

802 İnan, age., s. 315.
803 Kocatürk, age., s. 367.

Ve sonuçta Metin Aydoğan'ın dediği gibi, "*Kuzeyde Sovyetler Birliği, batıda Yunanistan'dan sonra, doğu ve güneyde bu üç ülkeyle (Afganistan, İran, Irak) kurulan dostluk Türkiye'yi güvenilir komşulardan oluşan bir barış çemberi içine aldı. Ölümüne yakın barışçıl yöntemlerle çözdüğü Hatay sorunuyla bu çemberi tamamladı.*

Balkanlar'dan Afganistan'a, Kafkasya'dan Basra'ya dek çok geniş bir coğrafyayı barış bölgesi haline getirmişti. Bölge ülkelerine özgüven veren bu büyük olayla emperyalist devletlerin bölgedeki etkisini, o güne dek görülmemiş biçimde kırdı. Türkiye'nin ezilen uluslar üzerindeki saygısını en yüksek düzeye çıkardı."[804]

Önce emperyalizmi yenen, sonra bölgesel barış çemberleri kuran Atatürk, emperyalist ülkelere karşı hep mesafeli olmuştur. Emperyalist ülkelerin etkisi altındaki Milletler Cemiyeti'ne ancak davet edilince ve kendi şartlarının kabul edilmesiyle üye olmuştur. Dünyada barışın kurulması için olağanüstü çaba harcayan Atatürk'ü ziyaret etmeyen dünya lideri kalmamış gibidir. Afgan Kralı Amanullah Han'dan İngiltere Kralı VIII. Edvard'a kadar birçok lider Atatürk'ü Türkiye'de ziyaret etmiştir.

Atatürk'ün barışseverliği, onun –üstelik dünkü düşmanı– **Venizelos** tarafından 1934'te **Nobel Barış Ödülü**'ne aday gösterilmesine yol açmıştır. Venizelos, Oslo'daki Nobel Barış Komitesi'ne gönderdiği mektupta neden Atatürk'ü Nobel'e aday gösterdiğini şöyle açıklamıştır:

"***Barış arzusunu besleyecek olurlarsa en tehlikeli anlaşmazlıkların ayırdığı halklar, anlaşma olanağı için bir örnek oluşturacak bu yakınlaşmadan ilgili iki ülke için olduğu kadar, Yakındoğu'da barış düzeninin korunması için de yalnızca olumlu sonuçlar ortaya çıkmıştır. İşte barış sorununa katkıyı sağlayan bu kişi, Türkiye Cumhuriyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa'dır.***

Yakındoğu'da yeni bir çağ açan Yunan-Türk anlaşmasının imzalandığı dönemde, 1930 yılındaki Yunan hükümetinin baş-

804 Aydoğan, age., s. 360.

kanı kimliğimle, şimdi Nobel Barış Ödülü Komitesi'nin seçkin üyeleri önünde Mustafa Kemal Paşa'nın adaylığını bu onurlu ödüle layık olarak önermekten onur duymaktayım."[805]

Bu olaydan yıllar sonra **UNESCO** Genel Kurulu, Atatürk'ün doğumunun yüzüncü yılının tüm üye ülkelerde kutlanmasına karar vermiştir. Böylece Atatürk'ün barışseverliği uluslararası düzeyde bir kere daha hatırlanmıştır. UNESCO'nun 27 Kasım 1978 tarihli kararında Atatürk'ün nitelikleri şöyle sıralanmıştır:

a) Çalıştığı alanlarda olağanüstü bir devrimci,
b) Sömürgecilik ve emperyalizme karşı açılan savaşların ilk önderi,
c) Uluslararasında anlayışın, **sürekli barışın öncüsü,**
d) İnsanlar arasında hiçbir renk, din, ırk ayrımı gözetmeyen **bir işbirliği çağının** doğacağına inanan birisi,
e) Eylemi, her zaman **barış, uluslararası anlayış ve insana saygı** yönünde gerçekleştiren bir kişi.[806]

Tatlı Bir Düş: Birleşik Dünya Devleti

Şevket Süreyya Aydemir, "*Tek Adam*" serisinin 3. cildinde "*Dünyanın Geleceği İçin Büyük İnancı ve Bir Önsezi: Dünya Vatandaşlığı*" başlığı altında şunları yazmıştır: "*Atatürk son nefesine kadar insanlığa, milletlerin birbirlerine yaklaşımları, aralarında anlaşmaları gerektiğine ve bir gün tahakkuk edecek dünya vatandaşlığına inandı. Düşmanlarını daha harp meydanında affetmişti. Zaten duygulu bir insandı. İstiklal Savaşı'nda, Büyük Taarruz'da yenilen Yunan orduları başkumandanı Trikopis'in harp meydanında elini sıktı ve ona, 'Her kumandan yenilebilir,' diye nezaket gösterdi. Ondan sonra bu yenik başkumandanın Cumhuriyet bayramımızın her yıldönümünde Atina'daki Türk Sefareti'ne gelerek onun resmi karşısında eğilmesi, ondan bir düşman gibi değil, dünyanın en faziletli, hem en kahraman adamı gibi bahsetmesi sebepsiz değildi. Trikopis bu vicdan vazi-*

805 Turan, age., s. 151.
806 age., s. 151.

fesine ölümüne kadar devam etti. Anadolu'ya Yunan baskısını düzenleyen Venizelos'u da Ankara'da bir dost gibi karşıladı. Hülasa Atatürk için milli düşmanlık yoktu. Türk vatanına saldırmadıkça, onun için her millet muhteremdi."[807]

Atatürk, "***tatlı bir düş***" olarak adlandırdığı "*Dünya vatandaşlığı*" ve "*Dünya Devleti*" düşüncesini ***Nutuk***'ta dile getirmiştir. Atatürk ***Nutuk***'ta halifeliğin kaldırılması sürecini, halifenin tüm Müslümanların temsilcisi olmadığını, İslam birliğinin bir hayal olduğunu anlatırken sözü döndürüp dolaştırıp "*Dünya Vatandaşlığı*" ve "*Dünya Devleti*" konularına getirmiştir.

Atatürk, İngiliz tarihçilerinden Wells'in görüşlerine gönderme yapmıştır. **Wells** "*Dünya Tarihi*" adlı kitabının sonunda "***Dünya Tarihinin Gelecek Evresi***" başlığı altında "*Birleşik Dünya Devleti*" kurma sorunundan söz etmiştir.

Wells bu bölümde, birleşik bir dünya devletinin nasıl kurulacağını ve böyle bir devletin önemli, ayırıcı niteliklerinin neler olacağını anlatmıştır. Atatürk'ün ifadesiyle: "***Adaletin ve tek bir yasanın buyruğu altında dünyamızın alacağı durumu canlandırmaya çalışıyor.***"

Nutuk'tan okumaya devam edelim:

"***Wells, 'Bütün egemenlikler tek bir egemenlik içinde eritilmezse, ulusların üstünde bir erk yaratılmazsa dünya yok olacaktır,' diyor ve şu düşünceleri ileri sürüyor: 'Gerçek devlet, çağımız ileri yaşama koşullarının zorunlu kıldığı birleşik dünya devletinden başka bir şey olamaz. Kuşku yoktur ki insanlar kendi yarattıkları şeylerin altında ezilmek istemezlerse er geç birleşmek zorunda kalacaklardır,' diyor. Ayrıca 'İnsanlığın dayanışması ile ilgili büyük düşün sonunda gerçekleşebilmesi için ne yapmak ve neyin önüne geçmek gerekeceğinin doğru olarak bilinmediğini; saldırgan bir dış siyasa geleneği olan devletleri, bir dünya birleşik devletinin güçlüklerle temsil edebileceğini' ileri sürüyor. Wells'in şu düşüncelerini de burada anmak isterim: 'Avrupa ve Asya'nın uğradıkları yıkımlar ve ortak gereksemeleri belki dün-***

807 Aydemir, age., C 3, s. 397, 398.

yanın bu iki parçasındaki ulusların bir kerteye dek birleşmesine yarayacaktır. Olabilir ki, dünya ölçüsünde bir birleşmeye gidilmeden önce, bir sıra bölgesel birleşmeler yapılır."

Atatürk, Wells'in bu düşüncelerini şöyle yorumlamıştır:

"*Baylar, bütün insanlığın görgü, bilgi ve düşünüşte yükselip olgunlaşması, Hıristiyanlıktan, Müslümanlıktan, Budizmden vazgeçerek yalınlaştırılmış ve herkes için anlaşılacak bir duruma konulmuş katıksız ve lekesiz bir dünya dininin kurulması ve insanların şimdiye değin, kavgalar, pislikler, kaba istek ve iştahlar arasında bir aşağılık yerde yaşadıklarını kabul ederek bütün gövdeleri ve zekâları zehirleyen kötülük tohumlarını yenmeye karar vermesi gibi koşulların gerçekleşmesini gerektiren 'Birleşik Dünya Devleti' kurma düşünün tatlı olduğunu yadsıyacak değiliz.*"[808]

Görüldüğü gibi Atatürk, Wells'in "*Birleşik Dünya Devleti*" düşüncesinin **"*tatlı bir düş*"** olduğunu ifade etmiştir.

Atatürk daha sonra sözü yeniden halifelik konusuna, İslam birliği "hayaline" getirerek şöyle demiştir:

"*Bu betimlemeye ve düşlemeye bir bakıma benzer bir düş Hilafetçileri ve İslam birliği yandaşlarını –Türkiye'ye musallat olmamak koşulu ile– sevindirmek için bizde de betimlenmiştir.*"[809]

İleride bir gün dünyada bir "***uyum ve işbirliği çağının***" kurulacağını düşünen Atatürk, bu çağa ulaşabilmek için "***Yurtta barış dünyada barış***" politikasının hayata geçirilmesini istemiş, bu yolda çok önemli adımlar atmıştır.

Atatürk'ün İnsanlık Projesi'nin özü **barıştır.** Atatürk önce Türkiye'yi, sonra bölgeyi ve daha sonra da tüm dünyayı bir **barış çemberi**, barış kuşağı içine almak istemiştir. Atatürk Cumhuriyeti bu projenin ilk ayağını, yani Türkiye'yi barış çemberi içine almayı da başarmıştır. Türk tarihinin Cumhuriyet'ten önceki son 700 yılında savaşmadan geçen süre 20-30 yılı geçmezken, Cumhuriyet kurulduktan, Lozan imzalandıktan sonra, Türkiye

808 Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk/Söylev**, 3. bas., Ankara, 1989, s. 949-951.
809 age., s. 951.

91 yıldır başka bir ülkeyle savaşa girmemiştir. Bu bir rekordur. Atatürk'ün "Yurtta barış dünyada barış ilkesi" gereği II. Dünya Savaşı'na girmeyen Türkiye, siyasi nedenlerle Kore'ye asker göndermek ve meşru müdafaa durumundaki Kıbrıs Barış Harekâtı dışında herhangi bir savaşa dahil olmamıştır. Cumhuriyet kurulduktan sonraki 91 yıl içinde Türkiye'nin dört bir yanında savaşlar, çatışmalar, çarpışmalar eksik olmazken, Türkiye barış içinde kalmaya devam etmiştir. Hep göz ardı edilmesine karşın Atatürk'ün en büyük başarılarından biri Türkiye'yi savaşlardan uzak bir barış ülkesi haline getirmiş olmasıdır.

Balkanlar'ın, Kafkasların ve Ortadoğu'nun kan ağladığı çağımızda Türkiye'nin barış ortamının kıymetini bilmek gerekir.

Sonuç Yerine

*"Akl-ı Kemal-Atatürk'ün Akıllı Projeleri"*ne uzun bir sonuç yazmayı gereksiz buluyorum. Sonsözü, Türk Bağımsızlık ve Aydınlanma Savaşı'nın devrim ve düşün önderi Atatürk'e bırakmak istiyorum. Eserini o özetlesin:

"Uçurumun kıyısında yıkık bir ülke... Türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar... Yıllarca süren savaş... Ondan sonra içeride ve dışarıda saygı ile tanınan yeni yurt, yeni toplum, yeni devlet ve bunları başarmak için aralıksız devrimler... İşte Türk genel devriminin bir kısa anlatımı."

"Bugüne kadar kazandığımız başarı, bize ancak ilerleme ve uygarlığa doğru bir yol açmıştır. Yoksa ilerleme ve uygarlığa daha ulaşılmış değildir. Bize ve gelecek kuşaklara düşen ödev, bu yol üzerinde duraksamasız ilerlemektir."

"Devrimin hedefini kavramış olanlar, onu korumayı her zaman başaracaklardır."

Atatürk, ölümünden kısa bir süre önce bile Türkiye için yapacaklarını, "akıllı projelerini" düşünmektedir. Daha yapacak işleri vardır. O günlerde Sabiha Gökçen'e aynen şunları söylemiştir:

"Güvendiğim doktorlarla konuştum geçenlerde... Bana çok yorulmamamı, geceleri erken yatmamı öğütlediler. Bu mümkün mü? Beni beklemekte olan memleket işlerinden habersizmişler gibi konuşuyorlar. Yorgun insanın, enerjisini, gücünü yitirmiş bir insanın bir ülkeyi yönetmesi mümkün mü? Ulusunun refahı için hamleler yapması, onu daha iyi yaşam koşullarına eriştirmesi mümkün mü? Daha birçok vatan toprağı bomboş. Daha

birçok illerimiz fabrika bekliyor, demiryolu bekliyor, karayolu bekliyor, okul bekliyor, üniversite bekliyor; kısacası uygarlığın tüm koşullarının yerine getirilmesini bekliyor. Bunları yapabilmek içinse geceli gündüzlü hep birlikte çalışmamız gerekiyor, Gökçen. Baştaki insanlar, baştaki insan çalışmaktan vazgeçerse diğerleri de durur. Bu bir kuraldır. Bu aşamada dinlenmek, halkın uzağında kalmak mümkün değildir."[810]

810 Sabiha Gökçen, **Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti**, haz. Oktay Verel, İstanbul, 1982, s. 356.

Kaynakça

Adıgüzel, Hakan, **Çağdaş Pazarlamanın Modern Yüzü Yüzen Fuarlar**, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yüksek Lisans Tezi (Yayımlanmamış), İstanbul, 2009.

Ağırbaş, İsmail; Akbulut, Yasemin; Önder, Ömer Rıfkı, "*Atatürk Dönemi Sağlık Politikası*", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 48, Güz 2011.

Akarsu, Bedia, **Türk Devrimi ve Temelleri**, 3. bas., İstanbul, 2003.

Akçay, İ., **Atatürk Devrinde Sağlık Hizmetleri**, Ankara, 1989.

Akçura, Gökhan, **Bedia Muvahhit Bir Cumhuriyet Sanatçısı**, İstanbul, 1993.

Akozan, Feridun, "*Atatürk Sanat ve Sanatkâr*", **Atatürkçülük**, II. Kitap, İstanbul, 1988.

Alpan, Necip P., "*Atatürk'ün Milli Müzik Devrimi*", **IX. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler**, TTK, Ankara, 1989.

Alptekin, A. Şükrü, **Köyün Kitabı**, 3. bas., İstanbul, 1938.

Alsaç, Üstün, **Türkiye'deki Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Dönemindeki Evrimi**, Trabzon, 1976.

Altar C. M., "*Carl Ebert'in Devlet Konservatuarı ile Devlet Tiyatro ve Operasının Kuruluşuna Katkısı*", **Milli Kültür Dergisi**, , C II, S. 3-5, Ağustos-Ekim 1980.

Altay, Sedat, **Milli Mücadele Sürecinde Sağlık Politikaları (1919–1922)**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi (Yayımlanmamış), Eskişehir, 2008.

And, Metin, "*Güllü Agop ve Osmanlı Tiyatrosu*", **Hayat Tarih Mecmuası**, S. 8, Eylül 1970; S. 9, Ekim 1970.

And, Metin, **Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu**, Ankara, 1983.
And, Metin, **Türk Tiyatrosunun Evreleri**, Ankara, 1983.
Ankara Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, 30 Haziran 1337.
"*Ankara'nın Ulusal Opera Gecesi*", **Müzik ve Sanat Hareketleri**, Şubat-Mart, 1935, S. 6-7.
"*Aşıda Dış Bağımlılık Tehlikeli*", **http://www.ttb.org.tr**, son erişim 7 Haziran 2014.
Atatürk'ün 5 Numaralı Not Defterinden Özel Notlar, 1931 Yılı Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler III, Ankara, 1994.
Atatürk'ün Bütün Eserleri, 30 cilt, İstanbul, 1998–2013.
Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, der. Hulusi Turgut, 6. bas., İstanbul, 2005.
Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C I, 2. bas.; C II, C III, Ankara, 1961, 1997.
Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, ty.
Ay, Lütfi, "*Türkiye'de Konservatuvar Açılması Teşebbüsleri*", **Devlet Tiyatrosu Dergisi**, S. 18, Aralık 1962.
Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, C 2, 26. bas., İstanbul, 2009.
Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam**. C 3, 22. bas., İstanbul, 2007.
Aydın, Erdem, **Türkiye'de Sağlık Teşkilatlanması Tarihi**, Ankara, 2002.
Aydoğan, Metin, **Türkiye Üzerine Notlar 1923 – 2005**, 25. bas., İzmir, 2005.
Aydoğan, Metin, **Ülkeye Adanmış Bir Yaşam (2), Atatürk ve Türk Devrimi**, 10. bas., İzmir, 2008.
Ayın Tarihi, 1930, No. 73, 21 Şubat 1938, S. 51, S.73.
Bahadır, Osman, "*Bir Fransız Doktorun Türkiye'de Tıbbi Seyahati*", **Cumhuriyet Bilim ve Teknik eki**, 18 Ocak 2010.
Bahadır, Osman, **Bilim Cumhuriyetinden Manzaralar**, İstanbul, 2008.
Banoğlu, Niyazi Ahmet, **Nükte ve Fıkralarla Atatürk**, 2. bas., İstanbul, 1978.

Barlas, Hale Ceylan, "*Atatürk Kendi Senaryosunda Bilinmeyen Aşklarını Anlatmış*", **Star Pazar eki,** 13 Nisan 2008.
Bartók, Béla, **Halk Müziği Hakkında** Üç Konferans, Ankara, 1937.
Baytal, Yaşar, **Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri, (1923–1938)**, Ankara, 2011.
BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), Tarih: 9/5/1926, Sayı: 3596, Dosya: 186-11, Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 19.32..16.
BCA, Tarih: 17/11/1942, Sayı: 190492/, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 100.97..20.
BCA, 27/1/1939, Dosya: 15028, Fon Kodu: 30..10.0.0,Yer No: 146.44..7.
BCA, Tarih: 10/11/1936, Dosya: 18625, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 173.194..5.
BCA, Tarih: 10/3/1926, Dosya: 1509, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 146.43..9.
BCA, Tarih: 10/6/1933, Sayı: 14539. Dosya: 256-11, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 37.43..20.
BCA, Tarih: 11/11/1940, Dosya: 8. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 1207.5..2.
BCA, Tarih: 13/2/1940, Dosya: 8. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 1211.22..1.
BCA, Tarih: 14/6/1926, Dosya: 1865, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 172.193..5.
BCA, Tarih: 15/5/1933, Dosya: 18617, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 172.193..17.
BCA, Tarih: 17/5/1938, Dosya: 15024, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 146.44..3.
BCA, Tarih: 19/3/1930, Dosya: 4120, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 3.17..30.
BCA, Tarih: 19/3/1930, Dosya: 4120, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 3.17..30.
BCA, Tarih: 19/4/1926, Sayı: 18013, Dosya: 5-270, Fon Kodu: 180..9.0.0, Yer No: 52.262..10.
BCA, Tarih: 19/6/1923, Sayı: 2520, Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 7.21..1

BCA, Tarih: 2/10/1940, Dosya: 8.BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 1207.4..3.
BCA, Tarih: 2/10/1946, Dosya: 8.BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 1209.13..4.
BCA, Tarih: 21/5/1927, Dosya: 15012, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 146.43..12.
BCA, Tarih: 22/12/1926, Dosya: 30169, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 32.182..3.
BCA, Tarih: 24/7/1930, Sayı: 9744, Dosya: 150-30, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 13.51..10.
BCA, Tarih: 25/3/1937, Sayı: 62622/, Dosya: 186-55, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 73.24..7.
BCA, Tarih: 26/8/1946, Sayı: 3/4611, Dosya: 76-445, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 111.55..19.
BCA, Tarih: 3/1/1936, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 3.12..1.
BCA, Tarih: 3/6/1935, Dosya: 18622, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 173.194..2.
BCA, Tarih: 30/1/1935, Dosya: 432222, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 252.699..6.
BCA, Tarih: 30/4/1930, Sayı: 9241, Dosya: 76-71, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 10.26..9.
BCA, Tarih: 31/12/1930, Sayı: 10406, Dosya: 76-117, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 16.84..9.
BCA, Tarih: 28/3/1935, Dosya: 5.BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 931.621..4.
BCA, Tarih: 4/4/1932, Sayı: 12544, Dosya: 154-67, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 27.24..1.
BCA, Tarih: 6/4/1939, Dosya: 14.BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 2012.5..4.
BCA, Tarih: 9/12/1930, Dosya: 12515, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 136.974..15.
BCA, Tarih: 9/5/1926, Sayı: 3603, Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 19.33..3.
Béla Bartók Panel Bildirileri, haz. Süleyman Şenel, İstanbul, 2000.

Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, haz. Ahmet Kuyaş, 16. bas., İstanbul, 2011.
"*Bin Yılın Türkleri*", **Hürriyet özel ek**, 26 Aralık 1999.
Borak, Sadi, **Atatürk ve Din**, İstanbul, 1962.
Borak, Sadi, **Atatürk ve Edebiyat**, İstanbul, 2004.
Boubnova, Olga, "*Moskova'daki Türk Resim Sergisi*", **Ülkü**, IV, S. 36, Şubat 1936.
Bugünün Diliyle Atatürk'ün Söylevleri, Ankara, 1968.
"*CHP Halk Hatipleri Teşkilatı*", **Hâkimiyet-i Milliye**, Ankara, 1932.
CHP Halkevleri, 1940, Ulusal Matbaası, Ankara, 1940.
"*CHP, Piyes, Hikâye Müsabakaları*", **Ülkü**, C XII, S. 67, Eylül 1938.
"*CHP'nin Tertip Ettiği Müsabakalar*", **Ülkü**, C XIII, S. 75, Mayıs 1939.
Cumhuriyet, 16 Ocak 1935, 17 Temmuz 1932, 22 Aralık 1928, 25 Haziran 1934, 5 Eylül 1936, 8 Mart 1938.
Çambel, Perihan, "*Atatürk, Evrim, Devrim ve Müzik*", **IX. Türk Tarih Kongresi 21-25 Eylül 1981, Kongreye Sunulan Bildiriler**, C III, TTK, Ankara, 1989.
Çaycı, Abdurrahman, "*Atatürk, Bilim ve Üniversite*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 4, S. 10, 1987.
"Çocuk Meseleleri", **Gürbüz Türk Çocuğu**, LXXXIII, 1, Teşrin 1933.
Deliorman, Altan, **Mustafa Kemal Balkanlar'da**, İstanbul, 1959.
Demirel, Nedim; Yiğit, ilhan; Gözenman, Faik; Tuncay, Lütfi, **Sağlık Mevzuatımız**, İstanbul, 1969.
Demirtaş, B.; Küçük, M., "*Kız Meslek Liselerinin Günümüzdeki Sorunlarına Yönelik Öğretmen Görüşleri*", **Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)**, C 9, S. 3, 2008.
Doğan, H., "*Atatürk ve Mesleki-Teknik Eğitim*", **Atatürk İlkeleri Işığında Türk Eğitim Sistemi Bilimsel Toplantısı (18-20 Kasım 1981)**, 1981.
Dorsay, Atilla, **Sinema ve Çağımız**, İstanbul, 1998.

"*Dünyada Aşı Gelişimindeki Kilomtre Taşları*", http://www.ttb.org.tr, son erişim 7 Haziran 2014.

"*Edebiyat Cumhuriyeti*", **Hürriyet 75. Yıl Özek Eki**, 29 Ekim 1998.

Egeli, Münir Hayri, "*Gezgin Tiyatrolar*", **Ülkü**, V, 34, Birincikanun (Aralık) 1935.

Egeli, Münir Hayri, **Atatürk'ün Bilinmeyen Hatıraları**, İstanbul, 1954.

Egli, Ernst A., **Atatürk'ün Mimarının Anıları-Genç Türkiye İnşa Edilirken**, çev. Güven Göktan Uçer, İstanbul, 2013.

Eldem, Ethem, "*Sergi-i Umumi-i Osmani*", **Toplumsal Tarih**, S. 219, Mart, 2012.

Erdem Aydın, "*Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yıllarında Sağlık Hizmetleri*", **Ankara Eczacılar Fakültesi Dergisi**, 31 (3), 2002.

Erdil, Fethiye, "*Cumhuriyet Döneminde Hemşirelik*", **Atatürk'ün Ölümünün 62. Yılında Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bilimsel Gelişmeler Sempozyumu, 8-10 Kasım 2000 Ankara, Bildiriler ve Tartışmalar**, Ankara, 2001.

Ergin, Osman Nuri, **Türkiye'de Maarif Tarihi**, C V, İstanbul, 1977.

Ertuğrul, M., "*Bir Dönüm Gecesi (11 Nisan 1930)*", **Cumhuriyet**, 14 Nisan 1963.

Evren, Burçak, **Başlangıçtan Günümüze Türkçe Sinema Dergileri**, İstanbul, 1993.

"*Finlandiya'da Tiyatro ve Müzik*", **Ülkü**, VI, 36, Birinciteşrin (Ekim) 1935.

Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi, Ankara, 1935.

Gaulis, Berthe G., **Çankaya Akşamları**, C I, Cumhuriyet Kitapları, Ocak 2001.

Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk/Söylev**, 3. bas., Ankara, 1989.

Gedikli, N., "***Çoksesli Yeni Bir Türk Sanat Müziği Oluşturulmasının Neresindeyiz?*", *Çok Sesli Müzik Sempozyumu, Bildiriler***, Ankara, 1986.

Gentizon, Pazul, **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, Türkçesi: Fethi Ülkü, Ankara, 1995.
Geray, Cevat; Keleş, Ruşen; Yavuz, Fehmi; Hamamcı, Can, *"Şehircilik"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 9.
Gökalp, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, haz. M. Kaplan, İstanbul, 1976.
Gökberk, Macit, "*Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk*", Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, 2. bas., İstanbul, 1986.
Gökçedağ, N. Levent, **Atatürk Dönemi Müzik İdeolojisi ve Günümüze Yansımaları**, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, (yayımlanmamış), İstanbul, 2007.
Gökçen, Sabiha, **Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti**, haz. Oktay Verel, İstanbul, 1982.
Gökyay, Orhan Şaik, **Ankara Devlet Konservatuvarı Tarihçesi**, Ankara, 1941.
Gül, Muhittin, "*Atatürk Dönemi Sağlık Politikası*", **GÜ Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi**, C V, S. 1, 1988.
Gümüşoğlu, Firdevs, **Türkiye'nin Pasteur'u: Dr. Z.Muammer Tunçman**, İstanbul, 2001.
Gümüşoğlu, Firdevs, **Ülkü Dergisi ve Kemalist Toplum**, İstanbul, 2005.
Gürkan, Kazım İsmail, **Darülfünun Grevi**, İstanbul, 1971.
Hakan, Fikret, **Türk Sinema Tarihi**, İstanbul, 2012.
Hâkimiyet-i Milliye, 30 Kasım 1921.
Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, Ankara, 1940.
Halkevleri Teşkilat İdare ve Mesai Talimatnamesi, Ankara, 1932.
Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, Ankara, 1936.
"*Halkevlerinin Piyes, Hikâye Müsabakaları*", Ülkü, XI, 67, Eylül 1938.
Hatipoğlu, M. Tahir, **Türkiye Üniversite Tarihi**, 2. bas., Ankara, 2000.
Hisar, Abdülhak Şinasi, "*Ankara'nın Güzellikleri*", **Varlık**, 15 Ağustos 1933.
İğdemir, Uluğ, **Yılların İçinden**, Ankara, 1991.

"*İki Cephe*", **Hâkimiyet-i Milliye,** 18 Temmuz 1921.
"*İlk Türk Operası Ata'nın Emriyle Yazıldı*", **Sabah 75. Yıl Özel Eki,** 29 Ekim 1998.
İnan, A. Afet, **İzmir İktisat Kongresi** (17 Şubat-4 **Mart 1923**), İstanbul, 2011.
İnan, A. Mithat, **Atatürk'ün Not Defterleri,** Ankara, 1998.
İnan, Afet, "*Atatürk'ün Güzel Sanatlara Verdiği Önem*", **Devlet Tiyatrosu,** C 39, Ankara, 1968.
İnan, Afet, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler,** haz, Arı İnan, 5. bas., İstanbul, 2007.
İnan, Arı, **Düşünceleriyle Atatürk,** Ankara, 1991.
İstatistik Göstergeler **1923-1992,** Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Ankara, 1994.
Kalıpçı, İlknur Güntürkün, **Anmaktan Anlamaya Doğru Atatürk,** 3. bas., İstanbul, 2007.
Kansu, Ceyhun Atuf, "*Halkevlerinin Kaynağı*", **Mülkiye,** XXV, 227, Nisan, 2001.
Karabulut, Umut, "*Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Sağlık Hizmetlerine Toplu Bir Bakış-Dr. Refik Saydam'ın Sağlık Bakanlığı ve Hizmetleri*", **ÇTTAD,** VI/15, 2007.
Karadağ, Nurhan, **Halkevleri Tiyatro Çalışmaları (1932-1951),** Ankara, 1998.
"*Karadeniz: Seyr-i Türkiye NTV'de*", **www. ntvmsnbc.com,** 20 Nisan 2007.
Karakuş, Hatice, "*Atatürk ve Sinema Üzerine*", **Hukuk Gündemi Atatürk Özel Sayısı,** Ankara, 2013.
Kardeş, Sırrı, **Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Kırşehir'de,** Ankara, 1950.
Kaygısız, Mehmet, **Türkler'de Müzik,** İstanbul, 2000.
Kazancıgil, A., Ortaylı, İ., Tanyeli, U., "*Türkiye'nin Yabancıları*", **Cogito,** S. 23, Yaz.
Kazdağlı, Güneş, **Atatürk ve Bilim,** 3. bas., Ankara, 2003.
Kılıç Ali, **Atatürk'ün Hususiyetleri,** İstanbul, 1955.
Kıranlar, Safiye, **Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri, (1914-1923),** Ankara, 2013.

Kirby, Fay, **Türkiye'de Köy Enstitüleri**, haz. Engin Tonguç, 2. bas., Ankara, 2000.
Kocabaşoğlu, Uygur, **Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna (TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri)**, Ankara, 1980.
Kocatürk, Utkan, "*Atatürk'ün Üniversite Reformu İle İlgili Notları*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 1, S. 1, Ankara, 1984.
Kocatürk, Utkan, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara, 1999.
Kocatürk, Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Ankara, 1999.
Koç, Yılmaz, **Unutulanlar, İnkılâp Tarihi ve İstiklal Savaşı'nın Bilinmeyen Detayları**, Ankara, 2009.
Komisyon, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, edit. M. Derviş Kılınçkaya, 8 bas., Ankara, 2006.
Komisyon, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 7. bas., Ankara, 2010.
Koşay, Hamit Zübeyir, "*Halk Terbiyesi Vasıtaları*", **Ülkü**, 1, 2 Mart 1933.
Köymen, Nusret, "*Canlı Söz*", **Ülkü**, 11, 1 Mart 1942.
Kral, August R. von, **Kemal Atatürk'ün Ülkesi-Modern Türkiye'nin Gelişimi**, çev. S. Eriş Ülger, İstanbul, 2010.
Malik, Hilmi A., **Türkiye'de Sinema ve Tesirleri**, Ankara, 1933.
Mechin, Benoit, **Kurt ve Pars**, çev. Ahmet Çuhadar, İstanbul, 2001.
Mesleki ve Teknik Öğretim Kurumlarıyla İlgili Rakamlar, C II, Ankara, 1963.
Meydan, Sinan, **Atatürk ve Türklerin Saklı tarihi, "Türk tarih Tezi'nden Türk-İslam Sentezi'ne"**, 5. bas., İstanbul, 2013.
Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D. 1, C 28, 1 Mart 1923; D. V, C 20, S. 3, 1Kasım 1937; D. 1, C 28, 1 Mart 1923, s. 2; D. 1, C 28, 1 Mart 1923; D. V, C 27, S. 3, 1 Kasım 1938.
Milliyet, 18 Kasım 1934.
Naci, Elif, "*1923'ten 1938'e Kadar Türkiye'de Plastik Sanat-Bir Kavganın Tarihçesi*", **Ülkü**, X, 69, İkinciteşrin (Kasım) 1938.
Nutku, Özdemir, **Darülbedayi'nin Elli Yılı**, Ankara, 1969.

Odamanoğlu, M. Nuri K., **Türkiye'de Eğitim, 1923-1960**, 2. bas., Ankara, 1964.
Okur, Hafız Yaşar, **Atatürk'le On Beş Yıl Dini Hatırılar**, İstanbul, 1962.
Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı Külliyatı, Atatürk ve Bilim, der. İnan Kalaycıoğlu, Ankara, 2008.
Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun Son Nefesi-Osmanlı'nın Yaşayan Mirası Cumhuriyet**, İstanbul, 2014.
Osma, Kıvanç, "*Cumhuriyetin Anıtları: Anıt Heykeller*", **Türkler**, C XVIII.
Önder, Mehmet, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, İstanbul, 1975.
Önder, Mehmet, **Atatürk'ün Almanya ve Avusturya Gezileri**, 2. bas., Ankara, 1995.
Özakıncı, Cengiz, *"Hangi Osmanlı-1"*, **Bütün Dünya dergisi**, 1 Mart 2011.
Özakıncı, Cengiz, *"Hangi Osmanlı-2"*, **Bütün Dünya dergisi**, 1 Nisan 2011.
Özakman, Turgut, "*Türk Tiyatrosu ve Atatürk*", **Erdem**, C IV, S. 12, Eylül 1988.
Özakman, Turgut, **Cumhuriyet Türk Mucizesi**, 2. Kitap, 22. bas., Ankara, 2010.
Özalp, Kazım, "Özalp Atatürk'ü Anlatıyor", **Milliyet**, 27 Kasım 1969.
Özata, Metin, **Mustafa Kemal Atatürk**, Bilim ve Üniversite, İzmir 2005.
Özgen, Lemi, "*Bir Ulus Kendini Tanıtıyor*", **Skylife**, Şubat, 2007.
Özon, Nijat, **Türk Sineması Kronolojisi (1895–1966)**, Ankara, 1968.
Öztürk, Serdar, "*Kazım Karabekir'in Sinema Projesi-1923, 'İbret Yerleri' Önerisi*", **Toplumsal Tarih**, S. 124, Nisan 2004.
Reisman, Arnold, **Nazizmden Kaçanlar ve Atatürk'ün Vizyonu**, çev. Gül Çağalı Güven, 2.bas., İstanbul, 2011.
Ronart, Stephan, **Bugünkü Türkiye (1936)**, çev. B. T. Şaman, Çetin Yetkin, Antalya, 2009.

Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, Ankara, 1973.
Salcı, Vahit Lütfi, "*Béla Bartók'un Konferansları ve Gizli Halk Musikisi*", **Ülkü**, X, 62, Nisan 1938.
"*Sanatı Seninle Tanıdık Seninle Sevdik*", **Sabah 75. Yıl Özel Eki**, 29 Ekim 1998.
Sarı, Ergün, **Atatürk'le Konuşmalar**, İstanbul, 1981.
Sarıhan, Zeki, **1921 Maarif Kongresi**, Ankara, 2009.
Sarıkaya, Makbule, **Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, (1921–1935)**, Ankara, 2011.
Say, Ahmet, **Müziğin Kitabı**, Ankara, 2002.
Say, Ahmet, **Türkiye'nin Müzik Atlası**, İstanbul, 1998.
Selçuk, İlhan, **Yüzbaşı Selahattin'in Romanı**, C 1, 16. bas., İstanbul, 2010.
Sherill, Charles N., **Mustafa Kemal 1-Bir ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları**, Şubat 1999.
Somuncuoğlu, Servet, **Damgaların Göçü-Kurgan**, İstanbul, 2012.
Son Posta, 1 Eylül 1936,16 Şubat 1936, 19 Şubat 1931, 2 Ocak 1936, 27 Kasım 1937, 30 Kasım 1930, 31 Aralık 1935, 31 Ekim 1933, 4 Eylül 1930.
Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, C II, İstanbul, 1973.
Sönmez, Cemil, **Milletini Aydınlatan Başöğretmen, Kurtuluş Savaşı Öğretmenleri**, İstanbul, 2013.
Şapolyo, Enver Behnan, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, 3. bas., İstanbul, 1958.
Şehsavuroğlu, B. N.; A. E. Demirhan; G. C. Güreşsever, **Türk Tıp Tarihi**, Bursa, 1984.
Şen, Semra, "*Atatürk, Cumhuriyet ve Tiyatro*", **Erdem**, C XI, S. 32, Eylül 1988.
Şener, Erman, "*Sinemamızın 75 Yılı*", **Hayat Tarih Mecmuası**, S. 11, Aralık 1970.
Tahir, Cemal, "*Fotoğraf Sergisi*", **Ülkü**, VIII, 38, Nisan 1936.
Tan, Nail, **Atatürk Dönemi Kültür Kurumlarından Örnekler, 1920–1938**, Ankara, 2006.
Tan, 14 Şubat, 1936, 5 Şubat 1936.

Tapan, Mete, "*Türkiye'de Uygarlık, Bayındırlık, Kentleşme, Atatürk*", **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, 2. bas., İstanbul, 1986.
Tarcan, Selim Sırrı, "*Milli Musiki Nasıl Doğdu?*", **Ülkü**, V, 27 Mayıs 1935.
Tarih IV, "Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri, (1931-1941), 3. bas., İstanbul, 2001, 4. bas., İstanbul, 2004.
TBMM Zabıt Cerideleri.
Tekeli, İlhan; İlkin, Selim, "*Türkiye'de Sıtma Mücadelesinin Tarihi*", **70. Yılında Ulusal ve Uluslararası Boyutlarıyla Atatürk'ün Büyük Nutuk'u ve Dönemi, Sempozyum Bildirileri**, Ankara, 1999.
Tekin Alp, **Kemalizm**, çev. Çetin Yetkin, İstanbul, 1998.
Terzioğlu, Sait Arif, **İnsancıl Atatürk**, İstanbul, 1964.
Tezer, Şükrü, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, Ankara, 1972.
Tollu, C. S., "*Cumhuriyet Devrinde Sanat*", **Ülkü**, V, 32, Birinciteşrin (Ekim) 1935.
Tollu, C. Sait, "*Zafer Bayramı ve Resim Sergisi*", **Ülkü**, V, 32, Birinciteşrin (Ekim), 1935.
Tonguç, İsmail Hakkı, "*Sovyet Sanatkârları Resim Sergisi*", **Ülkü**, C IV, S. 24, Şubat 1935.
Tuna, O., **Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitim**, Ankara, 1973.
Tunçay, Çağlar, **Atatürk Döneminde Müzik Alanında Yapılan Çalışmalar**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yüksel Lisans Tezi (yayımlanmamış), İzmir, 2009.
Turan, Şerafettin, **Mustafa Kemal Atatürk, Kendine Özel Bir Yaşam ve Kişilik**, 2. bas., Ankara, 2008.
Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi-Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923–1938)**, 3. Kitap, 2. bas, Ankara, 2010.
Tutel, Eser, "*Sinemanın Tarihi*", **Hayat Tarih Mecmuası**, S. 2, Mart 1966.
Ulus, 10 Kasım 1939, 10 Nisan 1937, 12 Şubat 1936, 23 Kasım 1935, 26 Aralık 1934, 29 Aralık 1934, 6 Nisan 1936, 7 Kasım 1934.

Uluskan, Seda Bayındır, **Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Ankara, 2010.
Ulusu, Mustafa Kemal, **Atatürk'ün Yanı Başında, "Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları"**, İstanbul, 2008.
Ülkütaşır, M. Ş. **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Folklor ve Etnografya Çalışmaları**, Ankara, 1972.
Ünal, Ertan, "*Atatürk'ün Florya Günleri*", **Popüler Tarih**, S. 49, Eylül 2004.
Ünal, Refik, **Halk Müziğinden Yankılar, Atatürk'ün Sevdiği Türküler**, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü Yayınları, Ankara, 1973.
Üniversite Haftası **1940–1945;1954–1956**, İstanbul, 1958.
Üstel, Füsun, "*1920'li ve 30'lu Yıllarda Milli Musiki ve Musiki İnkılâbı*", **Defter**, S. 22, 1994.
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İnternet Sitesi (**http://www.yyu.edu.tr/misyon_vizyon.php**), Son erişim 12 Mayıs 2014.
Wıdmann, Horst, **Atatürk ve Üniversite Reformu**, çev. Aykut Kazancıgül, Serpil Bozkurt, 2. bas., İstanbul, 2000.
Yücel, Ünsal, "*Atatürk Döneminde Sanat Yaşamı*", Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, 2. bas., İstanbul, 1986.
Zobu, Vasfi Rıza, "*Güzel Sanatlar Birliği*", **Türk Tiyatrosu**, S. 367, Şubat 1966.
Zobu, Vasfi Rıza, "*Türk Tiyatrosundan Darülbedayi'ye, İl Turne İzmir'e*", **Türk Tiyatrosu Dergisi**, S. 311, 1 Mart 1958.
Zobu, Vasfi Rıza, **Görüşler ve Hatıralarla Atatürk**, İstanbul, 1962.
1935 Cumhuriyet'in İlanı Yıldönümünde Kurulacak Halk Kürsüleri Öğreneği, İstanbul, 1935.

Fotoğraflar

* Bu fotoğraflar Atatürk'ün Türkiye'yi Avrupa'ya tanıtmak için hazırlattığı "*La Nouvelle Turquie*" adlı albümden ve "*Atatürk Dönemi Kültür Kurumlarından Örnekler*" adlı kitaptan alınmıştır.

Ankara Numune Hastanesi

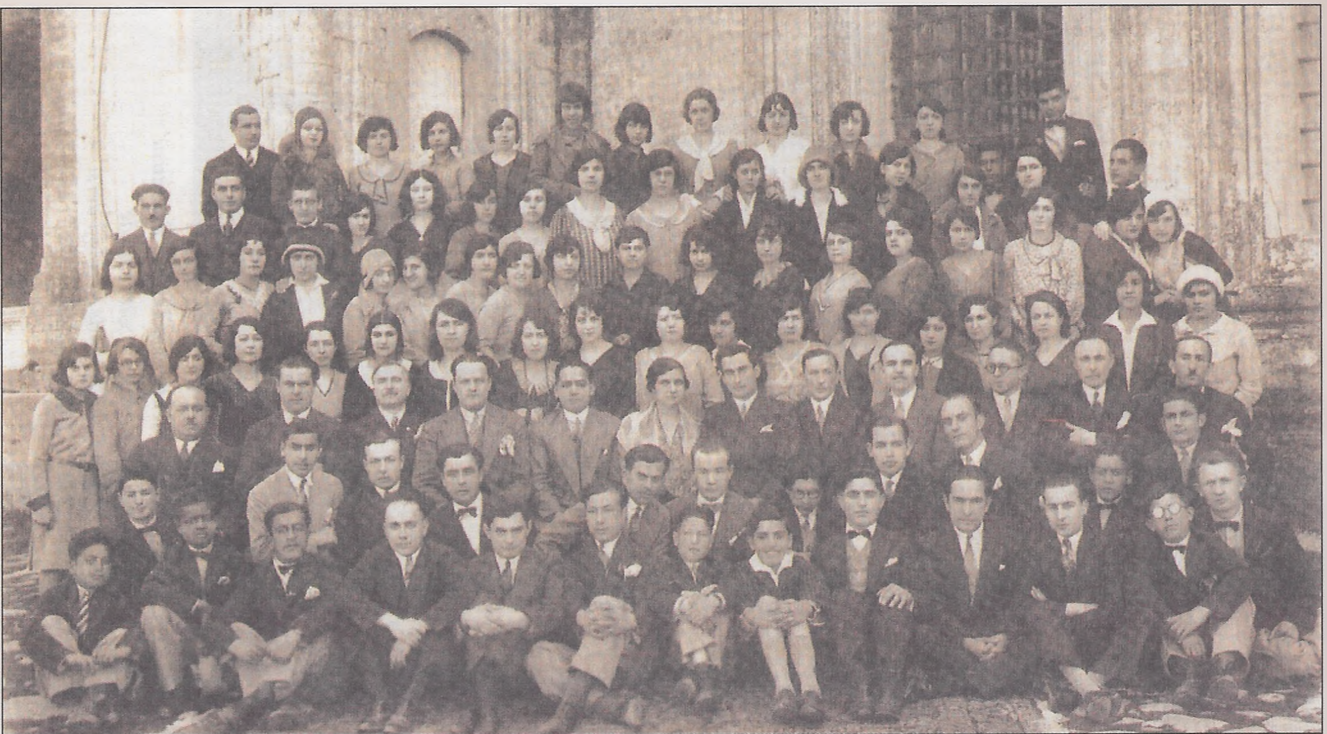
Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü

Ankara'dan bir görünüm

Ankara Devlet Konservatuvarı'nda tiyatro ve opera bölümü öğrencilerine ritmik jimnastik ve dans dersleri de verilmekteydi. Fotoğraflar bu dersler sırasında 1937 yılında çekilmiştir. 20 Nisan 1940 tarihinde kabul edilen Devlet Konservatuvarı Kanunu'na göre temsil bölümünde opera, tiyatro, bale dallarının bulunması gerekiyordu.

Batı Müziği (Garp Musikisi) öğretmen ve öğrencileri (1928)

Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü
(Gazi Eğitim Enstitüsü, günümüzde
GÜ Gazi Eğitim Fakültesi'nde biyoloji dersi
(1937-1938 ders yılı)

Sinan MEYDAN

1975 yılında Artvin'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Artvin Şavşat'ta, yükseköğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde tamamladı. "Atatürk, Ön-Türk Tarihi ve Yakın Tarih" üzerine çalışmalarına devam etmekte ve *Bütün Dünya* dergisinde yazmaktadır.

Yayımlanmış eserleri şunlardır:

1. Atatürk ve Kayıp Kıta Mu, İstanbul, 2005.
2. Son Truvalılar, "Truvalılar, Türkler ve Atatürk", İstanbul, 2005.
3. "Atatürk'ü Doğru Anlamak İçin" Nutuk'un Deşifresi, İstanbul, 2006.
4. Sarı Lacivert Kurtuluş, "Kurtuluş Savaşı'nda Fenerbahçe ve Atatürk", İstanbul, 2006.
5. "Atatürk ve Kayıp Kıta Mu-2", Köken, İstanbul, 2008.
6. Atatürk ile Allah Arasında, "Bir Ömrün Öteki Hikâyesi", İstanbul, 2009.
7. Atatürk'ün Gizli Kurtuluş Planları, "Parola Nuh", İstanbul, 2009.
8. Sarı Paşam, "Mustafa Kemal, İttihatçılar ve II. Abdülhamit", İstanbul, 2010.
9. Atatürk ve Türklerin Saklı Tarihi, "Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine", İstanbul, 2010.
10. Cumhuriyet Tarihi Yalanları 1-2, İstanbul, 2010-2011.
11. Akl-ı Kemal, "Atatürk'ün Akıllı Projeleri", 1-2-3-4, İstanbul, 2012-2013.
12. EL - CEVAP, İstanbul, 2013

O NASIL YAPTI ÖTEKİLER NASIL YIKTI?

"Devrim ve Karşı Devrim"

Dünyaya parmak ısırtan Cumhuriyet mucizesi akıllı projelerin, akıllı projeler ise AKL-I KEMAL'in (Atatürk'ün aklının) bir ürünüdür.

AKL-I KEMAL'in 5. cildinde yer alan **"Atatürk'ün Akıllı Projeleri"** şunlardır:

• **YÜZEN FUAR PROJESİ (Karadeniz: Seyr-i Türkiye):** 1926'da Karadeniz Vapuru'nun yeni Türkiye'yi tanıtan bir yüzen fuara/sergiye dönüştürülüp 12 Avrupa ülkesinin 16 limanına yaptığı yolculuğun öyküsü... Tarihimizin en büyük tanıtım/reklam çalışması... Emperyalizme ve oryantalizme farklı bir karşı çıkış... Atatürk'ün yüzen fuarının dünyaya örnek olması...

• **MUSİKİ VE SANAT PROJESİ:** Türkiye'de gecikmiş Rönesans, Atatürk'ün sanata verdiği önem, Türk Müzik Devrimi'nin ayrıntıları, Cumhuriyet'in Türk Halk Müziği'ne katkıları, ilk Türk operası Özsoy'un öyküsü, Cumhuriyet'in resim sergileri ve gezici ressamları, Atatürk heykellerinin sırrı, Türk büyüklerinin heykelleri projesi, ilk Türk dramaturg lider Atatürk'ün düzelttiği operalar, Cumhuriyet tiyatrosu, gezici tiyatrolar, fabrika tiyatroları, Cumhuriyet sineması, Atatürk'ün film senaryosu, Cumhuriyet edebiyatı, Atatürk'ün manzum eserleri, Millet Mekteplerinin, Gezici Dersanelerin, Seyyar Muallimlerin, Halkevlerinin, Köy Enstitülerinin, Halk Hatiplerinin sanatı, kültürü Anadolu'ya yayması...

• **ÇAĞDAŞ ÜNİVERSİTE PROJESİ:** Atatürk'ün eğitim ve kültür ordusu, Misak-ı Maarif, Atatürk'ün Eğitim Devrimi, Tarım Enstitüleri, Ankara'nın yüksekokullar merkezi yapılması, Doğu'da üniversite projeleri, Üniversite Reformu, Malche'nin Raporu, Atatürk'ün, Malche'nin Raporu'ndan aldığı notlar, Hitler baskısından kaçan Yahudi kökenli Alman profesörlerin görevlendirilmesi, 1930'ların Türkiyesi'nden yükselen bilim, kültür...

• **MODERN ANKARA PROJESİ:** Mübarek Anadolu'nun modern küçük evleri, Anadolu'nun ortasında modern bir kent yaratmak, Jansen Planı ve Atatürk, Ankara'nın imarından Türkiye'nin imarına: Tunceli Spor ve Eğlence Merkezi Projesi...

• **SAĞLIK PROJESİ:** Türk ulusunun amansız düşmanı: Hastalıklar, sağlık Cumhuriyeti, 1930'larda aşı, serum üretip yurtdışına satan bir Türkiye, Cumhuriyet'in veremle, sıtmayla, trah [illegible] yük başarılar, Hilal-i Ahmer ve Hima [illegible] rinin sağlık çalışmaları...

• **İNSA** [illegible] geri kalmışlığa karşı uygarlık savaşı [illegible] paktlar/barış çemberleri, tatlı bir düş: [illegible] nsanlığın kardeşliğine...

Atatürk'ün Akıllı Projeleri, Atatürk'ün ölümünden hemen sonra yok edilmeye başlanmıştır.

